

DE LEER VAN LUTHER OVER GODS WOORD

Dr. J. C. S. LOCHER

**PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN de GRAAD VAN
DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,
OP GEZAG VAN DE RECTOR-MAGNIFICUS.
DR. H. KAMERLINGH ONNES,
HOOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,
VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN
op Woensdag 18 November 1903, des namiddags te 4 uren,**

DOOR

**JOHANNES CASPAR STEPHANUS LOCHER,
GEBOREN TE UITIKON (ZWITSERLAND).**

**AMSTERDAM,
SCHEFFER & Co
1903.**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2015**

Waar ik dit proefschrift de wereld inzend, acht ik mij verplicht, U, hooggeleerde promotor Dr. W. C. VAN MANEN, die mij als promotor hebt terzijde gestaan, in het openbaar mijn dank uit te spreken voor de welwillendheid en voorkomendheid die ik van U daarbij steeds mocht ondervinden en voor de belangrijke wenken die ik van U bij de samenstelling van dit proefschrift heb ontvangen.

Ontvang, hooggeleerde Dr. F. PIJPER, mijn dank voor de bereidwilligheid waarmee U het promotorschap op zich heeft genomen, toen het proefschrift reeds voltooid was, maar de mij aangewezen promotor door zijn ziekte verhinderd werd aan de promotie deel te nemen.

Een aantal jaren is voorbijgegaan, sedert ik de Universiteit heb vaarwel gezegd. Op mijn verblijf aldaar terug ziende, schrijf ik met weemoed de namen neer van AOQUOY, KUENEN, TIELE, DE VRIES en LAND, die sedert door de dood zijn weggenomen, mij herinnerende, wat de eerstgenoemde aangaat, ook aan hetgeen uit zijn colleges en persoonlijke wenken aan dit proefschrift is ten goede gekomen.

Dat ik U, hooggeleerde Dr. J. H. GUNNING, nog persoonlijk ook langs deze weg mijn dank kan betuigen voor het onderwijs van U genoten, verheugt mij zeer.

Ontvangt die dank ook, hooggeleerde Heren Dr. M. A. GOOSSEN, Dr. J. OBERHAUS en Dr. M. J. DE GOEJE.

Voor het inzicht in het Evangelie van Gods genade, dat ik thans door Gods goedheid mag verkondigen, en dat mij ook de man over wie deze studie handelt leerde begrijpen, is mij zeer te stade gekomen het onderwijs, de voorlichting en leiding van mijn hooggeachten en diep betreurde leermeester Dr. E. BÖHL, in leven hoogleraar aan de Evang. theologische Faculteit te Wenen,

van U, mijn vriend en broeder F. OBERMAN, in wiens huis ik te Leiden mocht vertoeven,

en van U, mijn geliefde Oom G. W. LOCHER, die na de dood van mijn vroeg ontslapen Vader diens plaats aan mij vervuld hebt, en aan wie ik ook de eerste heenwijzing dank naar het onderwerp van mijn proefschrift.

Mijn dank voorts aan allen, wier hulp en voorlichting ik mocht ondervinden bij mijn theologische opleiding en bij de samenstelling van dit proefschrift.

Wat het verschaffen der hulpmiddelen aangaat denk ik daarbij vooral aan het personeel der bibliotheken van de Rijksuniversiteit te Leiden en van de stad Bern, en aan mijn neef H. J. A. BOISSEVAIN, cand. theol. te Groningen.

INHOUDSOPGAVE.

INLEIDING.

Belang van het onderwerp Blz. 1. Literatuur 3. Indeling 5. De gebruikte uitgaven van Luther's werken 7.

HOOFDSTUK I. Luther's leer over Gods Woord van 1513-1515.

Inleidende opmerkingen: Bronnen, Blz. 9. Luther's ontwikkeling tot 1513, 12.

Het wezen en begrip van Gods Woord.

Het Woord in de Schrift.

a. Gezag van de Schrift in 't algemeen, 14. - b. Tegenstellingen tussen Oud en Nieuw Testament, Letter en Geest, Wet en Evangelie, 15. Opgelost door de allegorische methode van de Schriftverklaring, 16; en door het verschil tussen Oude en Nieuwe Bedeling, 20. Betekenis der tegenstellingen, volgens een meer Pelagiaanse opvatting, 22; en volgens een meer Augustiniaanse, 25. - c. Onderzoek naar sporen van een meer kritische verhouding tot de Schrift, 30. - d. De Schrift en Gods Woord, 32.

Het Woord en de Kerk. Gezag van de Kerkvaders, 33; van de geestelijkheid en de Paus, 35. De Kerk en Gods Woord, 36. Het gepredikte Woord, 37. Het Inwendig Woord en de Mystiek, 39. Het Woord in de betekenis van de "Logos", 47.

Resultaat: Definitie van Gods Woord, 51.

Het Woord in verband met het leven, 52.

Hoge waardering in 't algemeen, 53. Verband met de wedergeboorte, 55, met het geloof, 56, (gebed, 59), met de heiligen wandel, 59. Het Woord in aanvechting, nood en dood, 61. Geen magische opvatting der werking van het Woord, 62.

Beperking der werking van het Woord (verkiezing), 63. Andere middelen naast het Woord: De Heilige Geest, 65. De Sacramenten, 67. Het Woord toch het enige middel, 70.

Resultaat, 71.

HOOFDSTUK II. Luther's leer over Gods Woord van 1516-1520.

Inleidende opmerkingen, 72.

Het wezen en begrip van Gods Woord.

Het Woord en de Schrift. - a. Gezag van de Schrift in het algemeen, 74. - b. Tegenstellingen tussen Wet en Evangelie enz.: Augustinus de Spiritu et Litera, 75. Eenheid van Oud en Nieuw Testament, 79. Allegorische methode terzijde gesteld, 79. Oude en Nieuwe Bedeling, 82. Betekenis van Wet en Evangelie enz. Sporen der Pelag. opvatting, 84. Augustiniaanse, 86. Wet en Evangelie Gods Woord, 93. Vergelijking met vroegere beschouwingen, 94. - c. Onderzoek naar een kritische verhouding tot de Schrift: vóór 1520, 95. In 1520, 96. - d. De Schrift en Gods Woord, 99.

Het Woord en de Kerk. Vóór 31 Oct. 1517, 100. Daarna: Kerkvaders, 105. Geestelijkheid, 107. Paus, 108. Concilies, 110. De Kerk in 't algemeen, 113.

Het gepredikte Woord, 118.

Het inwendig Woord. Verhouding tot Mystieke schrijvers: Teutsche Theologie, 120. Tauler, 127. Dionysius, 127. Luther's Mystiek, 128. Verhouding tot het inwendig en uitwendig Woord. 133.

Het Woord als de "Logos", 135.

Resultaat: definitie van Gods Woord, 136.

Het Woord in verband met het leven, 137. Waardering in 't algemeen, 138. Het Woord bij de bekering, 143. W. En geloof, 144; bij het gebed, 147; bij de absolutie, 147. Het Woord en de heilige wandel, 151. Het Woord in aanvechting, nood en dood, 153. Beperking der werking van Gods Woord (verkiezing), 155.

Andere middelen naast het Woord: de Geest, 157. De Sacramenten, 159. Absolutie, 161. Doop, 162. Avondmaal, 164. Andere (Roomse) Sacramenten, 168. Het Woord het enige middel, 169.

Resultaat van Luther's ontwikkeling in dit tijdvak, 170.

HOOFDSTUK III. Luther's leer over Gods Woord na 1520.

A. Het wezen en begrip van Gods Woord.

Het Woord en de Schrift: a. Gezag van de Schrift in 't algemeen, 174. - b. Tegenstelling tussen Oud en Nieuw Testament enz. Mozes wetten niet bindend voor onzen tijd, 174, wel van Goddelijke oorsprong, 179. Mozes afgekeurd als vertegenwoordiger van het werkverbond, 180. Hij leert echter ook van Christus, 181. De tegenstelling niet op te lossen door de allegorische methode, 183, maar door het verschil in Bedeling, 183. Betekenis van Wet en Evangelie, Oud en Nieuw Testament, 185. Waardering van Wet en Evangelie, 190. - c. Kritische verhouding tot de Schrift: Tekstkritiek, 197. Kritiek van de overgeleverde Kanon: Jacobus, 198. Judas, 201. Openbaring, 202. Hebreeën, 203. Esther en Maccabeeën, 205. - Kritiek ook op boeken wier canoniciteit Luther erkent: Onderscheid tussen geschiedenissen en ipsissima Dei verba, 207. Profeten en Apostelen tegenover Christus, 209. Onderscheid tussen de verschillende Evangeliën en brieven. 210. Profeten, 210. Tegenstrijdigheden in geschiedverhalen, 213. - Onderzoek naar het uitgangspunt van Luther's kritiek: de rede? 216; het geweten? 220. Het geloof in Christus, 220. - Daartegenover: bestrijding van het subjectivisme, 221. Inspiratie niet wettisch op te vatten, 227. De Schrift door Gods Geest geschreven, 228; de hoogste toetssteen, 229. - Testimonium Spiritus Sancti, 230. - d. De Schrift Gods Woord, 232.

Het Woord en de Kerk. De Kerk onder de Schrift, 237. Het wezen der ware Kerk, 239. Gezag van die Kerk, 240. Symbolum Apostolicum, 241. - "Onze Artikelen des geloofs", 243.

Het gepredikte Woord, 244. Berust niet op het ambt, 245. Hoog gewaardeerd, 246. Afhankelijk van de Schrift, 247.

Het Inwendig Woord, 248. Verhouding tot Augustinus, 249; tot de Duitse Mystieken, 250; tot de Wederdopers, 250; tot de "mannen van het Inwendig Woord", 255. - Mystiek klinkende plaatsen bij Luther, 256. Bestrijding der Mystiek, 262. - Utlatingen ten gunste ener inwendige openbaring, 265. Bestrijding van het Inwendig Woord, 268.

Het Woord als "Logos", 272. Het Woord in de natuur, 272.

Resultaat. Definitie van Gods Woord, 273.

HOOFDSTUK IV. Luther's leer over Gods Woord na 1520.

B. Betekenis en werking van Gods Woord in verband met het leven.

Waardering van het Woord in het algemeen, 274. - Het Woord bij de wedergeboorte, 278. - Het Woord en het geloof: Object en steunpunt van het geloof, 279; brengt ook het geloof tewegg, 283; verband met het gebed,

284. - Het Woord en de heilige wandel: norm van de wandel, 285; brengt de wandel teweeg, 287. - Het Woord in de strijd des levens: maakt vrolijk, 290; troost, 291; wapen tegen de duivel, 294; sterkte in de dood, 296.

Beperking der werking van Gods Woord: Erkenning, dat het niet overal werkt, 297. Toch is er werking waar het hart ontvankelijk is, 300. Het werkt ook bij goddelozen, 303; maakt zelf het hart ontvankelijk, 303. - Verband met de verkiezing: Leer over de verkiezing vóór 1528, 304. Universalistische uitspraken na dien tijd, 307. Toch de verkiezing niet ontkend, 311. Woord en verkiezing, 314. – Na de dood Gods Woord niet meer nodig, 317.

Andere middelen naast Gods Woord, 317. a. Woord en Geest: De Geest van Gods Woord onderscheiden, 318; verband tussen Geest en Woord, 321. - b. De Sacramenten: Absolutie, 324. - Doop, 325. Werking van de Doop, 325. Deze werking niet zozeer ex opere operato als wel door het Woord, 326. - Avondmaal: Reformatorische beschouwingen, 331. Het Woord en het Avondmaal, 335, 336. Toch de Gereformeerden scherp bestreden, 337. Dat niet te verklaren door een fysische opvatting van het Avondmaal, 338, maar in verband met het Woord, 341. - Sacramenten in 't algemeen: waartekenen en zegelen, 345; naast het Woord, 346. Het Woord in de Sacramenten, 347. - d. Het Woord het enige genademiddel, 348.

BESLUIT. De leer van Gods Woord in 't middelpunt van Luther's theologie, 350. Onopgelost gebleven tegenstrijdigheden en belangrijke leringen. Slot.

INLEIDING.

Het belang van een voortgezet onderzoek naar de leer der Hervormers hoeft geen betoog voor een ieder, die overtuigd is van de zegen, die tot op heden uit de Hervorming voortspruit. Wanneer wij die beweging gadeslaan, moet zich telkens aan ons de vraag opdringen, op wat grond die mannen de moed hadden te breken met eeuwen oude overlevering, te verwerpen hetgeen zolang hoog en heilig was geacht, een Evangelie te verkondigen, dat daarmee in scherpe tegenstelling stond, en daarbij de hoogste wereldlijke en kerkelijke machten te trotseren. Hun antwoord op zodanige vraag was, zoals algemeen bekend is, dat Gods Woord bij hen hoger stond dan het woord van een mens. Van grote betekenis zal het dus zijn, te weten, wat de Hervormers onder Gods Woord hebben verstaan.

Daar het echter bij de Hervormers niet om theoretische beschouwingen op zichzelf, maar om de praktijk des levens te doen was, kan het Woord Gods, op grond waarvan zij dien ontzettende strijd waagden, voor hen niet enkel een theoretisch uitgangspunt geweest zijn; het moet bij hen ook een grote betekenis gehad hebben voor het leven.

Aanvankelijk was het slechts mijn bedoeling, na te gaan, wat de Hervormers over de waarde van Gods Woord voor het leven en zijn werking in het leven van de Christen geloofd en geleerd hebben. Maar spoedig bleek mij, dat zodanig onderzoek als het ware in de lucht zou zweven, wanneer niet vooraf de vraag was beantwoord, wat de Hervormers onder "Gods Woord" verstonden; daarom moest ik besluiten, beide vragen te behandelen, en in het algemeen een onderzoek in te stellen naar de leer der Hervormers over Gods Woord. Aan de andere zijde werd mij duidelijk, dat bij de bijna eindeloze massa van stof voorlopig beperking tot een reformator noodzakelijk was. Daarbij viel mijn keuze op Luther; ook voor ons Gereformeerden is de theologie van Luther een der belangrijkste uitgangspunten.

De Gereformeerde theologie toch is niet iets wat geheel op zichzelf staat; ze heeft zich ontwikkeld uit de gemeenschappelijke reformatorische leer van de eerste jaren der Hervorming. Vooral de Gereformeerden hadden de bewustheid dat zij met Luther in de hoofdzaak één waren; Zwingli bood te Warburg aan Luther de broederhand, en Calvijn deed al wat in zijn vermogen was om een volledige breuk met de Luthers gezinden te voorkomen.

Als uitgangspunt is nu de leer van Luther daarom zo belangrijk, omdat bij hem het verband tussen leer en leven bijzonder helder aan het licht komt, en vooral omdat wij hem zo nauwkeurig kunnen nagaan in een tijd toen het nieuwe zich nog ontwikkelde door het oude heen. Voor veel wat we met de Luthersen gemeen hebben, zelfs voor sommige dingen, die de Gereformeerden consequenter dan Luther en de zijnen hebben aanvaard, vinden we historische toelichting bij Luther.

Ook al gaat men dus volstrekt niet mee met A. Haarlak, die Calvijn eenvoudig als "Epigone Luthers" terzijde legt, maar erkent men diens uitnemende betekenis voor de theologie; ook al laat men aan de zelfstandige voorstelling der gemeenschappelijk beleden waarheid bij de Hervormers van Zürich het volste recht wedervaren, toch zal men bij een onderzoek naar de leer der Hervormers over het Woord Gods met Luther

moeten beginnen en reeds een oppervlakkige kennismaking met zijn geschriften leert, dat men niet, vele bladzijden van hem achter elkaar kan lezen zonder iets te vinden over het Woord, of een daarmee synoniem begrip; men verkrijgt reeds zó de indruk, dat een opzettelijk onderzoek naar zijn leer over het Woord niet ondankbaar belooft te worden.

Zulk een onderzoek bestaat er zover ik weet niet. Wel moesten zij, die Luthers theologie in haar geheel behandeld hebben, Lommatzsch 1), Th. Harnack 2) en J. Köstlin 3) ook dit onderwerp niet onbesproken laten. Onder de genoemden

1) Luthers Lehre vom ethisch-religieösen Standpunckte aus, und mit besonderer Berücksichtigung seiner Theorie vom Gesetze, dargestellt von Dr. Siegfried Lommatzsch, Licentiat und Privatdocent der Theologie an der Universität Berlin. Berlin 1879.

2) Luthers Theologie mit besonderer Beziehung auf Seine Versöhnungs- und Erlösungslehre, von Dr. Theod. Harnack, ordentl. Professor der Theologie zu Erlangen. Erste Abtheilung. Luthers theologische Grundanschauungen. Erlangen 1862.

3) Luthers Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung und ihrem inneren Zusammenhange, dargestellt von Julius Köstlin. Stuttgart 1863 (2de, omgewerkte druk, 1901).

4

bevredigde Lommatzsch mij het minst. Deze lijdt m. i. in weerwil van zijn rijkdom en zijn grondigheid aan twee feilen; hij begint niet met de tijd der "Psalmenvorlesungen", en heeft geen oog voor de verandering, die reeds in 1516 ten opzichte van de Wet en het Evangelie heeft plaats gehad; ook schijnt hij dikwijls Luther te veel door de bril ener Schleiermacheriaans gezinde theologie te bezien in plaats van hem zelf te laten spreken.

Veel helderder is het werk van Th. Harnack, dat helaas niet voltooid is, doch het meeste geeft Köstlin.

Zeer belangrijk is ook wat A. Harnack in zijn Lehrbuch der Dogmengeschichte 1) over Luther schrijft. Ook moet onder het vele dat over hem geschreven is, vooral genoemd worden het werk van Nering over Luthers Mystiek, welk onderwerp nauw aan het onze verwant is, en het pas verschenen geschrift van Dr. Hans Preuss 2), hetwelk een deel van ons onderwerp uitvoeriger behandelt, nl. vooral Luthers leer over het gezag van de Schrift in tegenstelling met dat der kerk, der rede, der scholastieken en kerkvaders. Buiten beschouwing blijft echter de vraag naar het onderscheid tussen de Wet en het Evangelie; ook de verhouding tussen de Schrift en Gods Woord wordt niet uitvoerig behandeld, evenmin het "inwendig Woord".

1) Lehrbuch der Dogmengeschichte von Dr. Adolph Harnack. Erste und Zweite Auflage.

2) Die Entwicklung des Schriftprinzips bei Luther bis zur Leipziger Disputation. Leipzig 1901. 5

Zonder verder iets op de waarde der genoemde geschriften te willen afdingen, meende ik toch geen overbodig werk te leveren met een hernieuwd onderzoek uit Luthers geschriften zelve naar zijn leer over het Woord Gods. Wij zijn, wat de theologie van Luther aangaat, niet spoedig uitgeleerd; het kiezen van een nieuw gezichtspunt kan veel, dat reeds bekend was, in een nieuw licht doen verschijnen; over verschillende punten zijn de meningen tot dusver nog niet eensluidend, en is ook de psychologische verklaring nog niet zo volledig gegeven, dat er niets meer over te zeggen valt. Ook kon, meer dan in vroegere bewerkingen, gebruik gemaakt worden van hetgeen er in de laatste jaren aan geschriften uit

Luthers eerste periode is uitgegeven.

De indeling moest vooreerst historisch zijn; ik heb drie tijdvakken aangenomen: vooreerst als uitgangspunt de tijd tot 1515; dan de tijd der ontwikkeling, tot 1520, in welk jaar de drie grote reformatorische geschriften het licht gezien hebben; eindelijk de tijd na 1520. Hierin ben ik wat de hoofdzaak aangaat in overeenstemming met J. Köstlin; alléén dat deze de eerste periode tot 31 October 1517 neemt, en de tweede tot 1521. Bij de behandeling zelf hoop ik deze afwijking van de grote kenner van Luther te kunnen rechtvaardigen.

Voor elk van deze tijdvakken is het onderzoek ingedeeld naar de beide grote, hierboven genoemde vragen, naar het wezen en het begrip van het Woord, en naar de waarde en de werking van het Woord in het leven.

Bij de eerste dezer vragen vangen we aan met de verhouding tussen Gods Woord en de Heilige Schrift; hier moet gelet worden op de minder waarderende, ja soms afkeurende wijze waarop Luther zich dikwijls uitlaat ten opzichte van de begrippen: Wet, Letter, Oud Testament, enz., in tegenstelling met "Evangelie", "Geest", "Nieuw Testament"; deze begrippen moeten verklaard worden, er dient te worden nagegaan, in hoeverre ze met "Gods Woord" synoniem zijn.

Voorts moet onderzocht worden, in hoeverre er in 't algemeen een meer vrijzinnige verhouding tot het gezag van de Schrift of van sommige van haar Boeken bestaat, hoe die te verklaren is, en in hoeverre de Schrift in haar geheel voor Luther gezag heeft, en met Gods Woord gelijk te stellen is. Daarna behandelen wij het gezag der Kerk, en vragen of volgens Luther hetgeen zij zegt met Gods Woord gelijk te stellen is.

Bijzondere aandacht trekt verder het gepredikte Woord, dat dikwijls Gods Woord genoemd wordt; hierbij moet ook onderzocht worden, waarop de waarde en het gezag er van berusten.

Eindelijk komt nog ter sprake Luthers verhouding tot het inwendig Woord en de Mystiek. In aansluiting daarmee moet ook nog gevraagd worden, of bij Luther de uitdrukking "het Woord Gods" ook voorkomt in de betekenis van de Christus zelf, de Lógos (Joh. 1 vs 1).

Nadat uit dit alles de slotsom is opgemaakt, komt de tweede vraag aan de orde, naar de waarde en de werking van het Woord in het leven. In 't algemeen wordt Luthers waardering van het Woord in verband met het godsdienstig leven aangetoond, en daarna in het bijzonder de werking en de betekenis van het Woord, vooreerst bij de bekering, verder bij het geloof, hetwelk volgens Luther het middelpunt van dat leven is, dan bij het gebed, dat men als een bijzondere uiting van het geloof kan beschouwen, bij de christelijke wandel, en eindelijk bij de wederwaardigheden en aanvechtingen, waaraan dat leven hier op aarde tot het einde toe onderhevig is.

Daarbij rijst vanzelf de gedachte op, hoe Luther dan staat ten opzichte van het zo veelvuldig voorkomende feit, dat het Woord die werkingen niet heeft. Houdt deze zaak volgens Luther verband met een eeuwig raadsbesluit Gods, waardoor velen van de zaligheid uitgesloten zijn? En wordt daardoor ook de macht van het Woord beperkt?

Ten slotte hebben we te onderzoeken, of God volgens Luther ook nog door andere middelen werkt, dan door het Woord. Hoewel Geest en Woord

eigenlijk niet geheel als correlatieve begrippen te beschouwen zijn, worden ze toch door Luther in dit verband dikwijls naast elkaar genoemd, en hebben we na te gaan, in welke betrekking de werking van het Woord staat tot de werking van de Geest. In 't bijzonder zal echter hier ook nog ter sprake moeten kernen de werking der Sacramenten, en de verhouding van 'de Sacramenten tot het Woord.

Voor het onderzoek heb ik vooral gebruik gemaakt van de Erlangen-Frankfurter Ausgabe van Luthers Werken 1).

1) Dr. Martin Luthers Sämtliche Werke. Erste Auflage: Erlangen, Zweite Auflage: Frankfurt am Main und Erlangen. In tweeden druk zijn verschenen Bd 1-20 en 24-27; van de overige doelen bestaat nog slechts de eerste druk; de doelen der "Deutsche Schriften" zijn met Arabische cijfers geciteerd; waar de tweede druk gebruikt is, heb ik dat met het cijfer 2 boven-rechts aangegeven:¹ 202 1 is het eerste deel van Band 20, tweede druk, 202 2 het tweede deel daarvan.

De Latijnse geschriften zijn ingedeeld in: a. Opera exegetica latina (geciteerd o. E. 1.) b. commentarii in epistolam S. Pauli ad Galatas! (geciteerd Gal.) c. opera latine varii argumenti (geciteerd o. 1. v. a.) d. de grotendeels Latijnse brieven bevattende Briefwechsel (geciteerd B. W.). De delen van de Latijnse geschriften zijn met Romeinse cijfers aangehaald.

Deze wordt door de meeste auteurs van de tegenwoordige tijd aangehaald, en is m. i. in hetgeen ze aanbiedt, althans voor onderzoekingen als die hier aan de orde zijn, volkomen genoegzaam wetenschappelijk en betrouwbaar; ook is ze veel beter in het bereik van particulieren dan de uitnemende Weimarer Ausgabe 1) welke laatste echter voor Luthers eerste periode geraadpleegd en vergeleken is.

Voor de "Glossen zum Psalter" uit de jaren 1513-1515 is Walch 2) gebruikt, doch zijn de citaten nagezien aan de hand van de Weimarer Ausgabe, daar de tekst, die Walch hier geeft, verre van correct is.

De Psalmen-Vorlesungen uit de jaren 1513-1515 zijn naar de uitgave van Seidemann 3) geciteerd, en de brieven voor zover ze nog niet in de Briefwechsel verschenen zijn, naar de Wette 4).

1) Dr. Martin Luthers Werki. Kritische Gesamtausgabe. Weimar. Hermann Böhlau, begonnen 1883 geciteerd W. A.

2) Doctor Martin Luthers sowol in Deutscher als Lateinischer Sprache verfertigte und aus der letzteren in die erstere übersetzte Sämtliche Schriften. Herausgeden von Johan Georg Walch. Halle im Magdeburgischen. 1739 ff.

3) Dr. Martin Luthers Erste und Älteste Vorlesungen ober die Psalmen, Aus de Jahren 1513-1516, herausgegeben von Johann Karl Seidemann, II Bande. Dresdet 1876. Geciteerd Ps. V.

4) Dr. M. Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken, vollständig aus de verschiedenen Ausgaben seiner Werke und Briefe, aus anderen Büchern und noch unbonutzten Handschriften, kritisch und historisch bearbeitet durch Prof. Dr. W. M. L. de Wette. Berlin 1825-1828.

¹ Dit kleine cijfer is niet altijd klein afgedrukt in de voetnoten; b.v. 252 moet zijn 252. In sommige gevallen is gekozen voor 25.2

HOOFDSTUK I.

Luthers leer over het Woord vóór het jaar 1516.

Luther is niet inééns van een gehoorzaam zoon der Roomse Kerk tot een van haar hevigste bestrijders, van een monnik, die in de plichten en regelen der kloosterheiligheid opging tot een verkondiger van die genade geworden, welke de mens vrijmaakt. Zowel met zijn leer over de genade als met zijn houding tegenover het gezag der kerkelijke autoriteiten stonden zijn beschouwingen over het Woord Gods in het nauwste verband. Wij kunnen dus niets anders verwachten, dan dat ook daarin Luther eerst na veel worstelen en zoeken tot die overtuiging gekomen is, die hem later bezielde. Reeds is gewezen op het grote belang, Luther juist in dien tijd na te gaan.

Terwijl we nu uit de eersten tijd van Luthers kloosterleven weinig van zijn eigen hand ter beschikking hebben, bezitten we uit de jaren 1513-1515 zulk een uitvoerig materiaal, dat aldaar een vaste basis te vinden is voor het onderzoek. In het jaar 1512 was Luther tot doctor in de Godgeleerdheid gepromoveerd. Daardoor was hem de verplichting opgelegd ook over de Heilige Schrift lessen te geven aan de hogeschool. Het eerste boek, dat hij uitvoerig behandelde, was dat der Psalmen. De vruchten van de arbeid, dien hij daaraan besteedde, zijn ons bewaard gebleven in drie verschillende werken: vooreerst in verspreide aantekeningen, die Luther gemaakt heeft bij het Psalterium quintuplex, een polyglot der Psalmen, van Faber Stapulensis 1); verder in korte doorlopende aantekeningen, geschreven tussen en onder de tekst van een hem toebehorend exemplaar der Latijnse Psalmen 2); vooral echter in de "Vorlesungen ober die Psalmen" 3) uit die tijd.

1) *Annotationes Quincuplici Fabris Stapulensis Psalterio manu adscriptae*. Het exemplaar is van 1509, zie W. A. IV S. 467 ff.

2) Deze aantekeningen hebben nog geen plaats gevonden in de Erlangen-Frankfurter Ausgabe; ze zijn geciteerd zoals ze gedrukt zijn bij Walch, IX, 1473-3545, in het Duits vertaald door zekeren Diaconus Rambach, onder de titel: *Glossen zum Psalter*. Het exemplaar der vulgata, dat Luther gebruikte, heeft aan 't slot de volgende aantekening: *Vuittenberge in officina Joannis Gronenbergi Anno M.D.XIII VIII Idus Julias Apud Augustinos*. Hiermee is tevens een aanwijzing gegeven, wanneer deze aantekeningen geschreven zijn. Hoger dan de tweede helft van 1513 zal men niet mogen opklimmen. Daarentegen wordt *omnium consensu* het einde van 1515 als terminus ad quem aangenomen, hetgeen overeenstemt met de beschouwingen over Wet en Evangelie, die nog niet zo zijn als in 1516. Nog eens, en wel in de oorspronkelijken tekst, zijn deze aantekeningen uitgegeven in de W. A. III en IV.

3) Zie blz. 8. Seidemann heeft het manuscript van Luther zo getrouw mogelijk gereproduceerd. Over deze uitleg schreef Luther, in 1539 (25 S. 250, 251) dat hij in de tijd na zijn promotie het boek der Psalmen heeft behandeld "mit allen Scribenten so man haben konnte". Algemeen wordt ze in de tijd van 1513-1515 geplaatst. Ze is nog eens afgedrukt W. A. III en IV tezamen met de Glossen. Uit een vergelijking der beide uitlegen blijkt m. i. de waarschijnlijkheid van het vermoeden van de uitgever der W. A. dat Luther eerst de "Glossen" als doorlopende korte verklaring aan de studenten dicteerde en daarna in de "Vorlesungen" of *Scholiae* langere uitweidingen over verschillende punten gaf.

Ook bezitten we uit die jaren enkele leerredenen¹⁾

De vraag zal echter zijn in hoeverre genoemde uitlegen te gebruiken zijn als bron voor het onderzoek naar Luthers gevoelens in die tijd. Geen bezwaar behoeft daarbij op te leveren de omstandigheid dat we met exegetische werken te doen hebben, want door de allegorische methode kon men toen alles in een Bijbelboek leggen wat men er in leggen wilde. Daarentegen zou men er wel op kunnen wijzen, dat èn in de Glossen (b.v. Walch IX 1506, 1508, 1516, 2000) èn doorlopend in de "Vorlesungen" andere uitleggers zijn gebruikt. Toegestemd moet worden, dat we hier niet alléén met Luther zelf

te doen hebben; we maken ook, wat echter voor ons doel niet minder belangrijk is, kennis met de gehele sfeer van de invloeden, die op hem werkten. Maar hoewel hij een enkele maal waarschuwt voor eigenwijsheid tegenover vroegere uitleggers 2), blijkt toch op andere plaatsen dat hij zelfstandig tegenover hen stond 3). Daaruit mogen wij wel besluiten, dat hij uit het vele, dat gebruikt kon worden, opgenomen heeft hetgeen hem het meest aantrok en waarvoor hij het meest meende te kunnen instaan.

1) In vol. I der o. 1. v. a.

2) Ps. v. I S. 446. Ps. 77 (78) vs 25.

3) Terwijl Luther bij Ps. 73 (74) de verklaringen der anderen mededeelt, en "ad concordandum omnes" de zijne er naast legt (Ps. v. I. S. 360), critiseert hij bij Ps. 118 (119) al zijn voorgangers, van wie er niet één de Psalm "sensu prophetico" heeft uitgelegd, noch ook de volgorde goed heeft vastgehouden zonder verzen en woorden geweld aan te doen of ze te verwringen. (Ps. v. II S. 279).

12

Wanneer wij echter Luther hier en daar int tegenspraak met zichzelf zullen zien, dan behoeven wij niet altijd aan verschillende bronnen te denken, maar moeten we ook letten op de eigenaardigen toestand, waarin hij zich bevond. In het algemeen is het een feit, dat wij allen min of meer onbewust meningen met ons omdragen, die met elkaar in strijd zijn; hoeveel te meer moest dit het geval zijn bij Luther, die reeds ontzaglijke innerlijke worstelingen had doorleefd, en daardoor tot overtuigingen was gekomen, die hem straks voor nog zwaarder strijd zouden plaatsen.

Er was toch reeds veel met hem geschied vóór 1513. De Luther die in Wittenberg als hoogleraar de Schriften uitlegde, was niet meer dezelfde, die vóór enige jaren te Erfurt in 't klooster was gegaan. Onder de indruk van verschillende gebeurtenissen, die hem aan dood en eeuwigheid deden denken, was hij monnik geworden, met deze gedachte in 't hart: *O wanneer zult gij eens vroom worden en genoeg doen, opdat gij een genadig God verkrijgt!* 1) Afgezonderd van de wereld, van alles wat hem kon aftrekken van God en Zijn dienst, in een leven waar men al hetgeen tot dusver aangenaam was, moest verloochenen, meende hij tot rust voor zijn ziel te kunnen komen, het zover te kunnen brengen, dat hij rechtvaardig was voor God. Maar hij bedroog zich.

1) 192 S. 152. 13

Hoe meer hij zich inspande, des te groter zag hij zijn schuld worden, des te minder kwam hij tot rust, juist omdat hij aan Gods eisen niet tekort wilde doen. Met Gods genade kon hij zich niet troosten; immers genade was hem slechts voorgesteld als een ingegoten kracht om goede werken te doen, en juist die vond hij niet bij zich. In de biecht vond hij ook geen vrede; wel werd daar vrijspraak verleend, maar alléén op voorwaarde, dat men alle doodzonden had gebiecht, en dat men ook het nodige berouw had - en juist zijn berouw vond Luther niet voldoende. Aan de Sacramenten had hij niets; voor de mis was hij zeer bevreesd. Christus was voor hein slechte een streng rechter. Overal werd hij op zijn eigen "ik" gewezen, op hetgeen hij moest zijn en toch niet was. Daar hem niets hielp, kwam de gedachte dikwijls bij hem op, dat hij tot degenen zou behoren, die God voor de verdoemenis heeft bestemd. In dat alles werd Luther aanvankelijk getroost door een oude kloosterling, die hem wees op het artikel: *Ik geloof de vergeving der zonden*. Vooral echter heeft hij veel te danken gehad aan Staupitz, de "Ordensprovincial", die dikwijls in zijn klooster kwam en veel niet hem sprak. Staupitz hield zijn eigen ervaring aan Luther voor, hoe hij

wel duizendmaal Gode voorgelogen had, dat hij vroom zou worden, maar het toch nooit had kunnen houden. Inzonderheid wees Staupitz hem op Christus, in Wien hij hem een openbaring van Gods liefde leerde zien 1).

1) Zie Julius Kostlin, Martin Luther, sein Leben und seine Schriften. Elberfeld. R. L. Frideriehs 1875. lid I S. 56-68.

14

Uit de ergste nood was Luther reeds gered, toen hij naar Wittenberg werd overgeplaatst. Maar evenmin als zijn geestelijke vader Staupitz was hij reeds tot volledige kennis van het Evangelie gekomen. Op zijn reis naar Rome "rannte er wie ein toller Heiliger uurher", zocht naar alles waarnaar een Roomse zoeken kan om aflat te verkrijgen voor de zonde, klom zelfs de Pilatus-trap op. Hier echter kwam hem in de gedachte wat God hem geleerd had: de rechtvaardige zal uit het geloof leven. zijn reis naar Rome deed hem vooral de zonden van pausen en kardinalen kennen; of hij toen reeds is begonnen te twifelen aan het recht van hun heerschappij, blijkt niet 1).

Dit was in 't kort de ontwikkelingsgang van Luther geweest, voordat hij als professor in de theologie optrad en de Schriften begon uit te leggen. Om nu het gevoel van Luther over Gods Woord in die tijd na te gaan, dient vooreerst onderzocht te worden zijn verhouding tot de Heilige Schrift.

In het algemeen erkent Luther haar gezag; hij betuigt zijn instemming met de kerkvaders, die zeiden, dat men niets moet ondernemen, tenzij het in overeenstemming is met de getuigenissen van de Schrift 2). Hij spreekt van de "autoritates scripturae divinae" 3). Hij verwijt de ketters, dat zij, niet tevreden zijnde met het Evangelie en het Woord Gods, dat éénmaal in de wereld is gepredikt, en met hetgeen de Schrift duidelijk inhoudt, nog andere

1) Zie Köstlin a. a. o. S. 99-104.

2) Ps. v. II S. 296. Ps. 118 (119) vs 24.

3) Ps. v. I S. 147. Ps. v. 39 (40) vs 7.

15

openbaringen begeren 1). Dat is de eerste genade die God iemand bewijst, wanneer het een mens gegeven wordt de woorden van de Schrift zo te lezen en te horen, dat hij overtuigd is God zelf te horen 2).

Toch heeft het dikwijls de schijn, dat Luther een verschil maakt tussen verschillende delen van de Schrift, en zo aan haar gezag tekort doet. Op vele plaatsen horen wij hem over de Wet van Mozes, het Oude Testament, en de "Letter" een ongunstig oordeel vellen, daarentegen nadruk leggen op hetgeen hij noemt het Woord van Christus, de Wet van God of van Christus, het Nieuwe Testament, het Evangelie, de Geest. Zulke tegenstellingen komen bij Luther in deze tijd in groten getale voor. Hij zegt b.v.: Men moet niet horen wat Mozes spreekt, maar wat God spreekt 3). De mond van Mozes is niet hetzelfde als Gods mond 4). De woorden van Mozes hebben geen kracht, zoals Gods woorden 5); het zijn dode woorden, terwijl die van de Geest levende woorden zijn 6). De Wet van Mozes staat tegenover de Wet des Heeren of de Wet van Christus 7); de eerste is bevlekt, onrein; de laatste eist niets onreins 8). Mozes wordt op één lijn geplaatst met alle andere mensen.

1) Ps. v. I. S. 445. Ps. 77 (78) vs 19.

2) Ps. v. I. S. 230. Ps. 59 (60) vs 8.

3) W. IX, 2095. Ps. 84 (85) vs 9.

4) Ps v. II. S. 325. Ps. 118 (119) vs 72.

5) Ps. v. II. S. 388. Ps. 118 (119) vs 171.

(3) W. IX, 1801. Ps. 44 (45) vs 2.

7) Ps. v. II, S. 302. Ps. 118 (119) vs 33a en W. IX, 1612. I's. 18 (19) vs 8 en 2346, 2356 en 2358. Ps. 118 (119) vs 1, 3:1 en 38.

8) W. IX, 1602. Ps. 17 (18) vs 33 en 2201, Ps. 100 (101) vs 2.

17

In de "Psalmenvorlesungen" waarschuwt hij bij Ps. 9 vs. 4 vv. voor een uitleg volgens de "doorlende letter"; de vijand is hier niet iemand die het vlees beschadigt, maar die er op uit is om de geest nadeel toe te voegen 1). De woorden van de Schrift, slechts naar de letter genomen, zijn, "bedriegelijke lippen" 2). De Wet naar de letter opgevat is als een bazuin die geluid geeft. Maar dit geluid wordt eerst dan zeker onderscheiden, als het geestelijk en "mystice" wordt uitgelegd 3). De letterlijke uitleg laat Luther over aan de Joodse synagoge 4), en aan de ketters 5). De ware theologische betekenis is in de andere verscholen, gelijk de Goddelijke natuur van Christus in Zijn vlees, gelijk de geest in de letter, gelijk de ziel in 't lichaam, gelijk het merg in de bast, de wijn in hot vat en de olie in de lamp 6). In overeenstemming met de methode van zijn tijd veronderstelt Luther zelfs dikwijls een drievoudige, ja viervoudige betekenis van een schriftwoord. Als voorbeeld geeft hij in de voorrede "vor de "Glossen" onder anderen: waar letterlijk staat: Jeruzalem, is allegorisch bedoeld; de goede mensen, tropologisch; de deugden en anagogisch of mystisch; de beloningen in de eeuwigheid 7). Het getal betekenissen is eigenlijk oneindig; men moet nooit blijven staan, menende alles begrepen te hebben.

1) Ps. v. I, S. 72.

2) W. IX, 1561. Ps. 11 (12) vs. 3.

3) Ps. v. I, S. 183. Ps. 48 (49) vs. 5.

4) Ps. v. I, S. 455. Ps. 77 (78) vs. 44.

5) Ps. v. II, S. 281, (Ps. 119).

6) a. a. O.

7) W. IX, 1480. Zie verder voor drievoudige uitleg W. IX, 1857. Ps. 53 (54) vs. 2, en voor viervoudige Ps. v. I, S. 196, 197. Ps. 51 (52) vs. 4.

18

Intussen is men volgens Luther toch enigszins beperkt; voor onbegrensde willekeur meent hij gevrijwaard te zijn door aan te nemen, dat men niets als allegorische, tropologische of anagogische betekenis ener plaats mag opvatten, wat niet elders als historische betekenis voorkomt 1).

Door deze methode van uitleg was het nu mogelijk dat Luther, die zo ongunstig over Mozes en zijn Wet oordeelde, toch geen bezwaar had die boeken als Goddelijk te erkennen. Men moet nl. de Schrift altijd zo uitleggen dat men Christus er in vindt, tenzij dat uitdrukkelijk op één ander wordt gewezen 2). Dikwijls worden de Psalmen opgevat als gebeden van Christus 3), of als gesprekken tussen Hem en zijn bruid, de Kerk 4). De Wet is dan ook op zichzelf niet onrein, maar men heeft ze door verkeerde uitleg bedorven 5). Zij bevat namelijk twee dingen in zich de "littera significans" en de "spiritus significatus 6). De letter der Wet is als een woord, de geest de betekenis, de bedoeling van dat woord 7).

1) W. IX, 1481. z. o. Ps. v. II, S. 291, 292. Ps. 118 (119) vs. 18 b.

2) W. IX, 1476 en o. 1. v. I. p. 87, als voorbeeld wordt het Hooglied gebruikt.

3) b. v. W. IX, 1750. Ps. 37 (38) inl.

4) W. IX, 1598. Ps. 17. (18) vs 25.

5) Ps. v. II, S. 280. Ps. 118 (119) vs. 1 en S. 28. Ps. 82 (83) vs. 7.

6) Ps. v. II, S. 280.

7) Ps. v. II, S. 96. Ps. 90 Vs. 9. 19

Die bedoeling, de geest van de Schrift, het Evangelie, was in de Wet verborgen, om eerst later openbaar te worden 1). Het Evangelie was in de

Wet verscholen als water in de rotssteen, totdat het Kruis van Christus dien rotssteen heeft doen splijten 2). In de ceremoniele Wet getuigde God van toekomstige dingen; in Mozes ligt de toekomstige zegen verborgen 3). Luther laat de Psalmist bidden om verstand, om de schaduwbeelden der oude Wet te verstaan door het geloof aan de geestelijke goederen in Christus Jezus 4). Hoe zulks door de vijanden is miskend, vermeldt Luther met afkeuring. Zij hebben de geest van de Schrift verwoest 5); doordat zij de geest hebben vergeten, hebben zij don wijn uitgeschud en niets anders dan het grondsoep overgehouden 6). Zij zullen honger moeten lijden omdat de letter geen voedsel geeft 7).

Zo komt het ton slotte op hetzelfde neer, of men de boeken van het Oude of van het Nieuwe Testament voor zich heeft, mits men de eerste maar versta. De Wet op geestelijke wijze verstaan is hetzelfde als het Evangelie 8). De termen "de Geest", "het Evangelie" en "de Wet op geestelijke wijze verstaan", worden als synoniemen gebruikt 9).

1) W. IX, 2356. Ps. 118 (119) vs. 33. 5) Ps. v. I, S. 437. Ps. 77 (78) vs. 16.

3) W. IX, 2196, 2284. Ps. 98 (99) vs. 7 en Ps. 107 (108) vs. 5.

4) W. IX, 2407. Ps. 118 (119) vs. 169.

5) W. IX, 1558. Ps. 10 (11) vs. 4.

6) Ps. v. I, S. 385, 386. Ps. 74 (75) vs. 9.

7) W. IX, 1890. Ps. 58 (59) vs. 7.

8) W. IX, 1563. Ps. 11 (12) vs. 7. 9) Ps. v. I, S. 332, 333. Ps. 70 (71) vs. 15 c.

20

Men hoort Christus spreken in beide Testamenten, als ze geestelijk opgevat en uitgelegd worden 1); in beide Testamenten is dezelfde Geest 2).

Wanneer nu Luther zich dikwijls zo ongunstig over Mozes en de Wet uitlaat, doet hij dat niet met het oog op de eigenlijke bedoeling en betekenis, de Geest van die geschriften, maar met het oog op hare Letter; en deze staat in verband met de tijd, de toestand en de bedeling waaronder ze geschreven werden. Deze nu acht Luther veel lager dan de bedeling van het Nieuwe Testament.

Eertijds werd de waarheid omhuld, evenals Mozes zijn aangezicht bedekt moest houden 3). Men verstond de eigenlijke betekenis van de Schrift nog niet 4). Wel hebben Mozes en de profeten de Geest gehad, maar aan anderen konden zij slechts de letter medelen 5). Zij, niet het volk, ontvingen de woorden Gods 6). Dat volk, ook de oprechten onder hen, verstonden Gods genade nog niet. Wel konden toen de zonden vergeven worden, wel was de genade en de gerechtigheid des geloofs reeds aanwezig, maar in een raadsel verborgen; eerst door de komst van Christus zijn ze geopenbaard 7).

1) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3 b.

2) Ps. v. I, S. 168. Ps. 100 (101) vs. 2.

3) W. IX, 1612. Ps. 18 (19) vs. 9.

4) W. IX, 1481.

5) Ps. v. II, S. 190, 191, 240. Ps. 101 (102) vs. 5 en 109 (110) vs. 2.

6) W. IX, 2225. Ps. 102 (103) vs. 20.

7) W. IX, 1733. Ps. 35 (36) vs. 11. 1771. Ps. 39 (40) vs. 11. 2307. Ps. 110 (111) vs. 4. Ps. v. I, S. 423, Ps. 77 (78) vs. 2.

Een ander onderscheid tussen de beide bedelingen bestaat daarin, dat in de nieuwe aanwezig is hetgeen in de oude slechts wordt aangeduid en beloofd. Dáar is slechts de belofte, hier de vervulling 1). De Wet is een schaduw, niet de waarheid zelf 2). Mozes kondigde Gods Woord aan, maar bracht het niet zelf 3). Die verhouding vindt Luther ook uitgedrukt in het woord testimonium

(getuigenis) in Ps. 119. In het Oude Testament heeft men vele "testimonia" van het Nieuwe, waarin van de toekomstige goederen getuigd wordt, zonder dat deze echter medegedeeld worden 4).

Ook kon men onder de oude bedeling niet onmiddellijk tot God naderen; het geloof, dat onmiddellijk tot God leidt, was aan de vromen uit die tijd nog niet geopenbaard 5). Het gebed des volks hoorde God niet onmiddellijk, maar slechts door Mozes en de Profeten 6). Zelfs voor een David is het eigenlijk de tijd nog niet om tot God te roepen, hoewel hij het toch waagt op grond van de beloften aangaande de Christus 7). Het scheen alsof God tot op Christus het mensdom had vergeten, en zich eerst in Hem aan zijn ontferming herinnerde 8).

1) W. IX, 2181, 2212, 2225. Ps. 95 (96) vs. 13, 101 (102) vs. 19, 102 (103) vs. 20.

2) W. IX, 1650. Ps. 24 (25) vs. 5.

3) Ps. v. II, S. 61. Ps. 84 (85) vs. 9.

4) Ps. v. II, S. 286, 287, 297. Ps. 118 (119) vs. 14, 24.

5) Ps. v. II, S. 255. Ps. 111 (112) vs. 2.

6) Ps. v. I, S. 206, 207. Ps. 54 (55) vs. 18.

7) Ps. v. II, S. 368. Ps. 118 (119) vs. 147.

8) W. IX, 1652. Ps. 24- (25) vs. 6.

22

De oude Wet was in 't algemeen ruwer; zij kwam met meer gedruis, cum pompa et apparatu carnis. Het Evangelie, de Nieuwe Wet, is meer beschaafd, en klinkt meer nederig en bescheiden 1). De tijd der Wet was een tijd van voorbereiding 2). Toen werd het Woord Gods gesproken met vleeselijke, niet met Goddelijke tong 3). Zijn verbond met Mozes heeft God dan ook afgeschaft, ontheilgd 4).

Evenals overigens de oude bedeling bij de tegenwoordige achterstaat, is deze wederom minder dan de bedeling der toekomst, de heerlijkheid hiernamaals, en evenals de woorden des Ouden Verbonds voor de mensen vóór Christus, zo zijn de woorden des Nieuwen Verbonds voor ons met het oog op die toekomst slechts "litera", "figura", "testimonium" 5).

Hoewel dus de Wet en het Evangelie in de grond der zaak hetzelfde bedoelen, is er toch een grote tegenstelling tussen beide bedelingen. Die tegenstelling gaat echter nog veel dieper door dan zo-even is aangetoond; ze staat bij Luther in verband met die tussen de eigenlijke wil Gods, de bedoeling van Gods Woord, en hetgeen de vleeselijke mens als zodanig opvat. Waarin bestaat nu die eigenlijke bedoeling van Gods wil?

1) Ps. v. I, S. 160, 161. II, S. 167, 168. Ps. 43 (44) vs. 1. Ps. 100 (101) vs. 2.

2) Ps. v. I, S. 158 (159). Ps. 41 (42) vs. 1.

3) Ps. v. II, S. 388. Ps. 118 (119) vs. 172.

4) W. IX, 2126. Ps. 88 (89) vs. 35.

5) Ps. v. II, S. 256, 297, 298, 301, 304. z. o. W. A. IV, 524, 525. 23

Het antwoord dat door hem op deze vraag gegeven wordt, hangt samen met zijn gehele opvatting van het Christelijk leven, en hier vooral is het, dat wij twee richtingen, een wettische, Pelagiaanse, en een evangelische, Augustiniaanse, naast elkaar zien.

In weerwil van hetgeen hij in het klooster ervaren had, was Luther der Wet nog niet geheel gestorven. Hij laat de Psalmist God zoeken "door goede werken en verdiensten" 1). In overeenstemming met de leer zijner kerk in die dagen, ziet hij in Christus een nieuwen wetgever, en in Zijn Evangelie een nieuwe wet. Hij spreekt van de Wet des Evangelies, of de bevelen en voorschriften van het Evangelie 2). Het Evangelie is voor hem hetzelfde als de geestelijke wet 3).

De uitdrukking "Gods Wet" wordt aldus omschreven: "het Evangelie, dat de zedeleer der gelovigen is" 4). Het is volgens Luther vleselijk, te beweren, dat alleen hetgeen Mozes verboden heeft zonde zou zijn, dat men de eisen der Wet van Christus niet nodig zou hebben 5). Als nieuwe wet staat het Evangelie tegenover de oude wet 6).

Die nieuwe wet onderscheidt zich nu van de oude wet daardoor, dat zij zich meer op het terrein der geestelijke, inwendige, onzichtbare, eeuwige dingen beweegt, terwijl de oude wet zich meer bemoeide met hetgeen lichamelijk, uiterlijk, zinnelijk, zichtbaar, tijdelijk, ijdel is 7).

1) W. IX, 1666. Ps. 26 (27) vs. 8.

2) Ps. v. I, S. 132, 185, 186. Ps. 35 (36) vs. 6 en Ps. 49 (50). W. IX, 1654. Ps. 24 (25)

3) Ps. v. II, S. 166, 167. Ps. 100 (101) vs. 1.

4) W. IX, 2125. Ps. 88 (89) vs. 31.

5) Ps. v. I, S. 83. Ps. 15 (16) vs. 7.

6) W. IX, 1607, 1609, 1655. Ps. 17 (18) vs. 45, 46. Ps. 18 (19) vs. 3. Ps. 24 (25) vs. 14.

7) Ps. v. I, S. 78, 385-387, II, S. 60-62. W. IX, 1510, 1563, 1575, 1843, 2309. W. A. IV, S. 524.

24

De nieuwe wet eist innerlijke deugden 1), en getuigt tegen innerlijke zonden 2). Zij wil, dat God meer met het hart, dan met de mond en met muzikale instrumenten geprezen worde 3). Ook gebiedt zij, dat men de aardse goederen verachte, en belooft daarvoor als loon geestelijke goederen, terwijl in de oude wet de mensen voor zijn uiterlijke werken uiterlijke beloningen toegezegd werden 4).

Hier is de monnik aan het woord; de deugden: armoede, gehoorzaamheid, kuisheid, welke boven werden aangehaald, als door de wet des Evangelies geëischt, zijn de deugden waartoe de kloostergelofte verplicht. De opvatting der verhouding van de mens tot God, het beschouwen van Christus als Wetgever, is Rooms. Toch kan men niet zeggen, dat Luther hier volkomen overeenstemt met de leer én de praktijk der Roomse Kerk in die dagen. Tegenover het volk trad die kerk met uiterlijke werken en met ceremoniëndienst op, die Luther beschouwde als iets waarover men in de tegenwoordige bedeling heen moest zijn, en al die strenge eisen werden niet aan allen gesteld; het waren voor een groot deel zogenaamde evangelische raadgevingen voor hen, die volmaakt wilden zijn. Luther schijnt dat voorbij te zien; hij spreekt er over alsof zulke geboden

1) W. IX, 2125. Ps. 88 (89) vs. 31. Ps. v. II, S. 303. De deugden die hier genoemd zijn: humilitas, mititas, castitas, paupertas, oboedientia, pax, longanimitas, fides.

2) W. IX, 1614, 1615. Ps. 18 (19) vs. 15.

3) W. IX, 1880. Ps. 56 (57) vs. 8. Ps. v. I, S. 386. Ps. 74 (75) vs. 9 en II, S. 167. Ps. 100 (101) vs. 2.

4) Ps. v. I, S. 170; 223, 424, II, S. 190, 191, 325. Ps. 44 (45) vs. 3, 58 (59) vs. 16, 77 (78) vs 7, 101 (102) vs. 15 en 118 (119) vs. 72. 25

voor allen waren. Met de eisen Gods nam hij het zeer nauw. We bezitten van hem een preek over Matth. 7 vs. 12, uit deze tijd of wellicht uit een vroeger jaar, waarin hij het gebod, in dat vers genoemd, in de strengsten zin opvat, en van zijn vervulling eenvoudig de zaligheid afhankelijk stelt, zonder van enige toegevendheid Gods ook maar een enkel woord te reppen 1). Maar juist als de boog zó sterk gespannen werd, als men zich Gods geboden zó diepgaande, zó heilig en onkreukbaar voorstelde, moest iemand, die oprecht met zichzelf omging, geheel iets anders bij zich waarnemen dan geboden werd.

Hoe dan, als de mens toch moet bekennen dat hij tot de vervulling van die geboden niet in staat is? Met deze vraag wist men geen raad, zolang men in

het Evangelie niet nog iets anders zag, dan een vernieuwde, strengere, dieper gaande zedewet. Was het alléén dat, dan had het Christendom eigenlijk geen afzonderlijke betekenis; ook de Heidensche wijsgeren wisten wel, dat het niet alléén op uiterlijke daden aankomt. Het Evangelie van Jezus Christus moet iets meer zijn. Ook in de Roomse Kerk had men vooral sedert Augustinus daar iets van ingezien: Jezus Christus was niet enkel Wetgever, Hij had ook Gods genade verworven. Maar die genade was niet tot haar recht gekomen; zij werd aan allerlei voorwaarden gebonden, zij werd hoofdzakelijk beschouwd als een ingegoten kracht tot goede werken. Van de vrije ontferming Gods over een verloren zondaar werd weinig gerept; vandaar ook dat Luther in zulke duisternis had verkeerd.

1) W. A. IV, S. 590 ft.

26

Maar voor Luther was er, gelijk boven is aangetoond, in die duisternis reeds een licht opgegaan. Het zou ons verwonderen, indien wij ook hier niets daarvan vernemen. Inderdaad treffen we bij hem in deze tijd ook een andere opvatting aan van de wijze waarop de mens voor God rechtvaardig wordt, dus ook van het wezen van het Evangelie.

Ene neiging tot de nieuwere beschouwing zien we daarin, dat Luther waar hij van deugden spreekt, ook nadruk legt op nederigheid, geloof 1) en op het zwak zijn in zichzelf 2). Wel maakt hij de hoop op vervulling van Gods beloften afhankelijk van verdiensten, die de mens zich eerst moet verwerven 3), doch het zijn geen eigenlijke verdiensten; dat men iets krijgt, berust niet op de waarde van ons doen, maar op Gods genadige beloften 4), en vraagt men waardoor ze verworven worden, dan wijst hij op het geloof 5). Juist waar hij in tegenstelling met de rechten van Mozes, die slechts op uitwendige dingen letten, de begeerte uit om in het binnenste, in het hart rechtvaardig te zijn, bidt hij om de genade en waarheid van Christus; want de geboden kunnen alleen dan gehouden worden, wanneer men door de Verlosser van de zonden vrijgemaakt is 6).

1) Ps. v. II, S. 303 z. blz. 24.

2) Ps. v. I, S. 200. Ps. 53 (54) vs. 3.

3) Ps. v. II, S. 386, 387. Ps. 118 (119) vs. 168.

4) Ps. v. II, S. 265. Ps. 114 (115) vs. 1 en W. A. IV, S. 520. Ps. 118 (119) vs. 50, 65.

5) W. IX, 1776. Ps. 40 (41) vs. 3.

6) Ps. v. II, S. 367. Ps. 118 (119) vs. 146.

27

Doch reeds nu gaat Luther op deze lijn nog veel verder. "Niet ons, e Heere, niet ons," dat is: ik vraag niet of ik verdiensten heb of niet, maar naar Uwe ontferming en waarheid 1). Niet door ons zoeken of streven, maar door Gods ontferming worden wij wedergeboren 2). Om niet geeft Hij het geloof aan goddelozen; dit geloof is het wezen, de grondslag, de bron, de oorsprong, het begin van alle geestelijke genadegiften, geschenken, deugden, verdiensten en werken; een anderen grond kan niemand leggen 3). Ongerechtigheid stelt Luther eenvoudig gelijk met ongeloof, en gerechtigheid met geloof; op dezelfde plaats spreekt hij in hoogst afkeurenden toon van een eigengerechtigheid en werkheiligheid, die van de geest der vrijheid niets weet. Zelfs gebruikt hij reeds hier de paradoxale uitdrukking, dat de dienst van de duivel groter martelingen veroorzaakt dan de dienst van Christus; want zij die de Satan dienen, doen en lijden meer dan de Christenen 4). Wie meent dat hij leeft of iets is, die verleidt zichzelf; wie echter van zichzelf meent dood te zijn, wie in eigen ogen niets is, die zal

voor Gods aangezicht leven 5). Het is waar, zo zegt hij, wie in eigen ogen het afschuwelijkst is, blijkt voor God de schoonste te zijn, en hij die schoon is in eigen ogen, is afschuwelijk voor God. Dat is voor Luther het merg van de Schrift, en hij zou dat inzicht niet voor alle schatten der wereld willen missen 6).

- 1) Ps. v. II, S. 266. Ps. 114 (115) vs. 1.
- 2) o. 1. v. a. I, p. 30 in een sermoen over Joh. 5 vs. 4, 5.
- 3) Ps. v. II, S. 48. Ps. 83 (84) vs. 7.
- 4) Ps. v. I, S. 205. Ps. 54 (55) vs. 11.
- 5) Ps. v. I, S. 318. Ps. 68 (69).
- 6) Ps. v. I, S. 193. Ps. 50 (51).

28

Bestaat dáarin het merg van de Schrift, dan moet ook het Evangelie, waaronder Luther, zoals boven is aangetoond, juist de eigenlijke bedoeling Gods in de gansche Schrift verstaat, een andere betekenis verkrijgen. Het kan niet slechts zijn een nieuwe wet, maar het zal vooral zijn, hetgeen ook zijn naam aanduidt, een blijde boodschap van Gods genade; de tegenstelling tussen Wet en Evangelie kan niet meer alleen opgevat worden als een tegenstelling tussen een wet, die zich meer met vleselijke, uiterlijke, zichtbare dingen bemoeit, met een andere wet, die zich meer beweegt op het terrein van het geestelijke, innerlijke, onzichtbare.

Hier treden andere tegenstellingen op de voorgrond, namelijk die van wet en genade. Over wet en genade liep volgens Luther de strijd, die de apostelen van Jezus met de Joden hadden 1). Ilet Nieuwe Verbond, de nieuwe Wet van 't Evangelie, is niet meer, zoals 't Oude Verbond, afhankelijk van voorwaarden, die de mens van zijn zijde moet vervullen 2). Het is mitsdien een belofte van genade van Gods zijde, daarom is er sprake van beloften des Evangelies 3). Het Woord is een belofte van genade, en wel van een genade, die ons rechtvaardigt zonder dat wij daarbij verdiensten behoeven te verwerven 4). Zodanige beloften zijn de steun van het gebed 5), en van het rechtvaardigmakend geloof 6).

- 1) Ps. v. II, S. 288. Ps. 118 (119) vs. 17.
- 2) W. IX, 2127. Ps. 88 (89) vs. 34.
- 3) W. IX, 2372. Ps. 118 (119) vs. 74.
- 4) Ps. v. II, S. 70, 265 en 369. Ps. 84 (85) vs. 12. Ps. 115 vs. 1. Ps. 118 (119) vs. 148,
- 6) Ps. v. II, S. 368. W. IX, 2406. Ps. 118 (119) vs. 169. 6) Ps. v. I, S. 190. Ps. 50 (51) vs. 6.

29

Van het Evangelie Woord en geloof wordt gesproken als van dingen die bij elkaar behoren 1). Alle woorden der Wet doelen op het geloof, hetwelk de hoofdzaak is in de Wet en de Profeten 2). Het geloof is dan ook in het Evangelie met de liefde samen de vervulling van Gods wil, die niet meer bestaat in de opvolging ener menigte van lastige voorschriften 3). Het Evangelie wordt wel "wet" genoemd, maar wie het vervult is niet meer onder de wet 4). Die vervulling heeft Christus gegeven; Hij is dus niet alleen Wetgever, zoals Mozes 6).

De genade van de Geest maakt de mens gewillig, terwijl de letter der wet onwillig en traag maakt 6); de rechtvaardige doet de wet van harte en in vrijheid 7). Tegenover de geest der dienstbaarheid onder de wet staat de geest der vrijheid 8); tegenover de gevangenschap der letter is hier de vrijheid der genade 9). Een nieuw lied wordt er gezongen, een lied van genade 10). Al zijn er in Gods Woord twee bestanddelen, de stok, d. i. de kastijding en de tucht, en de staf, d. i. de steun en de vertroosting 11),

- 1) W. IX, 2283. Ps. 107 (108) vs. 3.
- 2) Ps. v. II, S. 373, 374. Ps. 118 (119) vs. 160.

- 3) Ps. v. I, S. 175. Ps. 44 (45) slot. Later echter zou Luther liefde en geloof niet meer zo naast elkaar geplaatst, maar de liefde meer als vrucht van 't geloof noemen.
- 4) Ps. v. I, S. 336. Ps. 70 (71) slot.
- 5) W. IX, 2089. Ps. 83 (84) vs. 8 en W. A. IV, S. 509. Ps. 83 (84) vs. 13.
- 6) W. IX, 2314. Ps. 111 (112) vs. 7.
- 7) W. A. IV, S. 467. Ps. 1 vs. 2.
- 8) W. IX, 1844. Ps. 51 (52) vs. 15.
- 9) W. IX, '1607. Ps. 17 (18) vs. 6.
- 10) W. IX, 1703. Ps. 32 (33) vs. 3.
- 11) W. IX, 1643. Ps. 22, (23) vs. 4.

30

toch kan God Zelf niet anders spreken dan van vrede¹). Zijn Woord is een Woord vol van Evangelische genade ²). De Wet kruisigt de harten ³); zij drukt op de mens als een last ⁴), zij is gelijk een land in zomerdroogte; het Evangelie komt als een overvloedige, genadige regen ⁵). De Wet is een harde steenrots, het Evangelie als een waterstroom ⁶); de woorden van het Evangelie verkwikken het hart, want het zijn woorden van genade en heil ⁷). De twee beschouwingen zijn hier scherp tegenover elkaar geplaatst, en zó zijn ze niet te verenigen. Ze lopen echter dikwijls ongemerkt in elkaar over. Boven (bladz. 26) werden b.v. Een paar uitdrukkingen aangehaald, die als 't ware een overgang vormen. Dikwijls komt de verwarring ook daaruit voort, dat onder Letter, Geest, Wet en Evangelie bij de een beschouwing iets anders verstaan wordt dan bij de andere.

In weerwil van de moeilijkheid, die deze verschillende beschouwingen en terminologieën de onderzoeker opleveren, is ons echter wel gebleken, dat Luther nergens bij zijn bestrijding van de "Wet" en de "Letter" of het "Oude Testament", het gezag van de Schrift zelf ontkent, mits men Haar maar juist versta, niet naar de letter maar naar de geest. Zijn er nu soms nog andere uitingen, waaruit een meer vrijzinnige verhouding tot de Schrift zou kunnen worden afgeleid?

- 1) Ps. v. I, S. 236, 237. Ps. 59 (60) vs. 5.
- 2) W. IX, 2355. Ps. 118 (119) vs. 28.
- 3) W. IX, 1612. Ps. 18 (19) vs. 9.
- 4) W. IX, 1899. Ps. 59 (60) vs. 8.
- 5) W. IX, 1946. Ps. 67 (68) vs. 10.
- 6) W. IX, 2321. Ps. 113 (114) vs. 8. 7) W. IX, 2383. Ps. 118 (119) vs. 103.

31

Hier komt een plaats in aanmerking waar Luther tekstkritiek uitoefent. Nadat hij nl. bij Ps. 86 (87) vs. 5 de verschillende uitleggers heeft aangehaald, gaat hij voort: *Inter omnes iftos, melior fecundum Noftram tranfl. Eft Iyra. Et fecundum L.XX Augutinus Quia f ic forte in greco Habetur quod Mater. quod Zion datiui fit cafus Verumtámen Quia in b. Aug. Tekstus habet Mater Zion dieet homo. Et in commento habitur. Eft homo qui dicitur Mater Zion Et infra; dicitur Mater civitati: Non poffum fcire an tekstus vel glofa corrupta. Si enim tekstus habet Mater Zion dieet homo: manifestum est quod commentum corruptum eft mutato verbo activo: Dieet: in palfium dicitur. Si auteur I textus habuit. Dicetur textus corruptus eft 1).*

De vraag is hier echter, van welke tekst Luther vermoedt dat hij corrupt zou kunnen zijn. Ogenschijnlijk is hij van mening, dat Augustinus in zijn uitleg de woorden van de Psalmist anders wedergeeft, dan ze in zijn tekst staan, en, daaruit maakt hij op dat óf de commentaar óf de feit bij Augustinus corrupt moet zijn. Nu is de tekst, waarvan hier sprake is, niet de "Vulgata", maar de "Versio antiqua" ²). Iets anders zou het zijn, wanneer Luther zich zó over de Vulgata of over de grondtekst had uitgelaten. Maar ook in dat geval zou het vermoeden van een schrijffout in de overgeleverden tekst nog niet gelijk

staan met twijfel aan het gezag van de Schrift.

- 1) Ps. v. II, S. 78, 79.
- 2) Deze heeft Mater Sion dicet homo, overeenkomstig de LXX. Een andere vraag is, of het passivum, "dicitur" niet in verband staat met de Hebreeuwse tekst.

32

Daarvan vinden wij in dit tijdvak niets. Integendeel, wij treffen plaatsen aan, waar het gebruik der rede bij het onderzoek van de Schrift, en het afwijken van Gods Woord en Wet tot eigen leringen wordt afgekeurd 1). In 't algemeen kunnen wij dus zeggen: Luther erkende in deze tijd het Goddelijk gezag van de Schrift en was overtuigd eigen inzicht daaraan te moeten onderwerpen.

Hoe staat het echter met de verhouding tussen de uitdrukkingen: "Schrift" en "Gods Woord"? Op grond van het voorgaande onderzoek moet men tot de slotsom komen, dat de uitdrukking "Gods Woord", vooral samenvalt met de uitdrukking "Evangelie" 2), zonder echter daarbij de Wet uit te sluiten. Dit gaat door, hetzij we ons op de lijn der Pelagiaansche, of der Augustiniaanse beschouwing bewegen. Want al staat bij de eerste het woord van Mozes tegenover Gods Woord, zo is daar toch de Wet naar hare eigenlijke bedoeling hetzelfde als het Evangelie 3). Volgens de Augustiniaanse beschouwing zijn er in Gods Woord twee bestanddelen: de stok, de tucht, dus de Wet, en de staf, de vertroosting, dus het Evangelie; dus wordt ook dáar de Wet Gods Woord genoemd 4).

- 1) Ps. v. II, S. 104. I, S. 388, 389, 425. Ps. 90 (91) vs. 11, 74 (75) vs. 9, 77 (78) vs. 9.
- 2) Uitdrukkelijk wordt het Evangelie Gods Woord genoemd, b. v. Ps. v. II, S. 61. Ps. 84 (85) vs. 9.
- 3) Zie boven blz. 15 vv., 23 vv.
- 4) Zie boven vooral blz. 29, 30. Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3.
- 5) Ps. v. I, S. 230. Ps. 59 (60) vs. 8. z. o. blz. 14, 15.
- 3) W. IX, 1641. Ps. 22 (23) vs. 1. cf. W. A. III, S. 139 zegt Luther dat de schapen van Christus door Hem geweid worden verbo Dei vel scriptura. Maar het is de vraag of hier, "vel" explicatief is op te vatten.

34

volgens de Schrift en de heilige leraren 1). Wie de Schrift en de "maiores Ecclesiae" niet wil horen, die verzoekt 'God in schrikkelijke vermetelheid 2). Ook bij de uitleg van de Schrift wordt aan hun gezag hoge waarde toegekend. Niemand kan zonder leraar in de kennis en het verstaan van de Schrift toenemen 3). De wijsheid des heils komt uit de Schrift, die zelf onbegrijpelijk is, tot ons door de vaders, de maiores ecclesiae 4). Luther heeft het meer dan eens ervaren, dat hij zich bij nader onderzoek moest verwonderen over de juistheid van een verklaring der vaders, waar hij zich eerst niet in had kunnen vinden 5).

Toch acht Luther zich bij zijn uitleg niet geheel aan de oude vaders gebonden. Hij is tegen hen die geen nieuwe uitleggers willen toelaten, en noemt de zodanigen zelfs dwazen 6); hij beoordeelt de verschillende uitleggers, en geeft aan de één boven de ander de voorkeur 7); hij plaatst zich soms zelfstandig tegenover al zijn voorgangers 8).

Meer officieel nog dan in de Kerkvaders moest het gezag van de Kerk tegenover Luther belichaamd zijn in hetgeen door die Kerk als belijdenis was aangenomen, in de z.g. regula fidei.

- 1) Ps. v. II, S. 296. Ps. 118 (119) vs. 24.
- 2) Ps. v. I, S. 445. Ps. 77 (78) vs. 19.
- 3) W. IX, 1642. Ps. 22 (23) vs. 2.
- 4) Ps. v. II, S. 208. Ps. 103 (104) vs. 13.
- 5) Ps. v. I., S. 390. Ps. 74 (75) vs. 9.
- 6) Ps. v. II, S. 204, 205. Ps. 103 (104) vs. 10.

7) Ps. v. II, S. 78, 79. Zie blz. 31, 32.

8) Ps. v. I, S. 360. Ps. 73 (74) en Ps. v. II, S. 279, 280. Ps. 118 (119). Zie blz. 12.

35

Heeft men een uitleg van de Schrift vóór zich, die met die regula overeenkomt, dan mag men die niet verwerpen, of er een eigene voor in de plaats stellen, al zou die veel meer evident zijn of met de letter overeenstemmen 1). Daar tot hetgeen kerkelijk was aangenomen ook de vulgata behoorde, keurde Luther het in de ketters af, dat zij de Hebreeuwschen tekst niet tot toelichting, maar tot bestrijding der vulgata gebruikten 2).

Het meest moest echter voor Luther het gezag van de Kerk vertegenwoordigd zijn in de dragers van het geestelijk ambt. Niemand, zo zegt hij dan ook, moet zelf meester willen zijn, men dient zich te onderwerpen aan de geestelijken, die boven ons staan 3). Zij die het Evangelie prediken uit kracht van een ambt, zijn te beschouwen als de mond van Christus, ook al zijn zij persoonlijk niet heilig 4). Zelfs zegt hij in een preek, gehouden vóór 1515, uitdrukkelijk: Slechts hij hoort het Evangelie, die de priester, don "Angelus Dei" hoort 5). Luther kent aan dit gezag zeer veel gewicht toe, ook tegenover de letter van de Schrift. Wil men de geest van de Schrift weten, zo vraag men hen, die in het ambt gesteld zijn, en niet de letter, die op het papier staat. Dat doen de ketters 6).

Wanneer een bisschop of prelaat iets beveelt, zijn wij van Godswege gehouden het te doen. Indien echter de verordening niet goed is, moet hij ze weer opheffen.

1) Ps. v. I, S. 390. Ps. 74 (75) vs. 9.

2) a. a. o.

3) Ps. v. II, S. 208. Ps. 103 (104) vs. 13.

4) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3.

5) o. 1. v. a. I, p. 40. Joh. 5 vs. 4, 5.

6) Ps. v. I, S. 446. Ps. 77 (78) vs. 19.

36

Evenwel zegt Luther een ogenblik te voren, dat de bisschoppen niet te veel wetten moeten maken, want wetten maken is gemakkelijk, maar de gehoorzaamheid aan die wetten kan God alléén geven 1).

Over de hoogste geestelijkheid en de paus, het hoofd der Roomse Kerk, spreekt Luther in deze tijd weinig. Wat hij er van zegt, luidt niet bepaald gunstig. Ook pausen en priesters kunnen in het verderf storten 2); en al zouden ze nog zo heilig zijn, indien ze niet in de eerste plaats zorgen, dat het Woord zuiver verkondigd wordt, dan is het zeker, dat ze voor Gods aangezicht niet als herders maar als wolven, niet als pausen maar als afgodsbeelden (idolae) zullen komen te staan 3).

Over 't algemeen, in theorie, houdt Luther dus aan het gezag van de Kerk in deze tijd vast, en laat hij zich daardoor ook binden bij de uitleg van de Schrift. Maar hij is voor zich persoonlijk in de praktijk reeds tamelijk vrij ten opzichte van zijn voorgangers in de uitleg, en uit hetgeen hij zegt over priesters en pausen blijkt hoe hij bij alle onderworpenheid onder hun ambt zich toch scherpe kritiek veroorlooft op de wijze waarop zij dat ambt bedienen.

Hoe is nu de verhouding tussen de Kerk en Gods Woord? De Kerk plant wel het Woord van geslacht tot geslacht voort 4), maar zij maakt niet zelf uit wat Gods Woord is; zij is gevangen in de autoriteit van de Schrift 5);

1) W. IX, 2089, 2090. Ps. 83 (84) vs. 7. Volgens de tekst bij Walch zou Luther zich nog vrijer hebben uitgelaten, doch is de vertaling die hij geeft onjuist blijkens W. A. III, S. 461.

- 2) W. IX, 1786. Ps. 41 (42) vs. 12.
- 3) o. 1. v. a. I, p. 34 Sermo Job. 5 vs. 4, 5.
- 4) Ps. v. I, S. 122. Ps. 32 (33) vs. 7.
- 5) Ps. v. I, S. 174. Ps. 44 (45) vs. 10.

37

zij is uit of door het Woord geboren 1), op het Woord gegrond 2), zij wordt door het Woord levend gemaakt 3) en bewaard 4). Men kan dus zeggen, dat volgens Luther de Kerk er is om het Woord, opdat het Woord gepredikt worde; en wanneer de Kerk met een weide vergeleken wordt waarop de zielen worden geweid, dan is het Woord het voedsel dat ze aldaar krijgen 5). Op zichzelf beschouwd stelt Luther het woord van de Kerk niet gelijk met Gods Woord, noemt het ook niet zó. Wel komt hij zeer dicht daarbij, wanneer hij over het gepredikte Woord spreekt 6); doch moet hier juist onderzocht worden waarop de waarde van het gepredikte Woord berust.

Wel beperkt Luther op een plaats het gepredikte Woord tot het woord van de priester, de ambtsdrager. Maar boven is aangetoond, dat hij die ambtsdragers niet voor onfeilbaar houdt, en dat hij hun waarde voor God juist daarvan afhankelijk maakt, of zij het woord zuiver verkondigen. Ook moet opgemerkt worden, dat die beperking van het gepredikte Woord tot de ambtsdragers reeds in deze tijd door Luther niet overal wordt volgehouden. Op de plaats waar hij de prediker *ex officio ecclesiae* vergelijkt met de mond van Christus, wordt zulks ook gezegd van allen die waarlijk heilig zijn, al prediken ze niet in 't openbaar, en van allen die het Evangelie prediken, ook al zijn

- 1) Ps. v. I, S. 329. Ps. 70 (71) vs. 6.
- 2) Ps. v. II, S. 216. Ps. 103 (104) vs. 24.
- 3) Ps. v. I, S. 110. Ps. 30 (31).
- 4) Ps. v. I, S. 171. Ps. 44 (45) vs. 3.
- 5) W. IX, 1641. Ps. 22 (23) vs. 1.
- 6) Zie blz. 35 n. 4 en 5.

38

ze persoonlijk niet heilig, *maxime quando ex officio et auctoritate Ecclesiae et publice docent*; dus zijn daar de ambtsdragers wel in 't bijzonder maar toch niet uitsluitend genoemd 1). Ook zegt hij elders, dat de uitlegen der vromen zijn te beschouwen als stukken van het Evangelie 2).

Hieruit volgt, dat de waarde van het gepredikte woord niet daarop berust, dat het van de Kerk uitgaat. Ze kan volgens Luthers mening in deze tijd berusten op de heiligheid of vroomheid van de persoon die het spreekt, maar toch vooral daarop, dat het overeenkomt met het Evangelie.

Is nu dit gepredikte woord op een lijn te plaatsen met de Heilige Schrift? Soms wordt het spreken van God door de mond der mensen als in éenen adem genoemd met het spreken door de Schrift 3). De tegenwoordige verkondiging van het Evangelie wordt zelfs hoger geacht dan het Woord van Mozes; tegenwoordig heeft men het Woord Gods zelf, terwijl Mozes dit Woord volgens Luther wel heeft aangekondigd, maar niet zelf gebracht 4). Doch de prediker heeft daarbij niet te putten uit eigen hersenen, maar uit de Schriften der Apostelen en grote leraren 5). Mitsdien staat, wat het gezag aangaat, de Schrift, vooral die des Nieuwen Verbonds, hoger dan het gepredikte Woord.

- 1) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3.
- 2) W. IX, 1844. Ps. 50 (51).
- 3) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3.
- 4) Ps. v. II, S. 62, Ps. 84 (85) vs. 9. z. o. S. 82, Ps. 86 (87) vs. 7. 325, Ps. 118 (119)
- 5) W. IX, 2231. Ps. 103 (104) vs. 12.

39

Wat echter de werking aangaat, acht Luther op een plaats het gepredikte Woord krachtiger dan het geschrevene 1). Ook wordt dit gepredikte Woord het Woord des Heren, Gods Woord genoemd 2).

Nog hoger dan het gepredikte Woord waardeert Luther soms het "Inwendig Woord", de onmiddellijke openbaring Gods. Op dit inwendig woord werd door velen, die zich met of na Luther tegen Rome stellen, grote nadruk gelegd. Het zal van belang zijn te vernemen, welke waarde Luther daaraan gehecht heeft, en of wij, wanneer wij bij hem de uitdrukking "Gods Woord" vinden, ook aan zodanige inwendige openbaring hebben te denken.

Inderdaad treffen wij plaatsen aan waar dit inwendig woord hoog gewaardeerd wordt. Bij de bede Ps. 34 (35) vs. 3 "zeg tot mijn ziel: Ik ben uw heil" voegt hij: door Uw woord in mijn binnenste 3). Door het inwendig Woord wordt de ziel omhoog geheven 4). De Geest leert de mens in zijn binnenste 5). Dat is het ware spreken Gods, met Zijn onzichtbaar Woord 3). Dat Woord alléén is almachtig en heeft werking 7), terwijl het uitwendig woord dikwijls dood blijft, en geen steun geeft voor ons vertrouwen 8).

1) o. 1. v. a. I, p. 55, 56 sermo de propria sapientia et volcantate. Mt. 23 vs. 24.

2) b.v. Ps. v. I, S. 171, II, S. 82.

3) W. IX, 1718.

4) Ps. v. I, S. 132. Ps. 35 (36) vs. 6.

5) W. IX, 1823. Ps. 48 (49) vs. 5.

6) Ps. v. I, S. 98. Ps. 27 (28) vs. 1.

7) Ps. v. I, S. 184. Ps. 49 (50) vs. 1.

8) Ps. v I, S. 166, 167, 236, 237. Ps. 44 (45) vs. 2. Ps. 59 (60) vs. 5.

40

Luther neemt een drievoudige wijze van openbaring Gods aan: één, door het uitwendig woord, de letter, een andere door de Geest, in het geloof, aan de heiligen in dit leven; daarmee zal wel bedoeld zijn hetgeen elders het "Inwendig Woord" wordt genoemd, en een hiernamaals in de hemel, geheel onmiddellijk 1). Een andere voorstelling vinden wij op een plaats, die boven reeds bij het gepredikte woord is aangehaald: de hoogste trap is aldaar de inwendige, onmiddellijke openbaring, zoals de profeten ze deelachtig worden, de tweede is het gepredikte, en de derde het geschreven Woord 2). Op te merken is hier verder, dat de tegenstelling tussen uitwendig en inwendig Woord op sommige plaatsen in verband komt te staan, ja zelfs overgaat in de tegenstellingen tussen Letter en Geest, Wet en Evangelie enz. die boven zijn behandeld. Dat het voor Luther niet hetzelfde is, ziet men duidelijk op een plaats waar hij twee verklaringen geeft van de uitdrukking "logui in aliquo" en het tegenovergestelde "loqui extra aliquem". Deze kunnen volgens hem betekenen: in het binnenste van iemand spreken met een geestelijk woord, hetgeen alléén van God mogelijk is, en daartegenover: spreken tot iemand met het uitwendig woord.

1) Ps. v. I, S. 174, 175. Ps. 44 (45) slot, en W. IX, 2071. Ps. 78 (79) vs. 20, hier de derde wijze van openbaring "in clara visione" volgens W. A. III, S. 606. Dus is het niet zeker of hier uitsluitend aan de hemel, dan wel ook aan een extase in dit leven gedacht is.

2) o. 1. v. a. I, p. 55, 56.

41

Maar die uitdrukking kan ook anders worden verstaan, namelijk: spreken over de dingen die het inwendige, het binnenste leven van iemand aangaan, en daar tegenover: spreken over de meer uitwendige dingen. Spoedig vloeien echter beide tegenstellingen weer ineen, wanneer hij zegt: Wie het Evangelie wil horen moet niet verwachten, dat het over uitwendige dingen

zal spreken, daarom moet hij in zich gekeerd zijn (intus in se esse); het wordt ook van binnen in de geest gehoord, en niet in het vlees of in de letter vernomen 1). Op een andere plaats worden tegenover elkaar gesteld de uitwendige; geschreven wet van Mozes, en de inwendige genadewerking Gods, de gerechtigheid van Christus, die niet geschreven kan worden 2). Ook het Evangelie is echter, zolang het slechts in woorden en letters is uitgedrukt, een onvolmaakte wet, tenzij God het inwendig leert 3). Ook de prediker onder de Nieuwe Bedeling kan ons alléén zeggen wat we kwaad hebben gedaan en wat we schuldig zijn; wat ons vergeven, wat ons geschonken is, dat zegt God de mens in het hart 4).

Deze tegenstelling tussen hetgeen uiterlijk en hetgeen meer innerlijk is, die hier Luthers opvatting van de verschillende wijzen der openbaring Gods beheerst, staat in nauw verband met zijn verhouding tot de Mystiek. Wanneer hier over Mystiek gesproken wordt, is door mij die uitdrukking in engere zin bedoeld, dus niet alle gemeenschapsleven met God of met Christus, niet alles wat dieper gaat dan rationalisme, dogmatisme of moralisme, maar die richting waarbij het gevoel van onmiddellijke gemeenschap

1) Ps. v. II, S. 61, 62. Ps. 84 (85) vs. 9.

2) Ps. v. I, S. 330, 331. Ps. 70 (71) vs. 15.

3) W. IX, 1981. Ps. 70 (71) vs. 16.

4) Ps. v. I, S. 237. Ps. 59 (60) vs. 8-10.

42

met de Oneindige, of het oneindige, het opgaan daarin, de hoofdzaak is; de richting dus waarbij men vooral denkt aan namen als Boeddha, Plotinus en Ruisbroeck, en welker eigenaardig herleven in de tegenwoordigen tijd beschreven is door dr. H. M. van Nes 1).

Neiging tot Mystiek is op verschillende plaatsen bij hem waar te nemen. Hij spreekt van "tranen van aandacht en hope" (lacrimae devotionis et spei) die de ziel op ongeloofelijke wijze verkwikken 2). Men moet Gods goedheid gesmaakt hebben, vóódat men haar goed zal kunnen geloven 3). De woorden "Kust de Zoon" in Psalm 2 vs. 12 drukken volgens hem uit de meest innige en volmaakte vereniging der ziel met Christus 4).

Tweemaal haalt hij met instemming aan de grote vertegenwoordiger van de Nieuw-Platonisch-Christelijke Mystiek, de schrijver van het boek dat op de naam staat van Dionysius Aropagita 5).

Diens theologie zoekt volgens Luther niet langs de altijd onvolmaakte weg des verstands, maar langs de weg van negatie, van extase, Gode nabij te komen, daar Hij boven elk woord, ja boven alle gedachte verheven is. Zulke theologie kan men niet beoefenen door veel te spreken en te disputeren, maar in het diepste stilzwijgen der ziel, in raptu et extasi; vooral des nachts, als men niets ziet, ook in overdrachtelijke zin, dat men al wat buiten ons is heeft vergeten, geheel naar binnen is gekeerd, en als men niets van hetgeen zichtbaar is meer hoort of ziet.

1) De Nieuwe Mystiek. Rotterdam 1900.

2) W. IX, 1781. Ps. 41 (42) vs. 4, of W. A. III, S. 233.

3) W. IX, 1713. Ps. 33. (34) vs. 9.

4) Ps. v. I, S. 27, 28.

5) Ps. v. I, S. 92 en S. 253, 254. Ps. 17 (18) vs. 12 en Ps. 64 (65) vs. 2. 43

43

Dat is de ware theologie, die echter niet bekroond wordt door enige universiteit, maar door de Heilige Geest 1).

Toch zijn er punten, die er op wijzen, dat Luther in deze Mystiek niet de volle

bevrediging vond, niet geheel en al opging. De hoogste Mystiek, waarover, zoals hij zich uitdrukt, velen veel te zeggen hebben, wil hij ter bespreking overlaten aan degenen die er verstand van hebben 2). Ook bij het spreken over de "tranen der aandacht en der hope", en het "smaken van de goedheid Gods", wijst hij niet op eigen ervaring, maar op die van anderen, Bonaventura, Hugo en Bernardus, b. v. als iemand, zo zegt hij, de ziel van de H. Bernardus had, zo zou hij het "smaken van de goedheid Gods" wel verstaan 3). Hieruit blijkt dat Luther dit beschouwde als iets waartoe hij wel meende te moeten komen, maar waartoe hij nog niet gekomen was. Grote aanvechting heeft hij daarover gehad; in 1540 verhaalt hij nog in een preek, hoe hij vroeger in een hoek is gekropen en gewacht heeft, of God hem "ein Eigenes machen wurde" 4).

Eigenaardig is het ook, dat bijna alle plaatsen die we aanhaalden over inwendig woord en mysticisme, te vinden zijn in het eerste deel der Psalmenvorlesungen. Zou Luther reeds tijdens het vervaardigen van die uitleg enigszins van die hoge waardering zijn teruggekomen? Ook in het eerste deel breekt soms Luthers nuchtere geest op merk waardige wijze door mygtieke beschouwingen heen.

- 1) a. a. O. En S. 409. Ps. 76 (77) vs. 7.
- 2) Ps. v. I, S. 383. Ps. 74 (75) vs. 4.
- 3) W. IX, 1713, 1781. Zie blz. 42.
- 4) 202, S. 414. Predigt ober die Geschichte des Osterlamms.

44

Boven werd aangehaald, hoe hij het "mediteren" in de stilte der nacht aanprijst. Op een andere plaats zegt hij wel, dat de ware verlichting tot het verstaan van de Schrift van God moet komen, dat iemand zeef geleerd kan zijn zonder haar te hebben. Maar niet alle verlichting komt van God, soms komt zij van de duivel; waaraan is die verlichting des duivels nu te kennen? Daaraan, dat zij komt op verkeerde tijden, b. v. terwijl men in het koor Gode ter ere zingt, of des nachts, wanneer men behoort te slapen, want God is een God van orde 1).

Evenmin als bij de Mystiek, is Luther dan ook consequent in zijn uitsluitende waardering van het "Inwendig Woord". Aan de bede "Leer Gij mij", voegt hij toe "inwendig", maar ook: "door Uw Geest en door de bediening van het Woord" 2).

Kort nadat hij alléén aan het inwendig woord kracht heeft toegekend, vergelijkt hij toch ook het gepredikte woord met een zwaard, waardoor de vijand overwonnen wordt 3). Waar in de tekst sprake is van de "Stem Gods" of het "Woord Gods", wordt dit dikwijls eenvoudig uitgelegd als het in 't openbaar gepredikte Evangelie, het Woord dat God door de profeten en apostelen doet verkondigen 4). Nog vóór 1515 heeft Luther een merkwaardige preek gehouden; daar wordt zonder dat de tekst (Joh. 5 vs. 4 en 5) er rechtstreek aanleiding toe geeft,

- 1) Ps. v. I, S. 285, 286. Ps. 67 (68).
- 2) W. IX, 2349, 2368. Po. 118 (119) vs. 12, 64.
- 3) Ps. v. I, S. 236, 237. Zie blz. 51 n. 3.
- 4) W. IX, 1595, 1677, 1057. Ps. 17 (18) vs. 4, 28 (29) vs. 3, 67 (68) vs. 34.

45

het Woord zeer op de voorgrond geplaatst, zoals het werkt en de mens bekeert. Dat hiermee bedoeld is het uitwendige, gepredikte Woord Gods, blijkt duidelijk uit de waarschuwingen die er mee gepaard gaan voor een valse leer, daaruit dat als hoofdzaak geeist wordt dat de priesters

overvloedig zijn in alle woord der waarheid, en dat woord verkondigen. Slechts hij hoort het woord der waarheid, zo zegt Luther daar, die het Evangelie hoort, en slechts hij hoort het Evangelie, die de priester hoort 1). Ook zegt Luther zelfs reeds in deze tijd, dat Christus zich in dit leven slechts door het gepredikte Woord aan ons openbaart; de persoonlijke verschijning komt eerst hiernamaals. Het Woord wordt niet anders dan door het gehoor ontvangen. God openbaart het door de dienst van de Apostelen en hun opvolgers 2).

Staan deze beide beschouwingen nu zonder overgang naast elkaar? Is hetgeen God den mens in zijn binnenste leert, geheel iets anders als wat Hij tot het oor brengt door het Evangelie? Op een plaats zegt Luther, dat het niet hetzelfde is, maar erkent hij toch, dat het gepredikte Woord een instrument is om levende woorden in het hart te schrijven 2). Op andere plaatsen krijgen we meer de indruk, dat er niet alleen verband bestaat, maar dat het in de grond der zaak, wat de eigenlijken inhoud aangaat, hetzelfde woord is. Zó plaatst hij b. v. bij de tekstwoorden: "God zond Zijn Woord", de toevoeging "het inwendige door ingeving", maar hij voegt er in een noot aan toe:

1) o. 1. v. a. I, p. 30-41, vooral p. 31-34, 40, 41.

2) Ps. v. II, S. 59, 60. Ps. 84 (85) vs. 8, 9. 3) Ps. v. I, S. 166, 167. Ps. 44 (45) vs. 2.

47

"Gods Woord dient dus niet alleen tot lering, maar ook tot vermaning en opwekking der tragen" 1). Bij deze opmerking denkt men meer aan het objectieve, geopenbaarde Evangelie. Elders wordt dit nog duidelijker, vooral waar Luther ook spreekt over de tegenstelling tussen de Wet en het Evangelie. Ook het Evangelie, zo leert Luther, blijft een onvolmaakte wet, tenzij God het van binnen leert 2). De prediker onder de nieuwe bedeling kan wel aanzeggen wat men schuldig is te doen, wat men voor kwaad gedaan heeft. Maar wat ons vergeven, wat ons geschonken is, dat kan hij niet "in alterum transferre": hij kan het wel tot aan het oor brengen, maar God moet het in het hart zeggen. In dit verband noemt Luther kort tevoren het uitwendig woord in tegenstelling met het inwendige, een woord, "in alterum vas transfusum", in een ander vat overgegoten; het heeft een andere persoon aangenomen; onder de oude bedeling staat het bij het inwendige ten achter èn wat de duidelijkheid èn wat de werking aangaat, onder de nieuwe alleen wat de werking aangaat 3); dus niet wat de eigenlijken inhoud betreft, want die is toch ook in het Evangelie volgens de Augustiniaanse opvatting: genade.

We mogen aannemen, dat Luther zich de zaak ongeveer zó voorstelt: Dat wat God openbaart, is vooral het Evangelie naar zijn eigenlijke bedoeling. Dit heeft Hij de mens bekend gemaakt door de Schrift, door het gepredikte Woord. Maar zó komt het alléén tot het oog en het oor.

1) W. IX, 2276. Ps. 106 (107) vs. 20.

2) W. IX, 1981. Ps. 70 (71) vs. 16. Ps. v. I, S. 236, 237. Ps. 59 (60) vs. 8-10.

Het hart verlichten, tot het hart spreken, in het hart werken, is wederom een bijzondere werking Gods. Maar Hij gebruikt het uitwendig Woord als middel, Hij doet het met hetzelfde Woord. Dat is in de grond der zaak niet zó verschillend van de Gereformeerde leer, die ook erkent, dat God het hart moet openen voor het Woord en het er in brengen, dat de mens het uit zichzelf niet kan aannemen, terwijl ze aan de andere zijde daaraan vasthoudt, dat God Zich van het Woord als van een middel, een

instrumentum, bedient 1).

Evenals daar zullen we bij Luther bij zodanige uitingen niet alleen mysticool, maar vooral antipelagiaansche bedoelingen moeten veronderstellen. Toch blijft bij hem ten slotte de tegenstrijdigheid (enigszins bestaan; het laat zich wel verklaren, maar niet met elkaar overeenbrengen, wanneer Luther op sommige plaatsen aan het inwendig Woord zo uitsluitend werking toekent, (naar dan toch doorlopend het uitwendig Woord zo hoog waardeert. Dit blijkt duidelijk, dat ook Luthers waardering van het inwendig Woord ons niet verbiedt vooral te denken aan het objectieve geopenbaarde Woord, natuurlijk opgevat naar zijn innerlijke bedoeling, wanneer wij in deze tijd bij Luther van "Gods Woord" horen.

Was bij Luthers beschouwingen over het "Inwendig Woord" de invloed der Mystiek te bespeuren, er is nog een betekenis, waarin de uitdrukking "Gods Woord" kan gebezigd - worden en dikwijls vooral door de Mystieken gebezigd wordt; in aansluiting aan Joh. I kan namelijk onder besluiten, zijn wijsheid.

1) Dordtsche leerregelen I, 3, 4, 6, 16, III, IV, 6, 8-11. Heideth. Cat. vr. 21, 65.

49

Dezelve zouden anders bij Hem verborgen blijven, maar in Christus heeft Hij ze geopenbaard, toen Hij in het vlees kwam. Zó heet de Christus "Gods Woord". Het doel waarmede deze openbaring van het vlees geworden Woord is geschied, drukt Luther in aansluiting aan het Athanasiaanse aldus uit: "Daarom werd het Woord "vlees", opdat het vlees "Woord" zou worden, zó wordt God mens, opdat de mens God zou worden. Dat was de leer, die door de wijsgerig en Mystiek aangelegde kerkvaders in de plaats gesteld was van het Evangelie van Gods genade, die Hij om Christus wil aan zondaren betoont. Men meende de Christus, het "Woord" in zich op te nemen, door Mystieke vereniging, ook in het Avondmaal; men zocht hetgeen menselijk was te doden, en dacht zó de "vergoddelijking" te bereiken. Is dat bij Luther hier ook geheel en al zó? Hoe stelt hij het zich voor, dat de mens wordt tot God, of tot het Woord? Hij begint met te zeggen, dat zulks niet in letterlijke zin is op te vatten, dat wij "God" of "het Woord" zouden worden 2). Hij spreekt van een aannemen van het Woord door het geloof; en daarbij komt hij er onwillekeurig toe, onder het "Woord" niet de Christus zelf te verstaan, maar het geopenbaarde Woord Gods, het Woord zoals het als 't ware omhuld is

1) Migne Patrologia Graeca, t. XXV, p. 192. Z. o. Friedrich Loofs, Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. Zweite Auflage Halle a. S. 1890. S. 131.

2) Kort na het houden dezer leerrede, in 1516, waarschuwt Luther in eens andere preek ten sterkste voor de aanmatiging, zelf heilig of God te willen zijn. o. 1. v. a. I, p. 133.

50

met klank en letters. Daarbij zullen wij in het geloof moeten blijven; het eigenlijke Woord, dat in het andere als in een omhulsel ligt opgesloten, zal ons eerst hiernamaals onthuld worden 1). Zodanigen overgang der begrippen zien we ook elders, meer in 't begin van deze preek; en terwijl daarbij op een plaats meer aan inwendige openbaring moet gedacht worden, is het kort daarop duidelijk dat het uitwendige, gepredikte Woord wordt bedoeld. Christus, het Woord Gods, wordt daar voorgesteld, als door de prediking nederdalende tot allerlei volkeren 2). Deze neiging, om in plaats van het Woord in de zin van de "Christus", het gepredikte Woord te nemen, blijkt ook nog uit het volgende: We vinden bij de kerkvaders, b. v. Ambrosius, de voorstelling, dat gelijk de maagd Maria de Christus, het

Woord Gods, als zaad in zich heeft ontvangen, zo ook elke ziel het Woord, de Christus, in zich moet opnemen, en dit. ook doet als zij de kuisheid bewaart 3). Nu zien we bij Luther op een plaats iets soortgelijks 4). Hij noemt het Woord Gods een heilig zaad, dat de ziel opneemt, zonder daarbij hare maagdelijkheid te verliezen;

1) p. 53, 54.

2) p. 48, 49.

3) Opp. studio et labore Monachorum ordinis S. Benedicti, e congregatione S. Mauri. Tomus primus Parisiis MDCLXXXVI 1240 Expositio Evang. sec, Luc. Lib. II, c. 26.

4) o. 1. v. a. I, p. 77 sermo contra vitium detractationis A. 1515 habitus: Sicut enim verbum Dei est semen sanctum, quod anima concipit sine violatione, imo ad conservationem virginitatis suae, sicut beata virga filium Dei, ita verbum detractoris est semen diaboli spurium et adulterinum, corru mpens animam virginem in auditore.

51

ter vergelijking haalt hij aan de Heilige Maagd; alles herinnert aan Ambrosius. Toch blijkt uit de tegenstelling met het volgende, dat Luther daar niet denkt aan een Mystiek in zich opnemen van de persoon van Christus, maar aan het gepredikte Woord.

Uit dit alles blijkt dus dat Luther, hoezeer hem ook zijn geestelijke leidslieden op het "Inwendig Woord", of op het Woord in de zin van de "Christus in ons" wezen, toch telkens weer in zijn gedachten bij het geopenbaarde Woord terecht komt. Hoe hoog hij dan ook in theorie de Mystiek en het "Inwendig Woord" moge prijzen, toch is er ook in deze tijd geen sprake van dat we hem bij de echte Mystieken of mannen van het "Inwendig Woord" zouden mogen rekenen.

Hiermee is nagegaan alles wat door Luther in deze tijd "Gods Woord" kon genoemd worden. De vraag is nu, wat wij vooral onder "Gods Woord" hebben te verstaan wanneer wij die uitdrukking in deze periode bij Luther vinden. Goddelijk gezag kende Luther aan de Heilige Schrift toe. Maar hoewel er uitlatingen van hem zijn, die daarop neerkomen, zo vinden we toch niet de term "Gods Woord" voor de Schrift in haar geheel gebruikt. Maar vooral was 't het Evangelie dat door Jezus Christus en de Apostelen verkondigd wordt, en dat ook in het Oude Testament te vinden is, mits men hetzelfde juist versta. De Kerk heeft voor Luther gezag in deze tijd, maar wat zij zegt wordt als zodanig toch niet met Gods Woord gelijk gesteld. Wel wordt het gepredikte woord Gods Woord genoemd. Ook hetgeen inwendig in het hart geopenbaard wordt, is Gods Woord, maar hoewel Luther in theorie daarop grote nadruk legt, kwam hij toch in de praktijk telkens weer op het objectief geopenbaarde, geschrevene en gepredikte woord uit. Ook waar oorspronkelijk gedacht werd aan het Woord in de zin van de Logos, bleek hetzelfde het geval te zijn.

Als we nu vragen welke definitie Luther van "het Woord Gods" in deze tijd zou hebben gegeven, kunnen we ongeveer zeggen: Het is het Evangelie, dat vervat is in de Schriften, vooral van het Nieuwe Verbond, dat door mensen gepredikt wordt, maar door God Zelf de mens in het hart gelegd wordt. Bij de nauwe verwantschap echter tussen de begrippen: Evangelie, Schrift en Gods Woord¹⁾, zal het geoorloofd zijn, wanneer we nu de betekenis en de werking van het Woord Gods in de praktijk nagaan, hetgeen van het Evangelie of de Schrift gezegd is, te behandelen als ware het gezegd van Gods Woord.

Schriftkennis op zichzelf acht Luther echter niet genoeg; al ware iemand ook nog zo geleerd in de Schrift, het ware toch nog mogelijk dat God hem

verwierp 2). *Al wat geschreven is, is tot onze zedelijke lering geschreven*, zo paraphraseert Luther Rom: 4 vs. 15. 3); niet alleen tot lering dient Gods Woord, maar ook tot vermaning en vertroosting 4). Op het leven komt het dus aan.

- 1) Hoezeer die termen verwant zijn, blijkt o. a. uit de uitdrukking Ps. v. I, S. 279, Ps. 67 (68) vs. 5: *verbum Evangelii vocale vel scriptum id est Scriptura Sancta*.
- 2) Ps. v. I, S. 284, 285.
- 3) Ps. v. I, S. 307, Ps. 68 (69) slot.
- 4) W. IX, 2276. Ps. 106 (107) vs. 20.

53

Voor het leven acht Luther juist het Woord van grote waarde. Hij noemt het een uitnemenden schat 1). Licht, waarheid, wijsheid, ondervinding is er in de Schrift te vinden 2). Hare autoriteit is doordringend en vurig, als gloeiende kolen 3). Hoe belangrijk de plaats is, die het Woord in Luthers gedachten inneemt, zien wij vooral uit de vele allegorische verklaringen, waarin hij onder alle mogelijke dingen het Woord verstaat. Als er in de teat sprake is van pijlen die versc het en worden 4), van wolken die donderen 5), van regen die het aardrijk bevochtigt 6), van bronnen waaruit men water scheppen kan 7), van weiden waarop het vee geweid wordt 8), van een staf waarmede het geweid wordt 9), overal denkt Luther aan het Woord. Soms is de weg wel enigzins gezocht, langs welken Luther in zijn verklaring tot het Woord komt. Als b. v. de Psalmist zegt: "Ik zal Sukkoth meten," voegt Luther er aan toe: met het richtsnoer van het Evangelie 10). Waar er sprake is van spijs voor het vee, verstaat hij er in beide uitlegen onder: het nodige onderhoud voor de dienaren van het Woord 11), en onder de heupen van de koninklijke Bruidegom in

- 1) Ps. v. II, S. 321. Ps. 118 (119) vs. 66.
- 2) Ps. v. I, S. 271. Ps. 67 (68) vs. 14.
- 3) W. IX, 1595. Ps. 17 (18) vs. 14.
- 4) W. IX, 1921. Ps. 63 (64) vs. 5, 8.
- 5) W. IX, 2032. Ps. 76 (77) vs. 18.
- 6) W. IX, 1927, 1928. Ps. 64 (65) vs. 10.
- 7) Ps. v. I, S. 282. Ps. 67 (68) vs. 27.
- 8) W. IX, 1641. Ps. 22, (23) vs. 2, 2006, Ps. 73 (74) vs. 1, 2173, Ps. 94 (95) vs. 7.
- 9) W. IX, 1643. Ps. 22 (23) vs. 4.
- 10) W. IX, 1899. Ps. 59 (60) vs. 8.
- 11) W. IX, 2232 en Ps. v. II, S. 209, 210. Ps. 103 (104) vs. 14.

54

Ps. 45 verstaat hij db leidlieden van het Evangelie, omdat ze aan hun zijde het zwaard van het Woord hebben, of ook de menselijke natuur van Christus, omdat Hij door dezelve Zijn Woord op aarde bracht 1). Ook de schoen, dien David op Edom werpt, wordt verstaan als het Woord, dat tot dit volk gebracht wordt 2). Klaarblijkelijk hebben zulke verklaringen bij Luther de voorkeur; zo verkiest hij ene, die vooral wijst op het Woord Gods, boven een andere waar op dit Woord niet zó de nadruk wordt gelegd 3).

Wat voor het vee de weide is, voor de mens zijn huis, voor de vogel het nest, voor de gems de rots en voor de visch de stroom, dat zijn de Heilige Schriften voor de gelovige ziel 4). In het Woord komt God tot ons 5). Door het Woord doet God alle dingen 6). Daarom is Luther ook zo zeer tegen hen gekant, die een afkeer hebben van de studie van de Schrift, en de voorkeur geven aan de meningen der wijsgeren, de fabelen der dichters en de procedures der juristen 7). Hij noemt hen dwazen die zeggen: Wat heb ik aan de Bijbel en het Evangelie 8)? Nee, dag en nacht bladere men er in 9).

- 1) W. IX, 1802, Ps. 44 (45) vs. 4.
- 2) W. IX, 1901. Ps. 59 (60) vs. 10.

- 3) Ps. v. II, S. 320, 321. Ps. 118 (119) vs 66.
- 4) W. IX, 2088. Ps. 83 (84) vs. 4.
- 5) W. IX, 2181. Ps. 95 (96) vs. 13.
- 6) W. IX, 1954. Ps. 67 (68) vs. 29.
- 7) Ps. v. J, S. 441. Ps. 77 (78) vs. 18.
- 8) Ps. v. I, S. 409. Ps. 76 (77) vs. 9.
- 9). o. L v. a. T, p. 40, 41. Sermo Joh. 5 vs. 4, 5.

55

Het Woord is het waard dat men er ook een beker van zwaar lijden voor over heeft 1). Dat wij het toch, zo zegt hij, naar waarde konden beseffen, wat het is te zeggen: God spreekt, God belooft, God dreigt. Wie moest er dan niet sidderen tot in 't binnenste merg? Het is een groot Woord, ontzaglijk en vreeselijk klinkt het: *Ziet, een Woord Gods! Zalig zijn zij, die het Woord Gods horen, het Woord van die hoge Majesteit, die alles met Haren wenk samenhoudt, maakt en voleindigt 2) !*

Uit dit alles blijkt genoegzaam hoe hoog Luther het Woord waardeerde. Aan dit Woord schrijft hij in de eerste plaats de aanvang van het geestelijk leven, de bekering, toe. Dat de mensen Gode worden toegebracht, geschiedt vooral door 't Woord 3). Het getuigenis des Heeren maakt gelovigen 4). Het Woord is een Woord der verlossing, dat de ziel herstelt 5). Het is als 't ware teugel en gebit waardoor de mensen tot de gehoorzaamheid des geloofs gebracht worden 6). Het is een wapen waarmee zij worden veroverd; in dien zin wordt het vergeleken met een zwaard en met pijlen 7). Wederom wordt de Schrift vergeleken met een moederschoot, waaruit de gelovigen geboren worden 8),

- 1) Ps. v. II, S. 271. Ps. 115 (116) vs. 13.
- 2) Ps. v. II, S. 374. Ps. 118 (119) vs. 61.
- 3) Ps. v. I, S. 104. Ps. 28 (29) Doetr. 1.
- 4) W. IX, 1612. Ps. 18 (19) vs. 8.
- 5) Ps. v. I, S. 439. Ps. 77 (78) vs. 18.
- 6) Ps. v. I, S. 115. Ps. 31 (32) vs. 9.
- 7) Ps. v. I, S. 128, 129, 237. Ps. 34 (35) vs. 1, en Ps. 59 (60) vs. 8. W. IX, 1803. Ps. 44 (45) vs. 6.
- 8) Ps. v. I, S. 329, 437. Ps. 70 (71) vs. 6, en Ps. 77 (78) vs. 16. z. o. W. A. IV, S. 475. Ps. 8 vs. 3.

56

en wordt het Woord ook het zaad genoemd, waardoor zij geteeld worden 1). Nader wordt beschreven hoe de mens door het Woord moet vatbaar gemaakt worden voor Gods genade; want slechts hij, die het woord en de bestraffingen der Apostelen gewillig aanneemt, is bekwaam om de genade te ontvangen. Maar wie niet bestraft wil zijn, komt er nooit toe 2). Op een andere plaats wordt de gang der bekering enigszins anders en uitvoeriger beschreven in een allegorische uitleg van Sisera's vermoording door Jaël. De goddeloze is in zijn geweten verschrikt, en vlucht in de tent van Jaël, d. i. de Kerk. Daar wordt hij eerst gedrenkt met de melk ener meer zachte leer, opdat hij uitruste van de angst des gewetens, en als hij dan tot rust gekomen is, wordt hem met het krachtige Woord Gods het hoofd (de geest) doorboord 3). Zó geschiedt de bekering door het Woord, en velen zijn er, die daardoor worden toegebracht. Gelijk een regen de rivieren doet zwellen, zo wordt ook de Kerk met gelovigen gevuld wanneer God haar bezoekt met de prediking van het Evangelie 4).

Reeds bij de aanvang, en verder het gehele geestelijk leven door, staat voor Luther het geloof in het middelpunt 5).

- 1) W. IX, 2144, 2217. Ps. 89 (90) vs. 10 en Ps. 101 (102) vs. 29. o.1.'v. a. I, p. 30.
- 2) W. IX, 1928, 1929. Ps. 64 (65) vs. 11.
- 3) Ps. v. II, S. 34. Ps. 82 (83) vs. 10.

- 4) W. IX, 1928. Ps. 64 (65) vs. 10. z. o. Ps. v. II, S. 209. Ps. 103 (104) vs. 13.
 5) Ps. v. II, S. 48. Ps. 83 (84) vs. 4. Zie blz. 27.

57

Met het geloof staat nu voor hem het Woord in 't nauwste verband 1). Het Woord wordt een "Woord des geloofs" genoemd 2). Slechts hij gelooft, die het Woord hoort 3). Daarom zegt hij ook, dat het geloof is uit het gehoor, niet uit het zien, anders zou het immers geen geloven meer zijn 4). In de dingen Gods komt eerst het geloven, en daarna eerst het zien of begrijpen 5). Dat is het wezen des geloofs, zich met geblinddoekte ooggin door het Woord te laten leiden 6). Het geloof wordt beschreven als: ja zeggen op het Woord van Christus 7), het Woord in zich opnemen, zodat men geheel er mee verenigd wordt 8).

Het is dan ook niet slechts een bloot aannemen van woorden; Luther wijst uitdrukkelijk op het verschil tussen zulk een geloof, en het geloof in het Evangelie, waarbij Gods Woord als het ware in het hart wordt gedrukt en verzegeld 9). Vooral is zodanig geloof een vertrouwen op Gods genadige beloften. Aan niemand die gelooft, wordt hier gegeven wat hij gelooft maar slechts een woord voor de toekomst 10).

- 1) Ps. v. II, S. 373, 374. Ps. 118 (119) vs. 160.
 2) W. IX, 2243, 2462. Ps. 104 (105) vs. 8-10. Ps. 134 (135) vs. 7.
 3) o.1. v. a. I, p. 40, 41. Sereno Joh. 5 vs. 4, 5.
 4) Ps. v. I, S. 146. Ps. 39 (40) vs. 7.
 5) Ps. v. II, S. 134. Ps. 93 (94) vs. 9.
 6) Ps. v. II, S. 344. Ps. 118 (119) vs. 105. z. o. o. 1. v. a. I, p. 48, 49. Sermo in natali Christi.
 7) Assentire verbo Christi, Ps. v. I, S. 84. Ps. 15 (16) vs. 5.
 8) Ps. v. I, S. 273. Ps. 67 (68) vs. 14.
 9) Ps. v. I, S. 20, 21. Ps. 1 vs. 2.
 10) o. 1. v. a. I, p. 54. Sereno in natali Christi.

58

Daarop heeft Luther zeer gehoopt, zwijgende van eigen verdienste en alléén vertrouwende op de ontferming van Hem Die belooft 1); want op die genadige belofte, niet op onze werken, berust de rechtvaardiging 2). Ook niet ons geloof op zichzelf zou ons rechtvaardigen, indien niet Gods belofte bestond: wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden 3). Het Woord is het steunpunt van het zaligmakende geloof; wie zich op het Woord verlaat, wordt zekerlijk tot de zaligheid geleid 4). Waar het Woord gehoord en in het hart opgenomen wordt, werkt het van binnen zaligheid 5). De woorden van de Schrift zijn de koorden, waardoor de ziel in 't geloof met God wordt verbonden 6). Ook is het Woord niet alleen object en steunpunt van het geloof, maar het vermeerderd zelf het geloof 7).

Belangrijk is vooral, dat hier reeds in deze tijd bij Luther besef is voor die betekenis van het Woord als steun van het geloof en het vertrouwen in God, die later nog veel meer door hem zou begrepen worden. Luther kreeg er door veel strijd reeds toen een oog voor, hoe de hoofdzaak in Gods Woord de belofte is van Gods genade in Christus Jezus, en zó vond hij dáar een vaste grond voor zijn geloof, die onafhankelijk was van hetgeen hij aan goede werken bij zich zag, en van hetgeen hij in zichzelf gevoelde. Dat zien wij hier reeds, hoewel die beloften Gods

- 1) Ps. v. II, S. 369. Ps. 118 (119) vs. 48 (49).
 2) Ps. v. II, S. 70. Ps. 84 (85) vs. 12.
 3) Ps. v. I, S. 190. Ps. 50 (51) vs. 6.
 4) Ps. v. I, S. 25. Ps. 2 vs. 9.
 5) o.1. v. a. I, p. 48, 49.
 6) W. IX, 2489. Ps. 139 (140) vs. 5.
 7) W. IX, 2232. Ps. 103 (104) vs. 15.

59

soms nog meer worden opgevat als toezeggingen van geestelijke beloningen voor hetgeen de mens moest doen.

Als een bijzondere uiting van het geloofsleven van de Christen is het gebed te beschouwen, waarin de ziel de gemeenschap Gods zoekt, en van Hem vraagt wat ze nodig heeft. Ook het gebed echter heeft geen andere steun dan deze belofte van Gods genade. Niet op grond van zijn gebed, of zijn verdienste, maar op grond van Gods Woord en belofte hoopt de Psalmist op verhooring 1). En al is het nog de oude bedoeling, dus nog niet de tijd om onmiddellijk tot God te gaan, toch waagt hij het op grond van die belofte, tot Hem te bidden 2).

Maar al is hier alles geloof en genade, al komt hier geen verdienste van 's mensen kant in aanmerking, toch is Luther evenmin als Paulus onverschillig ten opzichte van de goede wandel, zoals zij zouden verwachten die de diepe betekenis van geloof en genade niet verstaan. Boven is aangetoond hoe nauw hij het daarmee nam. Ook de wandel nu wordt door het Woord beheerst.

In de eerste plaats leert het, voor zo ver het Wet is, de mens wat Gods wil is, hoe hij zal wandelen, wat recht is en gerechtigheid 3); het is regel en maat waarmee onze goede werken moeten overeenkomen 4).

1) W. IX, 2406. Ps. 118 (119) vs. 169.

2) Ps. v. II, S. 368. Ps. 118 (119) vs. 147.

3) Ps. v. I, S. 336. Ps. 70 (71) vs. 24.

4) Ps. v. I, S. 239. Ps. 59 (60) vs. 8.

60

Luther keurde ten sterkste af, dat een mens handelt naar hetgeen hem zelf goed toeschijnt in plaats van te horen naar Gods gebod 1). Reeds in deze tijd handhaaft hij de ordening Gods tegen die kloosterlingen, die zich eigenwillig aan de *vita contemplativa* wijden 2).

Het Woord dient echter niet alleen tot lering, maar ook tot vermaning en opwekking der tragen 3). Het brengt zelf de heiligen wandel teweeg; de Schrift verandert de mens naar haren aard, en doet hem hare deugden deelachtig worden 4); het Woord maakt hem recht; het brengt de tuchtelozen onder tucht 5), het verwijdt uit het hart de lust der wereld; het kruisigt en doodt het vlees 6). Daar de gelovige door het Woord uit God geboren is, zondigt hij niet 7); de ziel die het zaad van het Woord heeft ontvangen, baart dientengevolge goede werken 8). En komen er ogenblikken van traagheid in hetgeen men te doen heeft, dan is er geen beter middel dan het Woord om de mens op te wekken en het koude hart te verwarmen 9).

Dat alles geschiedt doordat de ziel door het geloof met het Woord één wordt 10). Het Woord richt de mens, die neergebogen is in zichzelf, op, dat hij God kent en lief heeft in geloof 11).

1) W. IX, 1890. Ps. 58 (59) vs. 6.

2) W. A. IV, S. 484. Ps. 24 (25) vs. 12.

3) W. IX, 2276. Ps. 106 (107) vs. 20.

4) Ps. v. I, S. 271. Ps. 67 (68) vs. 14.

5) Ps. v. I, S. 26. Ps. 2 vs. 9.

6) Ps. v. I, S. 259. Ps. 65 (66) vs. 6, 15.

7) o. I. v. a. I, p. 40, 41.

8) Ps. v. II, S. 370. Ps. 118 (119) vs. 48.

9) Ps. v. II, S. 301. Ps. 118 (119) vs. 28.

10) Ps. v. I, S. 273, 274. Ps. 67 (68) vs. 14. 11) Ps. v. I, S. 120. Ps. 32 (33) vs. 4.

61

Het is onmogelijk dat hij die de woorden van Christus waarlijk gelooft, niet

bereidvaardig zou worden om de geboden te volbrengen 1).

In het leven gaat het echter niet gemakkelijk; noch het geloof te houden, noch te wandelen zoals het Gode behaagt, is een lichte zaak. Het leven van de vrome is onderhevig aan benauwdheid, zwakte en strijd. Daarvan getuigen de Psalmen, en Luther heeft het ook in volle mate ervaren. In zulke tijden heeft men iets nodig waardoor men vertroost en versterkt wordt, heeft men ook wapenen nodig om in de geestelijke strijd de overwinning te behalen.

Dat alles vindt Luther wederom in het Woord. Het is als olie die het hart verkwikt; het wordt niet zonder vreugde gehoord, het maakt dat de mens zich in zijn God verblijdt en zich verheugt in geestelijke blijdschap 2). Het is de enige troost in verzoeken, de stok en de staf die de mens troosten; het is als een verkwikkend bad waardoor hoop en moed verlevendigd wordt; door het Woord worden wij allen staande gehouden 3). Het versterkt de mens, maakt hem vast in zwakheid, het is machtig in tijden van geestelijke slapheid en traagheid 4).

1) Ps. v. I, S. 431. Ps. 77 (78) vs. 10, 11.

2) W. IX, 2232. Ps. 103 (104) vs. 15. Ps. v. I, S. 229, II, S. 210, 211. Ps. 59 (60) vs. 8 en 103 (104) vs. 15.

3) Ps. v. II, S. 337, 338. Ps. 118 (119) vs. 92. W. IX, 1643. Ps. 22 (23) vs. 4. Ps. v. I, S. 227, II, S. 365. Ps. 59 (60) vs. 10, Pa. 118 (119) vs. 143.

4) W. IX, 1677. Ps. 28 (29) vs. 4. Ps. v. II, S. 210, 211, 301. Pa. 103 (104) vs. 15, 118 (119) vs. 28.

62

Het is de melk waarmee de gelovigen gevoed worden, hun spijs in tijden van geestelijken honger 1). Evenals de beenderen de steun zijn van het lichaam, zo zijn de woorden als "Komt tot Mij gij allen, die vermoeid en belast zijt!" de sterkte der gelovigen 2). We hebben geen sterkere macht om in verzoeking de vijand te overwinnen dan het Woord. Het is bekwaam om alle aanvechtingen te onderdrukken: het is het zwaard der gelovigen in hunnen geestelijken strijd; het is een wapen voor hen als de horens van een eenhoorn, opdat zij de zonde overwinnen 3). In armoede, smaadheid en kruis behoudt een van alles ontholte alléén de Woorden Gods 4).

Zó kent Luther aan het Woord grote kracht en werking toe voor het geheele geestelijke leven. Hij houdt zich echter vrij van een magische, bijgelovige opvatting dezer werking. Zo komt hij op tegen hen die b. v. aan Ps. 115 (116) vs. 8 een bijzondere kracht toekennen om de zonden te vergeven, wanneer het in de stervensure wordt uitgesproken, of aan de woorden van het Evangelie van Johannes een bijzondere kracht tegen brandgevaar of watersnood. Elk Woord Gods is een woord van kracht en genade 5).

1) W. A. IV, S. 475. Ps. 8 vs. 2, W. IX, 1708, 1709. Ps. 32 (33) vs. 19.

2) Ps. v. I, S. 108. Ps. 30 (31) vs. 11.

3) Ps. v. II, S. 241, I, S. 104. Ps. 109 (110) vs. 2. Ps. 28 (29) Doctr. 5. W. IX, 1896. Ps. 59 (60) vs. 2. Ps. v. I, S. 469, 470. Ps. 77 (78) vs. 69. W. IX, 1793. Ps. 43 (44) vs. 6.

4) Ps. v. II, S. 387. Ps. 118 (119) vs. 168. In paupertate, ignominia, cruce servat nudus nuda verba.

5) Ps. v. II, S. 269.

63

Maar weet Luther niet, dat het Woord door zovelen gehoord wordt, zonder dat het al die uitwerkingen heeft? En moet dat niet ten gevolge hebben, dat de werking van het Woord toch niet zo hoog kan worden aangeslagen?

Luther weet wel dat hetgeen gesproken wordt voor het grootste deel in de lucht vervliegt, dat er vele ongelovigen en weinig gelovigen zijn 1). Het

Evangelie is, zo erkent hij, bedekt voor de ongelovigen 2); hoewel het gepredikt, ja geschreeuwd wordt, is het voor menigeen slechts als de stem van een hese 3). Velen worden door het zwaard des Evangelies niet gedood noch gewond, maar slechts licht geraakt 4). Hoewel het Evangelie Gods Woord is, dringt het toch niet bij allen in 't binnenste; de vleselijke mens begrijpt er niets van 5). Niemand begrijpt het Woord en het Evangelie, die niet van boven verlicht is 6). Het ligt echter niet alleen aan 't verstand, het ligt ook aan de wil; het Woord bevalt volstrekt niet aan een ieder die het hoort 7). De Joden hebben de Wet, die ze hadden, misbruikt 8). Christus zelf heeft met zijn Woord tegen hen niets vermocht; en in de tijden der vervolging had het Woord geen macht, want de mensen wilden zich niet laten overtuigen 9).

1) o. 1. v. a. 1, p. 49. Sermo in natali Christi. 8) Ps. v. I, S. 240. Ps. 59 (60) vs. 10.

3) Ps. v. I, S. 294. Ps. 68 (69) vs. 4.

4) Ps. v. I, S. 144. Ps. 38 (39) vs. 5.. 5) Ps. v. II, S. 62. Ps. 84 (85) vs. 9.

6) W. IX, 2369. Ps. 118 (119) vs. 66.

7) Ps. v. I, S. 439. Ps. 77 (78) vs. 18. 8) Ps. v. I, S. 233. Ps. 59 (60) vs. 10. ") W. IX, 2130, 2131. Ps. 88 (89) vs. 44.

64

Het Woord gaat dan ook tegen allen in. Velen willen 't in hun hoogmoed niet horen; wie niet zichzelf vernedert en wordt als een kind, die wordt er niet wijs door 1). Luther klaagt er zelf over, hoe er bij ons zo weinig besef is van de hoge betekenis van Gods Woord 2). Kortom: God moet aan het Woord kracht geven; wij kunnen niemand bekeren 3). Of Luther de laatsten grond, waarom de één het Woord aanneemt en de ander niet, zoekt in het raadsbesluit Gods, dan wel in een vrij wilsbesluit van de mens, laat zich uit zijn gezegden van deze tijd niet met zekerheid opmaken. Enkele van de aangehaalde uitdrukkingen wijzen meer op het éene, terwijl er ook zijn, die meer aan het andere doen denken. In de Annotationes komt een plaats voor die op meer universalistische gevoelens wijst 4).

Maar hoe het ook daarmee moge staan, het feit, dat zo velen geen heilzame werking van het Woord ondervinden, is niet in staat Luther tot twijfel te brengen aan de werking en de macht van dat Woord. Al is het dat velen er niet door gewonnen worden, toch wordt dit Woord nergens zonder vrucht gepredikt. Het zal niet ledig tot God wederkeren 5). Het verschaft zich toch gehoor, en bij dit horen werkt het van binnen zaligheid 6). Hetzelfde Woord waaraan de anderen zich ergeren, is tot stichting der gelovigen 7).

1) Ps. v. II, S. 322. Ps. 118 (119) vs. 67.

2) Ps. v. I, S. 230. Ps. 59 (60) vs. 8.

3) W. IX, 2287. Ps. 107 (108) vs. 12.

4) W. A. IV, S. 503. Ps. 68 (69) vs. 23.

6) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 2. s) o. 1. v. a. I, p. 49.

7) W. IX, 2303. Ps. 109 (110) vs. 3.

65

Maar ook bij hen die er zich niet aan onderwerpen oefent het Woord werking uit. Het veroorzaakt hunnen dood¹⁾. Sommigen worden door het Evangelie beter, anderen nog slechter: het is een toeken, gezet tot een val en een opstanding van velen, het is een reuk des levens ten leven voor de één en een reuk des doods ten dode voor de ander. De één wordt er door geërgerd, de ander behouden, de één valt in ongeloof, de ander staat op in geloof 2).

Doet nu het Woord Gods alles alleen, of werkt God ook nog anders dan door het Woord?

Hier moet vooreerst in aanmerking komen de verhouding tussen het Woord

Gods en de Heiligen Geest en Diens werking. Reeds boven is over de Geest sprake geweest. Volgens de Augustiniaanse opvatting is de Geest het, Die de vervulling der geboden in het hart werkt en de mens tot gewilligheid brengt, terwijl de Wet onwillig en traag maakt 3). Ook met de leer van het inwendig Woord is er hier verband. De Geest is het immers, Die de mens leert in zijn binnenste 4); zelfs het Evangelie, zolang het slechts in woorden en letters blijft, is een onvolmaakte Wet, indien God het niet tegelijk van binnen leert, en dat geschiedt door de Geest 6).

- 1) Ps. v. II, S. 36. Ps. 82 (83) vs. 10.
- 2) Ps. v. I, S. 72, 73. Ps. 9 vs. 4. W. IX, 2314. Ps. 111 (112) vs. 5.
- 3) W. IX, 2314. Ps. 111 (112) vs. 7. Zie blz. 29.
- 4) W. IX, 1596, 1823. Ps. 17 (18) vs. 16. Ps. 48 (49) vs. 5. Zie blz. 39, 41.
- 6) W. IX, 1981. Ps. 70 (71) vs. 16.

Deze inwendige werkzaamheid Geest, maar ook om uitwendig door het Woord geleerd te worden 2). Het Woord wordt toch niet tevergeefs gepredikt: want wanneer er gepredikt wordt schrijft de Heilige Geest het in het hart 3), en verwijdt alle lust der wereld 4). Ook is het gepredikte Evangelie zelf door de Heiligen Geest geopenbaard 5). Hij treedt door het Evangelie het hart binnen 6); Hij gebruikt het als een middel, als een instrument, om Zijn werk te verrichten 7).

In de Inleiding (bladz. 7) is reeds gezegd, dat Woord en Geest niet eigenlijk correlatieve begrippen zijn. De Geest is God zelf, en wel die persoon der Drieëenheid, aan Wie vooral zulke werkingen worden toegeschreven. Hij werkt volgens Luther, zoals zo-even aangetoond is, onmiddellijk en door middelen. Waar Hij een middel gebruikt, wordt er geen ander genoemd dan het Woord. Mitsdien kan er eigenlijk niet gezegd worden, dat volgens Luther in deze periode de Geest als middel naast het Woord zou op te

- 1) Ps. v. I, S. 166 ff. Ps. 44 (45) vs. 2.
- 2) W. IX, 2349. Ps. 118 (119) vs. 12.
- 3) Ps. v. I, S. 170, 171. Ps. 44 (45) vs. 3.
- 4) Ps. v. I, S. 259. Ps. 65 (66) vs. 6: ad verbum Dej Sp. S. removet omne desiderium mundi.
- 5) W. IX, 1595. Ps. 118 (119) vs. 14; z. W. A. III, S. 115. Evangelica praedicatio de coelo per Spiritum Sanctum est revelata, non ex hominibus inventa.
- 6) Ps. v. I, S. 240. Ps. 59 (60) vs. 10. 7) Ps. v. I, S. 167. Ps. 44 (45) vs. 2.

vatten zijn. Maar wanneer de werking van de Geest naast die van het Woord genoemd wordt, hebben we eenvoudig te denken aan de onmiddellijke werking van de Geest naast zijn middellijke door het Woord; en ook die onmiddellijke werking van de Geest wordt met die van het Woord dikwijls verbonden gedacht. Zelfs is het de vraag, of Luther zich in dit tijdvak een werking van de Heiligen Geest geheel buiten het Woord om en zonder het Woord heeft voorgesteld; want al wordt soms het Woord er niet bij genoemd, dan is daarmee niet gezegd, dat het Woord geheel uitgesloten is. Zekerheid verkrijgen we op dit punt niet.

Vooral zal hier echter de vraag zijn, hoe Luther denkt over de Sacramenten, de genademiddelen der Roomse Kerk bij uitnemendheid. Veel wordt er niet over gesproken, het meest over de Doop en de mis, een paar maal over de boete of biecht; een enkele maal wordt het laatste oliesel genoemd 1). Over het wezen der Sacramenten vinden we ook niet veel. We vernemen, dat in de Doop en in de poenitentia een gelofte geschiedt 2); van het sacrament der mis wordt gezegd dat Christus er in verborgen is, en wel "occultissimus 3)", en dat Hij er in geofferd wordt 4), maar reeds in deze tijd waarschuwt hij er tegen dit offer te beschouwen als een opus operatuin, zich tevreden te

stellen als het werk maar geschied is; slechts voor hen is dit

- 1) Ps. v. II, S. 269. Ps. 115 (116) vs. 8. W. IX, 2025. Ps. 75 (76) vs. 12.
- 2) a. a. 0.
- 8) Ps. v. I, S. 92. Ps. 17 (18) vs. 12.
- 4) W. IX, 1512. Ps. 4 vs. 6.

68

offer, die zichzelf mee offeren 1). Van het verband tussen Woord en Sacrament, waar Luther later zo groten nadruk op legde, is nu nog geen sprake.

Werking wordt er aan de sacramenten wel toegeschreven. Wat. vroeger door vele vleselijke ceremoniën onvolmaakt, slechts bij wijze van een teken gegeven werd, dat deelt God nu mee door een enkele ceremonie, het Sacrament 2). In de mis wordt de, ziel gespijzigd 3), en worden de genadegaven Gods versterkt 4). Het water in de Doop wast de zondaar af 5). De Sacramenten zijn ten leven voor de goeden, ten dode voor de bozen 6). Armen en nooddriftigen genieten er van 7); de Kerk wordt er door verlevendigd 8).

Hoe hoog waardeert Luther nu de Sacramenten? In het algemeen is op te merken dat hij meer dan eens van het Sacrament afwijkt op het wezen des Sacraments (ree sacra

menti), op Christus zelf of op de Kerk 9). Vooral stellen we hier belang in de vraag, hoe de sacramenten in deze tijd gewaardeerd worden in. vergelijking met het Woord Gods. Daarop is het moeilijk een rechtstreeks antwoord uit Luthers mond te verkrijgen. Eenmaal schijnt het alsof de Sacramenten voor hem hogere waarde hebben. Het is

- 1) W. IX, 1839. Ps. 49 (50) vs. 24.
- 5) Ps. v. I, S. 175. Ps. 44 (45) slot.
- 8) W. IX, 1928, 2308. Ps. 64 (65) vs. 10. Ps. 110 (111) vs. 5.
- 4) W. IX, 1643. Ps. 22 (23) vs. 5.
- 6) W. IX, 1842. Ps. 50 (51) vs. 8.
- 6) W. IX, 1599. Ps. 17 (18) vs. 27.
- 7) W. IX, 1641. Ps. 21 (22) vs. 27.
- 8) Ps. v. I, S. 110. Ps. 30 (31).
- 9) W. IX, 1512. Ps. 4 vs. 6 en Ps. v. II, S. 250. Ps. 0110 (111) vs. 5. z. o. S. 234, Ps. 109 (110) vs. 4.

69

op die plaats, die boven ter sprake kwam, waar Luther opkomt tegen het magisch gebruik van een Schriftwoord in het uur van sterven; hij wil vooral niet dat daartegenover de Sacramenten worden veronachtzaamd; hier staan echter de Sacramenten niet tegenover het Woord, maar tegenover een misbruik van het Woord 1). Op een paar plaatsen worden Woord en Sacrament naast elkaar genoemd, zonder dat te zien is wat de voorkeur heeft, zo b. v. waar er sprake is van het "spijzigen der ziel" 2), of waar het woord "water" in de tekst volgens Luther de Heilige Schrift of de Doop kan betekenen 3). Waar er gesproken wordt over de verrichtingen der kerkedienaren, schijnt de een keer het Sacrament, de andere keer het Woord iets meer op de voorgrond te staan 4). De uitdrukking "poorten", in Ps. 147 vs. 2 kan volgens hem beduiden: de Schrift in hare juiste betekenis, of dan de Sacramenten Aan het eerste geeft Luther de voorkeur, Maar niet alleen om dogmatische maar ook om exegetische redenen, daar de gehele Psalm volgens hem over het Woord handelt 5). Wanneer echter Luther de "geboorte uit water en Geest", paraphraseert als uit het Woord en de genade van de Geest, en dus van de Doop, hoewel daarvoor aanleiding bestaat, geen woord rept, dan pleit dat niet voor hoge waardering van de

Doop 6). Wat

1) Ps. v. II, S. 269. Zie blz. 62.

5) W. IX, 2308. Ps. 110 (111) vs. 5.

3) W. IX, 1642. Ps. 22 (23) vs. 2.

4) Ps. v. I, S. 110, II, S. 209, 210. Ps. 30 (31) vs. 14. Ps. 103 (104) vs. 14.

5) W. IX, 2534. Ps. 147 vs. 13 (2%).

6) W. A. IV, S. 516. Ps. 109 (110) vs. 6.

70

echter niet uit deze plaatsen met zekerheid is op te maken, zal ons duidelijk worden als wij er op letten, dat de gehele geestelijke sfeer, waarin Luther verkeerde, dat al zijn voorgangers hem moesten nopen het Sacrament hoger te stellen en daaraan meer te denken dan aan het Woord. Nu vinden wij toch vele plaatsen, waar het Woord bij hem blijkt in het middelpunt te staan, en slechts weinige waar van de Sacramenten gewag, gemaakt wordt. De plaatsen waar de Sacramenten hoog geschat worden, kunnen wij verklaren uit navolging zijner voorgangers. Hoe weinig Luther persoonlijk in deze periode aan de Sacramenten gehad heeft, beschrijft hij zelf in veel later tijd. In een preek uit 1535 deelt hij mede, hoe hij zich nooit met zijn Doop heeft kunnen troosten zolang hij zich onder het Pausdom bevond 1), en in 1540, dat hij in die tijd de Sacramenten verachtte, ja zelfs vreesde 2). Daartegenover staat het Woord nu reeds geheel in het middelpunt. Luther beschouwt het als het hoofdzakelijke, ja menigmaal als het enige middel waardoor God tot ons komt en in ons werkt. Door het Woord en door niets anders geschiedt de geboorte uit God 3). Wij hebben geen groter kracht tegen verzoeken dan het Evangelie 4). Het is de enige troost in droefenis 5). Door het Woord komt Christus tot ons 6). Door het Woord doet God alle dingen 7).

1) 192, "S. 151, 152. Predigt von der h. Taufe Matth, 3 vs. 13-17.

2) 2021, S. 414, 415. Predigt ober das Essen des Osterlamms.

3) o. 1. v. a. I, p.g 30. Sermo Joh. 5 vs. 4, 5.

4) Ps. v. II, S. 241. Ps. 109 (110) vs. 2.

5) Ps. v. II, S. 337, 338. Ps. 118 (119) vs. 92.

6) W. IX, 2181. Ps. 95 (96) vs. 12.

7) W. IX. 1954, 2022. Ps. 67 (68) vs. 29, 75 (76) vs. 7.

71

Sterker kon de grote betekenis van het Woord niet worden uitgedrukt dan hier is geschied. Toch bleek het bij de nadere uitvoering van Luthers leer over het. Woord in dit tijdvak, dat hij op sommige punten nog niet geheel tot helderheid was gekomen.

Over de inhoud en de betekenis van het Evangelie zagen wij twee opvattingen met elkaar strijden, en diensgevolge is zijn gehele terminologie in dit opzicht verward. In hoeverre Luther aan de Kerk en hare organen gezag toekende, was, met volkomen zekerheid niet op te maken. Ook was niet volkomen duidelijk, waarop de waarde van het gepredikte Woord berustte. Evenmin vonden wij een vaste verhouding ten opzichte van het Inwendig Woord en de onmiddellijke werking van de Geest. Eindelijk was Luther vooral in 't onzekere over de Sacramenten. De Kerk leerde hem, dat dit de genademiddelen bij uitnemendheid waren; daarnaast komt het Woord te staan als het enige, alomvattende middel waardoor God werkt. Dat kon alleen met elkaar overeenkomen, wanneer de Sacramenten met het Woord in verband gebracht werden; van zodanig verband horen wij echter niets. Eerst later zou Luther in deze punten tot meerdere klaarheid komen.

HOOFDSTUK II.

Luthers leer over het Woord Gods in de jaren 1516-1520.

De stille kloosterbewoner, die in 't verborgen met allerlei aanvechtingen worstelde, zou nu ook te strijden hebben met de geweldigste macht op aarde, het Pausdom. Het is een ontzaglijke tijd geweest, die voor Luther aanbrak, toen hij, van stap tot stap voortgaande, ten slotte er toe kwam zich geheel van Rome los te scheuren.

De gebeurtenissen zijn bekend. Iedereen weet dat Luther de 31 October 1517 zijn 95 stellingen tegen de aflaat aan de slotkapel te Wittenberg hechtte, dat hij in de loop van het jaar 1518 door Cajetan te Augsburg verhoord, en tevergeefs tot herroepen gedrongen werd; dat echter von Miltitz daarna zo veel wist te bewerken, dat Luther beloofde te zwijgen wanneer zijn tegenstanders het ook zouden doen, maar dat dezen Luther dwongen tot het Leipziger gesprek, waar hij openlijk verklaarde dat ook concilies dwalen kunnen en gedwaald hebben, en dat in 1520 de breuk volledig werd door de drie reformatorische geschriften "An den Christlichen Adel deutscheher Nation", "De libertate Christiana" en "De captivitate Babylonica Ecclesiae", maar vooral door het verbranden der Schrift pauselijke bul 1).

Met deze uitwendige feiten moesten grote veranderingen gepaard gaan in Luthers beschouwingen omtrent de voornaamste punten in leer en leven van het Christendom. Voor de biograaf is natuurlijk de 31 October 1517 het grote keerpunt, maar hetgeen toen aan het daglicht trad, was de vrucht van hetgeen reeds enigen tijd in hem was omgegaan; aan het breken met het Roomse kerkverband ging het breken met de toenmalige leer en levensbeschouwing vooraf; in dat opzicht deed Luther de belangrijkste stap reeds in 1516, toen hij, vooral onder de invloed van het geschrift "De Spiritu et Litera" van Augustinus, krachtig doorzette hetgeen reeds in 1513-1515 was begonnen, brak met het Pelagianisme, dat nog ten dele zijn opvatting van Wet en Evangelie beheerste, en zowel in 't algemeen als op deze zo belangrijke punten in hoofdzaak de Augustiniaanse beschouwingen overnam. Daarom doen wij goed het jaar 1516 hier nog bij te nemen. In 1520 zien wij vooral in "De libertate Christiana" en "De captivitate Babylonica Ecclesiae" de lijnen zó getrokken, dat de eigenlijke ontwikkeling hier als afgesloten te beschouwen is, en het jaar van de rijksdag te Worms er niet meer bij behoeft genomen te worden. Hetgeen later anders geworden is, betreft slechts onderdelen, en niet het geheel van Luthers theologie.

1) Zie Julius Kostlin, Martin Liither, sein Leben und Seine Schriften, I, S. 150-411.

Als bronnen voor dit tijdvak, vooral na 1517, hebben we een rijke keuze van exegetische, dogmatische en polemische geschriften, verder leerredenen en brieven. Voor de eersten tijd zijn belangrijk de Praelectiones in librum Judicum; terwijl men echter vrijwel eenstemmig van oordeel is, dat de aanvang van dit werk in 1516 valt, bestaat er verschil van meeping over het tijdstip der voltooiing; sommigen blijven bij 1517, anderen gaan tot 1518, zelfs tot 1520 1). Voor de jaren 1519 en 1520 moet vooral gewezen worden op de eersten commentaar van de brief aan de Galaten, die in het jaar 1519 is gedrukt 2) en op de tweede uitleg van de Psalmen, waarvan het eerste

deel, dat Ps. 1-5 behandelt, in 1519 en het tweede deel, over Ps. 6-10 in 1520 verschenen is 3).

De eenmaal aangenomen indeling volgende, hebben we ons vooreerst bezig te houden met de vraag naar het gezag van de Schrift. Ook in deze tijd beschouwt Luther haar als regel en richtsnoer, per quam omnia metiuntur, cuncta iudicantur 4); hij wil dat de canonieke boeken, en die alléén, geloofd worden 5);

1) Zie de voorrede op dit geschrift W. A. IV, p. 518, 519; voorts de eerste uitgave er van door Georg Buchwald (Dr. Martin Luthers vorlesungen ober das Buch der Richter nach einer in der Ratschulbibliothek befindlichen Handschrift herausgegeben. Leipzig, Julius Drescher), vooral de voorrede van J. KSstlin, S. V-VII. Eindelijk Dr. Hans Preuss, Die Entwicklung des Schriftprinzips bei Luther bis zur Leipziger Disputation, S. 14.

2) Zie Gal. III, p. 121 sqq.

3) Exegetica opera latina, tom. XIV, XV.

4) W. A. IV, S. 577. Jud, 12 vs. 5.

5) B. W. I, S. 188, 190. an Jodocus Trutvetter, 9 Mai 1518., 75

ook een engel uit de hemel zal hij tegenstaan, als die met de woorden van de Schrift in strijd komt 1). De Heilige Geest heeft de Heilige Schriften geschreven en b. v. de Psalmen aan David geopenbaard 2). De Schrift wordt in dit tijdvak uitdrukkelijk Gods Woord genoemd 3).

Wat nu de onderlinge verhouding van de verschillende delen van de Schrift aangaat, zagen wij in Hoofdstuk I het grote belang van de tegenstellingen tussen Letter en Geest, Wet en Evangelie, of de Oude Wet en de Nieuwe Wet en tussen het Oude en het Nieuwe Testament; we zagen daar twee opvattingen, een meer Pelagiaansche, en een meer Augustiniaanse elkaar de voorrang betwisten.

In dit tijdvak treedt de laatste, in verband met Luthers gehele theologie, vooral door de voortgezette studie van Augustinus, en thans ook onder de invloed van de Duitse Mystieken, nog veel meer op de voorgrond.

Aan één geschrift van Augustinus heeft Luther in deze tijd bijzonder veel te danken gehad; meer dan eens verwijst hij er naar 4). Het is getiteld: De Spiritu et Litera 6), en behandelt juist de punten, die hier aan de orde zijn. Alvorens Luther zelf daarover te horen laten wij hier het een en ander uit dit geschrift voorafgaan.

1) 24 S. 133. Grund und Ursach etlicher Artikel, so durch die römische Bulle unrechtlich verdammt worden. 1520.

2) o.1. v. a. V, p. 160. Assertio omnium articulorum D. M. L. per bullam damnatorum. 1520. o. E. 1. XIV, p. 91, 92.

3) O.1. v. a. II, p. 507. 21 S. 348.

4) B. W. I, S. 63, 143. Gal. III, p. 177 o. E. 1. XIV, p. 178, 179.

5) Augustinus de Spiritu et Litera. Ad Marcellinum liber unus. Editio operum opera et studio Monachorum ordinis Sancti Benedicti, e congregatione S. Mauri Antverpiae Sumptibus Societatis M. D. Luther c. Tom. X, p. 58-86.

76

Het is gericht tegen de Pelagianen, die groten nadruk legden op de leer van 's mensen vrije wil en de mogelijkheid om zelf volmaakt te leven, en wanneer zij van genade spraken, daaronder slechts verstonden, dat God b. v. door de Wet, de leer en het voorbeeld van Christus de mens onderwijst in hetgeen hij doen moet. Augustinus begint met de vraag naar de mogelijkheid om hier op aarde volmaakt te leven. In abstracto geeft hij ze toe, in concreto ontkent hij, dat zo iets voorkomt. Maar hij wil daarop niet drukken; de hoofdzaak is voor hem, dat niemand het kan uit eigen kracht, dat het alleen mogelijk is door Gods bijzondere genade. Het is nodig, dat Gods liefde in onze harten worde uitgegoten, niet door de vrije wil, die uit

ons voortkomt, maar door de Geest. Gods, die ons gegeven is. De leer immers, waardoor wij slechts het bevel ontvangen, matig en goed te leven, is een doorlende letter, tenzij dat daarbij komt de levendmakende Geest.

De uitdrukking, "de letter doodt" in II Cor. 3 vs. 6 wil namelijk niet alleen waarschuwen tegen letterlijke opvatting van Schriftuurplaatsen, die overdrachtelijk willen begrepen zijn; de bedoeling van de Apostel is daar vooral dezelfde als Rom. 7 vs. 12, dat het gebod, hetwelk op zichzelf heilig en rechtvaardig en goed is, hem ten dode is geworden en Eilechts kennis van zonde teweegbrengt, maar hem niet verder kan helpen. Onder dit gebod is nu niet alleen de ceremoniele, maar ook de morele Wet te verstaan, de Wet der tien geboden, uit welke hier als voorbeeld het tiende gebod gebruikt wordt, dat niet alleen op de daden maar ook op de gedachten ziet. Die Wet der tien geboden erkent Augustinus in haar geheel met uitzondering van het Sabbathsgebod, als geldig voor ons Christenen. Zij wil gehouden zijn uit liefde en niet uit vrees; zij is liefde. Maar "om de wijsheid des vleses te verschrikken" worden de werken der liefde geschreven op de stenen tafelen der Wet buiten de mens en als zodanig is zij een wet der werken, een dodende letter. Als echter de liefde uit genade door de Geest in de harten wordt uitgegoten, dan is er de Wet des geloofs en de Geest, Die de harten levend maakt. Wat de Wet der werken door dreiging beveelt, dat verkrijgt de Wet des geloofs door geloof. Volgens de Wet der werken zegt God: Doe wat Ik beveel; volgens de Wet des geloofs zegt de mens tot God: "Geef wat Gij beveelt 1).

Dat is het onderscheid tussen de "Wet der werken" en de "Wet des geloofs", en in verband daar mee behandelt Augustinus ook het onderscheid tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Hier komen wij echter voor een moeilijkheid; wij zijn in het onzekere, wat vooral met het "Oude Testament" is bedoeld, de Wet als zodanig, of de gehele Oud-Testamentische bedeling met de Schriften uit die tijd. Augustinus zegt van het Oude Verbond, dat het verbroken is door de zonden der Joden, niet dat dit Verbond op zichzelf slecht was, maar het was de schuld van Israël. Het wordt een Oud Testament genoemd, omdat het bederf van de ouden mens door de letter, die beveelt en niet genezen kan worden. Het Nieuwe Testament wordt nieuw genoemd van wege de nieuwigheid des Geestes.

1) Zie p. 65. Quod lex operum minando 'imperat, hoc fidei lex credendo impetrat. - Lege operum dicit Dominus: fac quod jubeo; lege, fidei dicitur Deo: da quod jubes.

78

Het onderscheid tussen het Oude en het Nieuwe Verbond bestaat dus niet niet in de eeremonieën, maar daarin, dat in het Nieuwe Verbond God Zelf zijn Wet in het hart schrijft, en dat het loon hier bestaat in God Zelf, en niet in aardse goederen. In het Oude Verbond geeft God een wet der werken; daar hier staat: "lex factorum" en niet "lex operum", zullen we waarschijnlijk vooral aan uitwendige werken hebben te denken; Hij belooft daarvoor het aardse land Kanaan en andere tijdelijke goederen. In het Nieuwe Testament geeft God de Wet des geloofs, die in de harten geschreven is, en belooft als loon een geestelijk goed, nl. het aanschouwen van Hem; of Hij belooft ook Zichzelf als loon, zoals Hij zegt: Ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen glij tot een volk zijn. Hier wordt dus het Oude Verbond meer vereenzelvigd met de Wet. Maar zegt Augustinus ook dat de genade van Christus in het Oude Verbond verborgen was. Daarbij denken we meer aan de openbaring van het Oude Testament in haar geheel.

Dit zijn ongeveer de gedachten van Augustinus, die in deze tijd op Luther ingewerkt hebben. Wij zien hoe hier alles beheerst wordt door de tegenstelling tussen Wet en genade. Maar toch kwam aan het slot een overblijfsel van de oude opvatting te voorschijn. We kregen de tegenstelling tussen het Oude Verbond also een Wet, die meer ziet op uitwendige daden, en daarvoor uitwendige beloningen toezegt, en het Nieuwe Verbond waar geestelijk loon beloofd wordt. Maar men verkrijgt dit loon niet door er voor te werken, maar door het geloof; het is ook niet als een eigenlijke beloning op te vatten, wanneer God Zichzelf als loon toezegt; in de bedoeling ligt blijkbaar ook hier, al komt het niet zuiver aan de dag, de ' tegenstelling tussen de geest der dienstbaarheid en de Geest der aanneming tot kinderen.

Gaan wij nu na, wat Luther in de jaren 1516-1520 over deze dingen zegt, zo vinden wij vooreerst niet meer die vele af keurende uitdrukkingen over Mozes en zijn wet, die we telkens in de "Psalmenvorlesungen" aantreffen. Luther had bij Augustinus geleerd, dat het Oude Verbond op zichzelf goed is; er is bij hem thans veel meer een streven om de overeenkomst, dan om het verschil tussen beide deden van de Schrift te doen uitkomen. Dat doet hij echter niet meer door, zoals in het voorgaande tijdvak, volgens de allegorische methode een twee- of meervoudige betekenis van de Schrift te veronderstellen; op het voetspoor van Augustinus vat hij de tegenstelling tussen Letter en Geest niet meer op als die tussen een letterlijke en een overdrachtelijke betekenis van de Schrift, zoals er gesproken wordt van allegorie, tropologie en anagogie; hij keurt dat op zichzelf niet af, maar spreekt er toch met enigszins minachtende toon over; *onder de geestelijke Wet wil hij liever de Wet der genade verstaan hebben* 1).

Wel is hij in 1516 nog volstrekt niet tegen die methode van uitleg; de commentaar op het boek der Richteren gaat feitelijk nagenoeg op dezelfde wijze voort als de "Psalmenvorlesungen".

1) o. 1. v. a. I, p. 149. Dominica II de adventu. 1516. Spiritualis intelligentia a multis accipitur nescio quomodo, scilicet pro allegoria, tropologia, anagogia. Vere. quidem hoc est sed adverte reetius. Spiritualis lex sen intelligentia est ea quae significat spiritum seu gratiam.

80

Maar hij waarschuwt reeds in 't begin voor willekeur: de allegorie moet passen 1). In de uitleg der "decem praecepta", die in 1518 uitgegeven, maar reeds in 1516 en 1517 geschreven is, vaart hij geducht uit over die "inepti somniatores, ludentes in sensu literali, allegorico, morali et anagogico", spotters en spelers, die niet weten wat letter en geest is. Als iets voor beginners zou hij het desnoods nog kunnen verdragen, maar niet dat men het voor het toppunt der wijsheid uitgeeft 2).

In 1520 zegt Luther: Allegoriseren zou ik ook kunnen, veel beter dan Dionysius 3); wie is er zo dom dat hij daartoe niet in staat zou zijn? Geen theoloog moest zich daarmee bemoeien, eer hij de eenvoudige betekenis van de Schrift in zich heeft opgenomen 4). de grote kerkvader en exegeet Hieronymus durft Luther reeds in 1518 en nog eens in 1519 het verwijt te doen, dat hij al te zeer allegoriseert 5). Men moet de woorden van de Schrift, zo leert bij, geen geweld aandoen, maar zoveel mogelijk bij de eenvoudige betekenis blijven, opdat men niet aan de tegenstanders aanleiding geeft, met geheel de Schrift hun spel te drijven 6). Tot allegoriën is hij niet spoedig geneigd 7). Waar er geen volstreckte noodzakelijkheid is,

vermijdt hij ze en raadt ook anderen zulks te doen 8).

- 1) W. A. IV, S. 532.
- 2) o. E. 1. XII, p. 94, 95.
- 3) Bedoeld is de mysticus Pseudo-Dionysius Areopagita.
- 4) o. 1. v. a. V, p. 104. De captivitate Babylonica Ecclesiae.
- 5) B. W. I, S. 142 an Spalatin. Gal. III, p. 272 ad cap. 3 vs. 126.
- 6) o. 1. v. a. V, p. 31. De captivitate Bab. Eccl.
- 7) o. E. 1. XIV, p. 90, Ps. 3.
- 8) o. E. 1. XIV, p. 152, Ps. 4 vs. 5.

81

Hij is tegen allegoriseren bepaaldelijk in dien zin, dat men naast de letterlijke nog een allegorische betekenis plaatst; alleen daar wil hij allegorie aannemen, waar werkelijk blijkt dat een overdrachtelijke, figuurlijke wijze van spreken bedoeld is 1). In de praktijk laat Luther zulke verklaringen dikwijls toe, zoals b. v. bij Ps. 11 vs. 2 waar hij onder de boog en de pijlen der weerpartijders hun tong en hun verderfelijke woorden verstaat 2). In 't bijzonder vindt hij de Christus in het Oude Testament, niet alleen in de tweede Psalm, maar ook in de derden, die gewoonlijk niet onder de Messiaanse geteld wordt. Maar dat is bij hem, geen blote willekeur, hij geeft de redenen op, waarom hij zó uitlegt: bij Ps. 2 het gezag der oudste gemeente, die volgens Hand. 4 vs. 23 dezen Psalm van Christus heeft verstaan, en bij Ps. 3, omdat vs. 5 (in onze telling vs. 6) volgens hem onmogelijk van iemand anders kan worden verstaan dan van de Christus, Die gestorven is en opgewekt uit de doden 3). Luther is, zoals gezegd, overtuigd van de eenheid tussen Oud en Nieuw Verbond. Reeds in 1516 wijst hij er op, gelijk trouwens ook in de Psalmen-vorlesungen 4), dat in de Schriften der Wet altijd het Evangelie gevonden is, dat de mond van Christus is het Oude en het Nieuwe Testament, en dat dus ook in 't Oude Testament de Christus spreekt 5). Hetzelfde geloof was er vóór Christus komst en daarna, alleen dat het "venturus est" veranderd is in "venit" 6).

- 1) o. E. 1. XIV, p. 51, Ps. 2 vs. 3.
- 2) o. E. 1. XV, p. 191, 192.
- 3) o. E. 1. XIV, p. 44 sqq. 90 sqq.
- 4) Zie boven blz. 19.
- 5) o. 1. v. a. I, p. 96, 97. Sermo de resurrectione Christi. 6) W. A. IV, S. 332.

82

Mozes en de Profeten zijn niet onder de vloek geweest en onder de werken der Wet, maar zij zijn door het geloof gerechtvaardigd, zo leert Luther tegen het gezag van Hieronymus in 1). God heeft aan Adam, Abraham, David enz. duidelijke beloften van Christus gegeven 2): dezelfde Christus en hetzelfde geloof heerschen in de uitverkorenen van Abel af tot aan het einde der wereld toe 3). Het Woord Gods is eeuwig en past voor alle eeuwen; want al is het dat de zeden in verschillende tijden verschillen, dezelfde vroomheid en dezelfde goddeloosheid gaan door alle eeuwen heen 4). Ook de wettelijke voorschriften in het Oude Verbond keurt Luther niet af. Hij kent aan de inzettingen in Leviticus 18, waar het huwelijk bij bepaalde graden van bloedverwantschap verboden wordt, verbindende kracht toe ook voor onzen tijd 5). De ceremonieën der Oude Wet waren zeer nuttige oefeningen der vroomheid, en op zichzelf beschouwd niet een wet der werken 6).

Toch staat volgens hem de Oude Bedoeling enigszins bij de Nieuwe ten achter. De Sacramenten van het Oude Verbond zijn rechtvaardigingen des vleses, waardoor men slechts een uitwendige gerechtigheid verkrijgt; die van het Nieuwe Verbond rechtvaardigen de geest, want bij de laatsten is een woord der belofte,

- 1) Gal. III, p. 272 ad. c. 3 vs. 12b. 1519.
- 2) o. 1. v. a. V, p. 38, 39. De capt. Bab. Eccl. 1520.
- 3) o. 1. v. a. IV, p. 338. Disputationes et excusatio adversus criminationes Eccii 1519.
- 4) o. E. 1. XIV, p. 19 ad Ps. 1 vs. 1.
- 5) o. 1. v. a. V, p. 94, 95. De capt. Bab. Eccl.
- 6) o. E. 1. XIV, p. 33 ad Ps. 1 vs. 3.

83

dat bij de eersten ontbreekt¹⁾). In 1520 worden echter zodanige uitspraken enigszins beperkt. Bij de Sacramenten van het Oude Verbond, die geen rechtvaardiging teweegbrengen, denkt hij vooral aan de werken, die bij de ceremonieën voorgeschreven werden; deze werken, droegen niets ter rechtvaardiging bij, maar eerst daardoor dat de mens die ze deed in het geloof gerechtvaardigd was, werden ook die werken gerechtvaardigd ²⁾. Daarentegen waren er Sacramenten in het Oude Verbond, waardoor de vaders evenzeer behouden en gerechtvaardigd werden, als wij door het Avondmaal, b. v. de offerande van Abel, de besnijdenis van Abraham, en het vlies dat Gideon neerlegde ³⁾. Men kon dus ook onder het Oude Verbond reeds door het geloof rechtvaardig zijn evenals onder het Nieuwe Verbond, maar daarin staat het Oude Verbond bij het Nieuwe ten achter, dat de predikers van het Nieuwe Verbond veel beter tussen Letter en Geest weten te onderscheiden dan de priesters van het Oude Verbond ⁴⁾. Ook hierin is Luther in overeenstemming met Augustinus volgens wien, zoals boven aangetoond werd, de genade van de Geest in het Oude Verbond meer verborgen was.

De hoofdzaak is echter hier, wat er te verstaan is onder de Letter, die afgekeurd wordt, en onder de Geest, wat er bedoeld is met de Oude Wet en met het Evangelie. Reeds in het voorgaande hoofdstuk zagen wij ons vooral

- 1) o. 1. v. a. I, p. 381. Disputatie Dr. 31. Luther pro veritate inquirenda th. 44, 45. 1518.
- 2) o. 1. v. a. IV, p. 340. resolutio V.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 63. De capt. Bab. Eccl.
- 4) o. E. 1. X V, p. 33 ad Ps. 8 vs. 4, 1520,

84

voor de vraag geplaatst: Is Christus te beschouwen als een nieuwe wetgever; is hetgeen Hij gebracht heeft vooral dit, dat er in de plaats van de Oude Wet, die ceremonieën voorschreef, op uiterlijke handelingen zag en uiterlijke beloningen toezeide, een nieuwe meer geestelijke Wet met geestelijke beloningen is gekomen? Of bestaat het Evangelie vooral in de verkondiging van Gods genade, die daar op hare plaats is, waar de Wet, juist omdat ze diep, innerlijk wordt opgevat, niet kan worden vervuld?

Geheel en al is Luther evenmin als Augustinus in dit tijdvak tot de tweede opvatting gekomen. Ook bij hem vinden we nog genoeg sporen van de oude opvatting. Zeer in 't begin van de Praelectiones in librum Judicum spreekt hij nog van de "letter" in de zin van de letterlijke betekenis van de Schrift¹⁾. Maar dit kan geweest zijn in de aanvang van het jaar 1516, dus voordat Luther tot de ommekeer in zijn overtuiging is gekomen. Maar evenals zijn leermeester Augustinus zegt hij thans nog, dat het Oude Testament door Mozes gegeven niet de belofte had van de vergeving der zonden en eeuwige schatten, maar slechts van aardse zegeningen ²⁾. De Wet belooft uitwendige heerlijkheid, terwijl Christus die leert verachten, en de aandacht van de mens vestigt op hetgeen onzichtbaar is ³⁾. Zodanige gedachten gebruikt hij juist tegen zijn Roomse tegenstanders, die de versieringen der priesters en allerlei ceremonieën verdedigden met een beroep op Mozes

- 1) W. A. IV, S. 542. ad Jud. 1 vs. 13.
- 2) o. 1. v. a. V, p. 39. De capt. Bab. Ed. 1520. S) o. E. 1. XIV, p. 80, ad Ps. 2 vs. 10. 1519.

en beweerden, dat waar het Nieuwe Verbond zoveel heerlijker was dan het Oude, ook de priesters des Nieuwen Verbonds destemee versierd moesten zijn; volgens Luther heeft de Geest zulke uiterlijke dingen volstrekt niet nodig 1). Eigenaardig gaat hij op deze lijn door, waar hij zegt dat het ook thans nog, dus onder de bedeling van het Nieuwe Testament, mogelijk is een uitwendige gerechtigheid te bereiken, doordat men zich vrij houdt van grove, zonden, als moord en brandstichting; men zal daarvoor van God ook beloningen ontvangen, en wel uitwendige beloningen voor dit leven, maar voor Gods aangezicht is deze gerechtigheid niets waard; zij kweekt zelfs huichelaars. Voor God komt het alleen aan op het geloof in Christus Jezus 2). De tegenstelling is hier echter niet zuiver "uitwendig" tegenover "geestelijk", zoals bij de Pelagiaanse opvatting. Tegenover uitwendige wetsvervulling staat hier niet geestelijke wetsvervulling, maar het geloof in Christus. Dat deze tegenstelling gemaakt wordt zal ook daarin liggen, dat hier de vraag is, wat voor een gerechtigheid de mens bereiken kon.

Nu zal men, wanneer men uit eigen kracht rechtvaardig zoekt te worden, slechts dan zijn doel menen bereikt te hebben, wanneer men Gods geboden uiterlijk opvat. De Farizeeën konden juist daarom menen door hun werken gerechtvaardigd te zijn, omdat zij tevreden waren wanneer het uitwendige des bekens gereinigd was.

1) o. 1. v. a. IV, p. 29 (tegen H. Emser).

2) o. 1. v. a. II, p. 323, concio de triplici iustitia (1518).

Op een paar plaatsen schijnt het Evangelie nog een nieuwe, verbeterde zedewet te zijn; zo b. v. wanneer Luther bij de bespreking van het verbod van de eed zegt, dat de verering (honor) Gods in de Nieuwe Wet volmaakter en zuiverder dient te zijn dan in de Oude Wet 1), en wanneer hij betoogt, dat Mozes slechts komt tot de eis, kwaad niet met kwaad te vergelden, terwijl het Evangelie wil, dat men kwaad met goed vergelde, waarbij hij overigens erkent, dat reeds David volgens het Evangelie heeft gehandeld 2).

Elders, vooral in 1516 en 1517, vinden wij meer de opvatting, dat het Evangelie niet iets nieuws voor de Oude Wet in de plaats stelt, maar slechts de uitleg is van de Oude Wet 3); in dat verband wordt het zelfs nog genoemd de geestelijke betekenis der Wet tegenover hare letter. Maar als zodanig is het nog geen levendmakend Woord in tegenstelling met de dodende letter 4); integendeel, het doodt nog veel meer en brengt de mens tot de meest volmaakte kennis van zonde 5).

Dat is echter niet de eigenlijke taak van het Evangelie. Maar waar die kennis van zonde is teweeggebracht, daar treedt het in werking met zijn eigenlijke bedoeling. Die bedoeling is de verkondiging van Gods genade alleen: en dat is het wat Luther thans nog meer dan vroeger op de voorgrond plaatst; met het Pelagianisme heeft hij beslist gebroken. Meende hij toenmaals, dat de mens God toch nog enigszins tegemoet zou kunnen komen en zich tot

1) o. E. 1. XII p. 69. decem praecepta.

2) o. E. 1. XIV, p. 344 ad Ps. 7 vs. 5, 1520.

3) o. I. v. a. I, p. 147, 149. Dominica II, adv. 1516, en p. 197 Sermo de conversione Pauli 1517.

4) o. 1. v. a. I, p. 147-151.

5) 1.1. En p. 156. Sermo in die S. Thomae 1516.

op zekere hoogte verdienste zou kunnen verwerven, thans leert hij, dat er van onze zijde zelfs geen "dispositio", geen geschiktheid is voor het ontvangen der genade, maar enkel ongeschiktheid en oproerigheid; dat de

mens toch zalig wordt ligt enkel en alleen aan de genadige uitverkiezing Gods 1). Reeds in 1517 bevalt Erasmus aan Luther niet meer, omdat hij aan de mens, aan de vrije wil, toch nog iets toekent 2).

Luther leert thans de menseh geheel van zichzelf af te zien, aan zichzelf te vertwijfelen en alleen te vertrouwen op de barmhartigheid Gods in Christus. Vooral op dit laatste legt hij groten nadruk; het is even grote zonde aan Gods barmhartigheid te vertwijfelen als op eigen werken te vertrouwen 3). Die barmhartigheid maakt God nu in het Evangelie bekend. Om echter duidelijk in 't licht te stellen, hetgeen Luther thans onder het Evangelie verstaat, dienen wij eerst na te gaan zijn beschouwingen over de Wet. Daar vooral zien wij de invloed van Augustinus de Spiritu et Litera. Door de Apostelen wordt de Wet tegenover het Evangelie geplaatst, en beschouwd als een dodende letter, waardoor men geen rechtvaardigheid verkrijgt. Onder die Wet verstaan nu velen, o. a. ook Erasmus 4), vooral de ceremoniele voorschriften, waarvoor dan later een nieuwe, verbeterde zedewet in de plaats zou zijn gekomen. Luther echter zegt met Augustinus:

- 1) o. 1. v. a. I, p. 317, Disputatio contra scholasticam theologiam. 1517. Men vergelijke hetgeen boven blz. 23 en 26 is aangehaald.
- 2) B. W. I, S. 88 an Johs. Lang.
- 3) o. 1. v. a. I, p. 204. Sermo in die purificationis Mariae. 1517 B. W. I, S. 153-156 an Spalatin. 1518.
- 4) B. W. I, S. 63, an Spalatin 1516.

88

Die Wet, die niet goed is, waardoor men geen rechtvaardigheid verkrijgt, is niet alleen de ceremoniele Wet, maar ook de zedewet, de heilige decalogus, Gods eeuwige tien geboden 1). Onder deze categorie rekent Luther blijkbaar ook hetgeen hij nog noemt de voorschriften van het Evangelie 2), o. a. het gebod van Jezus, dat men hem, die ons de rok ontnemt, ook de mantel late 3). Die Wet is op zichzelf zuiver, en legt beslag niet alleen op de uitwendige handelingen, maar ook op de inwendigen mens, op het hart 4). Zij wordt als Gods Wet onderscheiden van menselijke wetten en instellingen 5). Zij is geestelijk; dat wil echter niet zeggen, dat zij zich met het lichaam in het geheel niet bemoeit; want de werken der liefde die zij eist geschieden met het lichaam; wanneer zij geestelijk genoemd wordt, geschiedt dit omdat zij niet gedwongen, maar vrijwillig, met het hart, vervuld wil zijn 6). Dat is echter de mens op zichzelf onmogelijk 7), en zolang die Wet slechts vór ons staat, lerende en eisende, is zij "niet goed", is zij een letter en wel een dodende letter, en hoe geestelijker zij is, destemeer doodt zij; want zij leert ons slechts wat wij moeten doen, wat ons ontbreekt 8),

- 1) o. 1. v. a. I, p. 320. Disputatio D. M. Luther Contra Scholasticam theologiam. Gal. III, p. 176, 177. Cap. 1. vs. 13, 14. 1519.

- 2) o. E. 1. XII, p. 113, 114. Decem praecepta.

- 3) o. 1. v. a. IV, p. 333. (disputationes).

- 4) o. E. 1. XII, p. 89. Decem praecepta.

- 5) o. Ei. XIV, p. 23, Ps. 1 vs. 2.

- 6) Gal. III, p. 240, 241, 347, ad c. 2 vs. 19a, c. 4 vs. 16. 1519. z.

- 7) o. 1 v. a. IV, p. 333.

- 8) o. 1. v. a. I, p. 320. Gal. III, p. 176, 238-240. ad Cap. 13, 14 en Cap. 2 vs. 19a.

89

zij is een woord van verderf, van toorn, van droefenis, van smart, een woord van de rechter tot de beschuldigde, een woord van onrust en vloek. Van de Wet hebben wij niets dan een kwaad geweten, een hart, verontrust vanwege onze zonden, die zij wel aantoonst maar niet kan wegnemen, en die wij ook niet kunnen wegnemen.

Tot hen echter, die door dat Woord van toorn verslagen en wanhopig zijn, komt het Evangelie en zegt: *Vreest niet! Troost, troost mijn volk! Ziet uw God! Ziet het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt! Ziet Hem, Die alleen de Wet voor u vervult, Die u van God geworden is tot rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing.*

Dat is het Evangelie! Het is het Woord van de Zoon Gods Die vlees geworden is, en ons gegeven tot verlossing en vrede. Het is een Woord van heil, van genade, van troost en van vreugde, het Woord van de bruidegom tot de bruid; het is een Woord van vrede; ziet, hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten dergenen, die het goede boodschappen, die de vrede verkondigen¹⁾! Dezelfde blijdschap over het Evangelie, welks wezen Luther thans heeft begrepen, vinden we reeds 1516. De mens wanhoopt aan zichzelf, zo zegt hij daar, omdat hij een zondaar is door de Wet, maar hij wordt gered, omdat hij een God heeft uit het Evangelie, die gekomen is om de mensen te behouden. De Wet weert wel uitwendige zonden, maar de begeerlijkheid blijft, daarom werkt ze zonde en dood en maakt huichelaars; het volk siddert onder de donder van Sinai, maar God belooft een middelaar; het

1) o. 1. v. a. II, p. 275. Resolutiones disputationis de virtute indulgentiarum. conclusio LXII (1518).

90

Evangelie komt, hetwelk de grootste blijdschap is. Wanneer de Wet ons dus verontrust, moeten we tot het Evangelie onze toevlucht nemen, en de Naam Gods in geloof aanroepen. Het Evangelie is "ein frolich Botschaft" 1). Het is niet, zo verklaart Luther thans uitdrukkelijk, een verzameling van voorschriften om onder de Nieuwe Wet te leven, maar hoewel het nog tot taak heeft de oude Wet uit te leggen naar hare ware betekenis, is het eigenlijke werk van het Evangelie de verkondiging van Gods genade, uitgedrukt in de woorden: "Komt herwaarts tot Mij allen, die vermoeid en belast zijt en Ik zal u rust geven!" en: "Wees welgemoed, Mijn zoon, uwe zonden zijn u vergeven." Het Evangelie is dus voor de ziel, die door de Wet aan de rand des verderfs gebracht is, de liefelijke boodschap, dat Christus de Wet vervuld heeft, en dat het niet meer noodzakelijk is haar te vervullen, maar door het geloof Hem aan te hangen en gelijkvormig te worden, omdat Hij onze wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing is 2). "Evangeliseren" is: een goede boodschap verkondigen van de vergeving der zonden 8). Het Evangelie is de verkondiging van Gods werk, en Gods werk is vrede en barmhartigheid 4). Dit Evangelie, de leer des geloofs, wijst ons de weg tot de ware vervulling der wet, namelijk dat wij tot de genade onze toevlucht nemen 5);

1) W. A. IV, p. 565 ff. ad Jud. 5 vs. 19.

2) o. 1. v. a. I, p. 147. Dominica II. adventus.

3) o. E. 1. XIV, p. 268 ad Ps. 5 vs. 12. 1519. o. 1. v. a. V, p. 54. De capt. Bab. Eccl. 1520.

4) o. 1. v. a. I, p. 156 sqq. Sermo in die S. Thomae 1516.

5) Gal. III, p. 177, 178 ad cap. 1 vs. 13, 14. 91

want zo zegt Luther letterlijk met Augustinus: Wat de wet der werken met dreigen beveelt, dat bereikt de wet des geloofs door geloof 1). Nu staat de Wet niet meer, slechts met letters geschreven, vóór de mens, maar God Zelf schrijft ze met Zijn vinger in het hart 2); en waar de vervulling der wet is, daar is geen wet meer 3). Waar de Schrift wil dat een goed werk gedaan zij, verbiedt zij ons het zelf te willen doen, en gebiedt ons, Gods rust te vieren en zijn genade in ons te laten werken 4). Ook de geboden van het Evangelie moeten niet gehouden worden onder de dwang der letter, wie zo doet, leeft

niet volgens het Evangelie 5).

De laatste aanhaling schijnt in tegenspraak met zich zelf te zijn; dat heeft echter zijn oorzaak daarin, dat wij bij Luther nog enige onzekerheid waarnemen ten opzichte van het gebruik van de term "Evangelie". In die dagen was het spraakgebruik zó, dat onder het "Evangelie" verstaan werd de gehele Nieuwe Bedeling, of de Schriften van het Nieuwe Verbond en al wat daarin werd geopenbaard.

Dat spraakgebruik werd ook thans nog door Luther dikwijls gevolgd; b. v. waar hij van de geboden van het Evangelie spreekt en als taak van het Evangelie in de eerste plaats noemt de uitleg van de Oude Wet. Maar onder de hand neemt ook het begrip "Evangelie" een andere betekenis aan. Terwijl wij daarvan in Augustinus de Spiritu et Litera nog niets vinden, was dit proces bij Luther reeds

- 1) o. E. 1. XIV, p. 179 ad Ps. 5 vs. 2.
- 2) Gal. III, p. 239 ad cap. 2 vs. 19 a.
- 3) o. 1 v. a. I, p. 149. Dominica II adventus 1516.
- 4) o. E.1. XIV, p. 250 ad Ps. 5 vs. 12. 5) o. E. 1. XII, p. 113.

92

begonnen in de tijd der Psalmenvorlesungen 1). Indien de wet voor Luther niet tot de Schriften van het Oude Testament beperkt bleef, maar alles daaronder begrepen werd, wat de mens van Godswege wordt geboden, dan moest ook het begrip "Evangelie" niet tot de Schrift des Nieuwen Verbonds beperkt blijven, maar zoals aangetoond is, in het algemeen gaan betekenen: de blijde boodschap van Gods genade in Christus Jezus; en daar ook in de Schriften van het Oude Verbond de Messias beloofd en Gods genade gepredikt wordt, moest hij ook dáar het Evangelie vinden 2).

Ene soortgelijke wijziging ondergaan soms de begrippen Oud en Nieuw Testament, evenals bij Augustinus. Meer dan eens blijkt duidelijk, dat wij daaronder niet hebben te verstaan de groepen Schriften, die men gewoon is onder die namen samen te vatten. Zo zegt Luther ergens, dat de Schrift ingedeeld is in geboden en beloften. De geboden - dus ook die van Jezus en zijn Apostelen - zijn het Oude Testament; de beloften, ook die bij Mozes en de profeten, zijn het Nieuwe Testament 3). Op een andere plaats gaan de opvattingen meer door elkaar. In het Oude Testament, zo leert hij daar, wordt de Wet geleerd, die de toorn werkt, in het Nieuwe Testament het geloof. Mozes maakte knechten der zonde, Christus maakt kinderen der gerechtigheid. Maar ook ons moet nog de Wet gepredikt worden, want ook in ons is nog niet al wat tot het Oude Testament behoort uitgeroeid 4); ondertussen erkent Luther

- 1) Zie blz. 28, 30.
- 2) o. 1. v. a. I, p. 96. Sermo de resurrectione Christi 1516.
- 3) o.1. v. a. IV, p. 224, 225. De libertate Christiana 1529.
- 4) o. E. 1. XIV, p. 67 ad Ps. 2 vs. 7. 93

elders ook, dat zelfs bij Mozes, in het eerste gebod, het geloof geleerd wordt 1).

Hoezeer echter verschillend, beide, Wet en Evangelie, Oud en Nieuw Testament, worden evenals in de jaren 1513-1515 Gods Woord genoemd. Tweeërlei woorden Gods zijn er, gebod en belofte 2). De Schrift bestaat uit geboden en beloften, beide zijn van God 3), en tot verwekking van ons geloof 4). Beide woorden Gods dienen gepredikt te worden, de stem der Wet en het woord van het Evangelie 5).

Maar Luther gebruikt in deze laatste aanhaling bij de Wet de uitdrukking:

"stem", terwijl hij het Evangelie "woord" noemt. Waarschijnlijk ligt reeds hierin een aanduiding, dat hij het Evangelie een trap hogei plaatst. Dat komt elders nog duidelijker uit. In 1516 plaatst hij de leer der genade als het "Woord Gods" tegenover de leer der Wet 6). Wanneer hij in zijn geschrift "De libertate Christiana" over de heerlijkheid van het Woord heeft gesproken, vraagt hij: "Wat is dan dat Woord, daar er vele woorden Gods zijn?" hij antwoordt daarop: "Het Evangelie van Christus, Die vlees geworden is, en voor ons geleden heeft, enz." 7).

- 1) o. E. 1. XVI, p. 252, 253 ad Ps. 5 vs. 12.
- 2) o. 1. v a. V, p. 193, 194. Assertio omnium articulorum etc. 1520.
- 3) o. 1. v. a. IV, p. 223, 224. De libertate Christiana 1520.
- 4) o. 1. v. a. V, p. 116. De captivitate Bab. Eccl.
- 5) o. 1. v. a. III, p. 241. De lib. Chr.
- 6) W. A. IV, S. 577 ad Jud. 12 vs. 5.
- 7) o.1. v. a. IV, p. 222.

Ook elders zijn de termen "Gods Woord" en "Evangelie" synoniem, b. v. wanneer hij zegt: het Woord Gods en het Evangelie is eigenlijk dit, dat ons vergeving der zonde belooft 1). Wanneer het Woord Gods waarlijk gepredikt wordt, dan wordt genade gepredikt 2). Door het Woord Gods, d. i. door de belofte der genade, en door het geloof wordt de ziel gerechtvaardigd 3). Wij zien dus, ook de Wet wordt Gods Woord genoemd, maar inzonderheid, vooral waar er van geloof en rechtvaardiging sprake is, gebruikt Luther die uitdrukking van de verkondiging van Gods genade.

Dit zijn Luthers beschouwingen over de belangrijke tegenstellingen tussen de woorden van de Schrift onderling. In vergelijking met hetgeen er ten tijde der Psalmen-Vorlesungen gezegd was, zagen wij de volgende grote veranderingen.

Veel meer dan toen, wordt alles beheerst door de grote tegenstelling tussen zonde en genade, of Wet (eigen gerechtigheid) en genade. De vroegere tegenstellingen: uiterlijk- innerlijk, stoffelijk-geestelijk, eindig-oneindig, komen nog wel voor, maar nemen een ondergeschikte plaats in. Onder de tegenstelling tussen Wet en Evangelie hebben we niet te verstaan die tussen de oude, meer uiterlijke Wet, die letter genoemd en slechts door allegorische uitleg geestelijk opgevat wordt, en een nieuwe, meer geestelijke Wet, door Christus gegeven.

Nu is alles wat God gebiedt, hoe geestelijk ook, samen te vatten onder de uitdrukking "Wet"; daartegenover staat het Evangelie, hetwelk niets dan genade verkondigt. Zo heeft Luther de lijnen door Augustinus aangevangen, doorgetrokken, en is in dit opzicht

- 1) o. 1. v. a. II, p. 423. Concio de confessione et sacramento eucharistiae 1519.
- 2) o. E. 1. XV, p. 58 ad Ps. 100 vs. 7. 1520.
- 3) o. 1. v. a. IV, p. 240. De lib. Chr. 95

van het algemeen gevoelen der Roomse Kerk afgeweken Verder zagen wij, hoe nu veel meer dan vroeger de eenheid tussen Oud en Nieuw Testament op de voorgrond staat, welke eenheid Luther vroeger slechts door het stelsel van allegorische, tropologische en anagogische verklaring kon handhaven. Door geheel de Schrift loopt hetzelfde geloof in Christus Jezus, en beide, Wet en Evangelie, Oud en Nieuw Testament, zijn van God, hoewel verschillend in uitwerking. Veel minder nog dan in 1513-1515 kan er dus in dit opzicht van een meer vrijzinnige verhouding tot de Schrift gesproken worden.

Is er nu in deze tijd anders reeds iets te vinden van zodanige verhouding tot

de Schrift, zoals ze later Soms bij Luther blijkt te bestaan?

Tot in het jaar 1519 vinden wij nog niets van dien aard. Integendeel, Luther hecht zeer aan het gezag van de Schrift, en beschuldigt zijn tegenstanders, dat zij beoordeelaren van de Schrift willen zijn terwijl hij de Schrift wil laten oordelen 1). Hij uit zich zeer ongunstig over de rede; rede en natuur hebben een fundament van los zand, nl. goede werken en eigen wijsheid 2).

Onder de "raadslagen en gedachten der goddelozen" verstaat Luther de leringen der rede, die door mensen uitgevonden worden, over God en Goddelijke woorden en werken; de gedachten der mensen zijn, hoe heilig ook, aards, ijdel en bedriegelijk 3).

1) B. W. II, S. 163 an Dungersheim 1519.

2) o. E. 1. XII, p. 57 sqq. decem praecepta 1518. 8) o. E. 1. XIV, p. 224. Ps. 5 vs. 11. 1519.

96

Men moet bij het prediken en onderzoeken van de Schrift niet uit de rede putten, maar van God geleerd zijn 1). Schrift en "Woord Gods" worden geheel als synoniemen gebruikt; in de uitleg op het Boek der Richteren zegt hij, dat men altijd met eerbied de Schrift moet gebruiken; want men loopt steeds gevaar, als men bij de verklaring van Gods Woord aan zichzelf iets toeschrijft 2). Aan Cajetanus schrijft hij, dat hij niet tegenover zovele getuigenissen van de Schrift één enkel getuigenis van de paus wenscht te handhaven; want de paus is niet boven maar onder Gods Woord 3). Uitdrukkelijk verklaart hij tegenover dr. Eck dat de Schrift Gods Woord is 4). In 1520 treffen wij echter een paar plaatsen aan die enigszins anders luiden. Wanneer Christus, zo vraagt Luther, zijn natuurlijk lichaam door Thomas liet betasten, opdat deze zou zien of Hij het werkelijk was, waarom zouden wij dan niet het geestelijk lichaam van Christus, de Schrift, mogen beproeven, om te zien "ob sie die sei in welch wir gláuben oder nit. Denn alle anvan de Schrift sein fahrlich, mochten vielleicht fliegende Geister sein, die nit Fleis und Bein haben wie Christus hat" 5).

Uit deze woorden kan intussen niet worden opgemaakt, dat Luther in deze tijd het bestaan van een Schrift met Goddelijk gezag zou hebben ontkend, alléén zou men hier kunnen aannemen, dat Luther het recht van de gelovige bepleit

1) 40, S. 14. Auslegung des 110. Psalms (vs. 2). 1518.

2) W. A. III, S. 579. z. o. S. 537, 564.

3) B. W. I, S. 252. 253. 14 Oct. 1518. z. o. o. E. 1. XII, p. 192.

4) o. 1. v. a. II, p. 507. Contra Malignum Joh. Eccii Judicium etc. 1518.

5) 24, S. 57. Grund und Urŕgach etlicher Artikel, so durch die rbmische Bnlle unrechtlich verdammt worden.

97

om de kanon, die door de kerk vastgesteld was, te toetsen. Maar moet opgemerkt worden, dat deze vraag tussen hem en de Roomse kerk niet aan de orde was, en dat de pauselijke bul, waartegen hij zich in dit geschrift verdedigt, er geen gewag van maakte. Wel was er geschil over de vraag of de gelovige het recht heeft zelf de Schrift ter hand te nemen en te onderzoeken, dan wel of hij zich moet neerleggen bij de uitleg die de Kerk hem aanbiedt. Kort na de aangehaalde woorden wordt overigens de onfeilbaarheid van de Schrift in tegenstelling met alle menselijke boeken geleerd. Toch is het niet onmogelijk, dat Luther reeds hier critiek van de overgeleverden canon gerechtvaardigd zou hebben geacht. Uit het verband valt niets op te maken, dat pleit er eerder tegen.

Maar de woorden zelf laten die verklaring toe. Ook heeft Luther in hetzelfde jaar reeds twijfel uitgesproken aan de echtheid en de apostolischen geest

van de brief van Jacobus. In het geschrift "De captivitate Babylonica Ecclesiae", waar hij de verschillende sacramenten der Roomse Kerk behandelt, komt hij ook te spreken over het laatste oliesel, waarvoor als bewijs de bekende plaats Jac. 5 vs. 14 en 15 werd aangehaald. Luther bestrijdt dat die plaats hier in aanmerking zou kunnen komen, want, zo zegt hij, het is de vraag of die brief echt is, daar hij weinig apostolische geest ademt; maar, zo zegt hij, gesteld al die brief was werkelijk van de apostel Jacobus, zo zou deze toch geen recht gehad hebben, een Sacrament in te stellen. Dat recht komt alléén aan Jezus Christus Zelf toe 1).

1) o.l. v. a. P, p. 111. 7

Ondertussen mag niet vergeten worden, dat Luther in hetzelfde jaar dien brief van Jacobus viermaal heeft aangehaald; nl. Eenmaal met de woorden: "zodat het waar is wat Jacobus zegt"), éénmaal naast de brieven aan de Hebreëen en aan de Romeinen 2), en tweemaal als bewijs tot staving van zijn gevoelen 3); dat hij ook de bekende plaats over de rechtvaardiging zó uitlegt, dat zij overeenkomt met de leer van Paulus dienaangaande 4). Zo gaat dus Luther in dit jaar niet consequent door op die mening betreffende de brief van Jacobus. In het algemeen blijft hij ook bij zijn grote afkeer van menselijke rede, van de dictamina rationis, van hen die hun leer bouwen op menselijke besluiten, aardse wijsbegeerte en bespiegelende Godegeleerdheid, inplaats van op de Schrift 5). De Heilige Schriften zijn door Gods Geest geschreven. De Schrift be- beproeft alle dingen bij allen. Het oordeel van de Geest mag door niets beperkt worden dan door de Heilige Schriften. Tegen een duidelijke Schriftuurplaats in gelove men ook een engel uit de hemel niet 6). De Schrift is zijn kracht en zijn steun, waarmede hij ook een engel uit de hemel wil tegenstaan, die een andere leer zou brengen 7).

1) o. l. v. a. V, p. 180. Assertio omnium articulorum.

2) 1.1. p. 197.

3) 24, S. 60, 72. Grund und Ursach etlicher Artikel u. s. w.

4) o. l. v. a. V, p. 28. Resolutio Disputationis de fide infusa et acquisita.

5) o. E. 1. XV, p. 144, 149, 54, 55 ad Ps. 10 vs. 2. z. Ps. 9 vs. 8.

6) o. l. v. a. V, p. 159, 160, 161, 164, 203. Assertio omnium articulorum etc.

7) 24, S. 133. Grund und Ursach etlicher Artikel u. s. w. 99

Terwijl Luther anders de vrijheid ten sterkste handhaaft, leert hij dat wij aan het Goddelijk Woord onderworpen zijn 1). Wel onderscheidt de mens of de Kerk, wat Gods Woord is. Maar zulks stelt Luther in navolging van Augustinus op die wijze voor,- dat de mens door de waarheid zó wordt ingenomen, dat hij niet anders oordelen kan, maar hij wordt met onfeilbare zekerheid gedwongen te zeggen: dat is waarheid; evenals de mens met onfeilbare zekerheid gedwongen wordt te zeggen, dat zeven en drie tien is, ofschoon hij er geen reden voor opgeven kan. Luther vergelijkt het met de communes conceptionen, die niemand beoordeelt, maar waarnaar allen beoordeeld worden 2). Duidelijker kan wel niet de bedoeling uitgesproken worden, het Woord Gods als objectieven maatstaf boven het subject te handhaven.

Ook wordt in dit jaar de uitdrukking "het Woord Gods" tweemaal duidelijk voor geheel de Schrift gebruikt. In de brief aan Paus Leo zegt hij: "Dass mag ich mit leiden Regel oder Mafse die Schrift auszulegen, dieweil das Wort Gottes, so alle Dinge treibet, soli ungebunden sein" 3). In zijn geschrift "An de christlichen Adel deutscher Nation" zegt hij: Was sollt uns Glick

widerfahren, wenn wir die Bibliam, das heilig Wort Gottes, so enhindern setzen? 4)

Juist in deze tijd zien we dus, anders dan vroeger 5), de gelijkstelling tussen Gods Woord en Schrift duidelijk uitgesproken. Mijns inziens is dit niet toevallig.

1) 21, S. 343. An de Christlichen Adel deutscher Nation.

2) o. 1. v. a. V, p. 102. De capt. Bab. Eccl.

3) 53, S. 49.

4) 21, S. 348. z. o. S. 350 en o. E. 1. XV, p. 60, 61 ad Ps. 8 vs. 8.

5) Zie boven blz. 33.

100

Luther begon werkelijk de Schrift hoe langer hoe meer niet alléén te beschouwen als een heilig boek, als een soort van reliquie, zoals in de Roomse Kerk het geval was, maar als een Woord dat God tot de mens spreekt. Dit hangt ook samen met zijn opgeven der theorie van de meervoudige betekenis van de Schrift. Die theorie veronderstelt weliswaar de Goddelijke ingeving van de Schrift, maar niet de gelijkstelling tussen Schrift en Gods Woord, zoals Loofs meent¹⁾. Zelfs de Goddelijke ingeving van de Schrift werd door de willekeur, die met die wijze van uitleg gepaard ging, feitelijk vrijwel illusorisch gemaakt; en een "Woord Gods" kan de Schrift voor ons niet zijn, wanneer er eerst een stel van allegorische, tropologische en anagogische verklaringen bij moet komen.

Ook dan zal het karakter van de Schrift als Woord Gods niet tot zijn recht komen, wanneer de kerk zich als 't ware tussen de Schrift en de mens in plaatst, hem van 't lezen van de Schrift af houdt, en hem gebiedt, hare uitleg als de alléén ware aan te nemen, zoals Luther uitdrukkelijk verklaarde, dat hij geen "Regel oder Masse die Schrift auszulegen" kon dulden, want het Woord Gods laat zich niet binden. Maar ook het gezag der Roomse kerk stond thans in dit opzicht Luther niet meer in de weg.

1) Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte, von Friedrich Loofs. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Halle, a. S. 1890, S. 345.

101

Hiermee komen wij tot Luthers leer over de Kerk en haar verhouding tot het Woord Gods, een zeer bekend terrein; want iedereen die de geschiedenis der Hervorming behandelt, moet nagaan hoe Luther achtereenvolgens aan de kerkvaders, de geestelikhpid met haar verordeningen, de Paus en de concilies het recht der heerschappij over de gewetens begon te ontzeggen. Hoewel deze dingen dikwijls beschreven zijn, zo nog onlangs in het werk van Dr. H. Preuss, moeten ook wij er hier volledigheidshalve een overzicht van geven.

In 1516 en 1517 is Luther nog volstrekt niet aan het gezag van de Kerk ontrouw geworden. We treffen integendeel. Een plaats aan waar hij zeer de nadruk legt op gehoorzaamheid aan de Kerk, zelfs aan de Paus. Sprekende over de woorden "Al wat gij op aarde binden zult, zal in de hemelen gebonden zijn," zegt hij: Indien niet Christus al zijn macht aan een mens gegeven had, dan ware er geen volmaakte Kerk; want er zou geen orde wezen, als een ieder wilde beweren door de Heiligen Geest gedreven te zijn (se ex Spiritu Sancto tactum). Daarom wil Hij geen macht oprichten, dan door een mens, en die aan een mens is overgedragen, opdat Hij allen tot één 1) zou vergaderen. Wie zich aan deze eenheid en orde onttrekken, behoeven niet te roemen op grote openbaringen en wonderwerken, zoals onze Picarden en andere ketters, want gehoorzaamheid is beter dan de

offeranden van die dwazen, die niet weten hoe verkeerd zij doen 2). Ook zou men kunnen veronderstellen, dat Luther aan het gezag der Kerk

1) Of: allen tot den; lat. omnes in unum; het masculinum schijnt mij echter volgens het verband meer aannemelijk te zijn.

2) o. 1. v. a. I, p. 110. Sereno in vincula S. Petri 1516.

102

hoge waarde toekent wanneer hij de biechteling aanraadt, zich niet daarover bezorgd te maken of zijn berouw groot genoeg is, maar eenvoudig te geloven in het Woord van de priester, die hem in Gods Naam vergeving der zonden toezegt 1). Maar ontzegt Luther hier ook aan de priester het recht om het berouw van de biechteling te beoordelen, hetgeen minder pleit voor een sterk hechten aan het gezag der Kerk; blijkens het verband en latere uitspraken van denzelfden aard, is hier de hoofdzaak het Evangelie der genade en der vergeving van zonden; de priester is overbrenger van dat Evangelie, en als zodanig, en niet zozeer als "geestelijke", als kerkelijk man, moet hij geloofd worden. Uit deze plaats valt dus niets op te maken omtrent Luthers verhouding tot de Kerk.

Uit een andere plaats blijkt echter, dat Luther aan de kerkvaders in deze tijd gezag toekent. Al verheugt hij zich, dat de studie der scholastieken aan de hogeschool te Wittenberg veracht wordt, toch vermeldt hij nog met blijdschap, dat naast de Schrift ook Augustinus en andere "patres ecclesiasticae auctoritatis" zeer gezocht zijn 2).

In de Praelectiones in librum Judicum krijgen we echter ten opzichte van personen die met kerkelijk gezag bekleed zijn heel andere taal te horen. Aangaande de levenswandel der pausen bezigt Luther zeer sterke uitdrukkingen; hij vreest dat ze huichelaars zijn, die hun hart geoeffend hebben in hebzucht, kinderen der vervloeking,

1) o. 1. v. a. I, p. 204. Sermo in die purificationis Mariae 1517.

2) B. W. I, S. 100, 101 an Joh. Lang 8 Mai 1517. 103

die van de rechte weg afwijken 1). Hij veroordeelt met scherpe bewoordingen, dat pausen en cardinalen niet naar Gods hulp vragen in de oorlogen tegen de Turken, maar slechts op paarden, ruiters en kanonnen vertrouwen, en zodoende het arme volk van Christus uitzuigen; toch trekt hij op die plaats ook sterk te velde tegen de ketters 2). Hij betreurt verder zeer, dat de kloosterlingen onderworpen zijn aan de decreten en decretalen der pausen en priesters, die beweren, dat zij de gehele Schrift kennen en houden, hetgeen hij niet gelooft. Nonne in propatulo est, zo vervolgt hij, quanta dementia glossatae sunt regulae sanctorum patrum vel superinducta sunt a pontificibus tot statuta, tot ceremonialia, tot canones, tot glossae, tot extravagantes etc. Zó is het gekomen, dat wij meer de menselijke inzettingen, overleveringen en besluiten aanhangen, dan de leeringen van het Evangelie en de vrome en religieuze eerste instellingen der heiligen 3). Opmerkelijk is, hoe hier wel sterk op de pauselijke decretalen wordt afgegeven, maar de oorspronkelijke kloosterregelen der vaders, b.v. Augustinus en Benedictus, te zamen met het Evangelie tegenover menselijke inzettingen geplaatst, dus als Goddelijk beschouwd worden. Het sterkst spreekt echter een plaats, waar Luther de nieuwe bedemaarten naar Rome bestrijdt, en het gezag, dat deze stad beweert te hebben, op grond van een oud recht, nl. van de apostelen Petrus en Paulus, waarin Rome zeer dwaalt, want niet uit Petrus, maar uit God is alle gezag.

1) W. A. IV, S. 561 ad lud. 7 vs. 5. S. 552 ad cap. 4 vs. 15.

3) S. 556, 557 ad cap. 6 vs. 1.

Zo is "Bethel" tot "Beth-aven" geworden, en wie er tegen getuigt, dien gaat het als de oude profeten, zijn leven komt in gevaar, zoals de ervaring leert 1). Terwijl nu de andere aangehaalde plaatsen, waar Luther de ketters bestrijdt en zich met hart en ziel monnik betoont, wel in deze tijd kunnen geplaatst worden, zou de laatste plaats als een latere toevoeging kunnen beschouwd worden, als we ons herinneren aan de meeping van verschillende geleerden, dat deze uitleg van het boek der Richteren eerst in 1518 of zelfs 1520 zou zijn voltooid, vooral als wij medegaan met de conjectuur van Buchwald en de uitgever der W. A., die bij de laatsten volzin der passage: *Experto credo Ruperto*, het woord "credo" in "crede" veranderen. Dan zou het moeten geschreven zijn in een tijd, toen Luther reeds persoonlijk de gevolgen van zijn stoutmoedig optreden had ondervonden. Maar hoewel de genoemde, toenmaals spreekwoordelijke uitdrukking, in de imperatief gangbaar was 2), zo is het m. i. niet volstrekt onmogelijk, dat Luther zou geschreven hebben wat er staat: *expert credo Ruperto*, ik geloof hen die het ervaren hebben; dan zouden de aangehaalde woorden eerder van vroeger datum kunnen zijn.

Hoe dit echter ook moge zijn, na al wat Luther in 1516 en 1517, en reeds in de Psalmen-Vorlesungen had gezegd, behoefde er weinig onzekerheid te bestaan, naar welke zijde de weegschaal zou overslaan, wanneer Luther zich geplaatst

1) S. 543 ad cap. 1 vs. 21.

2) Luther gebruikte ze later in die vorm in de "Vorrede zu Joh. Spangenberg's Postille." 63, S. 372. 105

zou zien voor de strijd tussen het gezag van het Woord en het gezag der Kerk. Die strijd begon, zoals bekend is, door het aanhechten der 95 stellingen aan de slotkerk te Wittenberg; toch was ook deze stap nog volstrekt niet geschied met de bedoeling, het gezag van de Kerk aan te tasten. Luther werd gedreven door verontwaardiging over de aflaathandel, en kon zich aanvankelijk in 't geheel niet voorstellen, dat de hoogste kerkelijke autoriteiten aan de wijze waarop die handel werd gedreven en de leringen die daarbij werden verkondigd haar goedkeuring zouden hechten 1).

Eerst langzamerhand, toen de gezagvoerders van de Kerk zulke goddeloze praktijken bleven handhaven en zelfs hem die ze bestreed ter verantwoording riepen en veroordeelden, toen geheel de leer en praktijk der Roomse kerk in strijd bleek te zijn met hetgeen Luther na langen zielestrijd in de Schrift als waarheid had leren kennen, kwam hij er toe, aan het gezag van die kerk hoe langer hoe meer te twijfelen. Daarnaast vinden we echter telkens weer oprecht gemeente betuigingen van Luther, dat hij volstrekt niet de bedoeling had zich van de Kerk af te scheiden.

Wat vooreerst de kerkvaders aangaat, zien we in 't begin, in 1518, nog hoge waardering. Luther meent ze, tezamen met de Schrift, op zijn zijde te hebben tegenover de latere scholastieken; daaraan schrijft hij de haat zijner vijanden toe 2). Hij bidt ook dagelijks, dat de studie der kerkvaders toeneme 3).

1) Men zie b. v. in de 95 Theses No. 55, 71, 73. o. 1. v. a. l p. 291.

2) B. W. I, S. 176 an Staupitz -31 Miirz, 1518.

3) B. W. I, S. 188 an Jodocus Trutfetter 9 Mai 1518.

Hij schrijft aan zijn keurvorst, hoe hij tot dusver zijn tegenstanders te

vergeefs gesmeekt heeft om hem een enkele plaats uit de Schrift of uit de kerkvaders te noemen, die tegen zijn gevoelen zou pleiten 1). Maar toch kan hij zelfs over Hieronymus wegens diens al te sterk allegoriseren zijn afkeuring te kennen geven 2), en als het tot een keuze moet komen, wegen duizend heilige leraren bij hem niet op tegen een enkele uitspraak der Heilige Schrift 3). In dezelfde brief, waarin hij schrijft van zijn dagelijkse gebeden, dat de studie der kerkvaders toeneme, verklaart hij toch ook in aansluiting aan zijn leraar Augustinus, dat alléén de canonieke boeken gezag hebben en alle andere geschriften beoordeeld mogen worden 4). Hetzelfde houdt hij vol op het gesprek te Leipzig in 1519.

De uitspraken van alle schrijvers moeten volgens de Schrift beoordeeld worden, daarom schift Luther tussen de kerkvaders, volgt hen die het dichtst bij de Schrift komen, en waar de Schrift duidelijk is, geeft hij aan Haar boven alle andere boeken de voorkeur 5). Zó schrijft hij ook aan Dungersheim, dat hij de vaders volgens de Schrift wil beoordelen, terwijl zijn tegenstander Eek de woorden van de Schrift zó pasklaar maakt, dat ze in overeenstemming zijn met de vaders 6).

1) B. W. I, S. 286, 19 Nov. 1518.

2) S. 142 an Spalatin, 18 Jan.

3) 27 S. 12. Freiheit des Sermons, p,pstlichen Ablass und Gnade belangend.

4) B. W. I, S. 188.

5) o. 1. v. a. III, p. 62, 107, 108.

6) B. W. I, S. 439, 440. Febr. 1519.

In 1520 geeft Luther het verschil tussen hem en zijn tegenstanders over dit punt aldus weer: Beiden zeggen, dat de Schrift niet door eigen geest maar door Gods Geest moet uitgelegd worden; daaruit besluit de tegenstander, dat men zich aan uitlegen van anderen moet houden. Luther daarentegen wil Schrift met Schrift verklaren, want de Geest heeft Zich het duidelijkst geopenbaard in de woorden van de Schrift zelf 1). De Schrift staat hoger dan alle vaders, hetzij Augustinus of Ambrosius, Hieronymus of Athanasius 2).

Meer nog dan in de kerkvaders is echter voor de Roomse het gezag van de Kerk belichaamd in de geestelijkheid, in 't bijzonder in de Paus. Wat de geestelijkheid betreft, leert hij nog in 1518, dat men zich aan de kerkelijken ban moet onderwerpen, al zou de macht in de Kerk zich bevinden in handen van mannen als Kajafas, Herodes of Pilatus 3). Eéns plaatst hij in dit jaar het gezag der geestelijkheid zeer sterk tegenover persoonlijke overtuiging. Zekere Sylvius Egranus heeft hem een boek ter beoordeling gezonden. Na zijn meeping er over gezegd te hebben, dringt hij er vooral op aan, dat alles aan de "ordinarius" van Egranus, de bisschop van Naumburg-Weitz, worde onderworpen; want in de Kerk Gods dient ook hetgeen waar is met vreze (cum timore) gezegd te worden 4). Nog in 1519, toen de strijd reeds een groten omvang had aangenomen, wil hij drie bisschoppen tot scheidsrechters benoemd zien, om zich aan hun oordeel te onderwerpen 5).

1) o. 1. v. a. V, p. 159. Assertio omnium articulorum.

2) o. E. 1. XV, p. 60, 61. ad Ps. 8 vs. 8.

3) o. 1. v. a. II, 30. Sermo de excommunicatione.

4) B. W. I, S. 182. April 1518.

5) 53 S. 61. An de Kurfürst Friedrich.

In 1520 erkent Luther nog het ambt der bisschoppen en wil hij dat zij de Hervorming, die de paus weigert in te voeren, nu een ieder in zijn diocese tot stand brengen 1). Maar de eerbied voor het ambt weêrhoudt hem niet te

zeggen, dat een bisschop, die het Evangelie niet verkondigt, geen bisschop is maar een pest van de Kerk 2), en dat pausen en cardinalen die zich slecht gedragen, als moordenaars behoren te worden uitgeroeid 3).

Vooraf de bijzondere macht van de paus begint Luther hoe langer hoe meer te bestrijden. zijn tegenstanders konden zich voor de leer van de aflaat beroepen op een bul van Paus Clemens VI 4), en dwongen Luther daardoor te kiezen tussen het gezag van de paus en dat van de Schrift. Al ging hij nu zo ver, dat hij nog bij het zenden van zijn conclusiones aan de paus diens stem als Gods stem wilde erkennen 5), toch hield hij vast: de paus is niet boven, maar onder het Woord 6). Hetgeen Goddelijk recht is, kan ook de paus niet veranderen, zulks te veronderstellen is zeer goddeloos. De paus kan dwalen; slechts dat is ketters, wat door een algemeen concilie als zodanig wordt veroordeeld 7).

1) o. 1. v. a. V, p. 198.

2) o. 1. v. a. V, p. 110.

3) o. 1. v. a. II, p. 107. Prietatem.

4) Zie KSstlin. MartinI, S. 218 fE.

5) o.1. v. a. II, p. 135.

6) B. W. I, S. 252 an 7) O.1. v. a. II, p. 146, virtute indulgentiarum.

109

Ook tegenover de paus wil Luther zich houden aan het Woord van de Schrift: beproeft alle dingen 1). In het gesprek met Cajetanus verklaart hij dan ook aangaande de bul van Paus Clemens, dat zij de woorden van de Schrift ver- draait 2). In 1519 gaat Luther op dezelfde lijn voort. Wel ontkent hij de voorrang van de curie te Rome volstrekt niet; wel is hij bereid alles toe te geven wat zijn tegenstanders eisen; alléén dát wil hij niet, dat de oude heiligen en de apostelen door een nieuw geloofsartikel tot ketters gemaakt zouden worden 3). Eén zijner bestrijders voegt hij toe: Gij hebt niets anders in de mond dan: de Kerk! de Kerk! ketters! ketters! Gij geeft niet toe, dat tot Benig mens zou gezegd zijn: "beproeft alle dingen" - en als wij naar de kerk vragen, wijst gij ons op éenen mens, de paus, zonder met een enkel woord diens onfeilbaarheid in het geloof aan te tonen 4).

In dit jaar bereidde Luther zich voor op het gesprek te Leipzig en bestudeerde daartoe ook de besluiten der pausen. Hij zag, hoe ellendig daarin de waarheid werd bedorven en gekruisigd, hoe onder terzijdestelling van de Schrift wetten waren gegeven, alléén om de heerschappij in handen te krijgen, om van andere duivelsche praktijken te zwijgen; dit alles brengt hem tot een gedachte, die hij echter voorloopig zijn vriend Spalatinus slechts in het oor durft te fluisteren: De paus is de Antichrist zelf, of althans een apostel van de Antichrist 5).

1) o. 1. v. a. II, p. 399. Appellatio.

2) o. 1. v. a. II, p. 373. Acta Augustae.

3) B. W. I, S. 367. An Dungersheim. Jan. 1519.

4) B. W. II, S. 163 an Dungersheim. Sept. 1519. 5) B. W. I, S. 450 au Spalatin. 13 M,rz 1519.

110

Het gesprek te Leipzig dreef Luther nog verder. In 1520 zegt hij in het openbaar, dat hij zich niet door verdichte woorden van de paus wil laten afschrikken 1) en dat men de paus geen syllabe moet geloven, want hij is geheel leugen 2); en terwijl hij in het voorgaande jaar nog slechts zijn besten vriend in het oor durfde fluisteren dat de paus de Antichrist was, liet hij dit thans drukken op het titelblad van een geschrift 3). De banbul, die tegen hem geslingerd werd, werkte niets uit; hij wierp ze, tezamen met de pauselijke decretalen in het vuur 4).

Bij vele van Luthers uitingen over de paus mogen wij niet vergeten, dat eerst drie en een halve eeuw later de pauselijke onfeilbaarheid kerkelijk is vastgesteld. Tot voor 1870 is er menigeen geweest, die met een goed geweten meende zich Rooms-Katholiek te mogen noemen, zonder juist de onfeilbaarheid van de paus te erkennen. Wel ontbrak het ook toen niet aan aanhangers van die leer; slechts zulk een zou met Tetzl kunnen beweren, dat de paus alléén het recht heeft om de Schrift uit te leggen en te bepalen, wat geloofd moet worden 5), en zou met Cajetan kunnen zeggen, dat de macht van de paus boven een concilie en boven de Schrift staat 6).

1) 21 S. 188. An de Christlichen Adel Deutscher Nation.

2) o. 1. v. a. 11, p. 121, in een naschrift op R. Fratris Namii Veterbensis de monarchia Papae disputatio.

5) o. 1. v. a. V, p. 132 Adversus execrabilem bullam antichristi.

4) o. 1. v. a. V, p. 253. Exustionis Antichristianarum Decretalium Acta.

5) o. 1. v. a. I, p. 306-308. Secunda disputatio Johannis Tetzlii.

6) o. 1. v. a. II, p. 370. Acta Augustae.

111

Maar aan de andere zijde waagde zelfs de hooggeroemde universiteit te Parijs, de Sorbonne, zich van de uitspraak van de paus te beroepen op een concilie 1). De grootste, meest beslissende stap is echter voor Luther geweest, dat hij zich ook door de uitspraken van een concilie niet meer wilde laten binden. Ook daartoe kwam het nog niet aanstonds. Eerst hield Luther nog tegenover de paus aan een concilie vast; terwijl hij de volstreckte opperheerschappij van de paus in geestelijke dingen niet meer erkende, verklaarde hij toch hetgeen door een concilie verworpen is voor ketters 2); toen hij zag, dat er van de paus voor hem niets meer te hopen viel, beriep hij zich van de paus op een concilie 3). Toch wil hij zich niet geheel en al van een concilie afhankelijk maken, en reeds in zijn antwoord op de dialogus van Sylvester Prierias uit hij de mening, dat zowel een concilie als een paus kan dwalen 4). Dat was reeds een veelbetekenende stelling, maar toch, ook deze was reeds voor hem geuit door de beroemden rechtsleraar Nicolaus de Tudesco 5). Hij schijnt niet onmiddellijk het belangrijke van dezen stap te hebben ingezien, en werd er eerst van bewust tijdens het gesprek te Leipzig, waar Eck hem daartoe dreef door

1) Zie Job. Karl Ludwig Gieseler Lehrbuch der Kirchengeschichte II, 4. Bonn 1835 S. 204.

2) o. 1. v. a. II, p. 220, 221. Resolutiones Disputationis de virtute indulgentiarum. 1518.

3) o. 1. v. a. II, p. 439. Appellatio D. M. Lutheri ad conciliuw, 1518.

4) o. 1. v. a. II, p. 22. 1518.

5) Zie Kdstin. Martin Luther. Sein Leben und seine Schriften I, S. 207.

112

aan te tonen, dat sommige van Luthers stellingen reeds door het concilie te Constanz veroordeeld waren. Toen zeide hij: De concilies kunnen dwalen en hebben gedwaald. Daarmee ging hij nog verder, want wat vroeger slechts als mogelijkheid werd ondersteld, nam hij nu aan als werkelijk geschied. Hij verschrok zelf en wilde enigszins terugtrekken; hij wilde onderscheid maken tussen hetgeen een concilie slechts als dwaling verwierp, en hetgeen het als ketters veroordeelde. Maar toch hield hij in de verdere loop van het gesprek vol: Het is een bekende waarheid, dat een concilie kan dwalen en zijn uitspraak is niet gelijk te stellen met Gods Woord 1). Ook ontkende Luther in dit gesprek de macht van een concilie om aan een boek van de Schrift gezag te verlenen; een concilie kan van een geschrift niet maken wat het niet is krachtens zijn eigene natuur 2). Zó betwist Luther ook in 1520 aan een concilie het recht om nieuwe geloofsartikelen te maken, die niet reeds in de Schrift geopenbaard zijn 3).

Toen echter de paus in de banbul hem de mening toeschreef, als zou hij zich geheel onafhankelijk gemaakt en boven de concilies geplaatst hebben, formuleerde Luther zijn mening aldus, dat hij niet aan een ieder wilde toelaten naar willekeur van de concilies af te wijken, maar dat zulks slechts noodzakelijk is waar de concilies zichzelf of de Heilige Schrift tegenspreken; want hij wil, dat de Schrift boven de concilies sta 4).

- 1) o. 1. v. a. III, p. 75, 76.
- 2) 1.1. p. 137.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 29. 30. De capt. Bab. Eccl.
- 4) o. 1. v. a. V, p. 213, 214 Assertio omnium articulorum etc.

113

Aan kerkvaders, geestelijken, paus noch concilie wilde Luther dus zodanig gezag toekennen, dat hij hen ook dan volgde, wanneer hij ze in tegenspraak vond met de Heilige Schrift. Daarbij was het echter volstrekt niet zijn plan, om van de Kerk afvallig te worden. In 1518 is hij zelfs nog bereid te herroepen als hem bewezen wordt, dat de Roomse Kerk anders leert dan hij; dit wil hij juist niet, dat het gezag van Thomas van Aquino hoger geacht worde dan het gezag van de Kerk 1). Als de Kerk het zegt, dan wil hij geloven, dat de aflaat zielen verlost 2). Ongehoorzaamheid aan de Kerk rekent hij onder de overtredingen van het vijfde gebod (naar zijn telling het vierde) 3). Zelfs de plaats waar men de mis wil bijwonen, mag niet gekozen worden naar eigen willekeur; men late zich daarin leiden door het gezag der Kerk; deze kan niet dwalen 4).

Toch schrijft Luther aan de Kerk slechts het recht toe haar eigen wetten te veranderen: met een Goddelijke wet mag zij dat niet doen 5). Terwijl zijn tegenstanders beweren, dat de Schrift eerst kracht en gezag verkrijgt door de Kerk 2), alsmede dat de Kerk vele waarheden heeft, die in haren eigenlijken vorm in de Schrift niet staan uitgedrukt 7), dat de Kerk dus regel en richtsnoer voor het geloof aangeeft,

- 1) B. W. I, S. 240, 241 an Spalatin. Oct.
- 2) 27 S. 21. Freiheit des Sermons D. M. Luther pipstlichen Ablass und Gnade belangend.
- 3) o. E. 1. XII, p. 223. Institutio pro confessione peccatorum.
- 4) o. E. 1. XII, p. 83. decem praecepta.
- 5) o. 1. v. a. II p. 139. Resolutiones disp. de virt. indulg.
- 6) Sylvester Prierias. zie o. 1. v. a. I, p. 347.
- 7) Tetzl, zie o. 1. v. a. I, p. 306.

115

leert Luther, dat het geloof regel en richtsnoer van de Kerk is 1). Maar ook in 1519 betuigt Luther nog, dat nooit bij hem de gedachte is opgekomen, zich van de R. Kerk los te maken; hij wil haar eerbiedigen als een macht die boven hem gesteld is; de machten zijn uit God; zelfs de Sultan van Turkije moet men als overheidspersoon eren 2). In alle ootmoed wil hij de Roomse Kerk eren en niets uitnemender achten dan haar, behalve alleen God en Zijn Woord 3). De geboden Gods en de geboden van de Kerk moeten beide geëerbiedigd worden, mits men ze juist wete te onderscheiden; de eersten staan boven de laatsten zó hoog als goud en edelgesteente in waarde boven hout staan 4). Christus heeft het Evangelie nagelaten, dáardoor moet de Kerk gebouwd worden, en niet door menselke besluiten 5). Ook is het niet noodzakelijk ter zaligheid te geloven, dat juist de Roomse Kerk de voorrang heeft 6).

Ondertussen treffen we een plaats aan, waar Luther zich bij de uitleg van de Schrift laat leiden door de "primitiva ecclesia". Dat Ps. 2 van David is en over de Christus handelt, leert hij op grond van het gezag der eerste

christengemeente, die volgens Hand. 4 dezen Psalm zó heeft opgevat 7).

- 1) o. 1. v. a. II, p. 31. Responsio ad dialogum Sylvestris Prieriatis.
- 2) B. W. I, S. 446, an Spalatin 5 Marz.
- 3) 53 S. 61. An de Kurfürst Friedrich.
- 4) 24 S. 5, 6. Unterricht auf etliche Artikel u. s. w.
- 5) Gal. III, p. 147 ad Cap. 1 vs. 1.
- 6) o. 1. v. a. III, p. 61. Disputatio excellentium theologorum. Joh. Eccii et M. Lutheri.
- 7) o. E. 1. XIV p. 44. 1519.

Het is eigenaardig, dat Luther hier niet spreekt van het gezag van het Nieuwe Testament, ofschoon men de zaak zó zal mogen verklaren, dat de eerste Christengemeente hier beschouwd wordt als de geïnspireerde persoon van wien deze woorden van het Nieuwe Testament afkomstig zijn, evenals hij b. v. later Ps. 16 op het gezag van Petrus Messiaansch opvat 1). Daarbij schijnt hier echter reeds een andere opvatting aangaande het wezen der Ecclesia zelf door te schemeren. Hier is toch niet een bisschop van Jeruzalem ex officio aan het woord, maar de gehele vergadering der gelovigen. Bij het woord "Kerk" denkt Luther dan ook niet meer alléén aan de paus en de geestelijkheid; alle gedoopten zijn priesters, daarom behoort er ook geen afzonderlijk Sacrament der priesterwijding meer te zijn 2). Waar Woord en Sacrament is, dáar is de Kerk, daar zijn heiligen, al waren het slechts kinderen in de wieg 3). Zij is niets anders. dan de gemeente der gelovigen 4).

Hoe men echter de Kerk ook moge opvatten, zij staat niet boven maar onder het Woord 5). Zij kan aan een boek van de Schrift niet meer gezag geven, dan het reeds uit zichzelf heeft 6). Daartegenover wezen Luthers bestrijders op het feit, dat toch eerst de Kerk beslist had en besliste, wat tot de Schrift dient gerekend te worden.

- 1) o. E. 1. XV, p. 345, 346.
- 2) 24 S. 17. Von den neuen Eckschen Bullen und Lügen. o. 1. v. a. V, p. 109. De capt. Bab. Eccl.
- 3) 27 S. 108. Von dem Pabstthum zu Rom. 1520.
- 4) 22 S. 20. Kurze Form der Zehn Gebote, des Glaubens and des Vaterunsers. 1520.
- 5) o. 1. v. a. V, p. 102, 103. De capt. Bab. Eccl.
- 6) o. 1. v. a. III, p. 131. Disputatio excellentium theologorum. Joh. J;cuui et M. Lutheri.

117

Zij beriepen zich daarbij op het woord van Augustinus: "Ik zou het Evangelie niet geloven, tenzij het gezag van de Kerk mij daartoe noopte. Dat geeft Luther toe, maar hij gaat aan de hand van Augustinus na, hoe men zodanig beslissen heeft voor te stellen. De Kerk staat niet als rechter boven de Schrift, maar zij wordt door Haar gezag zodanig gedwongen, dat zij niet kan dan haar waarheid erkennen 1). De Kerk is niet gerechtigd, nieuwe geloofsartikelen in te voeren, die niet reeds in de Schrift zijn geopenbaard, en die aan de mensen op te leggen 2). Dat mag men niet doen, tenzij dan op grond van bijzondere nieuwe Goddelijke openbaringen 3). Al wat zonder de Schrift of zodanige openbaring geleerd wordt, behoeft men niet te geloven 4). Aan het Woord alleen zijn wij onderworpen, anders zijn wij door de Doop vrij 5). In alles wil Luther wijken, maar het Woord wil hij niet verloochenen. Ook duldt hij geen menselijke of kerkelijke regels of voorschriften, hoe men het Woord moet uitleggen 6).

Zó waren dus de lijnen doorgetrokken, welker richting van 't begin af aan zichtbaar was. In het Woord had Luther vrede gevonden, terwijl priesters en kerk hem geen steun hadden kunnen geven in de strijd zijner ziel, geen laken in zijn honger en dorst naar gerechtigheid. Hij was wel eerst de kerkelijke overheden nog onderdanig,

- 1) o. 1. v. a. V, p. 102, 103. Zie boven blz. 99.
- 2) o. 1. v. a. V, p. 210. Assertio omnium articulorum etc.
- 3) o. 1. v. a. III, p. 61. (Gesprek te Leipzig).
- 4) o. 1. v. a. V, p. 30. De tapt. Bab. Eccl.
- 5) 21 S. 343. An de christlichen Adel deutscher Nation, 3 S. 43, 49. Brief an Papst Leo.

en dacht niet aan afval. Maar die onderdanigheid werd door hem van 't begin af meer gelijkgesteld met de gehoorzaamheid die men ook aan de wereldlijke macht schuldig is te betonen. Luther erkende de geestelijken en ook de paus als een administratief bestuur, waaronder men van Godswege gesteld was; zij konden menselijke, kerkelijke wetten maken en veranderen, maar aan Gods wet mochten zij niets veranderen. De straffen, door hen zelf opgelegd, konden zij in de aflaat kwijtschelden, maar Goddelijke straffen niet 1).

Was het reeds in het voorgaande tijdvak bij Luther duidelijk te bespeuren, dat de Kerk er volgens hem is om het Woord en niet omgekeerd 2), thans handhaaft hij uitdrukkelijk, dat de Kerk onder en niet boven het Woord staat. Zó begrijpen wij, hoe het kan samengaan, dat Luther keer op keer betuigde aan de Kerk onderdanig te willen zijn, en toch al wat de Kerk deed aan het Woord toetste. Toen hem daarbij bleek dat de praktijk en de leer van hen, die de Kerk vertegenwoordigden, in strijd waren met Gods Woord, aarzelde hij niet die praktijk en die leer te verwerpen; ook zijn geloof aan de wettigheid van die vertegenwoordiging werd geschokt; hij zag in de Kerk niet meer een geestelijkheid, die zich tussen God en zijn Woord en de mens in plaatst, en hem onder haar heerschappij houdt, - alle gedoopten maakten nu voor hem samen de Kerk uit; ze zijn allen priesters, vrij geworden in hun geweten van alle menselijk gezag, maar onderworpen aan het Woord Gods.

- 1) Zie de 95 thesen N6. 5, 6, 20, 21. o. 1. v. a. I, p. 285 sqq.
- 2) Zie boven blz. 37.

118

De roeping van die Kerk is het Woord, te prediken, en wanneer haar ambtsdragers dat niet in de eerste plaats doen, verdienen zij dien naam niet.

Aangaande het gepredikte Woord hebben we nu evenals in het voorgaande tijdvak, te onderzoeken, waarop zijn gezag berust en hoe hoog het gewaardeerd wordt. Wij treffen een plaats aan uit het jaar 1517, waar Luther, sprekende over verlichting des mensen door God op de noodzakelijkheid wijst, een goed prelaat te zoeken die het Woord zuiver predikt 1). Hier is dus de prediking van het Woord wel enigszins met het ambt verbonden, maar niet allen die het ambt hebben, prediken daarom goed. In 1518 zien we hem nog eens de nadruk daarop leggen, dat God Zijn Woord zendt langs de weg van orde, door priesters en leraars 2). Hij verklaart zich in 1520 tegen een ongeroepen optreden als leraar. Maar het is de vraag of wij daar alleen aan uitwendige roeping hebben te denken 3). Uit niets blijkt echter, dat het ambt op zichzelf reeds de zuiverheid der prediking zou waarborgen; integendeel, Luther wilde juist, dat men een goed prelaat daartoe zoekt; dus zijn lang niet allen goed. Ook is God niet aan het ambt gebonden. Wat doet het er toe, zo zegt hij, al zou God zelfs door enen ezel of een ezelin tot u spreken, als het maar Zijn Woord is 4)?

- 1) o. I. v. a. I, p. 140. Sereno in feria S. Martini.
- 2) 40 S. 114. Auslegung des 110. Psalms 1 vs. 2. 21 S. 204, 205. Auslegung des Vaterunsers für die einfältigen Laien (vierte Bitte).
- 3) o. E. 1. XV, p. 22. Ps. 8 vs. 3.
- 4) o. 1. v. a. II, p. 242. Resolutiones disput. de virt. indulg. 1518.

119

Uit deze aanhaling blijkt tevens, dat het gezag van het gepredikte Woord bij Luther evenmin op de persoonlijkheid van de spreker kan berusten. In de praelectiones ad librum Judicum wordt gezegd, dat goede predikers rein van zeden moeten zijn. Maar vooral moeten ze de Schrift tot hun wapen hebben, anders kunnen ze niet bestaan in de strijd 1). Hoe langer zo meer wordt de persoon van de prediker naar de achtergrond geschoven. Men zie, zo zegt Luther in 1519, niet op de persoon die spreekt, maar op God die in hem spreekt 2). De prediker bedenke dat hij slechts een orgaan is, hij maakt het Woord niet zelf; hij heeft in eenvoudigheid het. Woord te prediken en daaronder is vooral het geopenbaarde Evangelie te verstaan. Hij heeft er niets bij te doen om mee te werken dat het Woord meer ingang verkrijge, zoals er vele predikers zijn, die ijveren en rumoer maken en niet weten, dat planten en natmaken iets anders is dan wasdom geven, die niet zozeer willen gehoord worden omdat zij Gods Woord prediken, maar omdat zij het zijn, die het prediken, die met zelf uitgedachte en samengestelde woorden menen velen te kunnen trekken, hetgeen hun niet lukt, want men merkt de bedoeling wei. Dwaas is dat vertrouwen, alsof wij enigszins met het Woord zouden kunnen medewerken; het zij ons genoeg, dat Hij het zonder ons in de hoorder volbrengt, want Hij is het, Die alles in allen werkt: wij zijn slechts Zijne. werktuigen 3). Het komt er dus volstrekt niet op aan, of hij die het Woord overbrengt een kerkelijk ambt bekleedt, ook niet op zijn persoon op zichzelf, maar daarop dat hij het objectief gegevene Evangelie verkondigt zoals het is.

1) W. A. IV, S. 534, 554. ad cap. 1 vs. 3, cap. 5 vs. 7.

2) o. E.1. XIV, p. 187. Ps. 5 vs. 4.

3) o. E.1. XV p. 18-20. Ps. 8 vs. 3. 1520.

120

Als het van God verordende middel waardoor het Woord tot de mens gebracht wordt, waardeert Luther echter de prediking zeer hoog, zelfs in vergelijking met de Heilige Schrift. Er kan veel kennis van de Schrift zijn, maar in tijden van aanvechting moet God Zelf komen en ons Zin Woord geven, hetzij door een mens of onmiddellijk in het hart 1); en wanneer God door een mens iets tot ons zegt, is dat evengoed als wanneer Hijzelf onmiddellijk tot ons spreekt 2).

Naast de weg door de prediking bestaat er dus volgens Luther in deze tijd nog de weg van onmiddellijke ingeving in het hart. Ook in deze tijd kan men volstrekt niet zeggen, dat Luther zich reeds van alle hechten aan mysticisme en inwendig Woord heeft losgemaakt. Zelfs oefenen de Duitse Mystieken op hem thans nog veel meer invloed uit dan vroeger.

Voor de kennis van Luthers standpunt tegenover de Mystiek in deze jaren is het van groot belang, dat hij in 1516 een onvolledige en in 1518 een volledige uitgave bezorgde van het Mystieke geschrift "die teutsche Theologie" 3).

1) 21 S. 208. Auslegung des Vaterunsers fr die einfältigen Laien. 1518.

2) o. 1. v. a. III p. 424. Sermo de confessione et eucharistia.

3) Hier aangehaald volgens: Die teutsche Theologie, herausgegeben von Dr. Troxler, Professor an der Hochschule zu Bern. St. Gallen 1837. Daar het hier te doen is om Luthers standpunt ten opzichte van dit geschrift, meende ik te mogen volstaan met

121

In 1516 zegt hij in de voorrede, dat het geschrift "aus der Tiefe des Jordans von einem wahrhaften Israëlitzen erlesen ist, welches Namen Gott weiss, und wer es wissen will". De leer daarin vervat noemt hij "grundliche Lehre der Heilige Schrift". In 1518 is hij nog sterker in zijn aanprijzing van dit boekje.

Behalve de Schrift en Augustinus is hem geen geschrift onder de ogen gekomen, waaruit hij meer geleerd heeft omtrent het wezen van God, Christus, de menseh en alle dingen. Aan het slot zijner voorrede zegt hij zelfs tegenover hen die de Duitse Godgeleerdheid verachten: Ich dank Gott, dass ich in Deutscher Zunge meihen Gott also hor und find, als ich und sie mit mir, allher nit funden haben 1). Een nadere kennismaking met dit geschrift zal dus hier niet van belang ontbloot zijn.

De schrijver begint daarmee, dat er één volmaakt goed is, namelijk God, Die Onbegrijpelijk is en onuitsprekelijk. Daartegenover staat het schepsel, dat uit zichzelf het volmaakte niet kan kennen vanwege zijn liefde tot zichzelf. Zal het Volmaakte door het schepsel gekend, gevoeld en gesmaakt worden, zo moet alle "ikheid", eigen wil, zelfzucht en lust des vleses worden uitgeroeid 2). Van alle "ik", "mij", "mijn" heeft de schrijver een afkeer 3). Onder zonde wordt dan ook verstaan alle aanmatiging om zelf wat bovengenoemde uitgave, die een afdruk is van die van Luther, en niet noodzakelijk die van Pfeiffer te moeten volgen, die een oud exemplaar tot grondslag gelegd heeft, hetwelk door hem is gevonden. Zie de opmerkingen. bij Luthers Voorrede. E. A. 63 S. 239.

1) 63 S. 238-240.

2) Troxler a. a. o. S. 2-6. Kap. 1.

3) S. 9, 67. Kap. 3, 30.

122

te willen zijn tegenover God 1). Die "ikheid" en liefde tot zichzelf is de oude mens, waartegenover de nieuwe mens de gehoorzaamheid van Christus is, waarin ook wij hebben te leven 2). De slotsom is, dat men allen eigen wil late varen en Gode leve 3).

Met deze algemene levensbeschouwing staan nu echt Mystieke gedachten in verband. Opdat wij in onze ellende zouden geholpen worden, heeft God menselijke natuur aangenomen "ist vermenset", opdat wij Goddelijke natuur zouden verkrijgen, "vergottet werden" 4). Hoe meer nu de "ikheid" in mij afneemt, des te meer neemt de godheid in mij toe, en ben ik "vergottet" 5). Dan gaat de mens in zichzelf te niet, en wordt God zelf 6). De aldus "vergottete" mens is door en door verlicht met het eeuwige licht 7), het eeuwige Woord Gods 8). Die inwendige werking Gods, die men voelt en smaakt, is voor de schrijver de hoofdzaak, daarbij staat ten achter al wat God buiten ons werkt, ja God zelf met al zijn goedheid, voor zover die buiten ons omgaat 9). Tegenover die inwendige openbaring Gods treedt dan ook Zijn uitwendig Woord op de achtergrond; want wel mag men uit een paar plaatsen opmaken,

1) S. 6, 7. Kap. 3.

2) S. 30, 31. Kap. 14.

3) S. 131. Kap. 56.

4) S. 8 Kap. 3.

5) S. 33, 34 Kap. 14.

6) S. 129. Kap. 55. Zie ook S. 46, 64. Kap. 22, 29.

7) S. 90. Kap. 39.

8) S. 11. Kap. 5.

9) S. 20 Kap. 10.

123

dat het gezag, van de Schriften erkend wordt 1); wel noemt de schrijver het geestelijken hoogmoed als men fneent de Schrift niet nodig te hebben 2). Maar toch wordt de kennis uit de Schrift geput, enigszins uit de hoogte beoordeeld; hij noemt ze "geloof", en beschouwt ze als een lageren trap, dien men eerst moet beklommen hebben, om te kunnen komen tot het ware

"kennen" 3). God openbaart niet iets wat men uitspreken kan, maar Zichzelf 4). Hier op aarde is het reeds mogelijk eeuwige zaligheid te voelen en te smaken, mits men het oog sluit voor het geschapene. Om de "Goddelijke heimelijkheid" te aanschouwen, moet gij laten zin en zinnelijkheid, en komen tot vereniging met Hem, Die verheven is boven alle wezen en kennis. De schrijver haalt hierbij St. Dionysius aan 5).

Eerst moet echter de Christen de hel gesmaakt en daarin zonder troost gelegen hebben, zichzelf ook de hel waardig gekeurd hebben, voordat hij de hemel smaakt 6). Op het "kruis" legt de schrijver sterken nadruk 7). Deze laatste gedachten zijn meer bepaald eigen aan de Duitse Mystiek; we kunnen ze beschouwen als overgang tot een reeks van denkbeelden, die ons vooral verklaren, waarom Luther in deze tijd zo met dit geschrift ingenomen is geweest. 1) S. 6, 9, 10. Kap. 2, 4.

2) S. 50. Kap. 23.

3) S. 96. Kap. 41. S. 112 Kap. 46.

4) S. 63. Kap. 29.

5) S. 17. Kap. 8.

6) S. 23. Kap. 11.

7) S. 123. Kap. 53.

124

De Christen draagt diep leed over zijn zonde, niet uit vrees voor straf, maar omdat hij gezondigd heeft 1). Tot kwaad zijn alle mensen geneigd, want allen hangen aan zichzelf 2). Men moet zich niet verontschuldigen vanwege zijn zonde 3); de geestelijke mens acht al het zijn zonde te zijn, en vraagt daarom als hij bidt slechts om hetgeen hij dringend nodig heeft, en alléén op grond van genade 4). Op ootmoed wordt sterke nadruk gelegd 5), en gewaarschuwd voor geestelijken hoogmoed 6). Christenen schrijven zichzelf hetgeen goed is niet toe; het is ook niet het hunne, zelf kunnen zij het niet 7); zij zijn daarbij lijdelijk; de mens kan zichzelf daarvan niets geven; hij moet toelaten dat God in hem werkt 8). Er mag dan ook geen sprake zijn van werken om iets te verdienen bij God. Zij die dat doen kwelen zichzelf meer dan die God werkelijk liefhebben 9).

Ook deze gedachten staan echter in verband met het hoofdbeginsel van de schrijver, de tegenstelling tussen God, de oneindig Volmaakte, en het schepsel met zijn zelfzucht, die vernietigd moet worden, opdat God er in wone.. In de grond der zaak wordt alles beheerst door de tegenstelling tussen eindig en oneindig, en niet door die tussen zonde en genade.

1) S. 23. Kap. 11.

2) S. 52. Kap. 24.

3) S. 35, 36. Kap. 15.

4) S. 51. Kap. 24. S) S. 72. Kap. 33.

6) S. 50. Kap. 23.

7) S. 11. Kap. 5. '8) S: 9, 25, 45. Kap. 3, 11, 21.

9) S. 78, 80, 81. Kap. 36, 37.

125

We missen dan ook andere soteriologische gedachten, die naast de genoemde nu reeds bij Luther sterk op de voorgrond treden. Van de heerlijkheid van het Evangelie, hetwelk Gods genade in Christus verkondigt, is er hier geen sprake. Eén enkele maal wordt er van Gods genade gesproken, maar niet in verband met de Christus 1). Eén enkele maal wordt er ook gesproken van de vergeving van zonden, maar voor hen die "komen in de ware gehoorzaamheid" 2), dus eigenlijk geen vergeving, „om niet". De "verlossing van degenen die onder de Wet zijn" (Gal. 4 vs. 4 en 5) wordt enkel omschreven als: "het brengen tot iets beters dan tot de wetten van het

Oude Testament" 3). Geloven in Christus verklaart de schrijver niet anders dan: geloven dat het leven van Christus het beste, edelste en reinste geweest is, dus niet als: vertrouwen op Gods genade om Christus wil 4).

Het komen tot de Vader door Christus betekent volgens de schrijver, dat de mens zoveel mogelijk toeziet, opdat niets uit hem kome dan hetgeen Gode betaamt, en dat hij aldus Christus navolgt 5). Met de Roomse Kerk heeft de schrijver ook volstrekt niet gebroken, hoewel men hem afvoelt, dat hij inwendig boven haar staat. haar wetten en verordeningen wil hij niet veracht zien, dat ware, evenals de verachting van de Schrift, geestelijke hoovaardij 6). De geestelijke mens is vrij; niemand mag hem gebieden om te doen wat goed is en te laten wat

1) S. 51. Kap. 24.

2) S. 32. Kap. 14. 3) S. 53. Kap. 24. 1) S. 106. Kap. 43.

3) S. 123. Kap. 52:

4) S. 50. Kap. 23.

126

kwaad is, 1); toch versmaadt hij die wetten en gebruiken niet, maar oefent zich daarin 2). De Sacramenten van de Kerk houdt de schrijver hoog in eere; volgens hem wordt daarin het leven van Christus, of Christus zelf, aan de mens medegedeeld 3).

Als we ons nu afvragen, wat Luther vooral zal hebben aangetrokken in dit boek, hetwelk hij het voortreffelijkste noemde dat hij gelezen had, zullen wij dus in de eerste plaats hebben te denken aan hetgeen daar gezegd wordt aangaande de zondige natuur des mensen, het leed over de zonde, aangaande 's mensen onmacht om zelf te werken, aan de lijdelijkheid die er in wordt voorgestaan en aan de bestrijding van de loondienst, ook wellicht aan de vrijheid van de geestelijken mens, waarvan de schrijver spreekt. Dat waren woorden, die weerklank moesten vinden in zijn hart, in tegenstelling met de werkheiligheid van Rome, die hem bijna voor altoos de vrede zijner ziel zou hebben ontroofd. Dat er nu het een en ander in dit geschrift gemist werd, dat zelfs het hoofdbeginsel eigenlijk anders was dan bij hem zelf, zal Luther in zijn vreugde over het vele schone, dat hij er in vond, niet zó gevoeld hebben. Het behoeven dus niet eens de bepaaldelijk Mystieke elementen in dit geschrift geweest te zijn, die Luther tot de uitgave hebben genoopt; toch blijkt in elk geval, dat zodanige beschouwingen, ook waar zij zeer op de voorgrond traden, voor Luther geen beletsel waren om een geschrift uit te geven en onvoorwaardelijk met de grootste lof aan te bevelen

1) S. 61 ff. Kap. 28.

2) S. 53. Kap. 24.

3) S. 107, 108. Kap. 43.

127

Dezelfde hoogachting draagt Luther toe aan de grote Duitse mysticus Tauler, door wie hij ook vermoedde dat de Teutsche Theologie geschreven was. In 1516 beveelt hij Taulers leer aan als zuiver en zeer gelijkend op de oorspronkelijke, echte Godgeleerdheid; hij weet er geen die meer met het Evangelie overeenstemt 1). Ook in 1518 noemt hij zich een volgeling van Tauler. Maar hij heeft daarbij vooral op het oog diens leer, dat de mens niet op zich zelf maar op Christus moet vertrouwen, dus niet op een in engeren zin Mystieke beschouwing 2). Ook in 1519 haalt hij de "man Gods" Taulerus aan naast anderen die "het ervaren hebben". Maar wederom voor een stelling, die niet bepaald Mystiek is 3). Nog in 1520 wordt Tauler op een lijn met Job en David genoemd als een man die in de diepste aanvechting der

ziel is geweest 4).

Daarentegen zien wij bij Luther in de laatste jaren van dit tijdvak hoe langer hoe meer een afkeer van de nieuwplatonischen mysticus Pseudo-Dionysius Areopagita. Reeds in 1519 zegt hij diens beschouwingen over de Naam Gods te willen overlaten aan hen die meer tijd hebben 5), en oordeelt hij ongunstig over zijn Mystieke, negatieve theologie, die hij vroeger zo geprezen had;

1) B. W. I, S. 75. An Spalatin.

2) B. W. I, S. 176. An Staupitz.

3) o. E. 1. XIV, p. 243. Ps. 5 vs. 11.

4) 1.1. p. 307. Ps. 6 vs. 2.

5) e. c.1. XIV, p. 280. ad Ps. 5 vs. 12.

128

niemand wane zich reeds een mysticus wanneer hij die gelezen en begrepen heeft, of meent begrepen te hebben.1). Zeer scherp laat Luther zich echter daarover uit in 1520; hij noemt ze verderfelijk; een gelovige ziel doet beter zich niet met die boeken te bemoeien; men leert er Christus niet uit kennen, en als men Hem kent, loopt men er gevaar Hem te verliezen; dat kan Luther uit eigen ervaring betuigen 2).

Vragen wij wat er van Luthers verhouding tot de Mystiek blijkt uit zijn geschriften zelve, zo treffen wij uit het jaar' 1516 een paar plaatsen aan, die nogal Mystiek luiden. Niet alleen, dat hij zijn vriend Spalatinus toeroept: "Smaak en zie hoe goed de Heere is, nadat gij eerst gesmaakt hebt hoe bitter alles is wat wij zijn" 3). Zodanig woord kan ook nog van harte beïtand worden door iemand die niet Mystiek is in de engere zin van het woord.

Maar op een plaats zien we hem zelfs verder gaan dan in de jaren 1513-1515. Wij zagen hoe Luther toen in een preek over de ontvangenis van Maria zeide, dat Christus ook in ons moet geboren worden, hoe hij echter in tegenstelling met de Mystieke kerkvaders daarbij minder dacht aan de persoon van Christus, dan aan Zijn Woord. Thans horen wij echter naar aanleiding van dezelfde stof een vermaning, waarin op echt Mystieke wijze van de geboorte van Christus in ons sprake is; gelijk Maria haar Zoon zoogde, wil Luther dat wij Hem drenken met onze reine overdenkingen;

1) 1.1. p. 239. Men vergelijke boven blz. 42, 43.

2) 0.1. v. a. V, p. 104. De tapt. Bab. Eccl. 1520.

3) B. W. I, S. 75 an Spalatin.

129

gelijk zij Hem met haar kuise armen omvat hield, zo leert Luther dat we Hem moeten omvatten met de brandende aandoeningen onzer liefde 1). Ook ligt zeer waarschijnlijk een Mystieke gedachte ten grondslag, wanneer Luther naast de laagsten trap van het geloof, op grond van tekenen en wonderen, en de tweeden trap, op grond van het Woord, nog een derden, hoogsten trap aanneemt, namelijk een geloof dat geen tekenen of 'wonderen meer nodig heeft, maar zich geheel zonder op een Woord te steunen aan God overgeeft 2). Ondertussen ontzegt Luther aan de ketters het recht om zich zelfs op hoge openbaringen te beroepen tegenover het gezag van de Kerk 3).

In 1518, het jaar van de volledige uitgave der "Teutsche Theologie", zien wij echter reeds hoe Luther volstrekt niet in de Mystiek opgaat. Wel vergelijkt hij het gebed met een "opklimmen der ziel" tot God 4); wel verhaalt hij een ervaring uit zijn eigen geestelijk leven, overeenkomende met het "in de hel gestoten worden" der ziel, waarvan de "Teutsche Theologie" gewag maakt 5). Maar dit is niet een denkbeeld der Mystiek in 't algemeen, maar

bepaaldelijk der Duitse Mystiek. Ook genoemd geschrift brengt het in verband met diep leedwezen over de zonde, en dat is het waar het vooral bij hem op aan komt. Daarom legt hij in dezen -tijd juist de zeven boetPsalmen uit 6).

- 1) o. 1. v. a. I, p. 118. Sermo in Festu aseensionis Mariae. Men vergelijke boven blz. 50, 51.
- 2) 0.1. v. a. I, p. 130-132. Sermo Dominica XIX p. Trin. (de tekst is de geschiedenis van de koninklijke hoveling).
- 3) 0.1. v. a. I, p. 110. Sermo iu vincula, S. Petri.
- 4) o. E. 1. XII, p. 86. Decem praecepta.
- 5) o. 1. v. a. II, p. 180, 181. Resolutiones disp. de vert. ind.
- 6) 37 S. 344-442.

130

Bij de uitleg van de vierde bedde leert hij wel, dat een waar Christen de Christus "empfindlich schmeckt", maar hij beschrijft dat nader als het aannemen van Christus tot zijn wijsheid, rechtvaardigheid, heiligmaking en verlossing. Men kan Christus niet in zich opnemen dan door het Woord; dat Christus in de hemel is, of in gestalte des broods, wat baat mij dat? Hij moet tot woorden worden, en als ik die woorden geloof, neem ik Hem in mij op. Het geloof, op dat Woord gegrond, is de ware "Andacht"; alle andere is zelfmisleiding 1). Wel spreekt Luther van een genade, die de mens wordt ingegoten ter vergeving der zonden. Maar dáar kan de mens niet op steunen, tot vrede des gemoeds komt hij alleen door geloof in het Woord 2). Door zodanige uitspraken komt Luther juist in tegenspraak met de Mystiek, die leert dat op de hoogsten trap van het geloof "Woorden" niet meer nodig zijn; het "Christus muss zu Worten werden" is onmogelijk te verenigen met hetgeen zelfs de "Teutsche Theologie" zegt: God openbaart niet iets wat men uitspreken kan, maar Zichzelf. In 1519 zien wij Luther wel nog een paar beslist Mystieke uitdrukkingen bezigen: Wie niet voelt of weet, dat God hem nabij is, die gelooft nog niet, en heeft nog niet het licht van Gods aangezicht 3).

1) 21 S. 204-207, 227. Auslegung des Vaterunsers fr die einfältigen Laien.

2) o. 1. v. a. II, p. 154. Resolutiones disp. de virt. ind.

3) o. E. I: XIV, p. 163 ad Ps. 4 vs. 7. Qui praesentem sibi Deum non novit aut non sentit, nondum credit, nondum habet lumen vultus Dei.

131

Het geloof verbindt de ziel met het onzichtbare, onuitsprekelijke, onnoembare, eeuwige, ondenk bare Woord Gods en maakt haar los van al wat zichtbaar is 1). Toch gaat hij een anderen weg op dan de gewone Mystiek. De omarming tussen Christus en zijn bruid is volgens hem. niet iets aangenaams, zoals bij de "theologi mystici"; het gaat daarbij door helsche folteringen heen, alleen het kruis is onze theologie 2). Hij spreekt nog wel van een extase, waardoor men onttrokken wordt aan hetgeen zichtbaar is. Maar het "Deum habere" dat de mens in zodanige extase brengt, staat in het nauwste verband met "Verbum habere" 3). Ook is er nog sprake van een vereniging van het hart met de Naam van Christus. Maar dat geschiedt door het Woord en het geloof 4). Geloven op hope tegen hope, dat is de wijsheid des kruises, daarvan late men zich niet af brengen, noch door een "werkdadig", noch door een "beschouwelijk" leven 5). Wanneer wij nu weten, dat het "beschouwelijk" leven de hoogste trap is die een mysticus wenschte te bereiken, zo blijkt wel, hoe ver Luther zich reeds van de Mystiek heeft verwijderd. Ook daaruit kunnen we dit opmerken, dat hij het als een goddeloosheid beschouwt als men voor zichzelf een bijzonder teeken van God wil hebben om van zijn zaligheid verzekerd te zijn 6).

- 1) o. E. 1. XIV, p. 81 ad Ps. 2 vs. 10. Conjungit enim fides animam cum invisibili, ineffabili, innominabili, incogitabili, aeterno verbo Dei, simulque separat ab omnibus visibilibus.
- 3) o. E. 1. XIV, p. 260, 261. ad Ps. 5 vs. 12.
- 3) 1. 1. En o. 1. v. a. IV, p. 112. Tessaradecas consolatoria.
- 4) Gal. III, p. 219 sqq. ad Cap. II vs. 16a.
- 6) o. E. 1. XIV, p. 106 ad Ps. 3 vs. 4.
- 6) o. E. 1. XIV, p. 255 ad Ps. 5 vs. 12.

132

In 1520 zegt Luther wel, dat niemand volmaakt bekeerd is, tenzij hij eerst de hel en de hemel gesmaakt heeft. Maar hij omschrijft dat nader aldus, dat men eerst moet ervaren hebben hoe slecht en ellendig men zelf is, en hoe goed en vriendelijk de Heere, hetgeen vooral gevoeld wordt in het gevaar des doods, en in de vreze voor het laatste oordeel, en gekend wordt in de hope en het vertrouwen op Gods ontferming 1). Met deze omschrijving heeft Luther toch het gebied der eigenlijke Mystiek weer verlaten. In dit jaar schreef Luther zijn boek "De libertate Christiana", hetwelk door sommigen, b.v. Lommatzsch 2) en Köstlin 3), een echt Mystiek geschrift genoemd wordt.

Mijns inziens kan dit slechts dan, als het woord "Mystiek" niet in engeren zin genomen wordt; want wel is er hier sprake van de gemeenschap der ziel met haren bruidegom Christus, maar een echt mysticus zal teleurgesteld worden, wanneer hij merkt hoe Luther daarbij niet het oog heeft op een onmiddellijk verkeer en een zich verenigd gevoelen met de Christus, maar op de gemeenschap der goederen die door zodanige verhouding ontstaat; de ziel heeft deel aan al Zijn goed, aan zijn gerechtigheid, heiligheid enz.; Hij heeft weerom deel aan al haar zonde 4). Ook wordt er gesproken van een vereniging van het hart des vromen met Gods Woord 5). Maar juist dat hier niet gesproken wordt van vereniging met God zelf maar met Zijn Woord, waaronder blijkens het verband het geopenbaarde Evangelie te verstaan is,

- 1) o. E. 1. XV, p. 129 ad Ps. 9 vs. 18.
- 2) a. w. S. 195 ff.
- 3) Luthers Theologie. Bd. II S. 287.
- 4) o. 1. v. a. IV, p. 227, 228.
- 5) 1.1. p. 225.

133

moet een mysticus in de weg zijn; want hij wil vooral onmiddellijke vereniging met God. Trouwens, geheel het geschrift maakt een andere indruk dan de middeleeuwse Mystiek. Hier blijft Luther zich niet blind turen op de gewaarwordingen en gevoelens van het eigen zieleleven, maar leert te horen naar de stem van het Evangelie, dat ons verkondigt "God is genadig", en die te geloven. Men wordt uitgerukt uit de stilte en eenzaamheid van de kloostercel en midden in het leven ingezet, om daar te wandelen als een vrije voor Gods aangezicht en toch in liefde aller mensen dienstknecht. Hier is niet het zachte gemurmel der Mystieke wateren, maar een bergstroom, die in onweerstaanbare vaart daarheen- bruist en alle dammen doorbreekt.

Tot aan het einde van dit tijdvak nemen we dus bij Luther wel de invloed van Mystieke schrijvers waar, klanken die aan de Mystiek herinneren, denkbeelden die hij aan hen ontleend of met hen gemeen heeft; wel is ook bij hem de religie niet alleen een zaak van het verstand, maar ook van het hart; toch blijkt telkens bij nader onderzoek, dat hij op de eigenlijk Mystieke lijnen niet doorgaat. Dientengevolge kunnen wij verwachten, dat hij ook met het oog op het "inwendig Woord" wel nog niet geheel van zijn voorgangers los zal zijn, maar toch enen anderen weg zal opgaan. Op de

noodzakelijkheid van inwendige openbaring legt Luther nog nadruk in 1518. Wij herinneren ons de plaats waar Luther zeide dat Christus "tot Woorden worden moet". Hoe komt echter, zo vraagt hij dan, dat Woord tot ons? Dat hebben wij niet in onze macht. Kennis van de Schrift op zichzelf is niet voldoende.

God Zelf moet het ons zeggen, hetzij door een mens of onmiddellijk in het hart. Deze inwendige openbaring moet bij uitwendig Woord komen, anders helpt het niet. Maar waar het uitwendig Woord goed gepredikt wordt, daar blijft het inwendig Woord niet achterwege; want God laat Zijn Woord nooit zonder vrucht zijn 1). In 1519 maakt Luther nog op een plaats gewag van het Woord, dat God in ons spreekt 2). Maar dit Woord Gods, dat in het geweten leeft, is evenals in 1513-1515 juist het Evangelie, dus dezelfde verkondiging van Gods genade, die in de Schrift voor ons ligt 3).

In dit jaar en nog eens in het volgende jaar neemt Luther echter, zoals we reeds boven zagen, de mogelijkheid aan, dat er naast hetgeen ons in de Schrift geopenbaard is thans nog een nieuw leerstuk langs de weg van bijzondere openbaring door God bekend gemaakt zou kunnen worden 4). In 1520 leert hij, dat niet alleen uitwendige verkondiging van het Woord, maar ook inwendige verlichting van de Geest ter bekering noodzakelijk is 5). Maar toch zegt hij in dit jaar, dat God nooit persoonlijk verschenen is, en Zich alleen in het Woord heeft bekend gemaakt 6); en wanneer Luther in "De libertate Christiana" zoveel spreekt van de heerlijkheid, de waarde en de werking van het Woord, denkt hij blijkens het verband, niet aan het inwendig Woord, maar aan het uitwendige, geopenbaarde

1) 21 S. 198, 199, 204-209. Auslegung des Vaterunsers u. s. w.

2) o. E. 1. XIV, p. 207 Ps. 5 vs. 9.

3) Gal. III, p. 384, 385 ad cap. 5 vs. 9.

4) o. 1. v. a. III, p. 61, V, p. 30.

5) o. E. 1. XV, p. 78 ad Ps. 9 vs. 4.

6) o. E. 1. XV, p. 16 ad Ps. 8 vs. 3.

135

Evangelie, dat echter door de gelovige in het hart wordt opgenomen 1). Een plaats waar het "inwendig Woord" zo uitsluitend gewaardeerd wordt als in 1513-1515 hebben wij niet aangetroffen. Wel wordt inwendige lering noodzakelijk geacht, maar deze staat in nauw verband met het uitwendig Woord. Behalve die plaatsen waar Luther de mogelijkheid ener openbaring van nieuwe leerstukken veronderstelt, is evenals in het voorgaande tijdvak hetgeen in het hart wordt gesproken, naar zijn inhoud hetzelfde als het geopenbaarde Evangelie. Ook blijkt uit die plaats waar Luther zegt, dat het Woord niet in onze macht is, hetgeen wij bij de behandeling van dit punt in het voorgaande tijdvak reeds gisten, dat de bedoeling hier niet alleen Mystiek, maar vooral anti-pelagiaansch is 2). Hetzelfde is het geval met de boven behandelde, in navolging van Paulus en Augustinus dikwijls uitgesprokene gedachte, dat God zijn wet voor de gelovige niet alleen op stenen tafelen buiten hem, maar in zijn hart schrijft 3).

Vooral in verband met de Mystiek werd de uitdrukking "het Woord Gods" door velen gebruikt in de zin van Christus zelf, de Logos. Een paar plaatsen van dien aard treffen we ook bij Luther aan. Wanneer hij van de Kerk zegt dat zij "sursum per fidem pendet ad verbum Dei, cuius ipsa (ecclesia inquam), nobilissimum est membrum," dan kunnen we blijkbaar niet denken aan het geschreven of gepredikte Woord, maar aan Christus, het hoofd van de Kerk 4). In het jaar 1518 vraagt hij bij de uitleg van het Gebed

- 1) o. 1. v. a. IV, p. 225.
- 2) Zie blz. 46, 47.
- 3) Zie blz. 91.
- 4) o. 1. v. a. I. p. 151. 1516.

136

des Heeren: "Wat is nu het brood en het Woord Gods?" Het antwoord is: Christus. Maar hier gaat hij weer onmiddellijk over tot het gepredikte, geopenbaarde Woord Gods, evenals hij zulks in het voorgaande tijdvak deed 1). In 1519 is wel de sterkst sprekende uiting die we straks hadden, dat het geloof de ziel verbindt met het onuitsprekelijke, onnoembare, ondenkbare Woord Gods, waarmede blijkbaar de Logos bedoeld is 2). In 1520 bezigt Luther een enkele maal de uitdrukking: "geloof in het vleesgeworden Woord" 3). Waar dus de uitdrukking "het Woord Gods" in die betekenis voorkomt, laat zich zulks gemakkelijk uit het verband opmaken; het zijn echter slechts enkele plaatsen; in het algemeen hebben wij thans evenmin als vroeger onder het "Woord Gods" bij Luther de Christus te verstaan.

Wanneer wij nu, na al de betekenissen waarin het Woord Gods voorkomt te hebben nagegaan, de vraag stellen, wat Luther in dit tijdvak onder Gods Woord zal hebben verstaan, kunnen wij in 't algemeen bij de definitie van het voorgaande tijdvak blijven, mits wij daarbij in het oog houden, dat het begrip van het Evangelie gewijzigd is, dat ook de Wet en geheel de Schrift Gods Woord genoemd worden; dat nog veel minder dan vroeger het Woord van de Kerk als zodanig Gods Woord is, dat ook het gepredikte Woord zijn waarde noch aan het ambt, noch aan de persoon van de prediker ontleent, en dat Luther ook aan de inwendige openbaring minder waarde begint te hechten.

- 1) 21 S. 203. Men vergelijke blz. 49, 50, 51.
- 2) o. E. 1. XIV, p. 81, Ps. 2. vs. 10.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 19, 22. De tapt. Bab. Ed,

137

Ondertussen is zoals we reeds in het voorgaande tijdvak zagen, niet de theorie maar de praktijk voor Luther de hoofdzaak. Hij waarschuwt voor een bespiegelende Godegeleerdheid, voor het navorschen van allerlei diepzinnige vraagstukken: men doet veel beter met aan zijn zonde te denken 1). Door leven, dood en verdoemenis wordt men een theoloog, niet door begrijpen, lezen en bespiegelen 2). De geschilpunten aangaande het gezag van de Kerk en de paus beschouwde Luther in zijn strijd met Rome als bijzaak, als kinderachtige dingen, waarover het jammer was zoveel woorden, moeite en tijd te verspillen; de hoofdzaak bestond voor hem in die vraagstukken waar de zaligheid mee gemoeid is, aangaande de genade, de vrije wil en de zonde 3). Op zulke praktische vragen, die in het leven van de gelovige ingrijpen, kwam het hem vooral aan ook bij het onderzoeken van de Schrift. Ten zeerste waarschuwt hij er voor, dat men de Schrift gaat lezen slechts met het doel om wat te weten en te begrijpen 4); men moet de Christus in de Schrift vinden 5). Ook de woorden en werken van Jezus zijn niet bloot historisch op te vatten, als een verrijking van het weten.

- 1) o. E. 1. XV, p. 94, 95 ad Ps. 9 vs. 8.
- 2) o. E. 1. XIV, p. 239 ad Ps. 5 vs 12. Vivendo, imo moriendo et damnando fit theologus, non intelligendo, legendo aut speculando.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 217, 234. Assertio omnium articulorum etc. In ceteris auteur articulis, de papatu, de conciliis, indulgentiis aliisque non necessariis nugis ferenda eet avitas et stultitia papae et suorum; sed in hoc articulo, qui omnium optimus et rerum nestrarnm summa est, dolendum ac flendum est, miseros sic insanire.

- 4) R. W. II, S. 47, 48. Ratio vivendi sacerdotum.
 5) 97 S. 447.. Auslegung der sieben Busspsalmen.

138

Maar zo, dat men daarop wijst, waartoe Christus is gekomen, wat Hij heeft verworven en hoe men Hem moet aannemen I). Niet minder belangrijk dan in het voorgaande tijdvak zal dus thans de vraag zijn, hoe hoog Luther het Woord Gods waardeerde in verband met het leven, welke werking hij voor het leven aan het Woord toekende.

Wanneer men de "Praelectiones in librum Judicum buiten beschouwing laat, wier plaatsing in deze tijd enigszins aan bedenking onderhevig is, zou men tot het besluit kunnen komen, dat het Woord Gods in het jaar 1516 en het eerste gedeelte van 1517 minder door Luther werd gewaardeerd dan in de jaren 1513-1515. Wel moet men in het oog houden, dat we hier over betrekkelijk weinig bronnen te beschikken hebben, maar men zou toch meer verwachten na de sterke uitdrukkingen van de voorgaande jaren. Zelfs waar er gereede aanleiding is om over het Woord te spreken, wordt daarvan weinig of geen gebruik gemaakt. Bij een preek uit deze tijd over de gelijkenis van de zaaier is de hoofdzaak de verschillende gesteldheid der hoorders, terwijl Luther van het Woord Gods slechts terloops spreekt 2). Ook werd reeds boven zijn stelling uit deze tijd aangehaald, dat het geloof op zijn hoogste trap het Woord Gods niet meer nodig heeft 3). In de "Auslegung der sieben Busspsalmen" verstaat Luther wel bij Ps. 38 vs. 2 onder "pijlen" de woorden Gods, maar hij haast zich er aan toe te voegen,

- I) o. 1, v. a. IV, p. 233, 234. De libertate Christiana.
 2) o. L v. a. I, p. 209 sqq. Sermo Dom. sexagesimae.
 3) o.1. v. a. I, p. 130-132. Sermo Dom. XIX p. Trin.

139

dat slechts hij die pijlen voelt, wien God ze in in 't hart gesc het en heeft 1). Wel zegt hij, dat de mens leeft van Gods Woord en belofte en niet van brood alleen, maar bij een tekst waar reeds van het Woord sprake is 2). Driemaal nemen wij het verschijnsel waar, dat er in de latere. toevoegingen in de uitgave van 1525 van Gods Woord gesproken wordt, terwijl de oude uitgave van 1517 er over zwijgt 3).

Anders is het, als men ook de Praelectiones in librum Judicum als bron voor dit tijdvak aanneemt. Hier treffen wij hetzelfde verschijnsel aan als in 1513-1515, dat Luther namelijk bij alle mogelijke allegorische verklaringen aan het Woord denkt. Meer dan eens verstaat hij onder een zwaard het Woord Gods 4). Hij verklaart dat alle wapenen, waarmede de Israëlieten in het Oude Testament streden, voor ons het Woord Gods betekenen 5). De akker waar Achsa om vraagt is de Schrift. Ook onder de naam Achsa, dien hij met "sieraad van een schoen" vertaalt, verstaat hij het Woord Gods 6). Bij de proef die Gideon laat houden, zijn zij die met de mond drinken, vleiers, die het Woord Gods valsehelijk aanhangen; zij daarentegen die likken zijn de ware verkondigers van het Evangelie 7). De bliksemstraal is het Woord van God, want al wat de bliksem op aarde werkt, dat werkt het Woord in de harten 8).

- 1) 37 S. 370.
 2) 37 S. 424 Ps. 130 vs. 5.
 3) S. 365. Ps. 32 vs. 8. S. 381 (cf. 379) Ps. 38 vs. 16, 17.
 4) W. A. IV. S. 537, 569, 573.
 5) S. 554 ad cap. 5 vs. 8.
 6) S. 590, 541, ad cap. 1 vs. 11-14.
 7) S. 567 ad cap. 7 vs. 5.
 8) S. 535.

Luther klaagt er over dat het Evangelie wordt vergeten en in plaats daarvan andere dingen worden gepredikt; het is het allervoornaamste gebod, het Evangelie te verkondigen 1). Men mag het niet geheim houden alsof het duister zonde zijn; al wat na de hemelvaart van Christus door de apostelen is geschreven, is genoegzaam verstaanbaar ook voor de geringste gelovigen; daarom moet het ook in het openbaar gepredikt worden 2).

Indien deze uitspraken later zouden moeten geplaatst worden, zou Luthers geringe waardering van het Woord in deze tijd in verband kunnen gebracht worden met de studie der Duitse Mystieken, die ook van het Woord Gods niet veel gewag maakten. Hoe dit nu echter moge zijn, juist waar Luther begint op te treden als hervormer, zien we hem ook het Woord wederom hoog waarderen; waar hij getuigt tegen de aflaathandel, getuigt hij ook tegen de geringschatting van het Woord Gods die daarmee gepaard ging. De aflaatpredikers wilden dat wanneer zij in een stad optraden, in geen andere kerk tegelijkertijd Gods Woord gepredikt zou worden.

Daarom noemde Luther hen vijanden van God en van de paus. Ook beschouwt hij het als een belediging van het Woord Gods, wanneer men in dezelfde preek meer over de aflaat zou spreken dan over het Woord. De bedoeling van de paus kon volgens hem niet anders zijn, dan dat aan het Evangelie honderdmaal meer eer bewezen wordt dan aan de aflaten. Het Woord is immers de ware schat der Kerk, en niet verdiensten van Christus of van de Heiligen, waaraan men door

1) S. 538.

2) S. 548.

141

het kopen van aflaatbrieven deel zou kunnen krijgen 1). Tetzels bestreed Luther wegens zodanige stellingen; hij kon niet toegeven, dat het Woord de schat van de Kerk zou zijn, en dat de verkondiging van het Evangelie meer waard zou zijn dan de prediking van zijn aflaten 2), en zeker stond hij daarin niet alleen; het was de richting waarin zich toenmaals de praktijk der Roomse Kerk bewoog. Evenals op het punt van de aflaathandel is Luther echter ook in zijn waardering van het Woord standvastig gebleven. In de nu volgende jaren, 1518-1520 vinden we evenals in 1513-1515, uitingen van hoge waardering van Gods Woord.

Wij moeten God bidden, zo zegt Luther, dat Hij ons het Woord niet onthoude 3), want als dat bloeit, dan bloeit alles 4). Het is Gods grootste weldaad aan de Kerk 5), het Eéne Nodige 6). Wie het Woord ontheiligt, is slechter dan Turken die tempels beroven 7). Niemand kan aan het horen van dat Woord genoeg doen 8), er is niets waaraan in de Kerk meer ijver dient besteed te worden 9). Een ieder die niet met het Woord zonder ophouden bezig is, moet omkomen 10).

1) o. 1. v. a. I, p. 289. These 53-55, 62, 65 en 66.

2) Zie o. 1. v. a. I, p. 304, 305. Prima disputatio Johannis Tetzeli. Propositio 89, 91, 96.

3) 21 S. 208. Auslegung des Vaterunsers u. s. w. 1518.

4) o. E. 1. XIV, p. 186. Ps. 5 vs. 4. 1519.

5) Gal. III, p. 146, 147 cap. 1 vs. 1. 1519.

6) o. 1. v. a. IV, p. 221. De lib. Christ. 1520.

7) 27 S. 16. Freiheit des Sermons p, pstl. Ablass und Gnade belangend. 1518.

8) O. 1. v. a. III, p. 425. Concio de confessione et eucharistia. 1518. 9) O. 1. v. a. II, p. 256. Resolutiones disp. de virt. indulg. 1518. 10) 21 S. 350. An de Christlichen Adel deutscher Nation. 1520.

Wie het Woord niet hoort, bezondigt zich aan het derde gebod 1), en de voornaamste overtreding van het achtste gebod is het Woord te verdraaien 2). De prediking van het Woord is de eerste plicht der priesters 3); de bedevaarten waaraan men in die tijd zoveel hechte, keurde Luther af omdat men daarbij de prediking van het Woord verzuimde 4); evenzo de ceremonien waardoor de mensen van het eenvoudige Woord werden afgetrokken 5). Ook zijn eigen boeken zou Luther gaarne zien verloren gaan, als de mensen daardoor maar tot het onderzoeken van de Schrift genoopt werden 6).

Het Woord voorziet in alle behoeften van het geestelijk leven; daarom wordt het in de Schrift vergeleken met een licht, een morgenregen, een avondregen, een hemelschen dauw, met zilver, goud, artsenij, kleederen, sieraad, vooral met het dagelgksch brood. "Ween aller Hunig und Speis die je gewest und sein magen auf eioen Haufen waren, so machten sie nicht dem geringsten wort Gottes gegleicht werden" 7). Hij noemt het ons enig wapen 8), ons enige sieraad 9). Hij vergelijkt het met de hemel, want het dondert met woorden van bedreiging en oordeel, het bliksemt met tekenen en wonderen, giet een regen uit van verlossingsleer, het geeft licht door beloften 10).

- 1) o. E. 1. XII, p. 223 instructio pro confessione peccatorum. 1518.
- 2) o..e.1. XII,"p. 192 decem praecepta. 1518.
- 3) 1. 1. p. 85.
- 4) 1.1. p. 47.
- 5) o. E. 1. XIV, p. 358. Ps. 7 vs. 8. 1520.
- 6) 24 S. 37. Wider die Bulle des Endchrists. 1520.
- 7) 21 S. 202, 203. Auslegung des Vaterunsers u. s. w. 1518.
- 8) 40 S. 10. Auslegung des 110 Psalms vs. 3. 1518.
- 9) o. E. 1. XIV, p. 214. Ps. 5 vs. 10. 1519.
- 10) o. E. 1. XV, p. 31. Ps. 8 vs. 4.

Van de drie belangrijke Hervormingsgeschriften uit het jaar 1520 is er één meer praktisch van inhoud en doelt op verbetering van uitwendige misbruiken; hoewel er daar minder aanleiding toe bestaat, wordt toch de waardering van het Woord niet gemist 1). Vooral blijkt deze echter in de beide andere geschriften. In dat over *de vrijheid van de Christenmens* is het Woord Gods zijn uitgangspunt, hij noemt het hier een Woord van leven, van waarheid van licht, van vrede, van gerechtigheid, van verlossing, van vreugde, van vrijheid, van wijsheid, van deugd, van genade, van heerlijkheid en van al wat goed is, onschatbaar in waarde. Geen groter oordeel kan God ons zenden dan dat wij het Woord moeten missen 2). Evenzo is het in "De captivitate Babylonica Ecclesiae", waar het Woord in het middenpunt van het geestelijk leven staat, en geloof, liefde, goede werken enz., ook de sacramenten, in het Woord het uitgangspunt hebben 3).

Ook elders spreekt Luther die gedachte uit. Als God met de mens samen zal komen, dan moet niet de mens beginnen, maar God moet eerst komen en ons Zijn Woord geven; dat Woord, die toezegging Gods, is de grond en de rots waarop dan alle woorden, gedachten en werken des mens sen gebouwd worden 4).

- 1) 21 S. 350.
- 2) o.1. P. a. IV, p. 221.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 38.
- 4) 27 S. 144. Sermon von dem Neuen Testament. 1520.

144

Wanneer wij nu evenals in het voorgaande hoofdstuk meer in 't bijzonder de werking van Gods Woord in verband met het christelijk leven nagaan, zoo,

zien wij reeds uit de zo-even aangehaalde plaatsen, hoe het Woord het uitgangspunt, het begin van dit leven is. Het is de poort waardoor men Sion binnentreedt 1). De Christen wordt in Gods Woord geboren 2). Door het Woord wordt de mens tot God getrokken 3), en deelt God Zijn wezen aan ons mee 4). Door het Woord worden zondaren gedood en levend gemaakt 5), en komt een mens er toe, dat hij zichzelf leert kennen en veroordelen, en tot God leert bidden om genade, om aldus de gerechtigheid in Christus te verkrijgen 6). Vele volken worden op het Woord des Heeren (ad verbum Dei) bekeerd van hun ongelovigheid 7), Luther verwondert zich, dat door het Woord zulke massa's bewogen worden 8).

Wanneer het Woord bij Luther voor het geestelijk leven van zo groot belang is, hebben wij daarbij vooral te denken aan het nauwe verband dat er bij hem bestaat tussen Woord en geloof; genoegzaam is gebleken hoezeer het geloof bij hem in 't middelpunt staat. Reeds in 1513-1515 zagen wij, hoe Luther onder "geloven" verstond "vasthouden aan Gods Woord", en hoe op zodanig geloof sterke nadruk werd gelegd.

- 1) o. 1. v. a. I, p. 96, 97. Sermo de resurrectione Christi 1516.
- 2) 21 S. 202. Auslegung des Vaterunsers u. s. w. 1518.
- 3) O. 1. v. a. II, p. 277. Resolutiones disp. de virt. indulg. 1518.
- 4) o. E. 1. XIV, p. 208. Ps. 5 vs. 9. 1519.
- 5) Gal. III, p. 334. cap. 4 vs. 14. 1519.
- 6) 21 S. 185. Auslegung des Vaterunsers.
- 7) W. A. IV, S. 548. Jud. 3 vs. 31.
- 8) o. E. 1. X V, p. 128.

145

Enigszins minder treedt dit op de voorgrond in 1516 en 1517. Het geloof in 't algemeen wordt in die tijd zeer gewaardeerd. Vertwijfelen aan zichzelf is wel goed in de zin van "vertwijfelen aan zijn werken". Maar vertwijfelen aan God en aan zijn zaligheid noemt Luther zeer verkeerd, zelfs duivelsch 1). Maar wij zagen reeds, dat geloven op grond van het Woord voor Luther in deze tijd nog niet de hoogste trap van het geloof is 2). Toch zegt hij: Wij moeten vast vertrouwen op de beloften Gods, want wij hebben een sterken God 3). Reeds thans wil hij, dat men bij de absolutie niet ziet op zijn eigen berouw; de mening dergenen die dat willen noemt Luther dodelijk venijn; men moet eenvoudig geloven in het Woord der vergeving dat de priester uitspreekt 4). Vooral blijkt echter dit verband tussen Woord en geloof in de tijd van 1518-1520. Bij de beloften Gods wordt geloof geëischt 5). Als God met Zijn Woord komt, hebben wij daaraan te geloven 6). Wat zonder geloof is, is zonder het Woord 7).

- 1) W. A. IV, S. 557. Richt. 6 vs. 36, 37.
- 2) o. 1. v. a. I, p. 130-132. Sermo Dominica XIX p Trin.
- 3) W. A. IV, S. 549. Richt. 4 vs. 8.
- 4) o. 1. v. a. I, p. 204. Sermo in die purificationis Mariae. Nunc dises, iam tam confessus et contritus sum, tam 'omnia peccata indulgentur mihi. Bei Leib nicht. Venenum id est et exitium. Solum °rode verbo, quod dicit sacerdos in absolutione, ut nec suo nec tltu merito absolvatur. In fide est confessio; verus enim poenitens ioscit se poenitere; ergo multo minus sacerdos, ex quorum numero quidam eos solos voluit absolvere quos vident bene contritos. Aus wit (lonen! t.) e. I. v. a. V, p. 194. Assertio omnium articulorum etc. 1520. 6) 27 H. 144. Sermon von dem Neuen Testament u, s. w. 1520. 1) e. E. I. Xi V, p. 145. Ps. 4 vs. 3. 1519.

146

Geloof te hebben staat gelijk met het Woord te hebben 1). De uitdrukking "het bad des waters in het Woord" Ef. 5 vs. 21 omschrijft Luther met "in het geloof van het Woord" 2).

Het Woord is dan ook het begin van het geloof; door het Woord is het geloof 3); het geloof wordt gegeven in het Woord en het gehoor van het Evangelie

4).

Van het geloof is echter het Woord niet alleen het begin, maar ook het steunpunt, het voorwerp 5). Geloven is niets anders dan staat maken op hetgeen God belooft of zegt 8). Daarmee is niet bedoeld een oppervlakkig voor waar houden, waartoe de mens het uit eigen krachten kan brengen (de *fides informis* of *acquisita* der Roomsen), maar het ware geloof 7). Bij dat geloof neemt het hart het Woord geheel en al in zich op, absorbeert het als 't ware 8).

Zodanig geloof dat zich aan het Woord hecht is de aanvang der verlossing 9). Aan het Woord wordt de rechtvaardiging des zondaars toegeschreven, wanneer het door het geloof wordt aangenomen 10). Door het geloof in het Woord heeft de ziel leven 11).

1) o. 1. v. a. IV, p. 112. *Tessaradecas consolatoria*. 1519.

2) o. 1 v. a. IV, p. 228. *De libertate Christiana*.

3) Gal. III, p. 220 cap. II, vs. 16a. 1519.

4) L 1, p. 278 cap. III, vs. 13, 14.

5) o. E. 1. XIV, p. 259. Ps. 5 vs. 12.

6) B. W. I, S. 256, 257, aan Cardinaal Cajetanus, Augsburg 14 Oct. 1518: *fides nihil aliud quam quod Deus promittit aut dicit oralere*.

7) o. 1. v. a. IV, p. 339. *Disputatio de fide infusa et acquisita*. 1520.

8) o. 1. v. a. IV, p. 225. *De libertate Christiana*.

9) o. 1. v. a., V, p. 38. *De tapt. Bab. Ecclesiae*.

10) o. 1. v. a. V, p. 194. *Assertio omnium articulorum etc.*

11) o. 1. v. a. IV, p. 222. *De libertate Christiana*.

147

Geloof in het Woord is de grootste eer die men Gode bewijzen kan; omgekeerd kan men Hem geen groter belediging toevoegen dan door Zijn Woord niet te geloven 1).

Ook het gebed is alleen dan goed, wanneer men daarbij gelooft in Gods Woord. Het komt er niet op aan, of het "viel, siiss, lang, andachtig" is, maar of men daarbij gelooft dat men verhoord zal worden, hoe onwaardig men ook zij, op grond van Gods waarachtige belofte 2). Wie bij zijn gebed twijfelt aan Gods belofte van verhoring, begaat twee verkeerdheden; hij doet zijn gebed te niet, en hij behandelt God als een leugenaar 3).

Bijzonder sterk treedt deze beschouwing van het verband tussen geloof en Woord op de voorgrond in verband met de Sacramenten, vooral de biecht en absolutie. In 1513-1515 zien wij daarvan nog geen spoor. In 1516 troffen wij reeds een sterke uiting aan van dien aard 4). Na 1517, toen de aflaatstrijd Luther dikwijls aanleiding gaf zijn beschouwingen over boete, biecht en absolutie uiteen te zetten, komt hij telkens weer op dit gevoelen terug. Het is eigenaardig, hoe hij, die bij zijn optreden tegen de aflaathandel zo ernstig streed tegen de valse gerustheid aangaande de vergeving van zonden, waarin men door het kopen van aflaatbrieven geraakte, die zelfs tijdens dien strijd eens ten enenmale ontkende dat een mens van zijn zaligheid verzekerd zou kunnen zijn 5),

1) 1.1. p. 227.

2) 21 S. 227. *Auslegung des Vaterunsers u. s. w.*

3) 162 S. 70. *Sermon vom Gebet*.

4) Zie blz. 145.

5) o. 1. v. a. I, p. 263. *Brief aan Aartsbisschop Albert v. Mainz*.

148

hier een opvatting huldigt, die schijnbaar nog lakser is dan die van Tetzl en zijn volgelingen. Maakten dezen de zekerheid der zaligheid althans nog afhankelijk van het betalen van geld, Luther wilde dat de biechteling, zonder dat hem enige voorwaarde werd gesteld, ook buiten de vraag naar

persoonlijk berouw om, enkel geloofde in het Woord dat de priester hem uit Gods Naam toesprak: "Uw zonden zijn u vergeven" 1). Evenzo wilde hij, dat men bij de voorbereiding voor het aangaan aan het Sacrament niet daarop zou zien of men zonde had of niet, maar dat men én bij de voorbereiding én bij het aangaan zelf zou geloven in Woorden van Christus als: Matth. XI vs. 28 2).

De Rooms en vielen hem daarop aan. Zij konden daarin niets anders zien, dan dat Luther op deze wijze een vrijbrief wilde geven om te zondigen. Luther hield echter op dit punt voet bij stuk. In zijn bericht over het onderhoud met Cajetanus deelt hij mee, dat twee punten vooral voorwerp van bespreking waren geweest: een vraag aangaande de bul Extravagans van Paus Clemens over de aflaat, en Luthers overtuiging dat bij het ontvangen van het Sacrament geloof noodzakelijk is, waar Cajetanus zich niet mee kon verenigen. Luther zegt dat dit laatste de hoofdzaak is; want men wordt niet daarom een slecht Christen, dat men van de pauselijke bul niets weet.

- 1) o. 1. v. a. I, p. 338, 339. Sermo de poenitentia. p. 379 sqq. Disputationes. II, p. 241. Resolutiones Disp. de virt. indulg. B. W. I, S. 256, 257. An Cajetanus, A. ugsb. 14 Oct. 1518. 21 S. 245 Kurze Anweisung wie man beichten soli. 1519.
- 2) 162 S. 25. Predigt von der wurdigen Bereitung zum hochw. Sacrament. o. E. 1. XII, p. 228. Instructio pro confessione peccatorum.

149

Maar als men het geloof in 't Woord van Christus loochent, is men een ketter 1). Ook de pauselijke bul, die Luther in de ban deed, veroordeelde zijn beschouwing dat de mens op het Woord van Christus en niet op zijn eigen berouw heeft te zien. Luther echter beschuldigde die bul, dat ze de mens leerde op zand te bouwen, doordat hij zijn vertrouwen volgens haar van de hooggroothed van zijn berouw, dus van menselijk werk, afhankelijk moest maken 2).

Wij weten van Luther genoeg om de veronderstelling af te wijzen, als zou hij omtrent de zonde onverschillig geweest zijn. Wij weten, met hoeveel ernst hij in het klooster op zichzelf heeft toegezien en zich heeft gegeeseld ten bloede toe vanwege zijn zonde, en dat hij juist in de aflaatstrijd optrad tegen hen, die het de mens op zedelijk gebied wel wat gemakkelijk wilden maken. Zo is hij ook juist tot de zo-even uiteengezette overtuiging gekomen doordat hij het met zichzelf zeer nauw nam; want daardoor kon hij van zichzelf nooit zeggen: nu ben ik vroom, berouwhebbend genoeg 3). Dat heeft hem in die aanvechtingen gebracht, die hem het wezen van het Evangelie beter leerden verstaan; hier leerde hij steunen op een grond die onafhankelijk was van hetgeen hij op elk ogenblik bij zichzelf zag of voelde, namelijk op Gods Woord en zijn belofte van genade; en dat Woord werd volgens hem ook in de absolutie aan de zondaar verkondigd.

- 1) o. 1. v. a. II, p. 385. Acta D. M. Luther Augustae.
- 2) o. 1. v. a. V, p. 193. Assertio omium articulorum.
- 3) Zie de aanhaling uit 1516 bladz. 145.

150

Het was iets nieuws, het Woord zó met het geloof te verbinden, iets wat sedert de dagen van Paulus niet meer zó was gezegd. Zelfs bij Augustinus is het verband tussen het geloof en het objectieve, geschreven en gepredikte Woord niet zo nauw. Eéne plaats schijnt een uitzondering te maken, de om strijd door de Hervormers aangehaalde verklaring van Johs. 15 vs. 3, waar de bekende woorden voorkomen: Accedit verbum ad elementum et fit Sacramentum; crede et manducasti. Toch blijkt m. i. uit het

verband, dat het Augustinus in de grond der zaak meer om het Sacrament dan om het Woord te doen is. De tekst die te verklaren is luidt: *Gij zijt rein om van het Woord wil dat Ik tot u gesproken heb*. Nu leert Augustinus anders, dat de reiniging plaats heeft door de doop. Maar hij zou daardoor in botsing komen met de tekst die de reiniging aan het Woord toeschrijft. Dit zocht hij zó te verenigen, dat het Woord het Sacrament tot Sacrament maakt. Hij erkent, dat het Woord des geloofs ook macht heeft en haalt daarvoor verschillende plaatsen aan. Maar om de Doop is het hem toch te doen.

Ook Gregorius Magnus, die volgens Harnack 2) van het *verbum fidei* meer dan eens gesproken heeft, kan in dezen niet op Luther ingewerkt hebben; want hij wordt nooit voor dit gevoel aangehaald, terwijl anders zulk een medestander aan Luther zeer welkom zou geweest zijn; ook zegt Luther in 1523 van hem: Er ist freilich ein heiliger Mann gewest, aber reine Predigten sind nicht eines Hellers wert 3).

1) Opp. III. 511-512.

2) Lehrbuch der Dogmengeschichte. III, S. 243.

3) 51, S. 48. Die Epistel S. Petri gepredigt und ausgelegt.

151

We hebben hier te doen met een waarheid, die Luther niet van anderen heeft overgeschreven, maar die Gods Geest hem langs een weg van zware aanvechtingen heeft leren verstaan, en die altijd in het middelpunt is gebleven van zijn beschouwingen aangaande de verhouding tussen God en de mens.

Maar was het niet toch een zeer gevaarlijke stelling? Als men onvoorwaardelijk mocht geloven in het Woord van Gods genade, was dan niet de teugel losgelaten aan de grootste losbandigheid op zedelijk gebied? Van zodanige verkeerde vrijheid had Luther ook in deze tijd een grote afkeer; ook van zodanig geloof, waarbij men de beloften van Gods genade zich toeëigent zonder werkelijke ernst: dat is juist het kenmerk der goddelozen; de ware vrome beeft voor Gods Woord 1). Ook wil hij, dat men eerst zelf de vrucht des levens tone, voordat men anderen het Woord gaat leren 2). Maar daarvoor, dat de mens goede vruchten voortbrengt, is juist het Woord van groot belang. Niet slechts dat het Woord alleen, en niet menselijke overlevering, bepaalt wat goed is 3); het brengt er de mens ook toe. Het maakt hem tot zondaar, doordat het hem zijn zonde blootlegt, maar het maakt hem ook vroom 4). Dit is juist een teken dat het de goede prediking is, wanneer het ingang vindt, zodat de mens er met ernst naar begint te leven 5).

1) o. E.1. XIV, p. 37, 39. Ps. 1 vs. 4, 5.

2) 1. 1. p. 34 vs. 3.

3) 1.1. p. 25, 26, 192, 193. Ps. 1 vs. 2. Ps. 5 vs. 5, sin.

4) 21, S. 185, Auslegung des Vaterunsers u. s. w. 1518. o. E. 1. XV, p. 92. Ps. 9 vs. 7. 1520.

5) 40 S. 14. Auslegung des 110. Psalms (1518).

152

Het is een Woord van leven, van gerechtigheid en van deugd 1). Het Woord van Christus maakt gering wat groot is, vernedert hen die hoogmoedig zijn, doet te niet al wat verkeerd is en maakt het God welgevallig 2). Om tot geloof, hoop en liefde te komen moet de mens lijdelijk zijn gelijk het leem in de hand van de pottbakker, dan brengt God hem daartoe door de beweging, trekking en leiding van het Woord 3).

Dat alles heeft Luther reeds geleerd in de tijd der Psalmen-Vorlesungen. Op te merken is nu, dat hij in deze tijd meer nog dan vroeger ook in dit opzicht

het verband tussen geloof en Woord op de voorgrond doet treden. Door het geloof in het Woord reinigt Christus zijn bruid, de gemeente, van al haar zonden 4). Het geloof, waarin de mens zich op Gods Woord verlaat, is begin, midden en einde van alle goede werken en gerechtigheid 5). Het geloof in het Woord maakt de mens vrij van afgoderij en begeerlijkheid, en tot een waren dienaar Gods 6). Met het geloof in het Woord is de liefde onafscheidelijk verbonden 7). De geboden Gods willen vervuld zijn; dat kan de mens echter niet; daarom komt tot hem het Woord der belofte van Gods genade; wie zich daaraan houdt vervult de geboden.

- 1) o. 1. v. a. IV, p. 225. De libertate Christiana 1520.
- 2) o. E. 1. XV, p. 75. Ps. 2 vs. 9. 1519.
- 3) 1.1. p. 262. Ps. 5 vs. 12. 1519.
- 4) o. 1. v. a. IV, p. 228. De libertate Christiana.
- 5) 27, S. 144. Sermon von dem Nenen Testament. 1520.
- 6) o. o.1. XII, p. 5. Decem praecepta.
- 7) Gal. III, p. 378, 379. cap. 5 vs. 6. B. W. I. S. 408 an Joh. Sylvius Egranus. 1519.

153

Want door het geloof neemt de ziel het Woord zÓ in zich op, dat het geheel en al daarmee tot één wordt; gelijk ijzer vuur in zich opneemt en daardoor gloeiend wordt, zo ontvangt de ziel, die het Woord in zich opneemt ook alle deugden van het Woord 1). De mens wordt goed zonder werken, alleen door het geloof in het Woord der Waarheid, en waar men dat Woord aanhangt, heeft men deel aan de gerechtigheid, wijsheid en goedheid van dat Woord 2).

Zo komt Luther juist doordat hij, zonder te zien op eigen werk, zich in het geloof aan het Woord van Gods genade vastklemmt, door dat Woord tot de ware goede werken, tot de wandel in een vrijheid, waarvan de Roomse geen begrip had. Wel past hij die vrijheid nog niet volledig toe, en komt hij aan het einde van, zijn geschrift "De libertate Christiana" nog tot een soort van zelfkastijding. Maar toch is juist dit geschrift van het hoogste belang; hier vinden wij inderdaad een oplossing van de vraag, hoe de Christen er toe komt uit zijn wandel zijn geloof te tonen, zonder daarbij zich te begeven onder de geest der dienstbaarheid.

Men stelle zich echter niet voor, dat Luther, nu hij tot helderder inzicht omtrent de leer der genade was gekomen, ook maar alles voor het grijpen zou hebben gehad. Evenals in vroeger jaren was zijn leven vol van innerlijken strijd; des te meer moest dit het geval zijn, waar hij naar buiten zulk een ontzettende worsteling had te doorstaan Maar in zulke tijden was het Woord ook thans zijn sterkte, zijn wapen en zijn troost.

- 1) o. 1. v. a. IV, 224, 225. De libertate Christiana.
- 2) o. 1. v. a, V, p. 281. Resolutio disputationis de fide infusa et acquisita.

155

Het maakt de zielen sterk in aanvechting en vervult ze met geloof, zodat ze dood, zonde noch duivel vrezen. Het is een zwaard, dat alle vijanden der ziel ternederwerpt 1); tot op de jongsten dag zullen Gods kinderen alle aanvechtingen met het Woord afweren 2). ' Uit de Heilige Schrift moeten we onzen troost putten 3). Het Evangelie is ons heil en onze sterkte; daarheen moeten we onze toevlucht nemen; daar zullen wij troost vinden; maken wij er echter geen gebruik van, dan staat de duivel in een hoek "et aperit os, sperret das Maul auff et subsannat nos" 4).

Evenals het volk Gods in Zijn Woord geboren is, zÓ moet het ook door dat Woord onderhouden worden 5); daardoor wordt het geweid en daaruit leeft het 6). Het maakt dat het hart blijmoedig is en vol vertrouwen in God 7).

Wanneer men aangevochten wordt in de stervensure, houde men zich aan het Sacrament; want daarin is een Woord Gods, dat ons Christus voorhoudt met al Zijn goed, tegen over dood, zonde, duivel en hel 8). Gods Woord is een Woord van licht, leven, vreugde en vrijheid; men kan alles missen behalve het Woord 9). "Solcher Lehre ist die Schrift voll, voll, voll !" 10).

1) 162, S. 161. Sermon von der guten Werken, 1519. 21, S. 202, 206, 207. Auslegung des Vaterunsers, u. s. w. 1518.

2) 40, S. 10 ff. Auslegung des 110. Psalms.

3) o. 1. v. a. IV, p. 88. Tassaradecas consolatoria. 1519.

4) W. A. IV, S. 554. Richt, 5 vs. 8.

5) 21, S. 201. Auslegung des Vaterunsers u. s. w.

6) o. E. 1. XIV, p. 186. Ps. 5 vs. 4.

7) Gal. III, p. 145. cap. 1 vs. 1.

8) 21, S. 269. Sermon von der Bereitung zum Sterben.

9) o. 1. v. a. IV, p. 227. De lib. Christ.

10) 21, S. 197. Auslegung des Vaterunsers

Bij dat alles is Luther echter evenmin als in 1513-1515 blind voor feiten, die tegen het veelomvattende der werking van Gods Woord zouden kunnen aangevoerd worden. Hij weet, dat het Woord niet allen treft 1), dat zo velen het horen en toch in hun goddeloosheid volharden 2), de Schrift lezen maar niet verstaan, horen maar niet aannemen, zodat God zijn woorden aan hen verspilt 3). Hij erkent zelfs, dat het Woord juist tegenstand en rumoer verwekt, dat de grote dezer wereld er aanstoot aan nemen 4), en dat het misbruikt kan worden, zoals door de vrienden van Job 5).

Dat schrijft Luther daaraan toe, dat wij het met ons verstand en onzen wil niet kunnen aannemen, dat het niet in onze macht is 6).

In deze tijd begint hij namelijk de leer van de onvrije wil en de verkiezing op de voorgrond te plaatsen. De vrije wil is voor hem in 't algemeen een verdichtsel, een naam voor iets dat niet bestaat, een holle klank 7). Daarom bestrijdt hij de leer der scholastieken van de fides acquisita en de fides infusa. Onder het eerste verstonden zij het geloof, dat de mens uit eigen natuurlijke kracht aan het Woord schenkt,

1) 40, S. 14. Auslegung des 110. Psalm.

2) o. E. 1. XV, p. 78. Ps. 9 vs. 4.

3) o. E. 1. XIV, p. 198. Ps. 5 vs. 5-7.

4) B. W. II, S. 405. Brief an Heinrich von Buren.

6) o. E. 1. XIV, p. 213. Ps. 5 vs. 10.

6) 21, S. 208. Auslegung des Vaterunsers u. s. w.

7) Figmentum in rebus, titulus sine re. o. 1. v. a. V, p. 230. Assertia omnium articulorum etc.

157

het laatste is het geloof dat door Gods genade in het hart gewerkt wordt. In tegenstelling met de scholastieken kent Luther aan de fides acquisita volstrekt geen waarde toe. Bij beide soorten van geloof wordt het Woord gehoord, maar de fides acquisita legt het verkeerd uit, en bewaart het niet maar spuwt het uit. Alléén Gods genade doet ons Hem waarlijk kennen 1). De leer van Christus baat hen niet, die niet van binnen getrokken worden 2). God wordt uitwendig door het Evangelie gekend, maar dat beweegt de mens niet genoeg, totdat Hij ook van binnen het hart aanziet en doet beven 3). Waar dat geschiedt door de Geest, daar is de bekering 4). Slechts een bepaald getal van uitverkorenen wordt aldus met de zuurdeesem van het Woord doortrokken 5).

Maar als ik nu niet tot dat bepaalde getal van uitverkorenen behoor, aan wie God dat in het hart geeft? Met zodanige vragen heeft Luther veel te worstelen gehad. Hij geeft echter de raad ze uit het hart te verbannen; we

moeten niet in de eerste plaats daarnaar vragen of wij uitverkorenen zijn, maar naar Gods gebod 6). Men zoek geen teken uit de hemel om van zijn verkiezing verzekerd te worden, maar houde zich aan het Sacrament, waarin het Woord van Christus is 7).

- 1) 0.1. v. a. IV, p. 340. Disputatio de fide infusa et acquisita. V, p. 282. Resolutio disputationis de fide inf. Et acquisita.
- 2) Gal. III, p. 378, 379. cap. 5 vs. 6.
- 3) o. E. 1. XV, p. 125. Ps. 9 vs. 17.
- 4) 1.1. p. 78 vs. 4.
- 5) Gal. III, p. 384, 385. Ps. 5 vs. 9.
- 6) o. E. 1. XIV, p. 253. Ps. 5 vs. 12.
- 7) 21, S. 269. Sermon von der Bereitung zum Sterben.

Juist op een plaats waar hij de nadruk legt op de noodzakelijkheid ener inwendige trekking, leert hij toch ook, dat wie het Woord van Christus oprecht aanhoort en er trouw aan gelooft, spoedig met de Geest der liefde zal bekleed worden 1). Waar het uitwendig Woord goed wordt verkondigd, blijft het inwendig Woord niet achterwege, want God laat Zijn Woord niet ledig wederkeren 2). Dat de zaligmakende werking van het Woord niet bij alle hoorders aanwezig is, was dus voor Luther evenmin als in 1513-1515 een aanleiding om die werking zelf te ontkennen of gering te achten.

Daar echter volgens Luther het Woord alleen niet voldoende is en het toch God is die alles werkt, moet er ook nog een andere werking Gods bestaan naast die door het Woord. Hier komt wederom vooreerst ter sprake de verhouding tussen Woord en Geest, waaronder eigenlijk zal moeten verstaan worden de verhouding tussen de onmiddellijke en de middellijke werking van de Geest. Evenmin als in het voorgaande tijdvak laat zich thans uit de verschillende gezegden van Luther een vaste slotsom opmaken. Hij leert dat de Geest de wedergeboorte werkt 3), dat Hij een zacht, goed hart schept, hetwelk de goeden weg bewandelt 4), dat wij door Gods Geest geroepen worden 5). Op deze plaatsen horen wij niets over Gods Woord; het is dus niet

- 1) Gal. III, p. 378, 379. cap. 5 vs. 6.
- 2) 21, S. 205. Auslegung des Vaterunsers.
- 3) W. A. IV, S. 557. Richt. 6 vs. 36, 37.
- 4) 37, S. 439. Auslegung der sieben BussPsalmen.
- 6) 22, S. 20. Kurze Form der zehn Gebote. (1520).

158

uit te maken, of de werking van de Geest middellijk of onmiddellijk moet worden opgevat. Ook in dit tijdvak treffen wij de Augustiniaanse voorstelling aan van Gods Geest als de Geest der genade, Die de liefde in het hart werkt, in tegenstelling met de Wet, die dat niet kan volbrengen 1). Soms wijst Luther er op, dat de Geest bij het Woord moet komen 2). Maar brengt hij verband tussen de uitwendige werking van het Woord en de inwendige van de Geest 3). De priester leert, doopt en deelt het Avondmaal uit, en vergeeft in de absolutie de zonde; en toch is dit alles eigenlijk een werk van de Heiligen Geest in het hart. Nader wordt dit aldus toegelicht, dat de priester terwijl hij het Woord van Christus bedient, het geloof oefent, waardoor de zondaar in zijn hart gerechtvaardigd wordt. Op één plaats leert hij, dat men de Geest vooral zoeken moet in de Schrift, die Hij zelf heeft geschreven 4). Sterke nadruk legt hij op de uitspraak Gal. III vs. 2, dat de Geest ontvangen wordt door de prediking des geloofs 5). Het geloof wordt gegeven door de Heilige Geest in het Woord 6).

Ook thans zien wij twee stromingen bij Luther. Soms wil hij Woord en Geest scherp onderscheiden, zelfs scheiden; elders laat hij meer de werking van

het Woord met die van de Geest samenvallen.

- 1) Zie b. v. o. 1. v. a. I, p. 320 Disputationes; vergelijk boven blz. 86-92.
- 2) W. A. IV, S. 541. Richt. 1 vs. 8-11.
- 3) o.1. v. a. I, p. 379. Disputationes.
- 4) o. 1. v. a. V, p. 160. Assertio omnium articulorum.
- 5) Gal. III, p. 259.
- 6) Gal. III, p. 278.

159

Meer vernemen wij over de Sacramenten. In het voorgaande tijdvak wist Luther daar eigenlijk geen weg mede. De Kerk leerde hem ze als genademiddelen hoog te waarderen; hijzelf had het Woord leren kennen als het middel, waardoor God uitsluitend werkt; daarin was een tegenstrijdigheid, die toen onopgelost bleef.

In deze tijd echter komt er een wijziging in Luthers opvatting van de Sacramenten. Voor de Roomse zijn het genademiddelen in dien zin, dat Gods genade letterlijk door dezelve op de mens overgebracht wordt, dat de mens er genade door verwerft. Ze hebben een magische werking; ze werken *ex opere operato*. Geloof is er niet nodig bij de ontvangende, als hij er zich maar niet bepaald tegen verzet. Daardoor, zo werd er geleerd, waren dan ook de Sacramenten van de Kerk, in de Nieuwe Bedeling, onderscheiden van die van 't Oude Testament, die deze magische werking niet hadden.

Luther is in deze tijd van die beschouwing afgeweken. In 1516 en 1517 zegt hij over de Sacramenten in het algemeen nog zeer weinig. In 1518 horen wij hem echter in een reeks van stellingen een geheel andere leer daaromtrent uiteenzetten. Hij ontkent daar vooral dat de Sacramenten van het Nieuwe Verbond zouden zijn signa efficacia gratiae in dien zin, dat men zich slechts niet behoeft te verzetten om er vrucht van te hebben 1).

- 1) o. 1. v. a. I, p. 381. Disputationes D. M. Lutheri (1518).

Nog sterker zegt hij zulks later in het Hervormingsgeschrift, dat vooral de leer der Sacramenten behandelt "De captivitate Babylonica Ecclesiae" 1). In die tijd maakt hij ook de opmerking, dat geen der zeven Sacramenten van de Kerk in de Schrift met dien naam genoemd wordt. Er is eigenlijk maar één Sacrament, namelijk Christus zelf 2), en de drie Sacramenten die hij als zodanig laat gelden zijn eigenlijk slechts Sacramentale tekenen 3). Niet de Sacramenten zelf geven de genade en de vergeving der zonden, maar het geloof in de Sacramenten 4).

In de Sacramenten is namelijk, zo zegt hij reeds in bovengenoemde stellingen, het Woord der belofte 6). Er zijn woorden in, die ons wijzen op Christus; en op die woorden komt het vooral aan 6). De Sacramenten beloven aan allen de genade, maar geven ze alleen aan hen die geloven 7). Het is niet genoeg, als men maar geen tegenstand biedt tegen de werking van het Sacrament; men moet geloven in de woorden van Gods barmhartigheid in de Sacramenten vervat 8). Naast het uiterlijk teken is dus het Woord vooral nodig om het Sacrament werkelijk tot een Sacrament te maken; zonder dat Woord is het geen Sacrament 9).

Hier heeft Luther een belangrijke stap gedaan. Bij deze opvatting verloren de Sacramenten haar magisch karakter, waardoor ze in de Roomse Kerk zo verkeerd werken, door deelnemen aan uitwendige handelingen meent te kunnen verkrijgen.

- 1) o.1. v. a. \T, p. 62 sqq.
- 2) o. 1. v. a. IV, p. 340. (Disputatio.)
- 3) o. 1. v. a. V, p. 21. De capt. Bab. Eccl.

- 4) o. 1. v. a. IV, p. 339.
- 5) o. 1. v. a. I, p. 381.
- 6) 21, S. 269. Sermon von der Bereitung zum Sterben.
- 7) o. 1. v. a. IV, p. 340.
- 8) 24, S. 62. Grund und Ursach etlicher Artikel u. s. w. 1520. 9) z. o. 1. v. a. V, p. 62. De capt. Bab. Eccl.

161

Tevens konden echter voor Luther althans enkele Sacramenten blijven bestaan, doordien hij ook daarin betuigingen zag van die genade aan zondaren, waarin hij had leren geloven. Zó werd de tegenstelling tussen Woord en Sacrament opgelost.

In hoever zijn nu bij de enkele Sacramenten deze lijnen doorgetrokken? Aangaande één had Luther reeds in 1516 beschouwingen, die dien weg opgingen. Boven is behandeld, hoe hij in dat jaar bij de biecht vooral wees op het Woord van Gods genade, zoals de priester het als absolutie verkondigt, en leerde dat men dit Woord moet geloven. Ook na 1517 is Luther, zoals verder werd aangetoond, daarbij gebleven en heeft hij zich dikwijls in die zin uitgelaten 1). In 1520 komt echter bij hem reeds twijfel op, of de biecht wel een Sacrament is. In "De capt. Bab. Eccl." noemt hij ze wel nog onder de Sacramenten, maar aan het slot van dat geschrift redeneert hij aldus: "Er zijn vele beloften Gods. Maar niet al die beloften kunnen als Sacramenten beschouwd worden; daartoe moet er nog een uitwendig teken bij komen, en dit teken ontbreekt bij de absolutie." Hoewel hij ze hoog waardeert, twijfelt hij daarom of er de naam Sacrament aan toegekend mag worden 2). Ze is eigenlijk voor hem niet een Sacrament naast het Woord, maar een bijzondere toepassing van het Woord.

1) Zie boven blz. 145, 147 vv. v) o. 1. v. a. V, p. 117.

162

Van de andere Sacramenten behoudt Luther er twee, de Doop en het Avondmaal. Aangaande de Doop zegt hij iets in de uitleg op het Boek der Richteren, namelijk dat wij door de Doop in een krijgsveld gesteld zijn, en dat door de Doop wel de zonde, de indignitas uitgedelgd, maar de zwakheid, de infirmitas, niet geheel weggenomen is 1). Op deze lijn gaat hij verder in 1520. Met een beroep op Augustinus leert hij hier, dat de Doop de zonde niet in dien zin wegneemt, dat ze geheel verdwenen zou zijn. Maar de schuld der zonde wordt uitgedelgd 2). De Doop vergeeft wel alle zonde. Maar neemt ze niet geheel weg, maar begint ze weg te nemen 3). In die zin hebben wij het ook op te vatten, wanneer Luther in 1518 zegt, dat ons in de Doop de gerechtigheid Van Christus wordt geschonken 4). Luther denkt dus volgens deze plaatsen bij de Doop niet zozeer aan een werking van God in de mens, als wel aan een rechterlijke uitspraak Gods over de mens, waarbij hij wordt vrijgesproken. Reeds in 1518 acht Luther ook het geloof vooral nodig bij de Doop 5).

In 1519 begint Luther nog meer op het Woord in de Doop te wijzen. In dit jaar hield hij een preek "vom Sacrament der Taufe". Letterlijk komt daarin wel weinig voor over het Woord in de Doop. Maar zakelijk geeft Luther duidelijk zijn nieuwe beschouwing weer, wanneer hij zegt: Men houde zich tegenover de beschuldigingen van zijn geweten "keek und frei" aan de Doop en zegge met ootmoed:

- 1) W. A. IV", S. 550. Richt. 4 vs. 14.
- 2) 24, S. 45. Wider die Bulle des Endchrists.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 179. Assertio omnium articulorum etc.
- 4) o. 1. v. a. II, p. 329. Sermo de duplici justitia.
- 5) B. W. I, S. 260. An Cardinal Cajetan.

"Ik weet dat ik geen goed werk heb in te brengen, maar ik ben gedoopt, en daarmee heeft God, Die niet liegen kan, Zich verbonden om mijn zonde mij niet toe te rekenen, maar die te doden en uit te delgen" 1). In dit jaar spreekt hij over de Doop als over een verbond met wederzijdsche verplichtingen. God verplicht zich in de Doop de zonden des mensen te vergeven en uit te delgen; aan de mens wordt daarbij de voorwaarde gesteld, dat hij de zonden niet goedkeurt of er in volhardt 2). Ook in 1520 spreekt Luther nog van een gelofte van onze zijde bij de Doop; die gelofte wordt echter in de Geest der vrijheid opgevat; hij noemt ze in tegenstelling met de geloften van bedevaarten, armoede, kuisheid en gehoorzaamheid: de *libertas religiosissima et operosissima baptismi* 3).

In verband daarmee staat, dat Luther in dit jaar nog meer dan in de voorgaande jaren de nadruk legt op Gods belofte in **de Doop**. Wat helpt het, veel over de Doop te spreken als men daarover zwijgt? De Doop op zichzelf maakt niemand rechtvaardig, maar het geloof in de belofte, bij welke de Doop wordt gevoegd; dát geloof maakt rechtvaardig en vervult hetgeen de Doop aanduidt 4). Luther noemt als zodanige belofte vooral Markus 16 vs. 16. *Wie gedoopt wordt*, moet deze toezegging voor waar houden en geloven, dat hij zeker zalig wordt als hij gedoopt. wordt 5).

1) 21, S. 237.

2) o. 1. v. a. III, p. 398. *Coneio de Baptismo*.

3) o. 1. v. a. V, p. 71. *De tapt. Bab. Ecclesiae*.

4) L 1. p. 59, 64.

5) 24, S. 62. *GPund und Ursach etlicher Artikel u. s. w.*

Hoe is het echter met de kinderen, die toch nog niet kunnen geloven? *Die worden gedoopt op grond van het geloof der ouders*. Luther verblijdt zich, dat de kinderdoop althans in de Roomse Kerk gebleven is; anders hadden de Roomsens ook bij dit Sacrament allerlei voorbereiding en oefening geëischt, waardoor zij de belofte van Gods genade krachteloos zouden hebben gemaakt 1).

Zo is dus bij de Doop volgens Luther in deze tijd van magische werking vrijwel geen sprake meer; alles wordt beheerst door Woord en geloof.

Belangrijk is nu de vraag, in hoeverre Luther deze lijnen ook doortrekt bij de leer van het **Avondmaal**, waarin hij, zoals bekend is, niet volledig de Roomsens zuurdeesem heeft uitgezuiverd. Toch verwerpt hij in zijn geschrift "*De captivitate Babylonica Ecclesiae*" het verbod van de drinkbeker aan de leken, de opvatting van de mis als een offer of een goed werk, de missen voor anderen en zelfs de leer der transsubstantiatie 2). Aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus kent hij in deze tijd weinig waarde toe voor het ' geestelijk leven 3). Het geestelijk lichaam -van Christus is ons veel meer nodig dan zijn natuurlijk lichaam. De betekenis van het Heilig Avondmaal ziet hij vooral in de gemeenschap der heiligen met Christus en onderling. Maar denkt hij daarbij niet zozeer aan persoonlijke gemeenschap, als wel aan gemeenschap van goederen 4).

1) o. 1. v. a. V, p. 71, 55, 56.

2) o. 1. v. a. V, p. 23, 35, 45, 29 sqq.

3) 21, S. 206, 207. *Auslegung des Vaterunsers u. s. w.* 1518.

4) 27, S. 29, 30, 38, 40. *Sermon von dem hochwürdigen Sacrament des wahren Leichnams Christi*. 1519.

Zelfs zou hij in deze tijd, zoals hij een vijfde jaren later betuigde, zeer

dankbaar geweest zijn, wanneer iemand hem had kunnen aantonen, dat Christus in 't geheel niet lichamelijk in het Avondmaal tegenwoordig is; hij wist dat hij daarmee aan het Pausdom de zwaarsten slag had kunnen toebrengen 1). Toch heeft Luther zich daarvan niet kunnen overtuigen; hij bleef de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal leren 2); en noemde de Pigharden, de partij onder de Bohemen die haar ontkende, ketters 3). Wat had het dan voor belang voor Luther, dat Christus lichamelijk in het Avondmaal tegenwoordig zou zijn? Zeer duidelijk is hij reeds van de aanvang af daaromtrent niet. Eéne van zijn uitlatingen dienaangaande uit het jaar 1519 luidt als volgt: "ubir das Alles hat dieser (nl. Christus) zwo Gestalt nit bloss, noch ledig eingesetzt, sondern sein *wahrhaftig* natürlich Fleis in dem Brod und sein natürlich wahrhaftig Blut in dem Wein geben, - dafs er je ein vollkommenes Sacrament oder Zeichen gebe. Denn *zugleich* als das Brod in seinen wahrhaftigen natürlichen Leichnam und der Wein in sein natürlich Blut verwandelt wird, also *wahrhaftig* werden auch wir in de geistlichen Leib, das ist in die Gemeinschaft Christi und aller Heiligen gezogen und verwandelt und durch dies Sacrament in alle Tugenden und Gnad Christi und seiner Heiligen gesetzt" 4).

1) 53, S. 274. An die Christen zu Strassburg. 1524.

2) 27, S. 38. o. 1. v. a. V, p. 29 sqq.

3) 27, S. 74. Erklärung D. M. Luthers etlicher Artikel in seinem Hermon vom Sacrament. 1520.

4) 27, S. 38, 39.

166

Hier komt alles aan op de betekenis der ddor mij gespatieerde woorden: "zugleich" en "also wahrhaftig". Bij het woord "zugleich" zou men, als het op zichzelf stond, meer aan een magische werking denken; daarentegen wijzen de woorden "also wahrhaftig" op een opvatting, die aan de Heidelberger Catechismus herinnert 1), dat men namelijk, zo waarachtig als men het uiterlijk tee- ken ontvangt, ook gemeenschap heeft met Christus en al Zijn goed; alleen dat Luther bij het uiterlijk teken niet aan brood en wijn alleen denkt, maar het beschouwt als een wonderteken. Voor deze opvatting pleit ook hetgeen Luther in De capt. Bab. Eccl. aan Christus in de mond legt: Et ut certissimus de hac promissione irrevocabili sis, corpus meum tradam et sanguinem fundam, morte ipsa hanc promissionem confirmaturus, et utrunque tibi in signum et memoriale eiusdem promissionis relicturus 2).

Hiermee komt Luther ook op de lijn, door hem bij zijn beschouwingen over de Sacramenten in het algemeen getrokken. Niet onmiddellijk heeft hij echter een oog voor het verband tussen het Avondmaal en het Woord. In de dikwijls aangehaalde "Auslegung des Vaterunsers für die ein föltigen Laien" uit het jaar 1518 staat het Sacrament meer naast het Woord 3). Toch leert hij in dat jaar reeds, dat de voorbereiding op het Avondmaal behoort te bestaan in afzien van eigen waardigheid of onwaardigheid, en geloof in woorden als Matth. 11 vs. 28 4).

1) Vraag 75, 79.

2) o. 1. v. a. V, p. 39, 40.

3) 21, S. 206, 207.

4) 16 S. 25. Predigt von der würdigen Bereitung zum hochwürdigen Sacrament.

167

In 1519 is er wel in de straks aangehaalden Sermon von dem hochwüldigen Sacrament nog geen sprake van het Woord in het Sacrament 1). Maar in een andere Latijnse leerrede van dat jaar vermaant Luther zijn toehoorders, vast te vertrouwen op de belofte van Christus in de inzettingswoorden en op

grond daarvan te geloven, dat het waarheid is, dat Christus Zijn lichaam voor ons heeft overgegeven en Zijn bloed heeft vergoten tot vergeving der zonden 2). Hetzelfde leert hij in 1520. Het Avondmaal, zo zegt hij in De capt. Bab. Eccl. is een testament, een belofte van de vergeving der zonden, bezegeld door de dood van Christus, en vereist evenals alle Sacramenten geloof 3). Op die belofte' van Christus, zoo- als ze b.v. Matth. 26 vs. 26-28 is gegeven, dient men te vertrouwen en op grond daarvan te geloven, dat Christus waarlijk Zijn lichaam voor ons overgegeven en Zijn bloed vergoten heeft 4). Dit Woord is de hoofdzaak in het Avondmaal 5). Daarom keurt Luther ook, anders dan de latere Luthersche Kerk, het particulier houden van het Nachtdmaal af; want de openbare verkondiging van het Evangelie is bij het Avondmaal het voornaamste s). Zonder dit Woord Gods is het Sacrament dood, als een lichaam zonder ziel, een vat zonder wijn en een buidel zonder geld 7).

1) 27, S. 28-45.

2) o. 1. v. a. III, p. 432. Concio de confessione et eucharistia.

3) o.1. v. a. V, p. 37.

4) 24, S. 62 ff. Grund und Ursach etlicher Artikel u. s. w. 27, S. 144. Sermon von dem Neuen Testament

5) o. 1. v. a. V, p. 42, 43.

6) o. E. 1. XV, p 115. Ps. 9 vs. 15.

7) 27, S. 153, 154.

168

Het Avondmaal wordt zelfs een deel van het Evangelie of een hoofdsom van het Evangelie genoemd 1).

Op grond van het voorgaande mogen wij wel verwachten, dat waar het Avondmaal en het Woord met elkaar vergeleken worden, het laatste door Luther hoger zal worden gewaardeerd. Wel schijnt hij een enkele maal bij het vieren van de Rustdag de mis vóór het Woord te plaatsen. Maar kort daarna zegt hij, • dat het horen van het Woord meer nodig is dan het horen der mis 2). Ten zeerste keurde hij af, dat men in die dagen meer de mis las dan predikte, en als men predikte, dan nog niet eens over Christus, maar b. v. over Dietrich von Bern 3).

Drie van de zeven Sacramenten der Roomse Kerk heeft Luther dus behouden, hoewel met grote wijziging der betekenis, en bij één van de drie weifelende. Hij kon dat doen, doordat hij ze in verband kon brengen met het Woord van Gods genade. De overige vier verwerpt hij, omdat hij ze niet als zodanig in de Schrift ingezet vindt, en er geen Woord der belofte bij is.

Vooreerst wordt in "De captivitate Babylonica Ecclesiae" het vormsel om bovengenoemde redenen afgekeurd. Luther weet niet waartoe het is uitgevonden, dan om aan de bisschoppen wat te doen te geven 4). Het komt niet bij hem op, om aan deze plechtigheid, zoals thans veelal onder Protestanten geschiedt, het karakter toe te kennen van een zelfstandig op zich nemen van het Doopverbond. Daarvoor zal hij te af kerig geweest zijn van al wat naar vrije wil zweemt.

1) o. 1. v. a. V, p. 54.

2) o. E. 1. VII, p. 81, 84: Decem praecepta.

3) 21, S. 204. Auslegung des Vaterunsers u. s. w.

4) o. v. a. V, p. 86, 87.

169

Ook het huwelijk noemt Luther, hoewel hij het hoog waardeert geen Sacrament, geen teken ingesteld door Christus, waardoor ons Gods genade zou verzegeld worden 1).

De priesterwijding is onbekend aan de Kerk van Christus, maar uitgevonden

door de Kerk van de paus. De naam "priester" komt toe aan allen die gedoopt zijn, niet aan een afzonderlijken geestelijken stand 2).

Het laatste oliesel, in 1519 nog tot de Sacramenten gerekend 3), is volgens De tapt. Bab. Eccl. niet door Christus ingesteld; Luther betwijfelt, zoals wij boven zagen de echtheid van de brief van Jacobus, waarop men zich voor dat Sacrament beriep; en al zou de brief echt zijn, zo had Jacobus toch geen recht gehad om een Sacrament in te stellen. Ook spreekt deze niet van een "laatste" zalving. Toch kan het oliesel nog nut doen door het geloof van hem die het ontvangt, al dwaalt ook hij die het bedient 4).

Alle Sacramenten heeft dus Luther óf verworpen óf zó gewijzigd, dat het Woord daarbij de hoofdzaak is. Hij zal dus met nog meer recht dan in de jaren 1513-1515 kunnen zeggen, dat het Woord het genade-middel bij uitnemendheid, ja het enige genade-middel is. Zó drukt hij zich dan ook meer dan eens uit.

1) 1.1. p. 88 -111.

2) 1.1. p. 101-111, z. o. 24, S. 17 von de neuen Eckischen Bullen und Liigen.

3) 21, S. 256. Sermon von der Bereitung zum Sterben.

4) o. 1. v. a. V, p. 112-116.

170

Het Woord is het enige "vehiculum gratiae" 1). God verkeert op geen andere wijze met de mens dan door het Woord der belofte, en wij kunnen ook nooit anders met God verkeren, dan door het geloof in dat Woord 2). Alleen door Gods Woord en de donder van het Evangelie worden de zondaren gedood en levend gemaakt 3). Alleen door het Woord leeft de ziel, wordt zij geweid en behouden 4). Alleen het Woord kan ons sterken in de ure van aanvechting en dood 5). Alles kan de ziel missen behalve het Woord 6). Christus doet alles in de wereld alleen door het Woord der Evangeliepredikers; alles geschiedt in de mensa alleen door het Woord 7). Hiermee hebben wij nagegaan wat Luther in de jaren 1516-1520 omtrent het Woord heeft geleerd. Wij zagen, hoe Luther het gezag van de Schrift blijft erkennen, hoe er bij hem thans meer dan vroeger een streven is om de eenheid tussen het Oude en het Nieuwe Testament te doen uitkomen. De onderscheiding tussen Wet en Evangelie blijft bestaan, maar de betekenis van die uitdrukkingen heeft zich onder de invloed van Augustinus gewijzigd. In verband daarmee is de allegorische methode, voorzover zij een meervoudige betekenis van een Schriftwoord veronderstelde, verlaten. Het gezag van de Schrift wordt hoe langer hoe meer

1) Gal. III, p. 259. Cap. 3 vs. 3.

2) o. 1. v. a. V, p. 41. De capt. Bab. Eccl. 1520.

3) Gal. III, p. 334. Cap. 4 vs. 13, 14. 1519.

4) o. E. 1. XIV, p. 23. Ps. 1 vs. 1. p. 186. Ps. 5 vs. 4. 1519.

5) 21, S. 195-197. Auslegung des Vaterunsers. 1518.

6) o. 1. v. a. IV, p. 221. De libertate Christiana 1520. 7) o. E. 1. XV, p. 17, 21. Ps. 8 vs. 3.

171

tegenover dat der rede en van de Kerk op de voorgrond geplaatst, hoewel er een enkele maal twijfel aan de brief van Jacobus wordt geopperd. In deze tijd wordt ook de Schrift in haar geheel Gods Woord genoemd. Van het gezag der Roomse Kerk maakt Luther zich geheel en al los; kerkvaders, geestelijken, pausen, zelfs concilies, kunnen dwalen en hebben gedwaald. Het gepredikte Woord wordt, evenals in het vorige tijdvak, wat zijn werking aangaat, hoog gewaardeerd. Het ontleent echter zijn gezag en zijn waarde, zoals nu duidelijker aan de dag treedt, niet aan het ambt van de spreker, noch aan diens persoonlijkheid, maar daaraan dat het waar is, dat het

overeenkomt met het geopenbaarde Evangelie. Het inwendig Woord acht Luther in 1518 nog zeer hoog. Maar treedt het langzamerhand op de achtergrond, hetgeen in verband staat met Luthers afnemende sympathie voor de Mystiek. Er zouden echter nog andere geesten moeten opstaan, eer Luther zo sterk op het uitwendig Woord de nadruk ging leggen als hij later heeft gedaan. Wat het Woord in verband met het leven aangaat, vonden wij, behalve wellicht in de jaren 1516 en 1517, dezelfde hoge waardering als vroeger.

Evenals toen, leert hij thans dat de bekering geschiedt door het Woord. Nog meer dan vroeger wordt, onder de invloed van de gewijzigde opvatting van het begrip "Evangelie", de nadruk gelegd op het verband tussen Woord en geloof ook waar er sprake is van de werking van het Woord ten opzichte van de wandel. In geestelijke aanvechting is het Woord voor Luther ook thans een liefelijke troost en een machtig wapen. Hij erkent echter evenals vroeger, dat de werking van het Woord Soms beperkt is, en wel, zoals thans duidelijker blijkt, tot de uitverkorenen. Hij neemt echter daaruit geen aanleiding om het Woord als genademiddel te verachten of zich minder aan het Woord toe te vertrouwen. Van de werkzaamheid van de Geest horen we nog weinig. Zeer groot is de verandering in de beschouwing van de Sacramenten. Een viertal wordt er geheel verworpen; bij de overigen treedt de magische werking op de achtergrond; hoofdzaak wordt het Woord der belofte, dat in het Sacrament door een teken wordt verzegeld. Zo blijft in dit tijdvak het Woord het middel bij uitnemendheid, waardoor God werkt.

Met het jaar 1520 is als het ware de groeitijd van Luthers theologie, inzonderheid van zijn beschouwingen over Gods Woord, ten einde. Enkele punten wachten nog op wijziging. In het algemeen is echter hetgeen later komt slechts nadere, breedvoerige uiteenzetting van hetgeen reeds aan het einde van dit tijdvak door de Hervormer is uitgesproken.

HOOFDSTUK III. Luthers leer over Gods Woord in 1520.

A. Het wezen van Gods Woord.

De breuk met Rome was sedert het verbranden der pauselijke bul onherstelbaar. Op de rijksdag te Worms in 1521 bleef Luther pal staan. Het door hem gesprokene en geschrevene vindt niet alleen gretige opname in menig hart, maar is ook aanleiding dat vele verkeerdheden der Roomse Kerk in belijdenis en leven worden weggenomen; de Kerk wordt hervormd, en jaren lang onderwijst Luther dat deel van die hervormde Kerk dat zich naar hem noemt, door zijn prediking, geschriften en brieven. Al kan men de ontwikkeling van Luthers theologie na 1520 als in hoofdzaak geëindigd beschouwen, toch is de meer breedvoerige uiteen zetting in later tijd voor ons van groot belang. Ook werd vooral door het optreden der wederdopers, het geschil met Zwingli, het Antinomianisme van Agricola en het misbruik van de loer dor verkiezing aanleiding gegeven tot wijziging of nadere toelichting en formulering van verschillende leerstukken.

Dezelfde indeling van vroeger volgende, behandelen we vooreerst de vragen aangaande het gezag van de Schrift en haar onderdelen, om vooral te zien in hoeverre de uitdrukkingen "Schrift en "Gods Woord" voor Luther hetzelfde betekenen.

In het algemeen kunnen we evenals bij de vorige tijdvakken vooropstellen, dat Luther de Goddelijke ingeving, van de Schrift in deze tijd heeft geleerd. Mozes en de Profeten, David en de Apostelen hebben door de Geest Gods geschreven. Ze zijn Gods predikers en schrijvers, en wanneer ze prediken, schrijven zij hetgeen men noemt de Heilige Schrift 1). De geschriften der Apostelen en Profeten hebben een bijzonder gezag, dat aan niemand uit later tijd mag toegekend worden 2). De Schrift wordt Gods Woord genoemd, zowel in de eerste jaren van dit tijdvak 3), als later 4).

Hiermee schijnt nu wederom niet in overstemming te zijn de wijze waarop Luther zich na 1520 dikwijls uitlaat over Mozes, het Oude Testament en de Wet, in tegenstelling met Christus, het Nieuwe Testament en het Evangelie. Wij herinneren ons, dat zulks ook het geval was vóór 1516; later legde Luther meer nadruk op de eenheid van de Schrift; thans echter schijnt hij tot het vroegere standpunt terug te keren.

1) 34, S. 259, 260. 1527. 54, S. 339. 1532. 202.1 S. 318, 327. 1540. 192 S. 196. 1535.

2) o. 1. v. a. IV, p. 317. Disputatio de potestate concilii. 1536.

3) b. v. o.1. v. a. VII, p. 180. De servo arbitrio. 1525.

4) 23, S. 279, 280. Die drei Symbole, oder Bekenntnis des Glaubens Christi, in der Kirche eintrachtiglich gebraucht. 1538. - De Wette V, S. 594. _Fakult, tszeugnis fur Fr. Baehofer.

175

Vooreerst komen zulke uitdrukkingen voor, waar hij de mening bestrijdt, dat alle Wetten van het Oude Testament voor ons, die onder de Nieuwe Bedeling leven, nog verbindende kracht hebben. Toen Luther op de Wartburg was, traden er namelijk te Wittenberg mannen op, die in de Hervorming veel radicaler wilden te werk gaan dan hij. Men beschouwt hen gewoonlijk als de zulken, die van het gezag van de Schrift weinig wilden weten. Er was echter bij hen, vooral in 't begin, ook nog een andere stroming. Noch Carlstad, die aan deze beweging deelnam, hoewel hij niet met de uitersten gemene zaak maakte, noch Thomas Münzer, noch ook de Zwitscherse Wederdopers dachten aanvankelijk aan een loslaten van het gezag van de Schrift. Onder de laatsten meende Grebel, dat niet Münzer

maar Luther de verachtelijke uitdrukking "Bibel, Babel, Bubel" aangaande de Schrift zou hebben gebezigd, hij troostte Münzer, dat deze de Schrift op zijn zijde had, waarvan Luther zo oneerbiedig zou hebben gesproken 1).

Het doel was bij de Wederdopers, alles in kerk en maatschappij in te richten volgens de letter van de Schrift. Men stelde zich niet daarmee tevreden, dat het Avondmaal in beiderlei gestalte bediend werd; men wilde onverwijld de ouderwetse viering der mis verboden zien. Men brak niet alleen de beelden in de kerken, overtuigd dat het tweede gebod zulks eiste, men verwierp ook de kinderdoop, omdat men daarvoor geen uitdrukkelijk voorschrift vond in het Nieuwe Testament. Zelfs wilde Jakob Strauss

1) Zie de opmerking van Dr. E. Luther Enders, B. W. IV, S. 373, waar ook verwezen wordt naar Cornelius, Geschichte des Miinsterschen Aufruhrs, II, S. 247.

177

in 1523 de burgerlijke wetten van Mozes officieel als staatswetten ingevoerd zien. Soortgelijke beschouwingen dreven het landvolk tot zijn noodlottige oorlog tegen de adel 1).

Tegen dat alles kwam Luther op en moest zich daarbij ook uitlaten omtrent de geldigheid van het Oude Testament voor de 'tegenwoordigen tijd. De burgerlijke wetten van Mozes acht Luther niet van kracht te zijn voorons; immers niet eens Nad,man de Syrier, Job of Daniël waren er aan onderworpen, daar zij buiten het land Kanaii,n leefden; hoeveel te minder wij in de tegenwoordige bedeling; anders zouden wij ons ook moeten laten besnijden 2). Elk rechter moet oordelen volgens de wetten van zijn land en niet volgens Mozes 3). De wet van Mozes is "ganz todt und abe", ze is alleen aan de Joden en niet aan ons gegeven. Wij moeten gehoorzamen aan de wetten van het land waarin wij wonen. Toch bestrijdt Luther hier niet zozeer de Goddelijke ingeving van die Wet, als wel haar gebruik als wetboek; zodanig gebruik veroordeelt hij echter ook ten opzichte van het Nieuwe Testament, zoals uit dezelfde plaats blijkt; wanneer Christus b. v. beveelt te lenen zonder terug te eisen, dan behoort zulks op de kansel gepredikt te worden, maar niet als bepaling in een burgerlijk wetboek te worden opgenomen 4). Verder gaat Luther echter, wanneer hij bij de behandeling der vraag of het beroep van krijgsman geoorloofd is, voorbeelden uit het

1) Zie Köstlin, Leben Luthers, I, S. 711.

2) B. W. IV, S. 305 an Spalatin. 14 Maerz. 1524.

3) B. W. IV, S. 355. Bedenken liber das Mosaische recht. 1524.

4) 53, S. 295, 296. An de Rat zu Leipzig. 5 Mai 1525.

Oude Testament niet genoegzaam acht 1), en wanneer hij in een geschrift tegen de muitende boeren hun niet toelaat zich te beroepen op Genesis 1 vs. 25 en Gen. 2 vs. 5, voor hun bewering dat "alle Ding frei und gemein geschaffen Bind"; want, zo zegt hij, in het Nieuwe Testament heeft Mozes geen kracht maar onze Meester Christus, Die ons met lichaam en goed aan de keizer en het wereldlijke recht onderworpen heeft, waar Hij zegt: "Geef de keizer wat des keizers is" 2).

Zelfs veroorlooft Luther zich deze vrijheid, waar de geboden zich niet meer op zuiver ceremonieel of burgerlijk gebied bewegen, maar op de grens van het morele staan. Een merkwaardig voorbeeld daarvan zien we in de veranderingen zijner beschouwing omtrent het geoorloofde van een huwelijk met de vrouw van de overleden broeder. In zijn geschrift: "De captivitate Babylonica Ecclesiae" had hij dit huwelijk voor ongeoorloofd gehouden op

grond van Leviticus 18 3). In 1531 wilde Luther echter niet dat men zich op dat hoofdstuk zou beroepen; de aldaar verboden verbintenissen zijn slechts dan voor ons ongeoorloofd, wanneer ze ook door de wet der natuur verboden worden 4).

- 1) 22, S. 251. Ob Kriegsleute auch i.m seligen Stande sein kunnen. 1526.
- 2) 24, S. 290. Wider die morderischen und aufrührerisehen Bauern. 1525.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 94, 95.
- 4) De Wette IV, *S.. 295-307. Van dezen brief, naar aanleiding van het huwelijk van Hendrik VIII aan Robert Barnes geschreven, bestaan er twee tenten: A, S. 295-300 en B, S. 301-307. Slechts B draagt de handtekening van Luther; daarom is het niet zeker of enkele woorden op S. 298, die aan de exemplalogie meer waarde toekennen, hier wel in aanmerking mogen komen.

178

Daaren tegen acht Luther in 1535 weer op grond van het gebod in Leviticus 18 een soortgelijke verbintenis voor ongeoorloofd 1), en wil hij in 1542 zelfs zodanig huwelijk ontbonden zien 2). Toch wil hij ook in 1543 niet dat de Mozaïsche Wet, zoals ze daar ligt, in Kerk of Staat ingevoerd worde 3).

Luther onderscheidt tussen de Tien Geboden, die eeuwig zijn, en de overige Wetten. Maar ook in de Tien Geboden vindt hij nog iets wat slechts tijdelijk zou zijn; bij het Sabbathsgebod is de hoofdzaak het horen van Gods Woord; verder heeft hij geen oog voor de grote betekenis van het gebod der rust ook voor de tijd na Christus; het overige is volgens hem slechts "zeitlicher Schmuck", door Mozes er aan toegevoegd 4).

Ook bij het tweede gebod ziet hij voorbij, dat beeldendienst ten allen tijde een bederf is voor de zuivere Godsverering in geest en waarheid; dit gebod gaat volgens Luther alleen de Joden aan 5); in 't algemeen is slechts dat voor ons van verbindende kracht, wat met de natuurlijke zedewet overeenstemt. Onze Meester Christus zegt ons wat wij te doen hebben; intussen is ook in het Nieuwe Testament niet alles voor ons; wanneer Jezus b.v. aan de tien melaatschen gebiedt om naar de priester te gaan, dan is dat een gebod voor hen en niet voor ons 6).

- 1) 55, S. 82. 1535 an Leonhart Beier.
- 2) De Wette, V, S. 432. An Georg Schmidt.
- 3) De Wette, V, S. 607. An D. Hesse.
- 4) 31, S. 440 ff. Ein Brief wider der Sabbather. 1538.
- 5) 29, S. 150 ff. Wider die himmlischen Propheten. 1524, 1525.
- 6) 33, S. 3-21. Predigten ober das erste Buch Mose.

179

In deze opmerking hebben wij de sleutel om dergelijke uitdrukkingen te verstaan. Luther ontkent niet dat het Oude Testament van Gpddelijken oorsprong is, dat de Wetten van Mozes gegeven zijn op Gods bevel 1), ook die welke op tijdelijke dingen betrekking hebben 2). Maar hij wil onderscheid gemaakt zien tussen hetgeen slechts aan bepaalde personen of onder bepaalde omstandigheden bevolen is, en hetgeen ook ons geboden is; waar zijn tegenstanders maar roepen "Gods Woord, Gods Woord", wil hij, dat men vraagt tot wien dat Woord gezegd is, of God het ook ons bevolen heeft 3).

Maar al is niet alles rechtstreeks tot ons gezegd, zo mag men toch niet "Molen hinter die Bank stecken"; ook diens geboden aangaande uitwendige dingen zijn, hoewel niet dwingend voor ons, toch een uitnemend voorbeeld voor hen, die regeren, b. v. het gebod der tienden, het leviraatshuwelijk, het jubeljaar 4). In zijn voorrede op het boek Deuteronomium uit het jaar 1525 zegt hij juist van die burgerlijke wetten, dat aldaar niets overtollig of dwaas is, maar alles noodzakelijk en nuttig. Hij bestrijdt de beschouwing van velen

in die dagen, die het Oude Testament minachtten. [ntegendeel, evenals Homerus de vader is van alle poezie en wijsheid der wereld, zó is ook "onze Mozes" de Vader van alle profetieën en heilige Schriften, van de hemelsche wijsheid 5).

1) o. E. 1. IV, p. 259 ad Gen. 19 vs. 1.

2) 63, S. 13. Vorrede auf das. Alte Testament 1523.

3) 33, S. 1-21. Predigten über das erste Buch Mose. 1) a. a. o.

4) o. o. 1. XIII, p. 5-11.

181

Mozes heeft niets anders geleerd dan Gods Woord 1). Tegenover de Roomse uitleggers wil hij dan ook niet toegeven, dat die burgerlijke en ceremoniele Wetten nu, omdat zij afgeschaft zijn, schadelijk en dodelijk zouden zijn; de Roomse uitleggers pasten namelijk uitdrukkingen als "de letter doodt" 2 Cor. 3 vs. 6, alléén toe op de burgerlijke en ceremoniele Wetten, terwijl zij het Evangelie tot een nieuwe Wet maakten 2).

Luther achtte echter die uitdrukkingen gebezigd aangaande de gehele Wet, zoals de mens ze gebruikt om er de zaligheid door te verkrijgen, en op deze lijn ligt ook een andere reeks van zeer af keurende uitspraken aangaande "Mozes". Deze is voor hem dikwijls de vertegenwoordiger van de Wet, zoals zij in tegenstelling met het Evangelie, de mens geboden oplegt en van het houden van die geboden de zaligheid afhankelijk maakt. De Wet van Mozes, zo zegt Luther, heeft de Joden niet gebaat ter zaligheid; de genade Gods konden zij evenmin daaruit leren als de Heidenen uit de wijsheid der rede 3). Het Woord van Mozes, de schrik en het drijven der Wet, is niet die prediking, waarmede Christus als met Zijn scepter de wereld beheerst 4). De dode brief van Mozes heeft niet kunnen teweegbrengen, dat een dood mensenhart levend gemaakt werd 5). Zelfs beweert hij, dat wij in Mozes en de profeten, als zij de Wet prediken, eigenlijk niet God zelf horen;

1) 28, S. 338. Vom Misbrauch der Messe 1522

2) Gal. II, p. 266 ad cap. 4 vs. 27.

3) 82, S. 198, 199. Predigt am Osterdienst ag. Act. 13 vs. 26-39. K. 1 P.

4) 40, S. 87 ff. Des 110. Psalm gepredigt und ausgelegt. 1539. 5) 192, S. 197. Erste Predigt über 2 Cor. 3 vs. 4-11. 12 n. Trin. 1535.

Mozes had het van de engelen ontvangen; wel moet men hem gehoorzamen, dat. is Gods wil, evenals het Gods wil is, dat men de keizer of de burgemeester gehoorzaamt. Maar in de grond der zaak hoort men daar God zelf niet, want wanneer God zelf spreekt, hoort men niets anders dan enkel liefde en genade 1). Tegenover hen die Mozes gebruiken om door hem zalig te worden, kan men niet slecht genoeg over Mozes spreken 2).

Dat daarom de Wet niet afgekeurd wordt, mits zij goed gebruikt worde, zal later worden aangetoond. Maar hier moeten we in de eerste plaats opmerken, dat voor Luther de betekenis van Mozes niet in de Wetgeving opgaat: "Moses leert nicht so stumpf dahin, dafs er, ein so grofser Prophet, nicht von Christo lehren sollte 3). Hij heeft tegen zichzelf in van Christus geprofeteerd 4). Het eerste boek van Mozes heeft haast geen wetten, maar leert ons hoe de vaderen door het geloof Gode welbehagelijk waren 5). Een en dezelfde God is van het begin af vereerd geworden, door het geloof in Christus 6). Adam reeds ontving de belofte van Christus, toen hij gevallen was en in wanhoop verkeerde; hij vernam de boodschap van het Vrouwenzaad, leefde op en verkreeg nieuwe moed.

1) 47, S. 357. Auslegung Ev. Johs, 6-8. C. 6 vs. 45, 46. 1530-32.

2) o. 1. v. a. IV, p. 127. Disputatio contra Antinomies. 1538.

3) 202.2, S. 493. Predigt Apg. 9 vs. 1-9.

4) 202.2, S. 147, 148. Moses, euer Prophet, hat von mir und wider sich selbst geschrieben. ..

da kneufel die Ohren zu du Jud und hore de Propheten! 1544. Predigt am Pfingstdienstag.

5) Gal. II, p. 245 ad c. 4 vs. 21. 1535.

6) o. 1. v. a. IV, p. 452. Disputatio theologica de Ebr. 13 vs. 14.: 1541.

183

Abraham verkreeg weer een belofte, dan later David en alle profeten; die belofte heeft hen allen in de tijd van het Oude Testament staande gehouden 1). De profeten kenden het onderscheid tussen de vleselijke beloften der Wet en de geestelijke beloften aangaande het Koninkrijk van Christus 2); hun taak was de Christus te verkondigen 3). Men moet Christus in de Schriften vinden 4). Wie dat niet kan, die late de studie van de Schrift en leze liever iets anders 5). Geheel de Schrift heeft dien inhoud; alles ziet in haar op Christus 6). Ook het eerste gebod bevat reeds het Christelijk geloof in zich 7); de Tien Geboden zijn de „dialectica Evangelii 8). Het Nieuwe Testament is uit Mozes gevloeid gelijk de regen uit de wolken; alle profeten hebben uit Mozes geput 9). Daarom noemt Luther ook het Woord van Mozes Gods Woord 10), en vermaant hij, het Oude Testament ijverig te lezen 11).

1) 172, S. 16 ff. Predigt. Johs. 8 vs. 46-59. 1523.

2) Gal. II, p. 247 ad c. 4 vs. 24. 1535.

3) 52, S. 331. Die ander Epistel S. Petri gepredigt und ausgelegt.

4) 202.2, S. 379, 380. Predigt Johs. 5 vs. 39, 40. 1545.

5) 202.2, S. 194. Predigt Offenb. Johs. 12 vs. 7-12. 1544.

6) a. a. o. S. 211 en 33 S. 21. Predigten liber das erste Buch Mose. (Vorrede) 1527.

7) 28, S. 2. Bedenken und Unterricht von de Klöstern und Geliibden. 1522.

8) B. W. VIII, S. 48. 30 Juni 1530.

9) 56, S. LXXI, Sprüche von Luther in eine Bibel geschrieven zu 5 Mose 32 vs. 2.

10) 192, S. 378. Predigt an Ostermontag Nachmittag 1537. 22, S. 154, 155 Von der Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeinde. B. W. IV, S. 211. An de Probst, die Domherren und das Capitel zu Wittenberg.

11) a. a. o. En 63, S. 7, 8. Vorrede auf das Alte Testament. 1523.

Hij wijst er op dat Jezus de Emmaïsgangers niet berispt wegens hun ongelooft aan het bericht der vrouwen, maar omdat zij de Schriften niet geloofden 1). Maar in weerwil van dat alles zagen we weer evenals in 1513-1515 een tegenstelling tussen het Oude en Nieuwe Testament, tussen Mozes en Christus; ondertussen voelt Luther zelf dat hij in dit opzicht thans een ander standpunt inneemt dan schrijvers als Hieronymus, onder wier invloed hij eertijds stond. Hij bestrijdt immers hen, die menen, dat het Oude Testament zijn betekenis geheel en al zou verloren hebben, en dat ze genoeg hebben aan het Nieuwe Testament. Maar uitdrukkelijk keurt hij ook de poging af om de tegenstelling tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament op te lossen door het veronderstellen van een allegorische betekenis naast de letterlijke 2).

Hoewel hij voor zichzelf enig allegorizeren toelaat, waarschuwt hij toch anderen zich op dat terrein te begeven; wie geen volmaakte kennis van de Schrift heeft, die doe het liever niet. Luther noemt zulke verklaringen *insulsaе et nugaces fabulae* 3). Wanneer de Apostel zegt dat de letter doodt, maar de Geest levend maakt, verstaat Luther ook thans onder de "letter" niet de letterlijke betekenis van de Schrift, maar de Wet in tegenstelling met het Evangelie.

Wanneer nu Luther toch in weerwil van die scherpe tegenstellingen tussen Mozes en Christus aan het Goddelijk karakter van het Oude Testament vasthoudt, dan vindt

1) 192, S. 375, 376.

2) (3, S. 7. Vorrede auf das Alte Testament 1523. o. 1. v. a. V, p.;9) i. liosponsio ad libr. Ambr. Cath. 1521.

3) aal. II, p. 245, 255. c. 4 vs. 21, 26. 1535.

184

dat zijn grond, zoals wij zagen, daarin, dat hij eigenlijk niet Mozes, maar het misbruik van Mozes bestrijdt, namelijk dat men de Wet van Mozes gebruikt om er door zalig te worden, of dat men aan diens inzettingen, ook voor onzen tijd bindende kracht toekent, zonder te letten op het verschil van bedeling.

Zulk een onderscheid der bedeling neemt Luther ook thans aan. Na de komst van Christus is openbaar geworden hetgeen eertijds in de Schrift als 't ware verborgen lag 1). Ook de Wet wordt volgens Luther in de Nieuwe bedeling duidelijker gepredikt dan zelfs in de Tien Geboden; en ook wij zouden, als we maar de Geest van Christus hebben, nieuwe decalogen kunnen maken 2).

Burgerlijke wetten, inzettingen en dwangbepalingen kent volgens Luther het Nieuwe Testament niet; dat is buiten zijn gebied. Het leert alleen de Geest 3). Ook de geboden in het Nieuwe Testament gaan niet met dwang gepaard, naar zijn vriendelijke raadgevingen en vermaningen 4). Luther ziet hier wel enigszins het: "Wee u" over de Farizeën, en de geschiedenis van Ananias en Saffira voorbij, ook dat het ontbreken van voorschriften voor de wetgever in de dagen van het Nieuwe Testament reeds uit de politieke toestand te verklaren is.

1) 102, S. 297. K. P. III. Advent. Matth. 2 vs. 1-10.

2) o. 1. v. a. IV, p. 381, 382. *Quinque disputationes D. M. Lutheri de lege*. 1535.

3) B. W. IV, 355, 356. *Bedenken Luthers über das Mosaische Recht*. 1524. Zie ook 53, S. 244. An de Kurfürst Friedrich 21 Mei 1524.

4) o.1. v. a. V, p. 367. *Responsio D. M. L., ad librum Ambrosii Catharini*; en VII, p. 232 de servo arbitrio 1525.

185

De tegenstelling tussen het Oude en Nieuwe Testament staat hier echter onder de invloed van die tussen de Wet en het Evangelie. We herinneren ons hoe Luther in het voorgaande tijdvak de meer Pelagiaansche opvatting van die tegenstelling leerde terzijde stellen. Behoudens enkele uitdrukkingen, waarover later, is nu Luther beslist bij de nieuwe opvatting gebleven.

Onder Evangelie verstaat Luther het Woord, dat Christus Zijn lichaam en bloed voor ons heeft gegeven tot vergeving van zonden 1). Wat is het Evangelie anders dan een prediking van Christus, zoals Hij Heiland, Licht en Leven der gehele wereld is 2)? Het eist niets van ons, maar biedt ons Gods genadige hand, hulp en troost aan, in tegenstelling met de geboden, die ons leres wat wij doen moeten 3). De Wet zegt: dit moet gij doen; het Evangelie: Doe uw hart open en ontvang de Geest, zo zult gij Gods wil doen 4). De Wet kan de ziel niet verlossen, want ze is een Woord dat eist en gebiedt; het Evangelie is een zalig Woord dat niets van ons eist 5). Door de Wet zegt God ons hetgeen wij moeten doen en niet kunnen - door het Evangelie zegt Hij wat Hij zal doen en zeer goed kan 6). Wel spreekt Luther van een meer geestelijke opvatting van Gods geboden in tegenstelling met de meer uiterlijke;

1) 28, S. 27. *Vom Missbrauch der Messe*. 1522.

2) 102, S. 264, 265. K. P. An Sonntag n. d. Christtag, Luc. 2 vs. 33-40. 1522.

3) 27, S. 353. *Von der Beichte ob die der Pabst Macht habe zu gebieten*.

4) 192, S. 216, dritter Predigt liber, 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.

5) 39, S. 85 ff. *Der 23 Psalm ausgelegt* 1536.

6) 202.2, S. 467. *Predigt ober Gal. 3 vs. 23-29*. 1 Jan. 1545.

187

Maar Testament is hetgeen Christus voor ons heeft gedaan 1). Het Oude Testament is een Woord van wet, het Nieuwe Testament een Woord van genade 2). In zijn voorrede op het Oude Testament noemt hij het een wetboek, en het Nieuwe Testament een Evangelie of genadeboek, want de hoofdzaak in het Oude Testament is wetten te leren en zonde aan te tonen, en in het Nieuwe Testament genade en vrede te verkondigen, door de vergeving der zonden in Christus Jezus. Daarbij erkent hij echter, dat ook in het Oude Testament beloften der genade voorkomen; hij noemt het eerste boek van Mozes, "ein fast evangelisch Buch"; daarentegen zijn er ook in het Nieuwe Testament wetten om het vlees te regeeren 3). Hoe Luther ook in het Oude Testament het Evangelie vindt is reeds boven aangetoond. Reeds daar zijn er evangelische beloften welke vervulling niet van voorwaarden afhangt 4); zelfs van de Tien Geboden bevelen de drie eerste het geloof in Christus 5). Wanneer wederom in het Nieuwe Testament Jezus tot Saulus zegt: "Saul, Saul, wat vervolgt gij Mij", zo is dat een Woord der Wet: "da stofst ihm Moses unters Angesicht und zeigt ihm seine Sunde und spricht: du verfolgest de Sohn Gottes und seine Christliche Kirche" 6).

1) 192, S. 217. Predigten über 2 Cor. 3 vs. 4-11. z. o. a. a. o. S. 198. Gal. II, 250, 251.

2) 28, S. 87. Vom Missbrauch der Messe, 1522.

3) 63, S. 8, 9. Vorrede auf das Alte Testament. 1523.

4) o. E. 1. XXIII, p. 275 ad Jes. 66.

5) 28, S. 123-126. Vom Missbrauch der Messe 1522.

6) 192, S. 240. Predigten über 2 Cor, 3 vs, 4-11, 1535.

189

Luther erkent echter uitdrukkelijk, dat Wet en Evangelie in alle boeken de Schrift naast elkaar te vinden zijn. Maar men noemt het Oude Testament "Wet" en het Nieuwe Testament "Evangelie" omdat het Nieuwe Testament geschreven is na de komst van Christus, Die de beloften Gods heeft vervuld, in 't openbaar bekend gemaakt en verspreid, nadat ze te voren in de Schrift verborgen waren; en verder omdat "im Alten Testament die Gesetz bei Haufen stehen, und im Neuen Testament die Verheissungen bei Haufen stehen" 1).

Zo hebben we het te verstaan, dat Luther soms nog het oude spraakgebruik volgt en onder het Evangelie de gehele Nieuw-Testamentische openbaring verstaat, dus ook hetgeen daar geboden wordt 2). Een andere herinnering aan de vroegere, meer Pelagiaanse beschouwing zou men daarin kunnen vinden, dat hij bij een vergelijking tussen het Levitische en het Christelijke Priesterschap nog de tegenstelling heeft tussen "uitwendig" en "geestelijk". Bij het eerste, zo zegt hij, behoort de Wet van Mozes, daar is alles uiterlijk, zijn zonde en gerechtigheid hebben betrekking op uiterlijke dingen als kleeding, eten en drinken, bepaalde dagen, plaatsen, zaken en personen. Toch wordt hier die tegenstelling niet doorgetrokken. Van het andere priesterschap zegt Luther wel dat het geestelijk is, maar zijn Wet is het geloof, dus niet een nieuwe, verbeterde zedewet. Dat geloof is een levende, geestelijke vlam, waardoor de harten bekeerd worden, zodat zij niets anders willen en doen, dan wat de Wet van Mozes eist.

1) 102, S. 97. K. P. III, Adv. Matth. 2 vs. 1--10.

2) 53, S. 295, 296. An de Rat zu Leipzig.

De Wet van Christus is niet leer maar leven, niet het Woord maar het wezen van het Woord, niet een teken maar de volheid zelve. Het Evangelie is echter een woord, waardoor zodanig leven en wezen, de vervulling van

Gods geboden, in ons hart komt. Hiermee is dus Luther weer geheel in het vaarwater der nieuwe opvatting gekomen 1). Daarentegen is het nog wel een rest uit de Roomsen tijd, wanneer Luther op een plaats waar hij overigens leert, dat het Evangelie niets van ons eist, nog tussen de Wet en het Evangelie de zogenaamde consilia evangelica inschuift, als b.v. om ongehuwd te blijven 2). Dit valt echter in het jaar 1521 toen Luther nog in het Klooster was, en deze Roomse zuurdeesem is spoedig uitgezuiverd. Iets anders is het wederom, wanneer hij op een plaats het Woord van Christus in tegenstelling met het Woord van Mozes beschrijft, en het eerste zó opvat, dat Christus liefde en genade predikt, maar wanneer wij daaraan geloven, eist, dat wij daarvoor dankbaar zijn, bij zodanig geloof en belijdenis blijven en aldus in liefde tot Hem Zijn koninkrijk helpen bevorderen. Hier is wel enigszins Wet en Evangelie vermengd en sprake van een nieuwe Wet naast de oude, maar het blijft bij deze één plaats; elders leert Luther, zoals wij zagen, dat het Evangelie niets van ons eist, en dat hetgeen God gebiedt bij de Wet hoort 3).

1) 28, S. 107-109. Vom Missbrauch der Messe 1522.

2) 27, S. 353. Von der Beichte ob die der Pabst Macht habe zu gebieten.

3) 122, S. 305, K. P. Dritte Predigt über das Evangelium am Pfingsttag Johs 19 vs. 23-31.

190

Dit is zeker, dat de tegenstelling tussen Wet en genade alles blijft beheersen, ook waar het spraakgebruik nog aan vroeger tijd herinnert. Luther heeft zich in dit opzicht van de Roomse leer allengs losgemaakt; hij is gebleven bij de opvatting, die reeds in 1513-1515 begon, door te breken en in 1516 onder de invloed van Augustinus geheel en al de andere verdrong. Ze is gemeen goed der Hervorming geworden. Rome heeft ze, hoewel misverstaan en verdraaid, op het concilie van Trente uitdrukkelijk veroordeeld en vervloekt 1).

Ook onder de Gereformeerden is ze gehuldigd. De Heidelberger Catechismus verstaat onder het Evangelie *de verkondiging van Jezus Christus, die ook in de dagen van het Oude Testament, in het paradijs, door de aartsvaders en profeten is gepredikt*; omgekeerd vindt hij de Wet ook in het Nieuwe Testament; wat God in zijn Wet van ons eist vindt hij samengevat in een Woord van Jezus (Zie Vraag en antwoord 66, 19, 4. 191).

Hoe hoog waardeert echter Luther de Wet en het Evangelie? In hoe ver noemt hij beide Gods Woord?

1) Zie Canones Concilii Tridentini, ex editione Romana a. MD CCC XXXIV repetita edidit Ludovicus Richter Lipsiae 1853.

p. 33. (de justificatione). XIX Si quis discerit, nihil praeceptum esse in Evangelio praeter fidem, caetera esse indifferentia, neque praecepta neque prohibita. .. anathema sit. - XX Siquis hominem justificatum et quantumlibet perfectum dixerit non teneri ad observationem mandatorum Dei et ecclesiae, sed tantum ad credendum quasi vero evangelium sit nuda et absoluta promissio vitae aeternae, sine conditione observationis mandatorum, anathema sit. - XXI. Siquis dixerit, Christum Jesum a Deo hominibus datum fuisse ut redemptorem, cui fidant, non etiam ut legislatorem cui oboediant, anathema sit.

We herinneren ons verschillende ongunstige uitlatingen van hem over Mozes als vertegenwoordiger der Wet. Werd dan de Wet zelf door hem afgekeurd? Luther heeft wel aanleiding gehad zich daarover nader uit te spreken. In 1528 trad zijn vriend en volgeling Agricola op, en beweerde, dat de Wet, vooral die der Tien Geboden, niet meer behoefde gepredikt te worden, en dat ook het berouw over de zonde alleen moet opgewekt worden door de verkondiging van Gods genade en liefde. Nadat deze

mening vooral door Melanchthon bestreden was, trok hij ze in. Maar in 1537 bracht hij opnieuw dezelfde leer te voorschijn en gaf aanleiding, dat Luther geducht tegen hem te velde trok 1).

Reeds vóór het eerste optreden van Agricola was Luther echter volstrekt geen verachter van Gods Wet; integendeel hij bestreed de Roomsen ten sterkste, omdat zij haar ten achter stelden bij menselijke instellingen 2). Wat God geboden heeft, moet gehouden worden hetzij klein of groot 3); al wat God niet uitdrukkelijk heeft geboden is zonde 4). Het is b.v. Gods Woord en wil, dat de koning geëerd en de oproermakers gestraft worden; ook het Woord dat de toorn predikt is Gods Woord, evengoed als het Woord Zijner barmhartigheid 5). Vooral na 1528 handhaaft Luther echter Gods Wet. Christus heeft ons wel bevrijd van de vloek der Wet, maar niet van de gehoorzaamheid aan de Wet.

1) Zie Köstlin Luthers Leben II, S. 31-34 en 453 ff.

2) o. 1. v. a. V, p. 387. Responsio D. M. L., ad libr. Ambrosii Catharini. 28, S. 112-129. Vom Missbrauch der Messe 1522.

3) 28, S. 17. Bedenken und Unterricht von de Kl istern und Ieliibden 1523.

4) B. W. IV, S. 108, 109. An Johannes Brismann, 17 Maerz 1523. 5) 24, S. 298, 299. Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern.

192

Wel mag men niet aan de Wet meer geven dan haar toekomt en zo het Evangelie uit het oog verliezen. Maar toch mag men het Evangelie niet zo beschouwen, dat daardoor de Wet zou te niet gedaan zijn; elk moet op zijn eigen plaats blijven 1). Niet in dien zin is de Wet afgeschaft, dat ze niets meer is; het recht der Wet moet vervuld worden in ons 2). Wie de Tien Geboden kent, die kent de gehele Schrift; ze zijn een "Ausbund göttlicher Lehre". Buiten de Tien Geboden om kan geen werk Gode welgevallig zijn, al is het nog zo schoon in de ogen der wereld 3). Nog sterker drukt Luther zich na 1538 uit. Wel erkent hij, dat waar het de rechtvaardiging geldt, niet slecht genoeg over de Wet kan gesproken worden, toch is deze niet afgeschaft maar moet des te meer gepredikt worden. De leer, dat de Wet verwijderd zou moeten worden, noemt Luther heiligschennis en Godslastering. Ze is geschreven door de Heiligen Geest, en haar te verbieden is Gods Waarheid te weren 4). Zij is rechtvaardig, heilig en goed, van de rechtvaardigen, heiligen God 5).

Ook de Wet wordt Gods leer, Gods Woord genoemd. God heeft tweeërlei leer, Wet en Evangelie. Hij handelt op tweeërlei wijze met ons, door de Wet en door het Evangelie; Gods Woord bestaat uit twee delera: Wet en Evangelie 6).

1) 182, S. 155. Predigt Gal. 3 vs. 23-29. 1532.

2) o. 1. v. a. IV, p. 398. Quinque Disputationes etc. 1535.

3) 21, S. 30. (Voorrede van de grote Catechismus.)

4) o. 1. v. a. IV, p. 426-428. Disputationes contra Antinomias 1538.

5) o. 1. v. a. IV. P. 472, 473. Disp. de trinitate etc.

6) 202.2, S. 428. Predigt Gal. 3 vs. 15-22. S. 467. Predigt Gal. 1 vs. 23-29. 1544. De Wette V, S. 688 an Joachim Morlin 2 Oct. 1544.

Soms denkt Luther bij de uitdrukking "Gods Woord" vooral aan de Wet, wanneer hij b.v. zegt dat de werken van ons beroep door Gods Woord en gebod zijn geheiligd 1); wanneer hij bij de uitdrukking van de Schrift "die Uwe Wet lief hebben" opmerkt, dat het niet genoeg is Gods Woord in de mond te nemen, men moet het ook liefhebben 2). Eénmaal geeft hij zelfs voor de praktijk aan de Tien Geboden de voorkeur boven de door hem zo hoog geachten Apostel Paulus; waar hij volgens de pericopen een stuk uit de brief aan de Efeziërs moet behandelen, merkt hij op, dat deze brief zo

hoog en scherp is, omdat hij het geloof en de hoge leer aangaat; men moest liever de Tien Geboden prediken 3). Ook zegt hij op een andere plaats, dat men meer de Wet moet prediken dan het Evangelie; want er zijn meer goddelozen dan vroomen, en de goddelozen zijn toch al licht gerust gesteld en spoedig bereid om de vertroosting op zichzelf en de dreiging en straf op anderen toe te passen 4).

Daartegenover staan echter tal van plaatsen, waar Luther verre de voorkeur geeft aan het Evangelie. Dit was immers het middelpunt zijner leer, dat de Wet niet bij machte is ons te brengen tot rechtvaardigheid en tot het doen van Gods wil. Reeds zagen we hoe Mozes als vertegenwoordiger van de Wet in dit opzicht bestreden werd. In dezen heeft het optreden van Agricola geen verandering teweeg gebracht.

1) 21. S. 55. Grosser Catechismus. 1529.

2) 56, S LXXII Sprüche von Luther in eine Bibel geschrie1,en. 1544.

3) 172, S. 437. Predigt Ef. 6 vs. 10-17. 1530.

4) 63, S. 45, 46. Vorrede auf die Propheten. 1532.

194

Vóór 1528 leerde hij, dat God wel aan Mozes de Wet gaf en ze op stenen tafelen schreef. Maar dat ging niet in het hart 1). Gods Koninkrijk wordt door geen Wet opgericht, ook niet door die van Mozes, maar door het Evangelie 2); de Wet rechtvaardigt de mens niet. Zij is wat de Apostel verstaat onder "Letter" 3). Met niet minder klem leert Luther zulks na 1528. Dat de Wet een dodende letter is, betoogt hij zeer uitvoerig in een reeks van preken uit het jaar 1535 over 2 Cor. 3 vs. 4-11. Alle geboden, die niet gehouden worden, zijn een letter, en wat is nu de Wet zonder de genade anders dan een letter? Het blijft bij die letter: Gij zult God en de naaste lief hebben; men doet er wel eens naar, maar terwille van eer en geld; anders komen de Tien Geboden weinig in ons hart - tenzij dat het Nieuwe Testament er bij kome. Wanneer het tot de vraag komt, hoe men zalig wordt, houdt Mozes' Wet geen steek, maar doodt. Want óf Mozes wordt "met een onbedekt aangezicht" gepredikt, d. i. naar zijn geestelijke bedoeling, dan brengt hij de mensen tot wanhoop, zodat sommigen de hand aan zichzelf slaan; óf hij wordt met een bedekt aangezicht gepredikt, zodat men alleen bij de uitwendige vervulling blijft staan; dan menen de mensen, dat zij vroom zijn en bedriegen zichzelf. De genade en de Heilige Geest, Die door het Evangelie komt, wordt door Mozes niet gegeven 4).

1) 162, S. 463. Predigt Matth. 3 vs. 2. 23 Oct. 1522.

2) 172, S. 99, t00. Sermon Matth. 18 vs. 22-35. 1524.

3) o. 1. v. a. V, p. 437. Conf. Lutheriana Rationis Latomiae 1521.

4) 192, S. 188-242. 1535.

195

De werken der Wet worden dan ook gedaan buiten het geloof om, door de wil des mensen, die door de bedreigingen der Wet gedwongen, door haar beloften aangelokt is; en die wil is nooit goed, maar zoekt slechts het zijn 1). Niet elk. Woord Gods verkwikt de ziel; de Wet doet dat niet; wie ze niet houden kan, dien verdoemt zij 2). Alle profeten klaagden er over, dat het met de Wet, die toch door God gegeven was, niet ging zoals het moest gaan.

Waar de Wet haar voornaamste werk verricht, namelijk de mens brengt tot kennis van zonde, daar ontwaakt juist in het bijzonder de ongehoorzaamheid, en men komt tot wanhoop en eeuwigen dood, wanneer men niet door het Evangelie wordt verlost 3). Wie dan daarover in tweestrijd is, die wete, dat niet alleen de Wet door God is gegeven, maar ook een veel

hoger Woord, nl. het Evangelie. Waar het geloof komt, daar moet de Wet, als het lager staande Woord, voor het Evangelie het veld ruimen. De Wet is voor de ouden Adam, het Evangelie voor het verslagen gemoed. De Wet moge op uitwendige tucht aandringen, zij moet "das Kiimmerlein darin das Evangelium wohnt, mit Frieden lassen" 4). De Wet is voor de "Knorrigen", de tegenstrevers en goddelozen; de rechtvaardige gaat ze niets aan 5). Indien men dus voor de keuze geplaatst wordt, de Wet te laten varen of Christus, zo late men de Wet varen en niet Christus 6).

- 1) o. 1. v. a. IV, p. 394.
- 2) 39, S. 85. Der 23. Psalm ausgelegt 1536.
- 3) 40, S. 90, 116. Der 110. Psalm gepredikt und ausgelegt 1532.
- 4) 182, S. 143, 145. Predigt Gal. 3 vs. 23-29. 1532.
- 5) 202.2, S. 267. Predigt Gal. 3 vs. 23-29. 1545.
- 6) n. 1. v. a. IV, p. 381, 382. Quinque disputationes.

196

Hoort gaarne, zo zegt de Apostel, naar het Woord Gods, in 't bijzonder naar de verkondiging van de Christus 1). Zó staat dan in Luthers ogen het Evangelie, dat de Christus verkondigt, toch hoger dan de Wet; ook weegt de zonde tegen het geloof bij hem zwaarder dan de zonde tegen de Wet 2).

Meer dan eens wordt daarom ook bij de uitdrukking "Gods Woord" uitsluitend gedacht aan het Evangelie, aan de prediking van Christus, Die Zijn bloed heeft vergoten tot vergeving der zonden 3). Wanneer Luther schrijft, dat het Woord alle vaders van het Oude Testament heeft staande gehouden, dan bedoelt hij daarbij vooral het Evangelie 4). De leer van Christus, zo zegt hij, is het Evangelie, hetwelk Petrus en Christus Gods Woord noemen 5). Het Woord van Christus, hetwelk de dood overwint, is niet het Woord en gebod van Mozes, maar de prediking der liefde en genade van Christus, dus het Evangelie 6). Ook na 1528 drukt Luther zich soms beslist op deze wijze uit, b.v. in een der straks aangehaalde preekgin over 2 Cor. 3 vs. 4-11, waar het Woord dat God predikt en de "dode brief van Mozes" uitdrukkelijk tegenover elkaar gesteld worden 7).

- 1) 192, S. 204. Predigten über 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.
- 2) 172, S. 56. Ernstliche Erinnerung Doet. Martin Luthers an die Thumberren im Stift zu Wittenberg. 1523.
- 3) 12, S. 12, 13. H. P. I. Adv. -Matth. 21 vs. 1-9. 1533. 23, S. 250, 251. Auslegung des christlichen Glaubens, gehalten in Schmalkalden. 1537.
- 4) 172, S. 18. Predigt Johs 8 vs. 46-49. 1523.
- 5) 162, S. 429. Zweite zu Weimar gehaltene Predigt 1522.
- 6) 122, S. 305. K. P. Dritte Predigt liber das Evglm. am Pfingsttage Johs. 6 vs. 23-31.
- 7) 192, S. 190, 191.

197

In Mozes horen we niet God Zelf. God wil dat we hem gehoorzamen, evenals Hij wil dat men de keizer of de burgemeester gehoorzaamt, ofschoon dat slechts "Werkprediger" zijn. God Zelf kan niets anders spreken dan genade en liefde 1).

Het blijft een tegenstrijdigheid in Luthers beschouwingen, wanneer hij de Wet soms wel, soms niet "Gods Woord" wil genoemd zien; en we nemen juist in Luthers leer over de Wet enige onzekerheid en onduidelijkheid waar, in weerwil van veel wat schoon en juist gezegd is. Toch is ons Luthers bedoeling in hoofdzaak duidelijk geworden; niet zozeer de Wet als wel het misbruik der Wet bestrijdt hij. Ook de Wet acht hij van God afkomstig te zijn, en hij prijst haar als zodanig hoog. Dat Luther het misbruik der Wet zo scherp bestrijdt, staat in het nauwste verband met hetgeen hem de hoofdzaak is: de rechtvaardiging uit genade door het geloof alléén; en dat hij

daarbij dikwijls de Wet zelf schijnt te bestrijden, hangt samen met zijn krasse wijze van spreken. Dit is echter gebleken, dat de behandelde ongunstige uitlatingen over Mozes, het Oude Testament en de Wet niet kunnen aangevoerd worden als bewijzen voor een meer vrijzinnige verhouding tot het gezag van de Schrift.

Maar heeft Luther ook op andere wijze getoond het gezag van de Schrift niet in alle opzichten te erkennen, zodat volgens hem de uitdrukking "Gods Woord" voor de gehele Schrift niet van toepassing zou kunnen zijn?

1) 47, S. 357. Auslegung des 6, 7 en 8 Cap. Johs. (c. 6 vs. 5, 46.)

199.

Vooreerst kan hier gevraagd worden, hoe Luther staat ten opzichte van de overgeleverde tekst. We treffen een plaats aan, waar hij zich niet bijzonder angstvallig betoont; hij verandert II Petri 2 vs. 13 - volgens Jud. 12 1).

Maar dit punt treft de hoofdzaak niet; wanneer hij veronderstelt, dat in een bepaald handschrift een schrijffout is ingeslopen, en die zoekt te verbeteren volgens een andere plaats van de Schrift, dan volgt daaruit nog niet, dat hij het gezag van de Schrift zelf ontkent.

Van groter belang is, dat Luther zich niet meer gebonden acht aan de Canon, zoals die door de Kerk was vastgesteld. Reeds in 1520 bleek dat uit zijn uitlatingen aangaande de brief van Jacobus. Wat die brief aangaat beweegt hij zich ook later op dezelfde lijn. In de voorrede die hij in het jaar 1522 vóór zijn vertaling van dien brief heeft geplaatst, zegt hij, dat de brief niet van een Apostel kan zijn, vooral "weil sie stracks wider S. Paulum die Gerechtigkeit aus Werken lehrt. Ob nu dieser Epistel wohl möchte geholfen werden und solcher Gerechtigkeit der Werk eine Glosse funden werden, so kann man sie doch darin nicht schutzen." Verder mist hij geheel de vermelding van het lijden, het sterven en de opstanding van Christus en het is toch vooral de taak van een Apostel, daarvan te prediken. Jacobus drijft volgens Luther tot de Wet en haar werken, wil tegen hen optreden, die een geloof zonder werken voldoende achten. Maar hij is daarvoor te zwak, en wil met drijven der Wet tot stand brengen hetgeen de Apostelen met opwekking tot liefde doen.

1) o. 1. v. a. V, p. 361, 362. Responsio ad. libr. Ambr. Cath. 1521.

Ook ziet Luther daarin een fout dat de Wet een wet der vrijheid genoemd wordt, terwijl Paulus haar een wet der dienstbaarheid en des toorns noemt. Verder beweert Luther, dat de schrijver van dezen brief de dingen zonder orde door elkaar werpt; hij vermoedt dat het een goede, vrome man zou geweest zijn, die enkele uitspraken der apostelen op het papier geworpen heeft, of dat hij uit een preek het een en ander zou hebben opgeschreven. Op sommige plaatsen vindt hij aanhalingen van Paulus en Petrus, zodat de schrijver later moet geleefd hebben, terwijl toch Jacobus reeds vroeger door Herodes gedood is, waarbij Luther vergeet dat er meer dan één Jacobus bestaan heeft. Toch wil Luther deze brief niet geheel verwerpen, ofschoon hij door de ouden verworpen is; omdat daarin niet mensenleer maar Gods Wet aangeprezen wordt, waardeert Luther hem zelfs zeer hoog. Maar voor Apostolisch kan hij hem niet houden en onder de hoofdboeken kan hij hem niet plaatsen; toch wil hij niemand in de weg staan om dien brief te waarderen en te plaatsen waar hij wil; want er zijn vele goede uitspraken in 1).

In de Kirchenpostille, die in de jaren na 1520 ontstond; keurt hij af, dat er een woord uit de brief van Jacobus onder de pericopen is opgenomen, en

plaatst hij voor de bepaalde Zondag een preek over 1 Cor. 15 vs. 35-50. Maar omdat vanouds op deze Zondag het stuk van de brief van Jacobus is opgenomen, dat toch ook een goede leer en vermaning bevat, wil hij het nog "mit durchlaufen lassen."

1) 63, S. 156, 157.

201

En voor hen die het willen behouden, er iets over spreken, om de schijn niet aan te nemen als wilde hij die brief geheel verwerpen, "hoewel hij z. i. niet door een apostel is geschreven en ook niet overal de echte Apostolische aard heeft en overeenkomstig de zuivere leer is" 1). De meest bekende uitspraak aangaande de genoemde brief komt echter voor in een aanhangsel van de voorrede op het Nieuwe Testament, uit het jaar 1522, hetwelk het opschrift draagt: Welchs die rechten und edlisten Micher des Neuen Testaments Bind. Daar zegt Luther namelijk, dat deze brief in vergelijking met de brieven van Paulus en met het Evangelie van Johannes "ein recht strohern Epistel" is 2). Die woorden zijn nu wel tezamen met het gehele aanhangsel bij de latere drukken der voorrede door Luther weggelaten. Maar de zo-even aangehaalde voorrede op de brief zelf heeft hij nooit uitdrukkelijk herroepen; ook dateert eigenlijk de meest krasse uitdrukking uit later tijd. In zijn commentaar op het boek Genesis zegt hij namelijk over het woord van Jacobus, dat Abraham uit de werken gerechtvaardigd is: male concludit, delirat. Facessant itaque adversarii cum suo Jacobo, quem toties nobis obiiciunt, et malta de iustitia operum blaterant 3).

In hetzelfde jaar 1539 schrijft Luther nog "Es hat St. Jacob keinen apostolischen Geist gehabt, und redet zuweilen, dass man ihm machte verzeihen" 4). In een andere preek zonder datum oordeelt hij nog eens ongunstig over de vorm; de brief is niet met orde geschreven, zo zegt hij; men ziet niet waar hij heen wil.

1) 82, S. 279. Ein ander Epistel am 4. Sonntag nach Ostern Jac. 1 vs. 16-21.

2) 63, S. 116.

3) o. E. 1. V, p. 227, cap. 22. 1539.

4) 202.1, S. 241. Predigt über Jac. 1 vs. 16-21.

Luther vermoedt hier, dat een leerling der Apostelen daarin woorden heeft samengesteld, die zij buiten de openbare prediking in de huizen gesproken hebben 1).

Intussen moet men niet vergeten, dat Luther ook in dit tijdvak meer dan ééns de brief van Jacobus zonder enige kritiek aanhaalt evenals andere boeken van de Schrift 2), zelfs éénmaal in onmiddellijk verband met een uitspraak van Jezus, als Gods Woord 3). In de praktijk blijkt hij dus zijn veroordeling van dezen brief niet overal te hebben gehandhaafd. Zijn tegenzin is vooral te verklaren uit hetgeen Jacobus schrijft over de rechtvaardiging niet alleen uit het geloof maar uit de werken; dat kon hij niet overeenbrengen met de leer van Paulus over de rechtvaardiging door het geloof; hij zag in hetgeen Jacobus daar zeide hetzelfde als hetgeen zijn tegenstanders beleden, de leer die hem in het klooster bijna tot wanhoop had gebracht. Het is hier niet de plaats, nader daarop in te gaan, dat de "wet der vrijheid", die Jacobus predikt geheel iets anders is dan de geest der dienstbaarheid, die in de Roomse kerk heerst. Luther heeft dat onderscheid niet gezien en vooral daarom de brief als een apocryph geschrift beschouwd.

Hetzelfde deed hij met de brief van Judas, maar meer om uitwendige

redenen; hij voert aan, dat de brief een afschrift of uittreksel van de tweeden brief van Petrus

1) 202.2, S. 593. Predigt liber Jac. 1 vs. 16-21.

2) 54, S. 81. Bedenken. 1529. 55, S. 132. An Hans Reineck 18 April 1536.

3) o. 1. v. a. VII, p. 181, de servo arbitrio. S) De Wette, V, S. 344. An Justus Jonas 13 Marz 1542.

202

schijnt te zin, dat de schrijver over de Apostelen spreekt als hun leerling, ook worden er teksten en geschiedenissen aangehaald, die nergens in de Schrift te vinden zijn. Dit een en ander heeft volgens Luther de vaderen bewogen die brief "aus der Hauptschrift zu werfen". Daarenboven is Judas volgens de overlevering naar Perzië gegaan, en zou daarom naar de mening van Luther geen Grieksch hebben kunnen schrijven. "Darum, ob ich sie wohl preise, ists doch eine unnötige Epistel unter die Hauptbücher zu rechnen, die des Glaubens Grund legen 1). Aangaande de aanhaling van het woord van Henoch laat Luther zich later enigszins anders uit; hij veronderstelt, dat Judas ze uit de overlevering der aartsvaders kan hebben 2).

Over de Openbaring van Johannes spreekt Luther in 1522 zeer ongunstig. Hij wil niemand in zijn oordeel binden, maar verschillende dingen hinderen hem in dat boek; vooreerst dat het zoveel in gezichten spreekt, terwijl toch Jezus en de apostelen met duidelijke woorden profeteren; het behoort volgens Luther tot het Apostolische ambt, duidelijk en zonder beeld of gezicht van Christus en zijn doen te spreken. Verder vindt Luther het verkeerd, dat de schrijver in Hoofdstuk 22 zo sterk zijn eigen boek aanbeveelt, meer dan andere geschriften van veel meer belang. Ook hebben vele vaderen het verworpen, en al prijst Hieronymus het uitbundig, hij kan daarvoor geen bewijs aanbrengen.

1) 53, S. 157, 158. Voorrede auf die Episteln S. Jacobi und S. Judá, 1522.

2) o. E. 1. V, p. 96 ad Gen. V. 1536.

203

"Mein Geist kann sich in das Buch nicht schicken und ist mir Ursach genug, dass Christus darinnen weer gelehrt noch erkannt wird, welchs doch zu thun fur allen Dingen ein Apostel schuldig ist 1),

Uit deze jaren zal ook een uitdrukking uit de Kirchenpostille stammen, dat Paulus die profetieën niet zo hoog acht, die slechts toekomstige dingen voorspellen, "so des Lichtenberger, des Abt Joachim, und fact der ganzen Apocalypse" 2). Deze laatste woorden staan echter niet in alle teksten; wellicht heeft Luther ze later zelf weggelaten, toen hij de Openbaring met meer waardering aanhaalde 3).

In 1545 heeft hij ook de voorrede van 1522 door een andere vervangen; daarin laat hij de ongunstige oordeelvelling weg, en zegt alléén dat zodanige voorspellingen, zolang ze niet uitgelegd zijn, ook nog niet het nut hebben gedaan, dat ze in het Christendom moeten doen. Daarom heeft Luther het boek ook tot dusver laten liggen, vooral waar sommige oude vaderen betwijfeld hebben, dat het van de Apostel Johannes is, "in welchem Zweifel wirs fur uns auch noch lassen bleiben. Damit doch Niemand gewehrt sein soli, dass er es halte fur S. Johannes des Apostels, oder wie er will." Daarop laat hij een uitleg der gezichten volgen 4).

Ook de brief aan de Hebreëen heeft Luther niet onder die van Paulus, maar als een apocryph geschrift met de drie zo-even genoemde achteraan in het Nieuwe Testament geplaatst.

- 1) 63, S. 169, 170.
 - 2) 82, S. 22. Predigt Rom. 12 vs. 6 -16.
 - 3) o. E. 1. XX, p. 152, 156 ad Ps. 129. 1540.
 - 4) 63, S. 158 ff.
- 204

Vooreerst meent hij in zijn Voorrede dat de brief op grond van Hs. 2 vs. 3 niet van Paulus, maar van een leerling der Apostelen moet zijn. Ook dunkt hem, dat het geschrift uit vele stukken is samengesteld, en niet één ding volgens orde behandelt. Dit zegt hij in verband met zijn uitlating over Hs. 12 vs. 17 volgens welke plaats, evenals Hs. 6 vs. 10 aan een zondaar na de Doop de mogelijkheid der bekering ten enenmale zou ontzegd worden. Dit noemt hij "eines harten Knoten", het schijnt hem tegen alle Evangelien en brieven van Paulus te zijn. "Und wiewohi man mag eine Glosse drauf machen, so lauten doch die Worte so klar, dass ist nicht weiss obs gnug sei."

Toch noemt hij de brief "eine ausbündige feine Epistel, die vom Priestertum Christi meisterlich und grundlich aus van de Schrift redet, dazu das Alte Testament fein und redlich ausstreicht." Hij legt het fundament niet, dat was het werk der apostelen, maar hij bouwt daarop goud, zilver en edelgesteente; daarom moet het ons niet hinderen, al wordt er hout, stroo en hooi onder gemengd. Maar we moeten zulke schone lering met alle eer aannemen, alléén dat men ze met de apostolische brieven niet mag gelijk stellen. Voor zijn mening dat de brief uit verschillende stukken samengesteld is, levert hij geen bewijs; waarschijnlijk berust ze daarop, dat hij hetgeen hem in dezen brief af keurens waardig voorkwam, niet kon overeenbrengen met het vele dat hem aantrok 1).

In de "Kirchenpostille" laat hij zich reeds nog gunstiger uit. Wel is het in zijn ogera "ein glaubwürdiger Wahn", dat de brief niet van Paulus is, omdat hij sierlijker taal heeft, maar de schrijver is "ein trefflicher apostolischer Mann" geweest.

- 1) 63, S. 154, 155. 1522.

Het is "eine starke, machtige unde hohe Epistel, die da hoch herfähret und treibet de Artikel von der Gottheit Christi, es ist wahr, dass keine Epistel mit solcher Gewalt die Schrift führet, darum müssen wir darauf bleiben und sie Stiick für Stück behandeln" 1). Op verschillende plaatsen, ook uit later tijd, blijft hij bij de veronderstelling dat de brief niet van Paulus is 2); ééns schrijft hij hem aan Apollos toe 3). Toch noemt hij ook soms Paulus als de schrijver 4). de inhoud prijst Luther in later tijd in hoge mate; hetgeen over Melchizedek gezegd is acht hij waard met gouden letters geschreven te worden 5); ook kan hij zich thans vinden in de plaatsen die hem eerst aanstoot gaven. Ezaus berouw was verkeerd berouw, zoals men het aan de galg heeft, daarom kon hij geen verhooring vinden 6). Over de afval der heiligen moesten de apostelen zó spreken als in Hebr. 6, terwille van de ketters; wie van Christus afvalt zal nooit terug kunnen keren 7). Toch heeft Luther de voorrede van deze brief niet door een andere vervangen of, veranderd.

- 1) 72, S. 190. K. P. Ep. am III Christtage Hebr. 1 vs. 1-12.
- 2) o. E. 1. I, p. 325. III, p. 298. XI, p. 130 ad Gen. 4 vs. 7, 15 vs. 6, 48 vs. 20,
- 3) 192, S. 330. Achter Sermon von de Secten. 1 Cor. 3 vs. 4 ff. 1537.
- 4) 102, S. 183. K. P. Weihnachtspredig. Johs. 1 vs. 1-14. 22, S. 163. Van zweierlei Mensen, u. s, w. 1522.
- 5) 40, S. 139. Der 110 Psalm gepredigt und ausgelegt 1539.

6) o. E. 1. VII, S 70. Gen. 27 vs. 34.

7) Gal. I, S. 287. 44, S. 126. Predigten liber Matth. 18 vs. 24-23 vs. 23. 1537-1540.

206

Ook ten opzichte van de Canon van het Oude Testament is Luther weifelende. Het boek Esther noemt hij "dignissimus qui extra canonem habeatur" zonder redenen daarvoor op te geven, terwijl hij niet twisten wil over de canoniciteit van Jezus Sirach, waaruit Erasmus een bewijsplaats voor de vrije wil tegen hem had aangehaald 1). In de voorrede laat hij zich over dit boek niet uit; hij noemt het "ein nützlich Buch für de gemeinen Mann"; toch schijnt hij vrede te hebben met de plaatsing van dit boek onder de apocryphen 2). Het eerste boek der Maccabeën behoorde z. i. in de canon te staan, terwijl het tweede er met recht buiten gesloten is 3). In zijn geschriftje "Schöne auserlesene Sprüche van de Schrift, damit sich Luther in grossen Anfechtungen getröstet hat," haalt hij als zodanige schriftwoorden ook een plaats uit Jezus Sirach en één uit 1 Maccab. aan 4). Merkwaardig is nog, dat hij ook van de **loci communes van Melancthon** zegt, dat ze niet alleen onsterfelijkheid, maar zelfs een plaats in de Canon waardig zijn 5).

Alle bovengenoemde uitlatingen bewijzen echter niet, dat Luther het bestaan van een Schrift met Goddelijk gezag zou hebben ontkend. Maar daar hij in het voorgaande tijdvak tot de stelling was gekomen, dat de Kerk aan geen boek meer gezag kan geven dan het reeds van zelf heeft, kon hij zich ook door het kerkelijk gezag omtrent de Canon niet meer gebonden achten, maar moest zelf onderzoeken, welke geschriften tot de gezaghebbende Canon behoren.

1) o. 1. v. a. VII, p. 195 de Servo arbitrio 1525.

2) 63, S. 100 ff.

3) 63, S. 107 ff.

4) 23, S. 155-162.

5) o. 1. v. a. VII, p. 117 de Servo arbitrio.

Bij dit onderzoek is hij omtrent sommige geschriften, die later in de Luthersche en Gereformeerde Kerken algemeen erkend zijn, weifelende gebleven.

Wij moeten echter verder de vraag stellen, of Luther ook bij zulke geschriften, wier canoniciteit hij erkende, zich een min of meer af keurend oordeel heeft veroorloofd. Hierboven is aangetoond, dat zijn ongunstige uitlatingen over Mozes, de Wet en het Oude Testament anders moeten worden verklaard. Maar soms schijnt het alsof de geschiedenissen, die in de Schrift worden medegedeeld, van minder waarde geacht worden dan hetgeen ingeleid wordt met de woorden "God zeide", de ipsissima verba Dei. Hier komt een plaats in aanmerking, waar Luther onderscheidt tussen Gods Woord, de Leer, en de voorbeelden der Vaderen en Profeten, en zegt, dat het Woord Gods overvloed heeft aan alles, en destemee overvloedig wordt, hoe meer het behandeld wordt, terwijl de voorbeelden der vaderen "ultra fidem nihil communicant" 1).

Het is niet gemakkelijk Luther daar geheel en al te vatten. We hebben met een allegorie te doen, die hij zich hier veroorlooft bij de uitleg der geschiedenis van de wonderlijke spijziging met vijf broden en twee visschen. Onder de vijf broden verstaat hij de vijf boeken van Mozes, het Woord Gods, de leer, en onder de vissen de voorbeelden der Wet; daar nu van de vijf broden twaalf korven overblijven en van de vissen niets, komt Luther tot deze slotsom. Zó leert hij ook elders, dat de prediking van de werken en

wonderdaden van Christus hem niet zoveel waard is als zijn Woorden;

1) B. W. IV, S. 44 an Spalatin 20 Dec. 1522.

209

want de staan 1). De zaak staat niet zoals Maronier doet voorkomen, alsof de geschiedenissen in de Schrift volgens Luther geheel van Goddelijk gezag ontbloot zouden zijn 2).

Sterker is, wanneer Luther het geval stelt, dat niet alleen concilies en kerken, maar ook Profeten en Apostelen tegenover Christus zouden kunnen staan; in dat geval zou Christus, Die de Geest niet met mate heeft, me, pm, dan al de anderen 3). Het is echter de vraag, of hier wel sprake is van hetgeen van die Profeten en Apostelen in de canon is opgenomen, dan wel van het gezag van die personen op zichzelf. Dat de laatste veronderstelling niet van grond ontbloot is, blijkt ook uit een uitspraak van Luther in het jaar 1544, dat men namelijk de "Kinderglauben" (de Twaalf Artikelen des geloofs) als toetssteen heeft te gebruiken. Wat daarmee overeenkomt is Gods Woord, al zou het door een Kajafas gesproken zijn; wat er niet mee overeenkomt is Gods Woord niet, al zou het door een David, een Petrus, een Paulus geleerd zijn; want, zo zegt hij, ook grote mannen vallen; David had niet van de Heilige Geest het bevel om overspel te doen; dat leerde de duivel hem. Hieruit blijkt, dat Luther niet zozeer ziet op hetgeen door David, Petrus of Paulus in de Schrift is gezegd, maar op hetgeen zij persoonlijk deden, zoals b.v. ook het gedrag van Petrus te Antiochië.

1) 54, S. 339 an Jonas von Stockhausen 24 Nov. 1532.

2) J. H. Maronier, Het inwendig Woord; Enige bladzijden uit de geschiedenis der Hervorming. Amsterdam 1890, blz. 15. 8) 55, S. 6. an Joachim, Forst von Anhalt. 1533.

210

Overigens zegt Luther een paar regels tevoren spreekt de "Geest" volgens het Boek, dan is het Gods Woord, maar spreekt hij vreemde dingen, zo geloof hem niet, al noemt hij zich Geest, Concilie of Kerk 1).

Naar aanleiding van de vraag, of men het Avondmaal in beiderlei gestalte zal nemen, zegt Luther, dat men daarbij niet op hemzelf heeft te zien; want gij moet niet een leerling zijn van Luther, maar van Christus; en het is niet genoeg, dat gij zegt: Petrus, Paulus, Luther heeft het gezegd, maar gij moet bij uzelf in het hart voelen Christus zelf, en vast overtuigd zijn dat het Gods Woord is, al zou ook geheel de wereld daartegen opstaan. De bedoeling is echter ook hier dat men niet blijft staan bij de mens, die het gesproken of geschreven heeft, maar zich houdt aan het Woord zelf, zoals het zich als Gods Woord aan het hart betuigt. De Meester Zelf leert het in het hart, door middel van het uitwendig Woord Zijner predikers, die het tot het oor brengen 2).

Nog duidelijker blijkt dit uit een plaats waar Luther de persoonlijke vrijheid verdedigt tegenover de besluiten van pausen, concilies en mensen wie dan ook, en zelfs zegt dat men iets niet geloven moet omdat Petrus het gezegd heeft, maar omdat God het zo bevolen heeft te geloven; kort daarna leert hij juist dat Petrus en Paulus niet hun eigen woorden spreken maar Gods woorden en beroept zich daarbij op 1 Thess. 2 vs. 13 vv. 3).

1) 202.2, S. 166, 167. Predigt RSm. 8 vs. 12-17.

2) 28, S. 298 von beiderlei Gestalt des Sacraments zu nehmen. 1522.

3) 162, S. 367. Predigt Matth. 7 vs. 15-23.

211

In het begin van ons tijdvak maakt Luther ook nog verschil tussen die boeken van het Nieuwe Testament, die hij als canoniek erkent, en noemt hij

het Evangelie van Johannes "das einzige zarte rechte Haupt-Evangelium", omdat daarin weinig werken en wonderdaden, maar vooral de woorden van Christus medegedeeld worden; dit Evangelie, tezamen met de brieven van Paulus en de eersten brief van Petrus, is volgens hem ver boven de Synoptici te plaatsen 1). Toch spreekt Luther ook daarmee geen twijfel uit aan de Goddelijke ingeving van Mattheus, Marcus en Lucas, evenmin als zijn mindere waardering der Wet in vergelijking met het Evangelie ons tot de gevolgtrekking mocht leiden, dat hij de Goddelijkheid der Wet zou hebben ontkend. Overigens is het stuk uit de voorrede op het Nieuwe Testament, waarin die vergelijking voorkomt, in de latere uitgaven weggelaten, en op de andere plaats waar Luther die vergelijking maakt, begint hij eerst met te zeggen dat alle Apostelen dezelfde leer hebben. Toch maakt hij nog in 1537 terwijl hij over het beproeven der leer spreekt, terloops de opmerking: Ik denk, wij zouden Paulus zuiverder in zijn prediking achten dan Petrus 2). Uit het laatst van Luthers leven moet hier ook nog een uitdrukking behandeld worden aangaande de Profeten. In een voorrede voor een uitleg der vijf boeken van Mozes door Wenceslaus Link begint hij eerst met te zeggen, dat uit Mozes zijn gevloeid al de boeken der profeten en het gehele Nieuwe Testament.

1) 63, S. 114. Vorrede auf das Neue Testament 1522; zie ook 51, S. 326. Die Epistel S. Petri gerredigt und ausgelegt. 1523.

2) 192, S. 332. Ein Sermon von de Secten. 1 Cor. 3 vs. 4. 1537.

212

Hoewel er nu vele boeken worden geschreven, zo zijn er toch weinig goede uitlegen; want men moet niet alleen onderzoeken en lezen, maar men moet er ook met de pen bij zijn, om aan te tekenen hetgeen bij het lezen en studeren in 't bijzonder ingegeven is. Nu vervolgt hij: "Und haben ohn Zweifel auf diese Weis die Propheten in Mose, und die letzten Propheten in de ersten studiert, und ihre guten Gedanken, vom Heiligen Geist eingegeben, in ein Buch aufgeschrieben. Denn es Bind nicht solche Leut gewesen, wie die Geister und Rotten, die Mosen haben unter die Bank gesteckt, und eigen Gedicht gedicht, und Träume gepredigt Bunder sich in Mose täglich und fleissig geübt, wie er denn auch gar oft und hart befiehlt, sein Buch zu lesen. Ob aber denselben guten treuen Lehrern und Forschern van de Schrift zuweilen auch mit unterfiel Heu, Stroh, Holz, und nit eitel Silber, Gold und Edelgestein bauten; so bleibt Maar der Grund da, das ander verzehrt das Feuer des Tags, wie St. Paulus sagt (1 Cor. 3 vs. 12, 13) und Mose (3 Mose 26 vs. 13). Denn also thunt wir auch mit etlichen Schriften, als M. Sententiarum, Augustini, Gregorii, Cypriani, und schier allen Lehrern 1).

Deze laatste opmerking zou ons wel tot de vraag kunnen brengen, of Luther niet ook met die "gute treue Lehrer und Forscher van de Schrift" meer de leraars van de Kerk dan de Profeten bedoeld heeft; en al pleit het verband er ook zeer sterk voor om aan de Profeten te denken, volkomen zeker is het m. i. toch niet 2).

1) 63, S. 379. 1543.

2) W. Walther (das Erbe der Reformation im Kampfe der Gegenwart. Leipzig 1903, S. 48) meent beslist, dat de kerkvaders bedoeld zijn.

Aangaande de Profeten vinden we anders slechts één opmerking van dien aard uit het begin van het tijdvak, namelijk dat zij dáár waar ze niet hun hoofdtaak verrichtten, de verkondiging van Christus, maar andere gebeurtenissen in de toekomst voorspelden, zich dikwijls hebben vergist 1).

In de "Vorreden" die voor de boeken van het Oude Testament en van enkele Profeten in 't bijzonder zijn geplaatst, komt niets van dien aard voor.

Hier moet ook nog de vraag behandeld worden, hoe ver Luther gaat in het veronderstellen van tegenstrijdigheden in de verhalen van de Schrift. Bij de behandeling der profetie van Jezus aangaande de ondergang van Jeruzalem en het einde der wereld zegt hij dat Mattheus en Marcus "das Ende beider Reiche, des Judenthums und der Welt, in einander werfen, halten nicht die Ordnung die Lucas gehalten hat, denn sie sehen nicht weiter als dass sie Christi Wort geben, bekummern sich nicht was vor oder nach geredet sei" 2). Ofschoon een Gereformeerde het wel niet zó zou gezegd hebben, schijnt Luther hier toch niet zozeer aangenomen te hebben dat een der schrijvers zich vergist heeft, als wel dat het niet in hun bedoeling lag de dingen (volgens historische volgorde weer te geven. Van Stefanus beweert hij tweemaal dat hij heeft gedwaald bij zijn rede over de geschiedenis van Israël; éénmaal wellicht onopzette lijk,

- 1) 82, S. 23. K. P. 2 n. Epiph. R15m.12 vs. 6-16. W. Walther a. a. o., S. 47, merkt hier op, dat daarmee nog niet bewezen is, dat Luther zulke voorspellingen zou hebben bedoeld, die in de Schrift staan. Hij wijst er op, dat Luther nergens bij zijn verklaringen der profeten op zodanige dwaling opmerkzaam maakt.
- 2) 142, S. 368, 369. K. P. 15 n. Trin. Matth, 24 vs. 15-28.

214

namelijk waar hij zegt dat Stefanus het getal leden van Jakobs huisgezin bij diens vertrek naar Egypte opgeeft volgens de Septuaginta, en dan kort daarna de Septuaginta beschuldigt, dat ze in dezen evenals ook op andere plaatsen "hallucinatur" 1). Bij het Woord van Stefanus echter dat het bevel aan Abraham om uit zijn land te gaan reeds in Ur is geschied, wijst hij de harmonistische verklaring af, als zou dit bevel tweemaal geschied zijn, eerst volgens Stefanus in Ur, en dan volgens Genesis in Haran; hij neemt eenvoudig aan, dat Stefanus niet de bedoeling heeft gehad om een nauwkeurig geschiedverhaal te leveren, maar om aan te tonen, dat Abraham reeds Gode welgevallig was in een tijd toen er Wet noch tempel bestond 2).

Ten opzichte van de geschiedenis der verloochening van Petrus zegt Luther, dat de drie synoptici daarin overeenstemmen, dat alle drie verloocheningen in het huis van Kajaphas geschied zijn. "Johannes allein macht hier eine Verwirrung, dass er ragt Jesus sei aufs erstere geführt zu Hannas und darnach hab Hannas. Jesum gebunden gesandt zu Caiaphas. Ein unnützer Geist sollt wohl die Evangelisten darüber schelten. Aber man fuhret darüber weder gen Himmel noch zur helle, ob man schon dafür halt dass alle drei Verlugnung im Hause Caiphä geschehen sind." Een paar bladzijden verder zegt hij nog: "Solohes zu vereinigen befehle ich de scharfsinnigen Geisten;

- 1) o. E. 1. XI, p. 19 ad Gen. 16 vs. 27. 1836 sqq.
- 2) o. E. 1. III, p. 21 ad Gen. 12 vs. 4. 1836 sqq. Walther, a. a. o., S. 51, wijst er op, dat hier de vraag naar de onfeilbaarheid van de auteur der handelingen niet in aanmerking komt, daar slechts van Stefanus fouten medegedeeld worden.

215

es mag auch wohl sein, dass Johannes nicht also, genau und eben gehalten habe die Ordnung im Reden" 1). Ook elders zet hij zulke vragen ter zijde. Bij de geschiedenis der reiniging van de tempel, die Johannes in 't begin, en de Synoptici aan het einde van Jezus werkzaamheid meedelen, zegt hij: "Aber das sind Fragen und bleiben Fragen, die ich nicht will auflösen. Es liegt auch nicht viel daran. Wenn wir de rechten Verstand van de Schrift und die

rechten Artikel unseres Glaubens haben, so hats nicht grossen Mangel, ob wir gleich auf alles so sonst gefragt wird nicht antworten kennen. ... Wenn ein Streit in de Heiligen Schrift furfüllet und man kanns nicht vergleichen, so lass mans fahren" 2). Eigenaardig is echter de opmerking, die hij maakt bij het slot van Gen. 11, waar hij meent dat er zestig jaren van Abrahams leven uitgevallen zijn. Hij vaart hier uit tegen de vermetele geesten, die, waar er zodanige moeilijkheid voorkomt, aanstonds roepen, dat er een klaarblijkelijke vergissing is begaan, en zonder schaamte het boek van een ander gaan verbeteren. Hijzelf belijdt zijn onkunde in dezen, maar vermoedt, dat God opzettelijk die zestig jaren heeft willen laten uitvallen, opdat men niet uit een bepaald aantal jaren het einde der wereld zou kunnen voorspellen 3).

1) 50, S. 308, 309. Auslegung des 17-20 Capitels St. Johs. 1528-1529.

2) 46, S. 173, 174. Auslegung des 1 u. 2 Cap. Johannis, 1537, 1538.

3) o. E. 1. III, p. 71. De moeilijkheid ontstaat voor Luther doordien hij meent, dat het vertrek van Abram uit Haran eerst na Terach's dood heeft plaats gehad, hetgeen echter uit Gen. 12 vs. 1 in verband met Cap. 11 vs. 32 niet noodzakelijk behoeft te worden afgeleid.

216

Overigens zegt Luther elders, dat er vele woorden van de Schrift volgens de letter elkaar tegenspreken, maar wanneer men de zaak nader onderzoekt, is alles in orde 1).

Er is dus nog wel hier en daar het een of ander af te dingen op de aangehaalde bewijzen voor een meer vrijzinnige verhouding van Luther tot het gezag van de Schrift. Toch kan niet ontkend worden, dat Luther in later zowel als in vroeger tijd woorden heeft uitgesproken en terneer geschreven, die met de leer van de Goddelijke ingeving der gehele Schrift kwalijk in overeenstemming te brengen zijn. De vraag zal echter zijn, welk gezag door Luther op zoo- danige plaatsen hoger geacht wordt dan het gezag van de Schrift. De meesten, die hetzelfde min of meer ontkennen, doen dat ter wille van de wetenschap of van de rede. Is dat ook bij Luther het geval?

Op één plaats zou men kunnen menen, dat Luther het gezag van de Schrift in zekeren zin van de rede afhankelijk maakt. Zal een Woord door ons als Gods Woord erkend worden, dan moet het z66 zijn, dat de waarheid er van zich onweerstaanbaar aan ons opdringt, evenals ik weet dat één el langer is dan een halve, of dat $3 + 2 = 5$ is; dat is voor mij zeker, al zouden ook geheel de wereld en alle concilies anders oordelen. Maar toch volgt uit deze plaats niets meer dan dat Luther eist, dat de zekerheid aangaande Gods Woord evenzo moet zijn als de klaarblijkelijkheid waarmede zich een eenvoudige rekensom aan ons verstand opdringt. Dat de rede boven Gods Woord zou

1) 25, S. 323. Von de Conciliis und Kirchen. 1539. 217

staan is daarmee niet gezegd, en een paar bladzijden verder zegt hij in dezelfde preek, dat we alles te toetsen hebben aan ons geweten en aan de Heilige Schrift; de rede wordt dus daarbij niet eens genoemd 1).

Te Worms heeft Luther zich bereid verklaard te herroepen, wanneer hij door getuigenissen van de Schrift, of met duidelijke redenen overtuigd werd, en daarbij gevoegd dat zijn geweten gevangen was in Gods Woord 2). Ook uit de aldaar gesproken woorden kan dus niet worden opgemaakt, dat hij de rede even hoog zou hebben geacht als de Schrift. Reeds in de eersten tijd blijkt overigens uit een paar plaatsen, dat hij de rede niet zo hoog waardeerde. In de Kirchenpostille plaatst hij ergens de rede als het "oude licht" tegenover het nieuwe licht des geloofs. Hij erkent daar, dat het oude

licht wel een stuk is van het ware licht, dat het licht der genade het natuurlijke licht niet te niet doet. Dit laatste licht weet ook wel dat men goed en geen kwaad moet doen. Maar wat goed of kwaad is weet het niet, en van de genade wil het niet weten 3). Op een andere plaats onderscheidt hij de mens in geest, ziel en lichaam. De geest is dat deel van de mens, dat vatbaar is voor de onzichtbare dingen, het huis waar het geloof en Gods

1) 162, S. 368, 370, Matth. 7 vs. 15-23. 1522. vgl. boven blz. 99.

2) Köstlin, Leben Luthers, I, S. 451 en zijn laatst verschenen artikel over Luther, Herzog-Hauck Real-Encyclopedie fair prot. Theologie und Kirche, 3e Auflage, XI, S. 732, 1902. z. o. B. W. III, S. 130, 131 an Karl V, waar Luther zich alleen op het Woord beroept.

3) 102, S. 191, 216, 217. K. P. am 3. Weihnachtsfeiertag, Johs. 1 vs. 1-14.

218

Woord in woont. De ziel is hetzelfde als de geest, maar met betrekking tot de lagere dingen; zij is het huis voor de rede; wanneer nu niet de geest des mensen, door het geloof als een hoger licht verlicht zijnde, het licht der rede regeert, zo kan deze nooit zonder dwaling zin; want voor Goddelijke dingen is ze te gering 1). De Schrift kan ons niet bedriegen, maar de menselijke rede wel 2). In het geschrift "de servo arbitrio" noemt Luther de rede wijsneuzig en babbelachtig 3). In het geschrift "Wider die himmlischen Propheten", zegt hij: Die Vernunft ist des Teufels Hure und kann nichts deun Id, stern und schiinden alles was Gott redet and thut 4).

Op dezelfde lijn gaat Luther voort na het jaar 1525. Men kan God door de rede niet begrijpen 6). Hij voegt haar toe hetgeen Paulus tot de vrouw zegt, dat zij heeft te zwijgen in de gemeente 6). Nog in zijn laatste preek zegt Luther: "Onze wijsheid en verstand is Goddelijke dingen is niets anders dan het oog, dat de Satan ons in paradijs heeft geopend, toen Adam en Eva in des duivels naam verstandig wilden zijn, terwijl God hun gezegd had, dat ze zich aan Zijn Woord hadden te houden" 7).

1) 45, S. 221. Der Lobgesang der h. Jungfrau, genannt das Magnificat, gepredigt und ausgelegt. 1522.

2) 28, S. 46. Vom Missbrauch der Messe. 1522.

3) "ratio, quae nasuta et loquax est," o. 1. v. a. VII, p. 228. 1525. De servo arbitrio.

4) 29, S. 241. 1524, 1525.

6) 20.2.1. Ein andere Predigt liber die Geschichte von der Bedeutung des Osterlamms. 1540.

6) o. 1. v. a. IV, p. 459. Disputatio 1541.

7) 20.2.2, S. 568, Vierte Predigt zu Eisleben, 14 Febr. 1546.

219

Hij is zelfs evenals vroeger zeer bevreesd om bij de uitleg en het onderzoek van de Schrift "mit der Vernunft drein zu fallen": hij wil de waren Meester van de Schrift, God zelf hebben 1). Met de rede kan men geen enkel artikel van het Christelijk geloof vasthouden; het is Luther zelfs gebeurd, wanneer hij het Woord had laten varen, dat hij God, Christus en alles heeft verloren 2). In Goddelijke dingen moet de mens de rede laten varen, en zich alleen aan het Woord houden 3). Wie de rechte weg wil gaan, die zegge niet "ik besluit, of "ik oordeel", maar "omdat God het gezegd heeft wil ik het geloven" 4). Bij zijn tegenstanders, zo zegt hij, komt het verstand aangelopen, wil heersen over Schrift en geloof, en veroorzaakt ketterij 5).

Noch vóór, noch na 1525 heeft dus Luther aan de rede tegenover de Heilige Schrift in Goddelijke dingen enig gezag toegekend; er is dus hier geen sprake van een algehele verandering van denkbeelden 6); wanneer hij zich hier en daar min of meer van het gezag van de Schrift heeft losgemaakt, zowel in later als in vroeger tijd, kan dit niet toegeschreven worden aan waardering der rede tegenover de Schrift, behalve wellicht op sommige

plaatsen waar Luther van oordeel kon zijn dat de schrijvers van de

- 1) 1.2, S. 3. Martin Luthers Vorrede zu seinen deutschen Werken. 1539. vgl. boven blz. 32, 95, 98.
- 2) 17.2, S. 364. Predigt Luc. 24 vs. 13-35, 1530.
- 3) 42, S. 255. Auslegung des Propheten, Habakuk Cap. 2 vs. 2. 1526.
- 4) 18.2, S. 7. Predigt über de 2. Artikel des Christl. Glaubens, geh. zu Torgau. 1533.
- 5) 202.2, S. 474. Predigt Röm, 12 vs. 3. 17 Jan, 1546.
- 6) Z66 J. H. Maronier, a. w. blz. 19, 20.

220

Bijbel zich op zuiver menselijk terrein bewogen, zoals b. v. bij het verhalen of voorspellen van aardse gebeurtenissen, welke verband met de leer der zaligheid hij niet vermocht te zien.

Maar daarmee hebben we lang niet alle boven aangehaalde plaatsen verklaard. Welken toetssteen gebruikte Luther dan om de Schrift te beoordelen? Het geweten? Boven zagen we, dat het geweten naast de Schrift als toetssteen wordt genoemd 1). In hetzelfde jaar wordt ook gezegd, dat men bij de beoordeling der waarheid moet letten op zijn eigen geweten, toch wordt het daar niet geplaatst tegenover de Schrift, maar tegenover concilies en kerkgezag, en uitdrukkelijk gezegd, dat het de Schrift is, die deze macht aan de enkelen persoon heeft gegeven 2). Wil men echter zich op zijn geweten beroepen tegenover de Schrift, dan verklaart Luther dat dit niet geoorloofd is 3).

Het geweten is het dus ook niet. Hoe zijn dan die uitlatingen te verklaren? We vinden die verklaring, wanneer we nagaan hetgeen Luther zegt in de zo-even aangehaalde preek over Matth. 7 vs. 15-23: Wanneer gij God kent, hebt gij reeds richtsnoer, maat en el, waarnaar gij kunt oordelen over elke leer, wanneer gij namelijk weet, dat Christus onze Zaligmaker in ons regeert en wij allen zondaren zijn. Indien dan iemand u zegt, dat gij een monnik moet worden om de zaligheid te verkrijgen, dat het geloof alleen niet genoeg is, zo kunt gij met zekerheid zeggen: gij liegt, uw leer is vals, want wie in Christus gelooft is zalig.

- 1) 16.2, S. 370. Predigt Matth. 7 vs. 15- 23. 1522.
- 2) B. W. III, S. 348, 349. An de Rath zu Altenburg. 1522. 3) 53, S. 368. An de Kurftirsten Johannes. 1526.

221

Wie leert u dat? Niemand anders dan het geloof in het hart. Dus kan niemand de valse leer beoordelen dan de geestelijke mens. 1) Zó zegt Luther ook in een andere preek over denzelfden tekst uit het jaar 1525, dat alle leer met het geloof moet overeenkomen. Het kan voorkomen, dat ook de tegenstander zich op de Schrift beroept. Dit is nu het moeilijkste, met de Schrift tegen de Schrift te strijden en de tegenstander zijn wapen uit de hand te slaan. Dat kan niemand, tenzij hij door de geest is verlicht 2). Elders stelt hij ook het geval, dat de tegenstanders zich op de Schrift beroepen. Dan beroepe zich de Christen op dat Woord, dat God in hem geplant heeft; hij voegt er echter hier bij: Het Woord, dat eerst uit de mond van Christus is uitgegaan, en daarna door de apostelen is geplant 3).

Op zodanige plaatsen is het nu inderdaad het geloof, of de "gelovige Christen", of de geestelijke mens met zijn ervaring, aan wien macht wordt gegeven om allerlei lering te beoordelen en om te beslissen, wanneer Schrift tegen Schrift wordt aangehaald. Hier heeft Luther het zwaartepunt in het subject verlegd tegenover de Schrift. Blijft hij nu daarin consequent doorgaan? Op één van de boven aangehaalde plaatsen wordt naderhand de Schrift toch weer als toetssteen genoemd 4); en uit hetzelfde jaar 1522

hebben we een preek waar ook eerst het geloof tot rechter gemaakt

- 1) 16.2, S. 369. 1522.
- 2) 13.2, S. 251 ff. Ein ander Sermon am 6 n. Trin. 1525 K. P.
- 3) 20.2.2, S. 594, 595. Jac. 1 vs. 16-21. Het is niet bekend wanneer deze leerrede is gehouden.
- 4) 162, S. 370.

222

wordt. Maar het geloof is gegrond op Christus en Zijn Woord. Komt nu de paus en zegt: Ik ben ook een Christen, dan is het wederom de Schrift die de strijd beslist 1). Later geeft Luther, voor het geval dat de tegenstander zich op de Schrift beroept, eenvoudig de raad zich wederom op de Schrift te beroepen 2). Ook waarschuwt hij nog in 1522, de werken der heiligen, al erkent men ze als gelovigen, te gebruiken als voorbeelden, wanneer ze niet op de Schrift gegrond zijn 3). Daar is dus de "gelovige Christen" niet de maatstaf.

Hoever Luther van het subjectivisme afstaat, blijkt ook daaruit, dat de waarde van het Woord volgens hem volstrekt onafhankelijk is van het subject waardoor het gesproken wordt. Het wordt door het geloof der vromen niet beter, door het ongeloof der goddelozen niet slechter. Als men op het geloof dergenen, die het bedienen, wilde afgaan, zo zou alles onzeker gemaakt worden 4). Het Woord blijft. Gods Woord, onverschillig of het gesproken wordt door Kajaphas, Bileam of Jezaja, Petrus of een ezel 5). Van de persoon moet men afzien, maar niet van de leer 6). Het is zelfs goed, dat men het eens van een goddelozen prediker hoort, anders denken de mensen aan de heiligheid van

- 1) 16.2, 445 ff. Matth. 25 vs. 1-15. 1522.
 - 2) 19.2, S. 274. Matth. 4 vs. 1-11. 1537.
 - 3) 28, S. 92-96. Vom Missbrauch der Messe. 1522.
 - 4) B. W. V, S. 136. An Theobald Billicanus.
 - 5) 20.2.2, S. 167. Rom. 8 vs. 12-17. 1544. 53 S. 127. An Hartmuth von Kronberg. 1522.
 - 6) 19.2, S. 331. Ein Sermon von de Secten. 1 Cor. 3 vs. 4. 1528.
- Zie ook 52, S. 273. H. P. R. 1 n. Tr. Luc. 16 vs. 1-9. An der Person liegt nichts, am Worte

Alles.

223

den persoon, en niet aan het Woord 1). Luther had zelf liever zijn eigen geschriften onuitgegeven willen laten, opdat de mensen maar op de Schrift zouden zien 2). Hijzelf wil niet "Luthersch" zijn, dan in zover hij de Schrift zuiver leert 3). Ook al wordt het door hem zelf gesproken, daarom is het nog niet Gods Woord. zijn echte volgelingen geloven Luther niet maar Christus Zelf. Het Woord heeft hen, en zij hebben het Woord. Luther laten ze varen, of hij een boef is of. Een heilige, dat komt daarbij niet in aanmerking. Hijzelf kent ook geen Luther, wil hem ook niet kennen, predikt ook niets van hem, maar van Christus; hem zelf mag de duivel halen als hij kan, maar Christus late hij met vrede 4).

Het Woord op zichzelf zonder aanzien des persoons, moet voor het hart genoeg zijn, en de mens "beschliessen und begreifen", dat hij als 't ware daarin gevangen zijnde, voelt hoe waar, rechtvaardig en goed het is, al zou geheel de wereld, ja God zelf daartegen spreken. Hoewel Scholten deze plaats ten bewijze voor de subjectiviteit van Luther aanhaalt, blijkt m. i. hier duidelijk hoe Luther juist niet het subject maar het objectieve Woord tot norm maakt, en daarbij alle menselijk gezag, ja zelfs een onmiddellijke openbaring Gods ten achter stelt 5). Naast elkaar schijnen het

- 1) 26, S. 308. Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrhernn, 1528.
- 2) 1.2, S. 3 ff. M. Luthers Vorrede zu seinen deutschen Werken. 1539.
- 3) 53, S. 432. An die Herren von Einsiedel. 1523.
- 4) 53, S. 127. An Hartmuth von Kropberg. 1522.

subjectieve en het objectieve te staan, wanneer Luther zegt: "Es muss ein jeglicher allein darum glauben, dass es Gottes Wort ist, und dass er inwendig im Herzen befinde dass es Wahrheit ist, ob schon ein Engel vom Himmel, ja alle Welt dawider predigte." Maar ook hier heeft het subjectieve niet de voorrang; gelijk boven is aangetoond bedoelt Luther het zóó, dat niet de mens als rechter boven de waarheid staat, maar dat de waarheid zich aan hem op onweerstaanbare wijze opdringt 1).

Luther is dus niet doorgegaan op de subjectieve lijn. Toch blijven er zodanige uitdrukkingen, die we niet met de andere overeen kunnen brengen, die ons echter de weg aanwijzen ter verklaring van Luthers vrijzinnige uitspraken omtrent de Schrift. Luther heeft na veel strijd vrede in zijn gemoed gevonden door het Evangelie van Jezus Christus, de Verlosser van zondaren, zoals hij dat vond in de Schrift. Op grond van de Schrift heeft hij de waarheid daarvan volgehouden tegenover alle bestrijding van buiten en van binnen. Die waarheid is met zijn gemoedsleven samengegroeid, is voor hem thans boven allen twijfel verheven. Nu vindt hij in de Schrift zelf boeken en plaatsen die hij niet daarmee overeen kan brengen, of waarin hij het verband met de prediking van de Christus geheel mist. Dat de Kerk die boeken canoniek heeft verklaard, is geen genoegzame grond voor hem om het ook te doen; want de Kerk heeft geen recht aan een boek meer gezag te verlenen, dan het in zichzelf heeft. Zo heeft hij een ander criterium opgesteld: "Das ist der rechte Prüfstein aller Bücher, ob sie Christum treiben oder nicht" 1).

Boeken die dat z. i. niet doen, zoals Esther en Jacobus, verworpt hij daarom. Uitwendige redenen komen, zoals wij boven zagen, eerst in de tweede plaats in aanmerking; de tweeden brief van Petrus, die minder dan die van Jacobus door uitwendige getuigenissen van kerkvaders is gestaafd, heeft hij zonder bezwaar in de canon gelaten. Zelfs in geschriften die hij anders voor canoniek hield, kon hij hout, stroo of stoppelen vinden, voor zover hij het een of ander niet met de leer van Christus kon overeen brengen. In het veronderstellen van feilen in historische mededelingen, bij welke hij geen verband zag met de leer der genade, was hij verre van angstvallig.

Toch steunde zijn geloof niet op inwendige openbaring of op subjectieve ervaring, maar, zoals later zal worden aangetoond, op het objectief geopenbaarde Woord Gods. Wel schijnt het op één plaats, als bestond er voor hem een tegenstelling tussen "Christus" en de Schrift. "Wanneer de tegenstanders," zo zegt hij, "zich op de Schrift beroepen tegenover Christus, zo beroepen wij ons op Christus tegenover de Schrift." Deze woorden staan in een reeks van stellingen over de rechtvaardigmaking. Hij heeft tegenstanders vóór zich, die zich voor hun werkheilige leer beroepen op de wetten en geboden van de Schrift. Luther geeft echter niet toe, dat de Schrift werkelijk die bedoeling zou hebben. De Schrift moet men niet tegen, maar vóór Christus verstaan, dus óf tot Hem terugleiden, óf niet voor Schrift houden. Het "houdt de geboden", moet men verstaan alsof er stond: "houdt ze in het geloof in Christus"; het "doe dat en gij zult leven", alsof er bijgevoegd ware: "in Mij", anders zult gij het niet doen. Christus is de Heer

over de Sabbath, de Wet en geheel de Schrift.

Als we Christus hebben zullen we nieuwe decilogen maken, die nog duidelijker zijn dan die van Mozes; gelijk alle profeten en vaders in de Geest van Christus gesproken hebben al wat in de Schrift staat. Maar hoewel wij de Geest van Christus hebben, zo strijdt toch het vlees tegen de Geest, en daarom is het, ook ter wille van de onzekere geesten, nodig zich te houden aan bepaalde schriften der Apostelen, opdat de Kerk niet verscheurd worde. Want wij zijn niet allen apostelen, die volgens een bepaald besluit van God ons als onfeilbare leraren gezonden zijn 1). Wel is het volgens Luther een nadeel geweest, dat men in de bedeling van het Nieuwe Testament weer heeft moeten beginnen met boeken te schrijven; de bedoeling was dat gepredikt en openbaar gemaakt zou worden hetgeen in de Heilige Schriften van het Oude Testament verborgen was 2). Toch waarschuwt hij op één van de plaatsen waar hij dit zegt, zeer voor leringen van mensen in tegenstelling met de Schrift.

1) o. 1. v. a. IV p. 381. Quinque disputationes de justificatione. 1535.

2) 10.2 S. 34, 35. K. P. am 1. Advent Matth. 21 vs. 1-9. S. 386 am Tage der Brei Konige Matth. 2 vs. 1-12. - 122 S. 171. am Tage der Himmelfahrt Marc. 16 vs. 14-20.

227

Elders zegt hij, dat het ambt van de Geest niet is boeken te schrijven en wetten te maken, maar het Evangelie in de harten te schrijven, zodat ze de boeken niet nodig hebben, dan om uit de Schrift hun geloof te sterken en zó vrij zijn, dat ze de letter niet behoeven dan alleen terwille van de prediking 1). Bij deze aanhaling moeten we bedenken dat "letter" volgens Luthers opvatting niet dat is wat men gewoon is zo te, noemen maar al wat als wet, van buiten af, slechts eisende tegenover de mens optreedt. Er is een opvatting der inspiratie, waarbij de Schrift slechts van een wettisch standpunt uit beschouwd wordt en als wetboek wordt opgevat; zodanige opvatting heeft Luther voortdurend bestreden, zoals we ook zagen bij de behandeling van zijn opvatting der Mozaische wetten. *Hij wil de Schrift alléén beschouwen in verband met Christus. Alléén de Geest, Die van Christus spreekt, doet ons de Schrift verstaan* 2).

Reeds in het voorgaande tijdvak zeide hij aan het slot van de Auslegung der sieben Busspsalmen, die hij echter in 1525 weer heeft uitgegeven: "Als oft ich in van de Schrift weniger denn Christum funden habe, bin ich noch nie satt worden, als oft aber ich mehr denn Christum funden habe, bin ich nie ärmer geworden"; de Heilige Geest weet niet meer, noch wil Hij meer weten dan Jezus Christus 3). Neemt gij Christus uit de Schrift weg, wat zult gij vinden? 4). De hoofdsom van de gehele Schrift is het artikel van de genade en de vergeving der zonden 5).

1) 8.2, S. 319 K. P. am 1. Pfingsttag Apg. 2 vs. 1-13.

2) a. a. o.

3) 17.2, S. 441.

4) o. 1. v. a. VII p. 125. de servo arbitrio.

5) B. W. VII S. 347. An Justus Jonas 1530.

228

Uit de bestrijding der wettische opvatting van de ingeving van de Schrift volgt dus nog niet de ontkenning van die ingeving zelf 1); wanneer Luther in het zo-even aangehaalde verband zegt dat de Geest van niets meer en niets minder weten wil dan van Christus, dan blijkt dat hij de Geest erkent als auteur van de Schrift; ook de geschiedenissen b.v. van Rebecca 2), van Elia, Jona en andere Profeten 3), zelfs die van Juda en Tamar, 4) en hetgeen Mozes elders schrijft over dingen waar men tegenwoordig niet

meer van spreekt, zijn door Gods Geest geschreven 5). Er is een bijzondere gave van de Geest voor nodig geweest; de apostelen hebben een bijzondere belofte van de Geest gehad, die later niet meer aan iedereen gegeven is 6). Als Christus zegt: "wanneer de Geest der waarheid zal komen, Die zal u in alle waarheid leiden," dan is dat gezegd tot de Apostelen en niet tot hen die later leven 7).

De Apostelen zijn door een bepaald bevel Gods als onfeilbare leraren gezonden, de lateren niet meer 8); de heiligen hebben in hun schrijven kunnen dwalen, maar de Schrift kan niet dwalen 9).

- 1) Dit is zeer duidelijk uiteengezet door W. Walther: *Das Erbe der Reformation im Kampfe der Gegenwart I. Der Glaube an das Wort Gottes*. Leipzig 1903 S. 23 ff.
- 2) 23 S. 136, 137. Von Ehesachen. 1530.
- 3) 54 S. 339. An. Jonas von Stockhausen. 27 Nov. 1532.
- 4) 34 S. 259, 260. Predigten über das erste Buch Mose 1527.
- 5) 28 S. 11. Bedenken und Unterricht von de Klöstern und geistlichen Gelübden. 1522.
- 6) o. 1. v. a. IV p. 417. *Disputatio de potestate concilii*. 1587.
- 7) 12.2, S. 106, 107. K. P. 4 nach *stern Johs. 16 vs. 5-15.
- 8) o. 1. v. a. IV p. 381, *disputationes de justificatione*. 1535. 9) 28 S. 33. Vom Missbrauch der Messe 1522.

229

Daarom is het gruwelijke vermetelheid van de Wederdopers te beweren, dat de Evangelist Marcus onjuiste dingen aangaande de Doop zou hebben geleerd 1). De Schrift spreekt ook zichzelf niet tegen, al moge het in het hoofd van de tegenstander niet met elkaar overeenkomen 2). Zij is niet dubbelzinnig, zoals de geboden van de Kerk 3). Zij is niet duister, zodat ze eerst door de geschriften der kerkvaders zou moeten worden opgehelderd; immers, de kerkvaders bekennen hun eigene duisternis, en schrijven aan de Schrift het licht toe 4). Tegenover het scepticisme van Erasmus zegt Luther, dat hij de Schrift voortdurend, overal en in alle dingen toestemt 5). Zij is het hoogste getuigenis aangaande Jezus Christus 6).

Zowel in de eerste als in de latere jaren van dit tijdvak is de Schrift dan ook voor Luther de toetssteen bij uitnemendheid, waarnaar hij zichzelf en de Roomse tegenstanders wil beoordeeld zien. Zo wil hij te Worms dat zijn boeken aan de Schrift getoetst worden, en is bereid in alles te wijken, alleen dat hij niet tegen de Schrift wil handelen 7). Zullen wij de dingen beproeven, welke andere toetssteen hebben we dan buiten de Schrift? 8).

- 1) 53, S. 263. Luther an Kurfürst Friedrich und Herzog Johann zu Sachsen. 1524.
- 2) 18.2, S. 239. Predigt Eph. 6 vs. 10-17. 1532.
- 3) de Wette V S. 333. An Melanchthon 16 März 1541.
- 4) 27, S. 245. *Auf das überchristliche Buch Bock Emsers*, 1521. z. o. o. 1. v. a. VII p. 124, sqq., 177. *de servo arbitrio* 1525.
- 5) 1.1. p. 122.
- 6) 17.2, S. 361 ff. Predigt Luc. 24 vs. 13-35. 1530.
- 7) In zijn schrijven aan Karel V. Friedberg 28 April 1521 B. W. III, 130, 131.
- 8) 27 S. 246. zie noot 4.

230

Men hore naar niemand, zo zegt Luther met Augustinus, dan naar hem die met de canonicke boeken zijn leringen staft 1). De Artikelen des geloofs moeten alléén door Goddelijke Schriftuur gestaafd en bewezen worden 2). Ook in 1530 vóór de Rijksdag te Augsburg, waar wederom de zaak der Hervorming ter sprake komt, wil Luther alléén volgens de Schrift geoordeeld zien 3). Er is geen beter manier om de artikelen des geloofs te bewijzen, dan ze op grond van de Schrift te geloven, de ogen te sluiten en bij het eenvoudige Woord te blijven 4). Leert iemand volgens het Boek, dan is het Gods Woord 5). We moeten ons houden aan de Schrift, want onze rede

geldt hier niets, we moeten blijven bij het woord "ik geloof" 6). Men neme niets aan, wat niet op de Schrift gegrond is, al schijnt het nog zo vroom en heilig te zijn 7).

Op welke grond geloofde nu Luther hetgeen in de Schrift stond? De Hervormers wezen beslist de leer der Roomse kerk af, volgens welke het gezag van de Schrift steunt op dat der kerk, die de canon heeft vastgesteld. Daartegenover leerden de kerken der Hervorming het testimonium Spiritus Sancti; Calvijn formuleerde het aldus, dat de Geest, Die de Schrift heeft geschreven, ook aan het hart haar waarheid betuigt 8). Ook bij Luther vinden we reeds uitingen van dien aard.

- 1) B. W. IV S. 31 An Wolfgang von Stein 1522.
- 2) 28, S. 31. Vom Missbrauch der Messe 1522.
- 3) 54, S. 371. An de Kurfürsten Johannes 9 Juli 1530.
- 4) 192, S. 375, 376. Predigt am Ostermontag. 1537. 6) 202.2, S. 166. Predigt Rom. 8 vs. 12-17. 1544.
- 6) 172, S. 177, Predigt 1 Mose 22 vs. 18.
- 7) 48, S. 68, 69. Auslegung des 6, 7, 8. Kap. Johannis 1530-1532.
- 8) Institutio religionis Christianae lib. 1 cap. 7.

231

Behalve de prediking van de verlossing schrijft de Heilige Geest het ook van binnen in het hart; want wie het hoort, krijgt van binnen een vlam, zodat het hart zegt: Dat is zeker waar, al moest ik er honderd doden voor sterven! Op de vraag vanwaar hij het weet, antwoordt de Christen: Omdat ik het in het Woord en de Sacramenten aldus hoor, en de Heilige Geest het mij evenzo in het hart zegt 1). Op te merken is echter hier, dat er niet zozeer van de Schrift, als wel van de prediking en Gods Woord, ook in de Sacramenten, sprake is, - hoewel daardoor niet uitgesloten is dat Luther aangaande de Schrift dezelfde beschouwing zal hebben. Elders ziet Luther niet zozeer op het getuigenis van de Geest naast het Woord, als wel op het Woord op zichzelf, hetwelk het hart zo gevangen neemt, dat het niet anders kan dan geloven, al zou de gehele wereld, ja God zelf, daartegen spreken 2).

De vraag is hier, of dit getuigenis van de Geest moet gedacht worden als iets dat naast het Woord staat, of als iets dat door het Woord zelf komt. Dit zal later ter sprake moeten komen, waar de verhouding tussen Geest en Woord behandeld wordt. Op te merken is hier echter nog, dat zowel Luther als Calvijn vooral het oog hebben op het getuigenis van de Geest bij de gelovige en er niet nader op ingaan, of en in hoever de Schrift zich ook aan de onwedergeborene als waarheid betuigt.

- 1) 23, S., 249-251. Auslegung des Christlichen Glaubens gehalten zu Schmalkalden. 1537. z. o. 28 S. 340. Von Mensenlehre zu meiden.
- 2) 102, S. 163. K. P. am II Christtage Luc. 2 vs. 15-20.

232

Voor ons is hier nog de vraag van belang, of de uitdrukking "Gods Woord" voor de Schrift in 't algemeen ook in dit tijdvak wordt gebruikt. Aanvankelijk bezigde Luther ze haast nooit in die zin; het meest, zoals boven is aangetoond, in het jaar 1520. Ook na dit jaar wordt de Schrift dikwijls Gods Woord genoemd, of wat nog sterker spreekt, van de Schrift eenvoudig verondersteld dat ze Gods Woord is; immers is juist dat een bewijs, dat zodanig gevoelen bij hem als 't ware in zijn vlees en bloed is overgegaan. In 1521 en nog eens in 1525 past Luther Ps. 119 vs. 103 "Uw Woord is een lamp voor mijn voet," toe op de Schrift; in 1525 uitdrukkelijk op de gehele Schrift 1). Evenals Stefanus de Joden met de Schrift overwon, zo moeten ook wij de tegenstanders met Gods Woord terneerwerpen 2).

Luther wil dat de gehele Schrift, 's morgens het Oude en 's avonds het Nieuwe Testament, boek voor boek in de kerk gelezen en uitgelegd wordt; denn es ist alles zu thun um Gottes Wort, daas dasselbe in Schwang gehe 3) Op het Breve van Paus Adriaan tegen hem antwoordt Luther: Ein Pabst sollte Schrift führen und upper daher sagen: Siehe da, hie stehet Gottes Wort, und also hat Luther wider Gottes Wort geredet 4).

- 1) '27 S. 245. 246. Auf des iiberchristliche Buch Bock Emsers. 1521. o.1. v. a. VII p. 178, 180, de servo arbitrio 1525.
- 2) 152, S. 170. K. P. Predigt am Tage Stephani 1523.
- 3) 22, S. 155. Von der Ordnu:ng des Gottesdientes in der Gemeinde 1523.
- 4) 64, S. 419. Pabst Adrians Breve, von Luther ins Deutsche iibersetzt, mit Glossen und einet Aufschrift. 1523.

233

Ook elders komt dat nog voor in de eerste jaren van dit tijdvak 1); ten onrechte zegt dus J. H. Maronier, dat in die jaren voor Luther de Schrift niet Gods Woord is, maar slechts Gods Woord bevat 2).

Evenzo houdt Luther in later tijd de Schrift voor Gods Woord. Meer dan eens vermaant hij evenals in 1523 zijn gemeenteleden, de Schriften ijverig te lezen en te horen, opdat ze Gods Woord leren, en door dat Woord toegerust en versterkt worden en leergin te geloven aan het blote Woord Gods. Overall wordt hier bij Gods Woord aan de Schrift in haar geheel gedacht 3). Christus vermaant de apostelen, zo zegt Luther, "te bewaren hetgeen ze van God door de Schrift hebben ontvangen," en voegt hieraan toe: "Christus wollte uns gerne das Wort einbli uen" 4). Ook de duivel neemt het zwaard van Christus en de Zijnen, de Schrift, in de hand, beroept zich daarop en zegt: Hier hebt gij Gods Woord 5). De Schrift getuigt van Christus, al noemen de dwepers haar een dode letter. Daarom bekommeren wij ons niet om die "Rotten", en onze Heere vraagt ook niet naar hen, omdat ze Zijn Woord zozeer verachten 6). Aangaande de studie van de Schrift is geschreven:

- 1) b.v. 22, S. 229 (tweemaal) Deutsche Messe und Ordnung des G-ottesdienstes 1526. 28 S. 31. Vom Missbrauch der Messe 1522. S. 342 von Menseniehre zu meiden 1522.
- 2) a. w. bladz. 13, 20.
- 3) 33, S. 21. Vorrede in die Predigten über das erste Buch Mose. 1527. 172, S. 369. Predigt Luc. 24 vs. 13-35. 1530. S. 378. Predigt am Ostermontag Nachmittage. 1537.
- 4) a. a. o. S. 375, 376.
- 5) 19.2, S. 268, 272, 274. Predigt Matth. 4 vs. 1-11 1537.
- 6) 172, S. 361 Predigt Luc. 24 vs. 13-35.

Het Woord van Christus wone rijkelijk in u 1) Als wij maar geloven konden, dat God tot ons spreekt, en dat het Gods Woord is wat wij in de Bijbel lezen of horen! 2) Nog in zijn laatste preek noemt Luther de Schrift Gods Woord 3). Hoewel Luther dikwijls, zoals hier boven is aangetoond, onder Gods Woord niet de gehele Schrift, maar alléén het Evangelie verstond, blijft hij dus die uitdrukking ook bezigen voor de Schrift in haar geheel. Reeds bij de behandeling van het voorgaande tijdvak is er op gewezen, hoe Luther de Schrift meer Gods Woord begon te noemen, naarmate hij zich losmaakte van de allegorische methode en het gezag van de Kerk bij de uitleg 4). De gelijkstelling van Schrift en Gods Woord behelst m. i. iets meer dan de leer van de Goddelijke ingeving van de Schrift, zoals ze ook door de Roomse kerk gehuldigd werd; onwillekeurig denkt men bij Gods Woord niet zozeer aan een heilig boek, als wel aan iets wat God onmiddellijk tot de mens zegt; en in dien zin kan de Schrift in de Roomse kerk juist niet Gods Woord zijn. Het is dan ook m. i. zeer de vraag, of de Roomse schrijvers de uitdrukking

"Gods Woord" dikwijls voor de Schrift bezigen; de beantwoording van die vraag zou een afzonderlijk, veelomvattend onderzoek vereisen. Voor ons is het juist belangrijk dat Luther, toen hij 'het meest onder de invloed van die schrijvers stond, zich het minst zó uitdrukte.

- 1) de Wette V. S. 594. Fakultatszeugniss fr Fr. Bachofer.
- 2) 52, S. 332, 333. Auslegung vieler schöner Sprüche der Heiligen Schrift, welche Luther etlichen in ihre Bibeln geschrieben.
- 3) 202.2, S. 566. 1546.
- 4) 2, blz. 100.

235

Wij kunnen dan ook A. Harnack en Loofs niet toestemmen, dat de gelijkstelling van de Schrift en Gods Woord "altkatholisch" zou zijn 1); integendeel is er zeer veel reden om te veronderstellen, dat wij het juist aan de invloed der Hervormers, Luther niet uitgezonderd, hebben te danken, dat die gelijkstelling in het spraakgebruik der gemeente is opgenomen.

Waar Luther de Schrift Gods Woord noemt, geschiedt dit dan ook niet alleen omdat hij ze beschouwt als een onfeilbare kenbron der waarheid, waarop hij zich kon beroepen tegenover zijn tegenstanders in de strijd over de een of andere leerstelling of inrichting, maar veelal omdat hij in haar een steun en houvast ziet voor het persoonlijk geloof. Daarom dringt hij, gelijk we boven zagen, op verschillende plaatsen zo aan op het lezen en behandelen van de Schrift, opdat we door Gods Woord versterkt worden in het geloof, en voegt hij er op een van die plaatsen nog aan toe, dat God ons, die eigenlijk genoeg zouden hebben aan een enkele uitspraak uit Gods Woord, met teksten als het ware heeft overstelpt, opdat we vooral niet zouden wankelen 2). Daarom zegt hij ook, dat als we maar geloofden dat het Gods Woord is wat we in de Schrift lezen, wij het niet zonder vrucht zouden horen. 3) Gelijk hij in 't algemeen wars was van verstandelijke bespiegelingen, die buiten het leven omgaan, zo was ook zijn opvatting van de ingeving van de Schrift niet intellectualistisch maar een zaak des harten;

- 1) z. A. Harnack. Lehrbuch der Dogmengeschichte III S 744 en F. Loofs a. w. S. 345.
- 2) z. vooral 33 S. 21, en verder 22 S. 155, 156. 172, S. 369, 378. de Wette V. S. 594,
- 3) 52, S. 332, 333.

236

zoek bij hem geen afgetrokken redeneringen over de ingeving; hij wilde de Schrift niet anders beschouwen dan als een getuigenis Gods aangaande de Christus, en predikte haar zó dat hij zocht aan te tonen hoe alles op de Christus ziet 1). Zo zullen we het mogen verklaren, dat hij op die plaatsen, waar hij van het getuigenis van de Heilige Geest aangaande Gods Woord spreekt, alleen het oog heeft op de gelovige en de ongelovige buiten beschouwing laat 2). Juist het vertrouwen op Gods barmhartigheid en genade heeft een steun nodig, niet afhankelijk van bespiegeling en subjectieve ervaring, van hetgeen men op een gegeven ogenblik in zichzelf gevoelt. Dit wordt tot op zekere hoogte ook door A. Harnack erkend 3)

Luther, die het zeer nauw met zichzelf nam, kende zichzelf daarom als een groot zondaar en zou aan Gods barmhartigheid vertwijfeld hebben, als hij niet door Gods Geest in het Woord Gods, in de Schrift, een steun gevonden had, die buiten hem zelf stond. Zo hangt Luthers beschouwing van de Schrift te zamen met zijn geloofsleven.

Ook zijn kritische uitlatingen hebben we in verband daarmee kunnen verklaren, doordien hij niet als van God ingegeven erkende hetgeen hij meende dat buiten zijn geloof om of er tegen in ging. Die kritische uitlatingen gaan van een ander standpunt uit dan de hedendaagsche kritiek van de

Schrift, die zich vooral beroept op de rede en de wetenschap; ook gaat hij er niet volgens een vaste methode bij te werk; het zijn meer ogenblikkelijke uitlatingen, waar hij niet consequent op doorgaat.

1) 33, S 21. 172. S. 361 z. verder boven bladz. 226-227.

2) z. boven blz. 231.

3) Lehrbuch der Dogmengeschichte III S. 73.

237

We vonden tal van plaatsen die er volstrekt niet mee in overeenstemming te brengen zijn. Hij zal wellicht toch onbewust gevoeld hebben, dat hij met zodanige kritiek de grond waarop hij stond ging ondermijnen; want wanneer er in de Schrift zelf zoveel twijfelachtigs was, dan miste hij niet alleen in haar zijn machtigste wapen in de strijd tegen Rome en zijn andere tegenstanders, maar ook dien vasten grond voor zijn geloof. Het gaat niet aan op Luthers standpunt te blijven staan, want het is een vermenging van twee beschouwingen die elkaar uitsluiten. Van tweeën één, of hij moest alléén zoeken naar een inwendige verzekerdheid, zoals de Wederdopers en de mannen van het inwendige woord.

Maar daar kon hij op de duur zijn steun niet in vinden, en hij heeft het ook niet gewild, zoals hieronder zal worden aangetoond; òf hij moest blijven bij de Schrift, die hij niet slechts beschouwde als een heilig boek van Goddelijke oorsprong, maar ook had leren kennen als een Woord Gods tot ons, een getuigenis Gods aangaande Jezus Christus. Maar dan mocht hij ook niet meer schiften in de Schrift, want daardoor miste ze voor hem die vastheid, die nodig is tot steun voor het geloof; dan moest hij zijn geloof geheel door Haar laten bepalen en leiden.

Er bestond wel nog een derde mogelijkheid, namelijk te steunen op het gezag der Kerk. Maar deze had Luther in zijn strijd, vooral in het jaar 1520, afgesneden, en daarbij is hij ook gebleven. Tot het einde toe heeft hij het gezag der Kerk, zoals de Rooms en het leerden, ontkent. De Kerk, zo zegt hij, kan dwalen en zondigen, want ook de uitverkorenen Gods kunnen dwalen¹⁾. De gelovigen mogen zich niet door paus of concilie laten binden, maar hebben zelf te beproeven ²⁾. Ze hebben zich te houden aan de woorden van Christus, en Hem te geloven, meer dan alle pausen en concilies, al waren er zovelen als sterren aan de hemel en zand aan de oever der zee ³⁾. Er is geen gezag na Christus, dat met dat der Apostelen gelijkgesteld mag worden. Hetgeen de Apostelen gedaan hebben is daarom nog niet aan hun opvolgers geoorloofd ⁴⁾. De belofte "de Geest zal u in alle waarheid leiden", geldt alléén voor de Apostelen, niet ook voor hun opvolgers ⁵⁾. De Kerk wordt beheerst door Gods Woord ⁶⁾. Dat Woord, door God geopenbaard en in de Geest geloofd ten eeuwigen leven, is de enige wet der Kerk. Men mag geen cultus in de Kerk invoeren buiten Gods Woord om ⁷⁾. Al wat in de Kerk geleerd wordt buiten Gods Woord om is leugen, en wanneer het als een geloofsartikel wordt vastgesteld, ketterij ⁸⁾.

1) 28 S. 100. Vom Missbrach der Messe. 1522.

2) 16.2 S. 367 ff. Matth. 8 vs. 15-23. 1522. 192 S. 316, 317. 1 Joh. 4 vs. 1 ff. 1537.

3) 27 S. 334, 335. Von der Beichte ob die der Pabst Macht habe zu gebieten. 1521. 55 S. 6. An Joachim, Forst von Anhalt. 1533.

4) o. 1. v. a. V, p. 417. Disputatio de potestate concilii. 1536. 5) 122 S. 106, 107. K. P. 4 nach Ostern. Johs. 16 vs. 5-15.

5) B. W. IV S. 9, an Spalatin 4 Oct. 1522.

7) B. W. VIII S. 167, 170, 219. An Melanchthon 21 Juli, 4 Aug., 26 Aug. 1530.

8) o. 1. v. a. IV p. 486. theses contra XXXII articulos Loveniorum. 1545.

De Christelijke Kerk heeft geen macht enig artikel des geloofs in te stellen, heeft het ook nooit gedaan, zal het ook nooit doen. Ook heeft ze geen macht enig gebod van goede werken in te zetten, heeft het ook nooit gedaan, zal het ook nooit doen. Alle artikelen des geloofs en geboden aangaande goede werken zijn genoegzaam in de Schrift gegeven, zodat men er geen moor mag opstellen. Ook heeft de Kerk geen macht om artikelen des geloofs, goede werken, Evangelie of Schrift te bevestigen als een rechter die er boven staat, maar slechts als oen onderdaan, die het wapen van zijnen heer vertoont 1). Niet daarom is iets Gods Woord omdat de Kerk het zegt; de Kerk maakt niet het Woord, maar ze wordt door het Woord wat ze is 2). De Schrift is de enige kracht van de Kerk 3).

De Kerk is dan ook voor Luther, evenals reeds aan het einde der vorige periode, niet meer een instituut van priesters en geestelijken, maar de gemeente der gelovigen 4). Haar kenmerk is, dat zij het Woord heeft en daaraan gelooft. Wel zijn er nog andere kenmerken, maar dat is het voornaamste, het enig voldoende 5). Zelfs al is er een dwaling des geloofs in haar, zo blijft toch een Kerk de ware Kerk, zolang zij het Woord en de Doop heeft 6).

- 1) 31 S. 122. Etlich. Artikelstock, so M. Luther erhalten will wider die ganze Satanschule. 1530.
- 2) 28 S. 41, 42. Vom Missbrauch der Messe. 1522.
- 3) o. 1. v. a. V. p. 383. Responsio ad librum Ambrosii Catharinii. 1522.
- 4) 1.1. p. 300. 24 S. 227, Schwabacher Artikel. 1529.
- 5) o. 1. v. a. V p. 311. 25 S. 419 ff. von de Conciliis und Kirchen. 1539.
- 6) Gal. III, p. 152 ad c. I vs. 2b; wijziging door Luther in 1523 in de uitleg van 1519 aangebracht.

240

Waar het Woord is, daar is de kerk, ook al is het slechts onder een lindeboom 1). Overal waar mensen zijn die het Woord hebben en geloven, ook al zijn er slechts twee of drie bijeen, daar is de waarachtige apostolische gemeente 2). De voornaamste taak van de Kerk is dan ook, het Evangelie te verkondigen 3); geestelijken, die dat niet doen, moet men niet meer als geestelijken beschouwen 4).

Wilde dan Luther geen gezag van de Kerk meer erkennen? Wilde hij alle kerkelijke orde doen verdwijnen? Daarvan beschuldigden hem zijn tegenstanders, maar hij antwoordde: Dat is de vraag niet, of men aan de Kerk moet gehoorzamen, maar dit is de vraag of de Kerk bestaat uit de bisschoppen en vaders van tegenstanders; slechts die Kerk is de ware, die het Woord heeft en leert, en er niets bij doet 3). Naar het Woord moet men zich voegen, want er moet regel en orde zijn; het gaat niet aan, dat men maar spreekt en handelt naar eigen goeddunken, en daarna beweert, dat de Kerk uit de Heilige Geest het heeft gesproken en gedaan. Als de Kerk zich aan Gods Woord bindt, dan is men ook schuldig haar te gehoorzamen, dan spreekt God Zelf door haar 6).

- 1) 35, S. 129. Auslegung über etliche Kapittel des I Buch Mose. Cap. 7 vs. 1. 1524-1526.
- 2) 202.2 S. 251. Predigt Johs. 14 vs. 23-31. 1539. z. o. Gal. II p. 256 c. 4 vs. 26. 1535.
- 3) 1. 1. p. 257.
- 4) o. 1. v a. V p. 339. Responsio ad librum Ambrosii Catharini 1521. 162, S. 335. Predigt Johs. 10 vs. 12-16. 1522.
- 5) B. W. IV, S. 81, 82. An Wolfgang Stein 1522.
- 6) 152, S. 316. K. P. dritte Predigt am Pfingsttag Johs 14 vs. 24-30.

241

Indien de paus een concilie wilde samenroepen, dat zich aan Gods Woord wilde binden, dan zou Luther daar zeker verschijnen, en er aan gehoorzamen 1). Daarom houdt Luther ook de ban die door de Kerk rechtmatig is uitgesproken voor Gods Woord, en berispt hij hen zeer die die

ban verachten en de dienaren van het Woord uitschelden 2). Hoezeer Luther op kerkelijke orde stond, bewijst ook zijn tegenzin tegen het vieren van het H. Avondmaal in particuliere woningen, dien hij verschillende keren uitspreekt 3). Eén plaats treffen wij echter aan, waar hij het bedienen van het Avondmaal aan zieken in hun huis wil toelaten, omdat daarbij het ambt onaangetast blijft; dan staat het voor hem gelijk met het geval, dat men het Sacrament van het altaar zou nemen en aan iemand geven die in een hoek van het kerkgebouw of achter de deur gezeten is 4). Daar Luther de Kerk opvat als gebonden aan Gods Woord, kan hij zelfs aan de Kerk in haar geheel, de *ecclesia universalis*, toekennen hetgeen hij anders alleen aan de Schrift toeschrijft, nl. de onfeilbaarheid, en wel juist op een plaats waar hij anders op het bijzonder gezag van de Schrift sterke nadruk legt 5).

1) 55 S. 14. Vier bedenken. 1533.

2) De Wette V S. 399. An Wenc Link 1541.

3) 55 S. 124. an Lorenz Castner 1526. S. 160. An Wolfgang Bauer. B. W. VIII S. 172. Antwort Luthers auf die ihm vorgelagten fünf Fragen betr. des Abendmahls. 1530.

4) B. W. VIII S. 148. Bedenken Luthers über die Winkelmesse. 1530.

5) o. 1. v. a. V p. 382. Quinque disputationes de iustificatione. 1535.

242

Hier moet ook nog het eigenaardige feit behandeld worden, dat Luther naast de Schrift, soms zou men haast zeggen boven de Schrift, als Gods Woord noemt de Twaalf Artikelen 1). Denkt hij hier ook aan kerkelijk gezag? De Twaalf Artikelen worden hier te zamen genoemd met de Tien Geboden en het Gebed des Heren; deze drie stukken maakten reeds vóór de Hervorming de hoofdzaak uit van elke Catechismus.

Meer dan één Catechismus uit de tijd des Hervorming, zo ook die van Luther, was daarnaar ingedeeld. Het was voor Luther dat geweest wat hij van zijn prille jeugd af van Gods Woord had gehoord, en velen in de dagen der Hervorming, die niet lezen of schrijven konden, kenden weinig meer dan dat. Hiermee is de nadruk verklaard dien Luther op die drie stukken legt, als op het meest eenvoudige, voor allen toegankelijke van Gods Woord. Maar waarom worden ook de Twaalf Artikelen, die toch niet in de Schrift staan, Gods Woord genoemd? Het is mogelijk dat daarbij zijn gevoelens aangaande de onfeilbaarheid der *ecclesia universalis* een rol gespeeld heeft. In 1538 vat hij de Twaalf Artikelen op als belijdenis der Christelijke Kerk, en drukt ze af opdat men zie dat hij het met die Kerk ééns is. Hij noemt het Symbolum Apostolicum "das allerfeinist, das kurz und richtig die Artikel des Glaubens fasst." Maar op die plaats denkt hij blijkbaar ook aan het gezag der Apostelen, wanneer hij het noemt "das gemein Bekenntnis der Apostel, darin der Grund gelegt ist des Christlichen Glaubens 2).

1) 172 S. 369 Predigt Luc. 24 vs. 13-35. 1530. 192 S. 378 Predigt am Ostermontag Nachmittag 1537. 202.2 S. 166, 167. Predigt Wim. 8 vs. 12-17. 1544.

2) 23 S. 252. Die drei Symbolö, oder Bekenntnis des Glaubens Christi, in der Kirche eintrachtig gebraucht.

243

Ook elders veronderstelt hij, dat het door de Apostelen zelf is opgesteld, of dat het althans uit hun beste geschriften is genomen 1). In elk geval is dus het gezag der Twaalf Artikelen niet zonder verband met het gezag der Apostelen en van de Schrift; en ook al zou hij meer aan kerkelijk gezag denken, zo berust dit toch, zoals boven is aangetoond, op Gods Woord.

Enigszins anders is het, wanneer Luther spreekt over "onze artikelen des geloofs", waarmede hij niet alleen de Twaalf Artikelen, maar in 't algemeen de leer der Luthersens bedoelde, en die hij plaatst tegenover die van Zwingli

en de zijnen 2). Wanneer dezen zich ook op de Schrift beroepen, geeft Luther de raad om eenvoudig te zeggen: "Hier halt du das dorre wort und meinen Glauben", en niet eens te willen horen naar de teksten, die de tegenpartij in het midden brengt; want de Schrift zal toch niet zichzelf of enig ander artikel des geloofs tegenspreken. Maar als reden geeft Luther niet op, dat die leer door de Luthersche Kerk is aangenomen; hij zegt kort te voren, dat zijn artikelen genoegzaam in de Schrift bevestigd zijn. Het was hem nu onmogelijk zich voor te stellen, dat iemand op grond van de Schrift tot een andere overtuiging zou kunnen komen. Wanneer iemand toch anders leerde, hield hij dat voor een gevaarlijke verdraaiing van de Schrift en hij zal gemeend hebben, dat hij het eenvoudige volk, voor hetwelk hij predikte, moest waarschuwen om zich

1) 92 Si. 29. Ander Predigt von der h. Dreifaltigkeit K. P.

2) 182 S. 236, 239. Predigt Epheser 6 vs. 10-17. 1532. z. o. 22 S. 472, 473, (52 S. 386, 387). H. P. Predigt 8 n. Tr. Mt. 7 vs. 15-23.

244

in het geheel niet op een dispuut met zo iemand in te laten. Nu is het waar, dat Luther hier van zijn reformatorische beginselen afgaat. Maar het gezag, dat hij hier aan zijn toehoorders oplegt, zelfs tegenover iemand die zich op de Schrift beroept, is niet het gezag der Kerk; het is in de grond der zaak dat van zijn persoonlijke overtuiging; daarvan is hij zich echter niet bewust. Desgevraagd zou hij het ten sterkste ontkend hebben, en gezegd hebben dat men het niet moest geloven omdat hij het zeide, maar omdat het zo in de Schrift slaat. Dat hij zichzelf ook hier op de Schrift beroept, strekt ten bewijze, dat hij in beginsel toch het gezag van die Schrift, en geen ander wilde vasthouden.

Uit dit alles blijkt echter, dat Luther aan de Kerk geen gezag toekent naast of boven het Woord, maar haar gezag van het Woord afleidt: niet de Kerk maakt Gods Woord: wat zij spreekt is daarom Gods Woord nog niet, hoewel het Gods Woord kan genoemd worden, als zij zich aan de Schrift gebonden acht. De Kerk is er om het Woord. haar taak is, het Woord te prediken.

Hiermee komen wij wederom tot het gepredikte Woord, en hebben te vragen, in hoever hetzelf volgens Luther als Gods Woord beschouwd mag worden. Van de dienst van het Woord en zijn voortreffelijkheid wordt meer dan eens gesproken 1).

1) o. 1. v. a. IV p. 395. 470. (Disputationes). B. W. V S. 45. An Spalatin. 1524.

245

Doordat Mozes de Dienst van het Woord had en Gods Woord aan Farao predikte, was hij tot een God over Pharaon gesteld 1). Het woord van een "rechtschaffener Prediger und Pfarrherr" is het Woord van Christus; de vergeving der zonden die hij verkondigt, is de vergeving van Jezus Christus 2). Men heeft te horen naar hetgeen de prediker uit Gods Woord verkondigt, want Christus zelf is het Die door hem spreekt 3).

Is nu het Woord gebonden aan het geestelijk ambt? Reeds vroeger had Luther zulks ontkend. Ook thans leert hij, dat elk Christen geroepen is het Woord te verkondigen; en waar hij ergens alleen als Christen staat, heeft hij niet eerst te wachten op een bijzondere roeping van anderen; want nood breekt wet en de christelijke liefde is schuldig om te helpen, waar er anders niemand is die helpen wil of kan 4).

Maar daar er orde moet wezen, en niet allen tegelijk kunnen spreken, is het ambt aan bepaalde personen opgedragen 5). Waar nu een bepaald predikant is, mag geen "Winkelprediker" komen. Een ieder die als prediker

optreedt, moet zijn roeping kunnen aantonen, of hij langs ordelijken weg door mensen, of wel onmiddellijk door God geroepen is, hetgeen hij door wonderen zou moeten bewijzen. Voor de bewering, dat een ieder mag spreken in de gemeente, laat Luther niet toe, dat men zich beroepe op 1 Cor. 14 vs. 30-32,

- 1) 35 S. 134. Auslegung etlicher Capitel des II Buch Mose. c. 7 vs. 1. 1524-1526.
- 2) 52 S. 73. H. P. Quasimodogeniti Johs. 21 vs. 19-31. 1534.
- 3) 56 S. 46. An eine Ungenannte.
- 4) 22 S. 146, 147. Dass eine christliche G-e-meinde Recht und Macht habe, alle Lehre zu urteilen. 1523.
- 5) 28 S. 47. Vom Missbrauch der Messe. 1522.

246

want daar is er sprake van geordende profeten 1). Maaar al eist Luther, dat de openbare prediking in de gemeente ter wille van de orde aan een bepaald ambt gebonden worde, daarmee is het gepredikte Woord niet tot dat ambt beperkt. Wel wordt de predikant in de eerste plaats genoemd, maar daarnaast wijst hij op hetgeen vader of moeder of een christelijke buurman ons van Godswege zegt en in het algemeen op het onderling overdenken van het Woord 2). Ook wanneer goede lieden iemand troosten, is dat Gods Woord 3). Luther heeft eens een particulieren brief tot vermaning en troost aan Spalatinus geschreven, waarin hij uitdrukkelijk zegt: Christus spreekt door mij 4). Gods Woord laat niet binden. Wordt het op de predikstoel verboden, dan moet men het in de paleizen horen; als arme predikers het niet verkondigen, dan spreekt God door rijke vorsten; wanneer alles zwijgt, dan moeten de stenen spreken 5).

Dit gepredikte woord van het Evangelie waardeert Luther zeer hoog. Wat voor de Joden het lezen der Wet van Mozes was, dat is voor ons de prediking van het Evangelie 6). Maar deze is veel meer waard dan de Wet van Mozes 7).

- 1) 31 S. 214 ff. Von der Winkelpredigern. 1531.
- 2) 6.2 S. 110. H. P. 19 n. Trin. Mt. 9 vs. 1-8. 202.1 S. 415. Eine andere Predigt von Essen des Osterlamms. 182 S. 268. Predigt Eph. 6 vs. 10-17. 1532.
- 3) 55 S. 64. An einen Ungenannten. 1534.
- 4) De Wette V S. 680. 1544.
- 5) 54 S. 170. An de Kurfürsten Johannes. 1530.
- 6) 5.2 S. 271. H. P. 1 n. Tr. Luc. 16 vs. 1-9. 1535.
- 7) 19.2 S. 197 ff. Predigten über 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535. 40 S. 87 ff. Der CX Psalm gepredigt und ausgelegt. 1539.

247

Daarop komt het in de Kerk aan, dat het Evangelie verkondigd worde; want al heeft de Roomse Kerk nog de test der Evangeliën, wat baat het haar als er niet uit wordt gepredikt 1)? Tot hen die niet ter kerke komen, omdat zij thuis wel het Woord kunnen lezen, zegt Luther, dat het Woord bij het lezen toch niet zo vruchtbaar is als wanneer men het in de Kerk hoort 2). Eigenlijk was het, zoals boven is aangetoond, de bedoeling, dat het Evangelie vooral mondelijk gepredikt zou worden, en dat in de Nieuwe Bedeling in 't openbaar zou worden verkondigd, hetgeen in de Schrift van het Oude Testament verborgen was. Vanwege de ketterijen hebben echter de Apostelen hun leer weer in boeken moeten schrijven. Maar dat was volgens Luther "ein grosser Abbruch des Geisstes" 3).

Daarbij moet men echter opmerken, dat toentertijd inderdaad voor hen die niet konden lezen hetgeen in de Schrift was opgetekend verborgen bleef, en dat de mondelijke prediking de enige weg was om het Evangelie onder het volk te brengen. Ook had Luther in 't algemeen een zekere voorliefde voor

het gesproken woord boven het geschrevene, zo b.v. wanneer hij er op wijst, dat talen veel beter door mondeling spreken geleerd worden dan uit boeken 4).

Maar had nu voor Luther het gepredikte Woord ook meer gezag dan voor het geschreven Woord? Gelijk ons boven bleek, stelt hij de gave van de Geest in de tegenwoordige tijd niet gelijk met die welke de Apostelen hadden

- 1) o. 1. v. a. V p. 311. Responsio ad libr. Ambr. Cath. 1521.
- 2) 52 S. 411. H. P. 8 n. Trin. Mt. 8 vs. 15-32.
- 3) Zie blz. 226. 102 S. 34, 35, 386. 122 S. 171.
- 4) 37 S. 67. Van de letzten Worten Davids 2 Sam. 23 vs. 1-7. 1543.

248

en waardoor ze de Schriften te boek stelden 1). De geschriften der Apostelen zijn volgens hem meer waard ter overtuiging dan de mondelijke prediking; wie deze niet gelooft, moest toch Jezus, de Profeten en de Apostelen geloven 2).

Ook is, gelijk eveneens boven werd aangetoond, de waarde van de prediking volstrekt onafhankelijk van de persoon die predikt, het is onverschillig of het uitgesproken wordt door Petrus en Paulus, of door Kajaphas, Bileam of een ezel 3). Het Woord Gods dat we prediken is waar, dat mogen we veilig zeggen. Maar waar er sprake is van ons gebruik, onze bediening en behandeling van het Woord, kunnen we niet zo vast staan, omdat er dan van het onze bijkomt 4).

Niet de predikant maakt het Woord tot Gods Woord, door zijn ambt of door zijn prediken; hij brengt het alleen (overreicht alleen dat des Evangelium) 5). Het objectieve Evangelie, het geschreven Woord is dus de grond: het is echter Gods wil, dat dit Woord niet in de Schrift verborgen blijft, maar dat het vooral door de prediking verbreid wordt en vruchten draagt. Vooral legt nu Luther nadruk op het gepredikte Woord, in tegenstelling met het inwendig Woord 6).

- 1) Zie blz. 228. o. 1. v. a. IV p. 417. 122 S. 106, 107.
- 2) 23 S. 160. Schone, auserlesene Sprüche van de Schrift, damit sich Luther in grossen Anfechtungen getröstet hat. 1530.
- 3) Zie blz. 222 vv. 52 S. 273, 192 S. 331. 202.2 S. 167. 26 S. 308. 53 S. 127.
- 4) o.l. v. a. V p. 451. Confutatio Luther Rationis Latomianae. 1521.
- 5) 31 S. 360. Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe. 1533.
- 6) z. o. a. 24 S. 325, 326. Schwabacher Artikel. 1529.

249

In het voorgaande tijdvak zagen we reeds, hoe Luther zich hoe langer zo meer van het "Inwendig Woord" losmaakte. Van belang zal zijn gevoelen dienaangaande in deze tijd zijn, ook met het oog op zijn kritische uitlatingen aangaande sommige deden van de Schrift.

Onder hen, die in dezen invloed op hem konden uitoefenen, komt vooreerst Augustinus in aanmerking, aan wien hij vooral met het oog op de leer der genade veel te danken had; deze toch, hoewel aan het gezag van de Schrift vasthoudende, was geneigd de nadruk te leggen op de inwendige openbaring en de "Logos" in tegenstelling met het uitwendig woord 1). Als kerkvader kon Augustinus thans geen gezag meer voor Luther hebben. Maar ook in 't algemeen vinden we hem in de tijd na 1520 betrekkelijk weinig aangehaald Naar verhouding schijnt Luther zich iets meer met hem te hem te hebben bezig gehouden in de jaren 1537-1540. In dezen zegt het weinig, als hij Augustinus aanhaalt voor een stelling als: de Kerk wordt door het Woord geboren, gezoogd, gevoed en gesterkt 2). Van meer belang is,

dat hij zich met de zijnen in de strijd met de Antinomianen leerlingen van Augustinus noemt 3).

Vooraf moet echter hier gewezen worden op een plaats waar Luther zegt, dat wij voordat wij mensen waren, in het Woord geweest zijn en na onze dood weer in het Woord zullen ingaan, zodat we eeuwig in het Woord blijven. Deze uitdrukking herinnert wel aan Mystiek-

1) Zie opp. 149, 150. Confessionum lib. II e. 8. III p. 326, 359. In Johannis Evangelium Tract. XX 2, XXVI, 7.

2) 252 S. 420. Von de Conciliis und Kirehen. 1539.

3) 0.1. v. a. IV p. 439, 440. Disp. contra Antinomos. 1538.

pantheïstische bespiegelingen; en die indruk wordt niet geheel weggenomen doordat Luther aan de uitdrukking "eeuwig in het Woord blijven" toevoegt: "das heisst auf gut deutsch: glauben" 1). Maar verklaarbaar zijn deze woorden, wanneer we aannemen dat Luther hier Augustinus is gevolgd, die soortgelijke gedachten heeft 2). Ondertussen staat Luther ook thans zeer vrij tegenover dien kerkvader, en noemt hem in tegenstelling met de Schrift "ein neuer Theologus", omdat hij veel van de Sacramenten spreekt, en van het Woord lang niet zo veel 3).

Met de Mystiek van Pseudo-Dionysius-Areopagita had Luther reeds in het voorgaande tijdvak afgerekend. Ook de Duitse Mystieken, die vroeger zo grote invloed op hem uitoefenden, worden weinig genoemd. Een enkele maal vond ik een woord van Tauler met instemming aangehaald, maar niet een bepaald Mystieke gedachte 3).

Vooraf is echter hier van belang Luthers verhouding tot de Wederdopers. Bekend is hoe dezen reeds in 1521 te Wittenberg kwamen, Carlstad in hun vaarwater meesleepten, Melanchthon in verlegenheid brachten, en Luthers terugkeer van de Wartburg noodzakelijk maakten; hoe hun geest in Thomas Münzer voer, de boeren tot een opstand ontvlamde, maar ook door de schrikkelijke nederlaag die daarop volgde niet was uitgeblust, hoe hij voortdurend

1) 192 S. 334. Sermon Johs. 6 vs. 29. 1537.

2) Opp. III, 103 de Genesi ad literam imperfectus liber II ad c. 6 vs. 12: An eo ipso quod scriptum est: Fiat firmamentum, haec ipsa dictio Verbum est Patris, unigenitus filius, in quo sunt omnia, quae creantur etiam antequam creantur.

3) 472 S. 208. Predigten Johs. 3 u. 4. 1540.

251

rondwaarde, en in een later tijdperk van Luthers leven het "Koninkrijk Gods" te Monster onder allerlei schriktonelen zocht te vestigen 1). Niet aanstonds was de tegenstelling tussen uitwendige en inwendige openbaring het punt van verschil tussen Wederdopers en Hervormers. Hun doel, de onmiddellijke verwezenlijking van hetgeen zij meenden dat de echte, oorspronkelijke toestand was van Gods Koninkrijk, werd aanvankelijk vooral nagestreefd door de wetten en voorschriften in het Oude en Nieuwe Testament letterlijk op te volgen en de vervulling daarvan desnoods met geweld door te zetten 2). Hoewel ze te Wittenberg van de aanvang af als "profeten" optraden, voelden ze zich eerst later door hun inwendige openbaring boven het Woord van de Schrift verheven.

In zijn eerste brief aan Melanchthon die over de Wederdopers handelt, wijst Luther hem op de toetssteen in 1 Johs. 1 vs. 4, en herinnert hij ook aan de raad van Gamaliël. Ook moet Melanchthon zien of ze hun Goddelijke roeping kunnen aantonen; want zo zegt hij, God zendt niemand, dan die door een mens geroepen is, of hij moet door wondertekens zijn roeping bewijzen. Verder moet Melanchthon daarop letten, hoe het met de toestand

hunner ziel gesteld is, of ze wel geestelijke benauwdheden, barensweeën, dood en hel hebben ervaren. Is dat niet het geval, is alles bij hen rustig en effen, dan

- 1) Men zie voor de psychologische verklaring dezer beweging vooral Dr. G. Tjalma. Marnix van St. Aldegonde, Historisch- Dogmatische Studie. Amsterdam 1896. blz. 177 vv.

- 2) Zie boven blz. 175, 176.

252

moet Melanchthon ze niet erkennen, al zouden ze ook beweren tot in de derden hemel opgetrokken te zijn geweest. Daarna behandelt Luther de vragen aangaande de kinderdoop; daarbij haalt hij wel bewijzen uit de Schrift aan 1). Ook in de acht preken die Luther tegen hen hield, toen hij van de Wartburg teruggekeerd was, verzet hij zich slechts tegen de gewelddadige wijze waarop zij de Hervorming willen doorzetten, tegen het beeldenstormen en de onmiddellijke algehele afschaffing der mis. De vragen aangaande de inwendige openbaring kwamen nog niet ter sprake 2). Bij een gesprek dat Luther in 1522 met hen had, eiste hij echter, dat ze hun leer die buiten de Schrift omging en tegen de Schrift indruischte, met wondertekenen zouden bewijzen, hetgeen zij niet wilden 3). In hetzelfde jaar spreekt hij duidelijk zijn gevoelens uit, dat de Wederdopers zonder de Schrift, door hun eigen geest leren en waarschuwt hij daarom ten sterkste voor hen 4).

Maar daaruit volgt toch niet dat de Wederdopers toen reeds met bewustheid hun "eigen geest" boven de Schrift plaatsten. Dit blijkt ook uit een brief van Thomas Münzer aan Luther uit het jaar 1523. Daarin wordt wel gezegd, dat alléén de geestelijke mens, die geestelijke noden heeft doorstaan en wiens wil overeenkomstig dien des Gekruisigden is, het vermogen heeft om te onderscheiden tussen goed en kwaad.

- 1) B. W. III, S. 272, 273. 13 Jan. 1522.
- 2) 26 S. 202-285. Acht Sermone wider Dr. Carlstad. 1522.
- 3) B. W. III S. 328. An Spalatin. 12 April 1522.
- 4) B. W. IV S. 50. An Chr. Hoffmann. 1522.

253

Maar tegenover Luther handhaaft hij toch ten sterkste dat hij niets kan aannemen dan hetgeen de getuigenissen van de Schrift inhouden; ook waar Luther hem zijn misnoegen te kennen geeft over het bezigen van uitdrukkingen als "longanimitas, angustiae mentis", die hij blijkbaar aan de Mystieken ontleend had, zegt, hij wel te weten dat men volgens de Apostel nieuwe namen moet vermijden; daarom zal hij niets aannemen dan hetgeen hij met een echten, duidelijken tekst kan bevestigen 1).

Overigens troffen we ook bij Luther in deze tijd de uitdrukking aan, dat de geestelijke mens het recht heeft alle dingen te oordelen, en wat Münzer aangaande de "geestelijke noden" schrijft, lijkt nog op hetgeen ook Luther kort tevoren aan Melanchthon schreef. Luther heeft echter wel gevoeld dat er in weerwil van die schijnbare overeenkomst toch een diepgaand verschil was tussen hem en Thomas Münzer, die zich nog geheel in de sfeer der Duitse Mystieken bewoog. Hij schrijft aangaande Münzer: Hij prijst mij en veracht mij toch wederom en zoekt hoger dingen; hij bedient zich van zo vreemde en onschriftuurlijke uitdrukkingen, dat men hem voor krankzinnig zou kunnen houden 2). Spoedig bleek het ook, dat Thomas Münzer geheel andere wegen ging: van de Schrift gebruikte hij oneerbiedige uitdrukking: "Bibel, Babel, Bubel" 3).

- 1) Zie de brief van Münzer: B. W. IV S. 70 ff.

- 3) B. W. IV S. 200, 201. An Spalatin 3 Aug. 1523. Men vergelijk Münzers uitdrukkingen met de

"Teutsche Theologie boven blz. 121 vv.

3) Zie 53 S. 257.

254

In het jaar 1524 hield Luther nog een preek tegen de Wederdopers waarin hij wel spreekt over de geschillen aangaande de erfzonde, het geloof, de kinderdoop, het huwelijk en de gehoorzaamheid aan de overheid, maar niets zegt over hun gevoelens aangaande Gods Woord 1). In hetzelfde jaar schrijft hij echter aangaande hen, dat ze in hun gehele soteriologie afwijken. Christus is hun alleen een voorbeeld; dat Christus onze rechtvaardigmaking, heiligmaking en volkomene verlossing is, daarvan hebben deze profeten nooit iets verstaan of gehoord. Zij willen de mens weer brengen tot eigengerechtigheid en vrije wil. Luther ziet thans hun mysticisme "Sie gaukeln daher mit lebendiger Stimme vom Himmel, Entgröbung, Bekehrung und dergleichen schwulstigen Wort. De Schrift en het gesproken Woord Gods, benevens de Sacramenten, willen ze terzijde stellen en ' schrijven zelfs tegen het Evangelie van Marcus, ze willen een inwendige openbaring van de Geest, buiten Christus om 2). In 1525 ziet Luther tegenover zich "Schwarmgeister, die de Heiligen Geist mit Federn und allem gefressen haben", maar zich toch ook nog beroepen op de Schrift 3). In hetzelfde jaar krijgt hij ook nog te doen met een ander soort "profeten", die beweren dat de Heilige Geest niets anders zou zijn dan het licht der rede in de mens 4).

1) 172 S. 93-97.

2) B. W. IV S. 358 an Johs. Brismann. 53 S. 263 an Kurfürst Friedrich und Herzog Johann zu Sachsen. S. 276. An die Christen zu Strassburg. B. W. IV S. 334, 335 an Nie. Gerbel.

3) 132 S. 248. K. P. 8 n. Trin. Mt. 7 vs. 15-23.

4) B. W. V S. 147. An Spalatin. 1525.

255.

Vooral in later tijd hebben de "Rotten-geister", zoals hij de Wederdopers noemt, het hard bij hem te verantwoorden wegens hun verachting van het uitwendig Woord en van de Schrift 1).

Wanneer Luther van deze "Rottengeister" sprak, zal hij niet uitsluitend de mannen van de daad bedoeld hebben, maar ook hen die, hoewel één met de anderen in theologisch uitgangspunt, in hun levenswandel kalm en bezadigd waren, zoals Denck, Franck en Schwenckfeld, die door Dr. J. H. Maronier vooral worden genoemd als de mannen van het "inwendig Woord" 2). Veel gewag vinden we van hen niet gemaakt. Schwenckfeld wordt in 1526 en nog eens in 1545 gelaakt wegens zijn gevoelens omtrent het Avondmaal, hetwelk ongeveer op dat van Zwingli zal geleken hebben 3); in 1543 ook wegens zijn Christologie, waarin hij gebruik maakte van begrippen als "Creatürlichkeit", die aan de Mystieken herinneren 4). In de Tischreden zegt Luther ook van hem, dat hij het mondelijke Woord verachtte 5).

Maar deze mannen traden in een later tijdperk van Lutheas leven op; de beslissing was reeds gevallen in de tijd van 1521-1526, toen Luther vooral met de "Wederdopers" te doen had. Hij moest tegenover hen partij kiezen. Zij waren evenals hij tegenstanders van Rome; ook zij

1) z. o. a. 50 S. 250 ff. Auslegung des 17 Kap. Johs. 1530. 202.2 S. 474 Predigt Rom. 12 vs 3 ff. 1546.

2) a. w. blz. 35 vv.

3) 53 S. 383. An Caspar Sehwenckfeld. 11 Aug. 1526. 32 S. 397, 411. Kurzes Bekenntnis vom H. Abenmahl.

4) 56 S. 71, 72. An Caspar Schwenckfelds Boten.

5) 57 S. 51.

256

stonden een Hervorming voor, en wel van de gehele toestand in Kerk en

maatschappij; zij wilden die Hervorming aanstonds in haar geheel tot stand brengen. Hij moest beslissen, of hij met hen mee kon gaan; daarbij moest hun uitgangspunt te sprake komen; de vraag moest beantwoord worden of men zich terecht op inwendige openbaring kon beroepen tegenover de Schrift, en in verband daarmee, hetgeen voor Luther de hoofdzaak was, of zoo- danige inwendige stem of geestelijke ervaring, dan wel het uitwendig Woord de grond moest zijn voor het geloof, waarin men op Gods genade vertrouwt. Ze dwongen Luther op deze punten nauwkeurig rekenschap van zijn gevoelens te geven.

Alvorens echter Luthers leer over het inwendig Woord zelf na te gaan, moeten we wederom de vraag stellen, hoe thans zijn verhouding is tot de Mystiek?

Aan een zekere Mystiek heeft hij tot het einde toe vastgehouden. Een belangrijke plaats treffen we vooreerst aan in het jaar 1523. Daar drukt hij zich aldus uit: "Also siehestu, dass Gott mit diesen Worten Christum in sich zengt, und sich in Christum, mit dem, dass sein Wohlgefallen sei in allem was Christus thut; und wiederum, mit denselben Worten, sich selbst und Christum seinen lieben Sohn ausschüttet liber uns und sich in uns geusst, und uns in sich zeucht, dass er ganz und gar vermenset wird, und wir ganz und gar vergottet werden. Wie so? Also: weil Gott spricht, es gefalle ihm wohl, das Christus ist und thut, so fiihren dich die Worte dahin, dass du Gottes Wohlgefallen und sein ganzes Herz in Christo siehest, in allen Worten und Werken, und wiederumb Christum siehest im Herzen und Wohlgefallen Gottes, und Bind die beiden in einander aufs tiefste und hoheste, und kann der dess keins fehlen weit Gott nicht tragen kann. Weiter, weil denn Christus, das liebe angesehene Kind in solchem Wohlgefallen und im Herzen Gottes gefasset, mit alle seinem Reden und Thun dein ist, so bist eben du gewisslich in demselben Wohlgefallen, und ebenso tief im Herzen Gottes als Christus, und wiederum Gottes Wohlgefallen und Herz ebenso tief in dir als in Christo, dass nun Gott, samt seinem lieben Sohn in dir ganz und gar ist, und du ganz und gar in ihm bist, und alles mit einander ein Ding ist, Gott, Christus und du" 1).

Wel klinkt hier alles Mystiek, maar toch wordt dit "vermenset" zijn van God, en "vergottet" zijn van de mens niet physisch opgevat, maar zó verklaard, dat Christus Gode welbehagelijk is, en daardoor met Hem één is, en verder wij in Hem Gods welbehagen hebben en zó met God één zijn. Niet alleen de vraag naar gemeenschap met God op zich zelf treedt hier op de voorgrond, maar evenzeer de vraag naar Gods welbehagen, liefde en genade. Ook gaat de zaak hier niet buiten het Woord om. Maar omdat God gezegd heeft dat Hij in Christus een welbehagen heeft, leiden ons de woorden er toe, dat we Gods welbehagen in Christus zien en aldus met Hem één zijn, en dat kan ons niet ontgaan, omdat God niet kan liegen. Deze plaats is dus wel Mystiek gekleurd, maar de gewone Mystiek is het toch niet.

1) 152, S. 255 ff. K. P. Ein Sermon von de Taufe Christi, gepredigt am Tage der Erscheinung.

In een preek over de boodschap van de Engel aan Maria verkondigt Luther aan hen die verslagen zijn, omdat zij Gods Wet niet kunnen vervullen, dat zij: "Mutter Christi werden sollen, in denen Gott wohnet durch Gottmensen (de andere uitgave derzelfde preek heeft in plaats van "durch Gottmensen" de woorden "durch Jesum Christum, Gott und Menschen"). Wel gaat Luther hier eigenlijk nog verder dan in 1515 en bijna zo ver als in 1516. Maar toch

ligt ook hier niet zozeer de vraag naar gemeenschap met God op zichzelf ten grondslag, als wel de vraag, hoe een verslagen zondaar daartoe kan komen, dat hij Gode welbehagelijk is 1).

Het "wonen van Christus in de gelovige" leert Luther ook in later tijd, in aansluiting aan Johannes 15. "Mijn heiligheid," zo zegt hij daar, "komt niet uit mijzelf, berust ook niet op mijzelf, maar is alléén in Christus, Wien ik ben ingeworteld door het geloof, evenals het sap, dat uit de wijnstok in de ranken trekt. Also wird aus Christo und dem Christen ein Kuchen und ein Leib, dass er kann rechte Früchte bringen, nicht Adams und reine eigenen, sondern Christi" 2). Van buiten zijn de Christenen zwak, maar binnen in hen woont te midden van zonde en zwakheid een kracht die door alles heenbreekt, namelijk Christus zelf 3). *Christus is aan het kruis voor mij gestorven, Hij wordt mij in het Evangelie voorgelegd, ik eet van Hem, ik geloof in Hem; indien Hij nu in mij is en ik in Hem.*

1) 17.2, S. 26. (152, S. 317). Predigt am Tage der Verkiindiging Maria. vgl. o. 1. v. a. l. p. 77, 118, z. blz. 50, 51, 128, 129.

2) 49, S. 296. Auslegung des 14 u. 15 Cap. Johannis. 1538. 3) 48, S. 31. Auslegung des 6, 7, 8 Cap. Johannis. 1530-32.

259

Hoe kan ik dan voor dood, zonde en duivel vrezen 1)? Wanneer gij het vlees van Christus eet, zo zal het niet uw vlees versterken, het zal u niet baren zonde, een kwaad geweten en de dood: maar het zal u "durchgotten", d. i. Goddelijke kracht, deugd en werk geven, uwe zonde wegnemen, u van dood en duivel verlossen en van alle ellende bevrijden 2). Luther leert echter niet, dat Christus ons eigenschappen in zou storten, waardoor wij rechtvaardig en heilig zouden worden; hij wilde niet weten van enen Christus die slechts buiten ons staat, en ons iets leert of geeft; Hij woont in ons, is zelf onze gave, onze gerechtigheid; want, Hij zegt ook niet: "Ik geef u de weg, de waarheid en het leven," maar Ik BEN de weg, de waarheid en het leven" 3). De Roomse Godgeleerden namen als grond waarop wij rechtvaardig verklaard worden (iustitia formalis) de liefde aan, die in het hart wordt uitgegoten en waardoor het geloof eerst volmaakt wordt. Luther echter leerde: die grond is Christus Zelf, Dien we door hetgefoof aangrijpen; want het geloof is een vast vertrouwen waardoor men Christus aangrijpt; het is een duisternis, die niets ziet; en toch is in die duisternis Christus aanwezig op voor ons wonderlijke wijze; terwille van die Christus, Die aldus aanwezig is, verklaart God ons rechtvaardig en geeft Hij ons het eeuwige leven 4).

1) 5.2, S. 278. H. P. R. 2 n. Trin. Luc. 14 vs. 16-24. 1532.

2) 47, S. 390. Auslegung des 6, 7, 8. Kapitels des Ev. Johs. 1530-32.

3) de Wette IV, S. 271. Naschrift van Luther bij een brief van Melancthon aan Brentius over de rechtvaardiging.

4) Gal. I, p. 191, 192. c. 2 vs. 16. 1536.

260

Luther wil niet, dat men het geloof als een eigenschap gaat beschouwen, afgezonderd van de Christus. Het is een pertinacissimus intuitus", een voortdurend opzien, waarbij men op niets ziet dan op Christus, de Overwinnaar van zonde en dood, de Gever van leven en gerechtigheid. We hebben Christus niet te beschouwen als boven in de hemel wonende, maar als ons nabij, in ons zijnde en werkende, en wel niet "spiritualiter" of "speculative", maar "vivacissime" 1). Wanneer Christus zegt dat Hij in ons blijft en wij in Hem, dan is dat niet slechts zó te verstaan, dat we gedachten over Christus hebben, b.v. Zijn lijden en sterven overdenken; een historisch geloof is niet voldoende. Maar het is zóó, dat ik in Hem ben met lichaam en

ziel, vroomheid, gerechtigheid, zonde en dwaasheid, en Hij wederom in mij met zijn heiligheid, gerechtigheid, wijsheid en zaligheid. Das geht nicht zu mit speculieren oder Schemen" 2).

In 1524 wordt die vereniging, die de Geest door de verkondiging van Gods liefde tot stand brengt, vooral opgevat als een eenswillend zijn met God, evenals wanneer twee goede vrienden volkomen hetzelfde willen 3). Maar daarbij blijft Luther niet staan; het is zóó, dat Christus in mij, en waarachtig één lichaam met mij is, en dat Hij in zijn kracht en sterkte steeds machtig is bij ons "und so nahe ist kein Freund dem andern 4).

1) Gal. II, p. 133, 134 c. 3 (slot). 1536.

2) 48, S. 27 ff. Auslegung des 6, 7, 8. Kap. des Ev. Johs, 1530-32.

3) 172, S. 99, 100. Sermon Mt. 18 vs. 23-25. 1524.

4) 48, S. 36.

261

Hoe wordt echter zodanige gemeenschap teweeg gebracht, dat Christus in ons woont en wij in Hem? Door het Woord brengt de Geest in ons hart het beeld van de Christus 1). Ook op verschillende van de aangehaalde plaatsen wordt gezegd, dat die vereniging geschiedt door het Woord Gods 2). Het geloof dat de Christus aangrijpt is geloof in Zijn Woord 3). Vereniging met God of Christus (mit Gott oder Christo ein Kuchen werden") 4) is niet wezenlijk verschillend van de elders meer dan eens beschreven vereniging van het hart met het Woord (mit dem Worte ein Kuchen werden") 5).

"Blijft in Mijn Woord", zo laat Luther Christus tot de gelovige zeggen, zo blijf Ik in u en gij in Mij, en zij zijn zo in elkaar geworteld en elkaar ingelijfd, dat uw hart en Mijn Woord één ding zijn, en gij moet Mij niet verder vragen, hoe Ik in u ben en gij in Mij; dat zult gij hiernamaals zien. Thans kunt gij het niet anders begrijpen, dan dat gij Mijn Woord hebt, en door het geloof in Mijn bloed gewassen en door Mijnen Geest gezalfd en verzegeld zijt; zo is dan al wat gij doet welgedaan en enkel goede vrucht 6). Luther erkent dus dat dit "wonen van Christus in ons" een mysterie is, dat wij thans niet volkomen kunnen vatten.

1) 192, 187, 188. Predigt Kt. 8 vs. 1-8. 1535.

2) 48, S. 36 ff. 49, S. 297.

3) Gal. II, p. 133, z. o. 52, S. 278.

4) 182, S. 312, 329. Predigt von der Liebe 1532. 49, S. 296.

5) 152, S. 490. Predigt am Tage der Himmelfahrt Maria. 1522. 12, S. 86, 87. H. P. vierte Predigt am Christtage. 182, S. 226, 227. Predigt Eph. 6 vs. 10-17. 202.2 S. 43. Predigt 1 Johs. 5 vs. 4-16. 1544. z. o. o. 1. v. a. IV, p. 227, 228, de libertate Christiana.

6) 49, S. 73. Auslegung des 14 u. 15. Kap. Johs. 1538.

262

Maar doordien hij er telkens op wijst dat zodanige gemeenschap niet buiten het Woord om, maar door het Woord teweeg gebracht wordt, verlaat hij toch de weg der gewone Mystieken, die juist een onmiddellijke gemeenschap beogen. Ook daarin onderscheidt hij zich van hen, dat niet alleen de gemeenschap op zich zelf beoogd wordt, maar dat de vraag naar Gods welbehagen, naar gerechtigheid en heiligheid, daarbij op de voorgrond blijft. Waar hij over de gemeenschap met Christus in het Nachmaal spreekt, blijkt ook duidelijk dat hij vooral het oog heeft op de gemeenschap aan hetgeen Christus voor de gelovige heeft verworven, namelijk dat Hij de zonden der zijnen op zich neemt, en hun deel geeft aan zijn gerechtigheid 1). We dienen Luthers Mystiek-klinkende uitdrukkingen altijd te verstaan in verband met zijn strijd tegen de werkheiligheid en het dualisme der Roomse beschouwing, en met het middelpunt zijner leer, de rechtvaardiging des zondaars uit genade in Christus alléén door het geloof in Zijn Woord. Dan

merken we telkens hoe ver hij van de gewone Mystiek is verwijderd, hoe alles uit een andere bron voortspruit.

- 1) 172, S. 44-49. Predigt von der Erhaltung und Zubereitung des Heiligen Sacraments. z. o. 112, S. 206, 209 (K. P.) 1523.

Dat bleek ons ook daaruit, dat hij reeds bij Thomas Münzer en andere Wederdopers hun Mystieke uitdrukkingen en hun terzijdestelling van Woord en Sacrament sterk berispte. Het blijkt ook uit de verklaring van Bijbelplaatsen, die vooral door Mystieke schrijvers gebruikt werden, wanneer ze in de Schrift meenden een steun voor hun gevoelens te kunnen vinden. Onder de woorden "kust de Zoon" in Ps. 2, die hij vroeger had uitgelegd als weergevende de innigste gemeenschap der ziel met God en Christus, verstaat hij thans niets anders dan een gelovig aannemen van de Christus 1).

Vooraf komt hier in aanmerking Luthers verklaring van het Hooglied. Dit legt hij niet uit als een lied waarin de natuurlijke liefde bezongen wordt. Maar uitdrukkelijk wijst hij ook de opvatting af zoals ze bij de meest Mystieken, voorkomt, als zou hier sprake zijn van een Mystieke gemeenschap van Christus en de gelovige ziel in 't bijzonder. De Bruidegom is volgens Luther Góð, de bruid het Israëlitische volk in de dagen van Salomo, voor welks gelukkige politieke en kerkelijke toestand Gode dank wordt toegebracht. De kussen van de Bruidegom zijn Gods weldaden, vooral Zijn Woord. De nabijheid van de Bruidegom is niet iets wat men voelen of tasten kan, maar men heeft ze in het geloof en in het Woord. Hoewel op plaatsen die daartoe noodzaken ook van wederzijde liefde gesproken wordt, ziet men toch hoe de gehele commentaar door al wat bepaald "Mystiek" is wordt vermeden en overal de nadruk gelegd wordt op het Woord 2).

Hoewel Luther, zoals boven is aangetoond, een bloot verstandelijke opvatting van het geloof afwijst, waarschuwt hij toch sterk voor het drijven op gevoel, vooral in tegenstelling met het Woord. God heeft Zijn Woord gegeven, het ambt der prediking, en daarom heeft men alle godsdienstig gevoel, alle "Andacht", aan het Woord te toetsen,

- 1) O. E. 1. XVII p. 18. z. boven blz. 42 (Ps. v. I. vs. 27, 28).
2) O. e. 1. XXI, p. 273 sqq. z. pp. 277, 358; 279, 355; 308; 282, 305.

264

en al wat daarmee niet overeenkomt is werk des duivels "und wenn sie gleich so siisse waren, dass sie grosse Mulden von Thränen weinten 1). Jakob heeft in zijn aanvechting niets gevoeld maar gesteund op Gods Woord 2). Men moet niet daarnaar verlangen, dat men Gods genade ziet en voelt, maar aan het Woord blijven hangen 3). Vergeving der zonden en eeuwig leven zijn geen dingen die men voelt of ziet: maar men late zich dat niet ten aanstoot zijn; men houde zich aan het Woord; gelijk gij het gelooft zo hebt gij het 4). Met een zeker vermaak verhaalt Luther aan zijn toehoorders de geschiedenis van een non, die in bijzondere devotie en heiligheid in haar cel zat en een gouden kroon op haar hoofd meende te hebben: die kroon bleek echter aan haar binnenkomende medezusters een voorwerp van minder grote waardij te zijn 5). Men ziet God beter in het Evangelie dan van aangezicht tot aangezicht 6). De persoonlijke verschijning van Christus is voor Luther niet zoveel waard als Zijn Woord 7).

- 1) 48, S. 68, 69. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johs. 1530-32.
2) 34, S. 203, 204. Predigten ober d. Erste Buch Mose. 1524.
3) 17.2, S. 86, 87. Sermon Mt. 4 vs. 1-11. 1524.
4) 3.2, S. 156, 157. H. P. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 27-54. 202.2, S. 396. Predigt aus dem 8. Psalm. 1545.

- 5) 20.2,1, S. 508. Predigt 2 Cor. 3 vs. 4-11. Wie deun jener Nonne auch widerfuhre, die in ihrer Zelle sans und wartete auf Erleuchtung und Offenbarung, und da sie also in grosser Andacht und Heiligkeit Basse, dauchte es sie, sie hätte eine guldene Krone auf ihrem Haupte. Aber da die anderen Nonnen sie ansahen, da hatte sie eiven Kuhdreck aufm Kopf. Also betreuget der der Teufel die Seinen in ihrer Erleuchtung bind Offenbarung.
- 6) 19.2, S. 180. Mt. 8 vs. 1-13. 1535.
- 7) 11.2, S. 258, 259. K. P. Ein ander Predigt am Ostermontag. K.P. 172, S. 362, Luc. 24 vs. 13-35. 1530. 16.2, S. 326, 327.. lobs. 6 vs. 45b, 46. 1522.

Uit dit alles blijkt dus, dat Luther in deze jaren nog veel meer dan vroeger vijandig staat tegenover zodanige Mystiek, die het geopenbaarde Woord Gods terzijde laat, en niet zozeer ziet op Christus Die ons van God tot rechtvaardigheid en heiligheid geschonken is, maar vooral het oog heeft op onmiddellijke gemeenschap met God. Op grond van dit alles kunnen we geen gunstige verhouding tot het "inwendig Woord" verwachten.

Wel ontbreekt het ook thans niet aan gezegden, die meer ten gunste van het "inwendig Woord" zouden kunnen worden opgevat. Hier komt niet in aanmerking, wanneer Luther in zijn uitleg van Johs. 1 vs. 1 spreekt van een inwendig Woord in de mens; want daar is niet bedoeld een inwendige openbaring Gods, maar eenvoudig de gedachten die in het binnenste van de mens zijn, in tegenstelling met hetgeen hij spreekt 1).

Ook kunnen hier niet aangehaald worden zodanige plaatsen, waar de tegenstelling is tussen Wet en Evangelie, waar het Evangelie als een meer onmiddellijke openbaring beschouwd wordt, en gezegd wordt dat in het Evangelie Gods Geest komt en het Woord in ons hart schrijft, en alzo tot stand brengt hetgeen de Wet niet kan bereiken. Hier is de tegenstelling niet zozeer tussen uitwendig en inwendig; hetgeen de Geest in het hart schrijft is het geopenbaarde Woord Gods: juist op zulke plaatsen waarschuwt Luther dikwijls voor het verwachten van

1) 45, S. 299. Auslegung des 1 u. 2 Kap. Johs. 1537, 1538.

266

onmiddellijke stemmen uit de hemel¹⁾). Langs die weg hebben wij ook te verklaren de plaats uit een Pinksterpreek van Luther, die boven behandeld is, waar er sprake was van een subjectieve verzekerdheid in tegenstelling met de objectieve door het Woord; ook daar is het juist het Evangelie, dat de Geest in het hart brengt; en hoewel Luther daar op "de inwendige verzekerdheid sterk de nadruk legt, erkent hij toch dat men de boeken nodig heeft opdat het geloof door de Schrift versterkt worde 2). Ook elders spreekt hij er van, dat men het Woord moet voelen in het hart als waarheid, en gebruikt hij de uitdrukking, die hij in 1513-1515 meer dan eens aanhaalt: "Ik wil horen wat God in mij spreekt." Toch is het ook hier het geopenbaarde Woord Gods waarvan het hart verzekerd wordt 3).

Hij is het echter eens met de Zwitserse Godeleerden, dat het uitwendig Woord geen voordeel aanbrengt, wanneer niet de Geest daarbij in het hart werkzaam is 4). Het Woord moet van binnen in het hart ontvangen worden, niet alleen op het papier of als uiterlijke stem 5); de Geest schrijft het zó van binnen in het hart, dat men het gevoelt 6); want het moet gevoeld worden in het hart 7).

1) 47, S. 355-357. Auslegung des 6, 7, 8. Kap. Johs. 1530/1532. z. o. 162, S. 463. Mt. 3 vs. 2. 1522. 192, S. 190, 191, 197. 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.

2) blz. 226, 227. 82, S. 319.

3) 162, S. 367 ff. Mt. 7 vs. 15-22. 1522.

4) 55, S. 192. An die Reformierten Schweizerorte. 1537.

5) B. W. VIII S. 170. An Melanchthon 4 Aug. 1530.

6) 23, S. 251. Auslegung des Chr. Glaubens gehalten zu Schmalkalden 1537.

7) 192, S. 317. Sermon von der Prüfung der Geister. 1537.

267

We gevoelen het getuigenis Gods in onze harten, dat God wil onze Vader zijn, zonde vergeven en het eeuwige leven schenken 1). Maar dit getuigenis is hetzelfde, dat ook in het Evangelie tot ons komt. Elders zegt hij, *dat God Zijn Wil bekend maakt in een droom, in een gezicht, en openbaar in de Geest; wie een droom gehad heeft, die blijve er bij, en make er niets anders, van* 2). Hij zou liever een profeet zijn, die de openbaring van God heeft, dan iemand die ze van een ander mens moest hebben 3).

Van enigszins anderen aard is hetgeen hij zegt over de "natuurlijke Wet". Reeds boven bij de behandeling van Luthers verhouding tot Moses werd er op gewezen, dat volgens Luther alleen. datgene in Mozaïsche Wet, ook in de Tien Geboden voor ons nog geldig is, wat met die natuurlijke wet overeenkomt; van die natuurlijke Wet nu zegt Luther, dat ze in 's mensen hart is geschreven. Maar toch erkent hij, dat men ook daar niet op kan vertrouwen, wat wij in ons van die natuurlijke Wet gevoelen, aangezien de duivel ons hart verstompt; daarom moet men de mens ook uitwendig Gods geboden prediken en voorhouden, totdat hij ze in zijn binnenste gevoelt en beseft; ook is dan altijd nog de Wet volgens Luther de lagere openbaring Gods, in vergelijking met het Evangelie 4).

1) 30, S. 368. Bekenntnis vom Abendmahl Christi. 1528.

2) 27, S. 326. Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten. 1521.

3) 35, S. 134. Auslegung über etliche Kapitel des 2. Buches Mose. 1524-1526.

4) 29, S. 155. Wider die himmlischen Propheten. 1524, 1525. z. o. boven bladz. 177, 178 en 193 vv.

268

Eindelijk erkent Luther nog zoals we boven zagen de mogelijkheid dat iemand onmiddellijk van God geroepen wordt tot prediker, of dat Gods Geest aan iemand nog iets nieuws zou openbaren, naast hetgeen in de Schrift geleerd wordt. Maar dan moet men zijn bijzondere roeping of openbaring met wondertekenen bewijzen 1).

De bovenstaande uitdrukkingen dateren voor een groot deel uit de jaren 1521-1526, toen invloeden uit de voorgaande jaren nog het sterkst bij hem werkten, en de tegenstelling met de Wederdopers op dit punt voor hem nog niet zó op de voorgrond stond; verschillende van die uitlatingen zijn ook uit de jaren 1537-1540, toen Luther zich zoals we boven zagen blijkbaar meer met Augustinus bezig hield; we zullen ze dus enigszins door diens invloed kunnen verklaren.

Tegenover die uitdrukkingen staan dan ook vele andere, die aan bijzondere openbaring, vooral in tegenstelling met de Schrift, alle waarde ontzeggen. Vooreerst hebben wondertekenen, waarop iemand zich volgeus Luther zou kunnen beroepen, geen gezag, wanneer ze tegenover de Schrift komen te staan. De Schrift is het hoogste getuigenis aangaande God, en staat boven alle wondertekenen 2). Een wonderteken, zonder dat er een Woord Gods aan voorafgaat, is een teken des duivels 3).

1) 31, S. 214 11. B. W. III, S. 272, 273 (z. boven bladz. 245, 251).

2) 172, S. 362. Luc. 24 vs. 13-35. 1530.

3) 28, S. 98. Vom Missbrauch der Messe. 1522.

269

Wie het Woord niet gelooft moet aan de tekenen ook niet geloven, al zou de zon dagelijks haren schijn verliezen 1).

Ook de openbaring in dromen, waar hij eerst enigszins gunstig over dacht,

acht Luther later niet meer nodig; het Woord is hem voldoende 2).

Als er 's nachts geesten verschijnen, die de mensen opwekken om zielmissen te houden voor de afgestorvenen, moet men naar hen niet horen: "halt ihn nur die Spriich fur die Nasen "sie haben Moysen und die Propheten, sie horen die. ... so wird sich der Geist schon trollen" 3). Wie Gods Woord niet gelooft, die zou zich niet laten gezeggen, ook 'al stond er iemand uit de doden op. Al zouden alle doden prediken, het zou toch niets baten, en het zou nog mogelijk zijn, dat die doden leugens verkondigden 4). Ook heeft men niet te wachten op een engel uit de hemel, dat die ons zou verkondigen dat onze zonden vergeven zijn, maar men heeft te zien op de Doop en het Woord 5). Engelen zou men toch niet geloven als men Gods Woord niet gelooft 6).

1) 18.2, S. 364. Luc. 21 vs. 25-32. 1532.

2) Analecta Lutherana et Melanchthoniana. Tischreden Luthers und Melanchthons. ..., herausgegeben und erldutert von Dr. Georg Löschke, Gotha 1892 S. 49.

3) 16.2, S. 352. Luc. 16 vs. 18-31. 1522. z. o. 28 S. 97. Vom Missbrauch der Messe. 1522.

4) 52, S. 271, 273. H. P. R. 1 n. Trin. Luc. 16 vs. 18-31. 1531.

5) 6.2, S. 110. H. P. R. 10 n. Trin. 1535. (Mt. 9 vs. 1-8).

6) 23, S. 160. Schöne auserlesene Spüche d. h. Schrift, u. s. w. 1530. 52, S. 271 ff.

270

Luther wijst er dan ook op, dat Jezus na Zijn opstanding Zijn discipelen niet heeft berispt omdat ze de engelen niet wilden geloven, maar vanwege hun ongeloof ten opzichte de Schrift'). Naar een profeet wil Luther niet horen, al zou hij uit de hemel komen, wanneer hij tegenover hem zich op een duidelijk Woord uit de Schrift kan beroepen 2).

We zagen, dat hij reeds in het jaar 1524 de Wederdopers bestrijdt, omdat zij het Woord en de Sacramenten terzijde stellen en "daher gaukeln mit iher lebendigen Stimme vom Himmel3).

In deze tijd zegt hij reeds dat men niet moet wachten op een bijzonder antwoord uit de hemel, maar in zijn Wet, in de Schrift, God om raad moet vragen 4). Vooral later verwierpt hij echter "aller Rotten eigen Geisterei" die bijzondere verlichting en openbaring uit de hemel zoeken, buiten het gepredikte Woord van het Evangelie om 5).

Als men vergeving der zondaren wil hebben, moet men niet in de hemel opklimmen, maar heeft men zich te houden aan Woord en Sacrament 6). Het zijn waanwijze geesten, die meehen dat God op verborgen wijze tot hen moet spreken in plaats van door het Woord 7). Luther acht zulke "Gaffer und Erforscher" verdoemd.

1) 17.2, S. 362. Luc. 24 vs. 13-35.

2) 27, S. 220. Auf des Hoeks za Leipzig Antwort. 1521.

3) z. boven blz. 254.

4) 28, S. 104 vom Missbrauch der Messe. 1522.

5) 40, S. 95. Der 110 Psalm gepredigt und ausgelegt. 1539.

6) 6.2, 110, 116, 117. 1533.

7) 50, S. 203, 205. Auslegung des 17 Kap. Johs. (vs. 6) 1530.

"Ein Rottengeist läuft in einen Winkel, thut das Maul zu, muss nicht lernen noch hören, sondern wartet, bis unser Herr Gott mit ihm spricht und wartet auf de geist und spricht: O, dieses ist van Gott gelehrt sein! Ja, es ist dir de Teufel auf de Kopf"! 1)

De tegenwerping der Wederdopers, dat de Geest het toch moet doen, beantwoordt Luther daarmee, dat men de Geest in het Woord heeft te zoeken en niet buiten het Woord om 2). Ook Zwingli en de zijnen hebben het bij hem hard te verantwoorden, omdat ze naar zijn mening aan het

uitwendig Woord niet genoeg eer laten wedervaren 3).

De jaren 1537-1540, waarin we onder de invloed van Augustinus enigszins meer neiging tot het inwendig woord aantreffen, maken geen uitzondering: ook thans laat hij zich op dezelfde scherpe wijze uit. Wanneer de Wedèrdopers zeggen, dat het uitwendig Woord niet het middel is waardoor men tot het geloof komt, noemt Luther dat "lastering van het zalige Woord", waartoe Johannes toch van God geroepen is om er van te getuigen "gerade als wäre Johannes ein Ungeheuer, des Zeugnis man nicht bedürfte" 4).

Hoewel Luther dus ook in deze tijd een bloot verstandelijk voorwaarhouden volstrekt niet voldoende acht, maar met nadruk leert, dat God het Woord ook in het hart moet openbaren, wil hij thans nog veel minder dan vroeger weten van een inwendige openbaring die buiten het geschrevene en gepredikte Woord om zou gaan.

1) 47, S. 356. Auslegung des 6, 7, 8 Kap. Johs. (6 vs. 45b, 46) 1530-32.

2) 22, S. 203, 204. H. P. D. Pfingsttag Apg. 2 vs. 1-4. 52, S. 173. H. P. R. Predigt am Sonntag nach der Himmelfahrt. Johs. 15 vs. 26-16 vs. 4.

3) 54, S. 153. An de Landgrafen Philipp. B. W. VII, S. 353. A Jakob Probst.

4) 45, S. 358. Auslegung des 1 u. 2 Cap. Johs 1537, 38. z. o. 10, S. 95 (Ps. 110). 1539.

272

Hier moet echter nog gevraagd worden, of Luther in deze tijd ook de uitdrukking "Gods Woord" in verband met Johs I gebruikt voor de Christus zelf. Dit komt naar verhouding minder voor dan vroeger; slechts enkele plaatsen wijzen er op. Natuurlijk moet hij het doen als hij Johs. I vs. 1 verklaart 1). Iets meer zegt een plaats die we boven behandeld hebben en waarbij we het verband met denkbeelden van Augustinus zagen 2). Ook heeft Luther waarschijnlijk onder de invloed der Kerkvaders gestaan, wanneer hij in een strijdschrift over het Avondmaal, kort na de aanhaling der Kerkvaders, zegt: Ist Christi Leib da ohn usserlich Wort, so kann er doch nicht da sein ohn das innerliche ewige Wort, welches ist Gott selber Johs. 1 vs. 14. Denn dieses Wort ist Fleis worden und ist in dem Fleis 3).

Men spreekt wel eens van Gods Woord in de natuur; een enkele maal heeft Luther dat ook. Bij de uitdrukking "God sprak" in Gen. I zegt hij dat dit spreken van God nog voortduurt in Gods werking in de schepselen; alle schepselen worden in hun wezen en werken onophoudelijk gedreven door Gods woord. Zo moeten de schepselen ons tot God brengen 1). Maar elders wordt deze lijn niet voortgezet.

1) 45, S. 299. Auslegung des 1 u. 2 Cap. Johs. 1537, 38.

2) 192, S. 334. Sermon Johs. 6 vs. 29 z. blz. 249, 250.

3) 30, S. 104. 1527. Dass diese Wort "das ist mein Leib" noch feststehen wider die Schwarmgeister.

4) 33, S. 42. Predigten uber das 1 Bach Mose (c. 1) 1527.

273

Bij de uitleg van Psalm 19 vs. 2 vv., waar men het eerst iets dergelijks zou verwachten, verstaat Luther naar aanleiding van Rom. 11 vs. 8 onder de "hemelen" de predikers van het Evangelie 1). De bovengenoemde uiting staat vrijwel alleen en is betrekkelijk van weinig belang voor de kennis van Luthers leer over het Woord.

Wanneer wij nu vragen, wat Luther in de tijd van 1520 onder Gods Woord heeft verstaan, dan kunnen we zeggen, dat hij ongeveer gebleven is op zijn standpunt dat hij in de jaren 1516-1520 had ingenomen, alleen dat hij thans nog sterker de nadruk legt op het "uitwendig Woord". Gods Woord is het uitwendige, geschreven en gepredikte Woord; in weerwil van zijn kritische uitlatingen blijft hij de gehele Schrift zo noemen, soms meer de Wet, zeer

dikwijls echter vooral het Evangelie.

Dat Woord is het middel waardoor we God zullen kennen. Buiten Zijn Woord om wil God door ons dichten en nadenken niet begrepen, gezocht of gevonden worden 2). Nog in een van zijn laatste preken zegt Luther, dat men zonder dat Woord noch van Gods Wezen noch van Zijn wil iets zekers weten of zeggen kan 3).

Maar evenmin als vroeger mag het blijven bij het kennen van het Woord: het moet niet alleen in het Boek, in de mond, in de gedachten, maar in het hart wonen; het moet verband houden met het leven van de Christen 4); dit verband zal wederom in een volgend hoofdstuk ter sprake moeten komen.

1) o. E. 1. XVI p. 136 sqq. XVII p. 160 sqq.

2) 23, S. 104, 105 Von Ehesachen. 1530.

3) 202.2, S. 505. Mt. 7 vs. 23-27. 31 Jan. 1546.

4) 53, S. 120, 127. An Hartmuth von Kronberg. 1522. 182, S. 330. Predigt von de Liebe Johs. 4 vs. 16-21. 1532. 56, S. 1 JXXI, 1,XXII. Sprüche von Luther in eine Bibel geschrieben.

HOOFDSTUK IV. Luthers leer over het Woord ná 1520.

B. Betekenis en werking van het Woord in het christelijke leven.

Na al het voorgaande, ook op grond van Luthers beschouwing in een vroeger tijdperk, kunnen we niet anders dan ook thans hoge waardering van het Woord bij Luther verwachten. Inderdaad is hem dan ook aan het Woord meer gelegen dan aan de gehele wereld 1). Bij zijn vertrek naar Worms wenscht hij, dat niet zozeer voor hemzelf als wel voor het Woord geboden worde 2). Het Woord is voor hem het dagelijks brood van de Christen 3), de hoogste schat, een eeuwige schat, meer dan geld en goed 4)

1) 53, S. 366, An einen Ungenannten. 1526.

2) B. W. III, S. 117. An einen Ungenannten. 1521.

3) 122, S. 394, 395. K. P. Pfingstdienstag Johs. 10 vs. 1-11.

4) 202.2, S. 39. Predigt Act. 13 vs. 26-33. 1544. 32, S. 332. H. P. D. Andreastag Johs. 1 vs. 35-42.

een schat die alle zaligheid met zich brengt 1). De gehele Schrift doet niets anders dan het Woord prijzen, en hijzelf doet met schrijven, lezen en prediken ook niets anders 2). "Christen te zijn" staat voor hem gelijk met "het Woord te gehoorzamen" 2). Volgens zijn Catechismus is de betekenis van het Sabbatsgebod deze dat men Gods Woord dient te horen 4) en bedoelt ook de bede "Uw Koninkrijk kome," dat Gods Woord verkondigd, uitgebreid en geloofd worde 5). Al is Luther minder dan vroeger tot allegorie geneigd, toch denkt hij ook thans bij de uitleg

ging van de Schrift zeer dikwijls aan het Woord. De ijzeren scepter in Ps. 2 vs. 9 is het Evangelie 6). Waar volgens Luther bij Ps. 18 vs. 31 twijfel kan bestaan of men moet vertalen "Gods Woord is een schild," of wel "God is een schild", geeft hij aan de eerste vertaling de voorkeur 7). Zelfs kan hij een preek houden over Lue. 5 vs. 1-11, waarin hij de geschiedenis bijna niet aanroert, maar alléén over het Woord spreekt 8).

De beste godsdienst is volgens Luther: met Gods Woord omgaan; al bouwt men een tempel van smaragd tot aan de hemel, dat behaagt Gode niet, maar dat het hart Zijn Woord aanhangt 9).

1) 41 S. 180, 181. Der 147 Psalm. 1532.

2) a. a. o.

3) 56, S. 16. An Kurfürst Johann Friedrich u. Herzog Moriz von Sachsen. 1529.

4) 21, S. 10, 50. 1529.

5) a. a. o. S. 14.

6) o. E.I. XVII p. 20, 21.

7) 38 S. 180. 1530.

8) 5.2, S. 342. H. P. R. Dritte Predigt am 6 n. Trin.

9) 18.2, S. 275 Predigt von der Summa des christlichen Lebens¹ Tim. 1 vs. 5-7. 1532. 162 S. 240. Predigt am Dreikönigtage. 1521.

276

Het Woord te prediken is beter dan alle werken. "Predige du nur mein Wort," zo laat Luther God tot Mozes zeggen, "was soli ich mit deinen grindigen, kräzigen, schnäbigen, stinkenden Werken machen" 1)? Zelfs van barmhartigheid en liefde wil Luther niet weten als ze tegen het Woord ingaat. Spreek tot mij niet van liefde, waar men Gods Woord wil af breken, want er staat niet dat de liefde, maar dat Gods Woord eeuwig leven aanbrengt 2).

Al wat buiten God en Zijn Woord om geschiedt, is vleeseljk leven 3). Ons heil en onze zaligheid staat alleen in het Woord 4). Het Woord heeft alle heiligen staande gehouden en moet ons allen staande houden 5). Wie een God

heeft zonder Zijn Woord, die heeft geen God 6). Waar het Woord niet is, daar is ook het leven niet, maar enkel duisternis en dwingelandij des duivels, dood en moord, één grote moordenaarskuil 7). Eén ding is nodig, dat Maria dagelijks aan 's Heeren voeten zit en Zijn Woord hoort 8).

- 1) 35, S. 134. Auslegung etlicher Capitel des anderen Buches Mose. zu Cap. 7 vs. 1 ff. 1524-26.
- 2) 24, S. 298, 299. Ein Sendbrief von dem harten Biichlein wider die Bauern. 1525. 182 S. 243. Predigt Ef. 6 vs. 10-17. 1532.
- 3) 20.2.2 S. 163. Predigt 11.5m. 8 vs. 12-17. 1544.
- 4) 82, S. 198, 199. K. P. Osterdienstag Act. 13 vs. 26-39.
- 5) 17.2, S. 18. Sermon Johs. 8 vs. 46-59. 1523.
- 6) 23, S. 105. Von Ehesachen 1530.
- 7) 33, S. 94. Predigten über das erste Buch Mose. Cap. 3 vs. 8-13. 23 S. 226, 227. Eine einfältige Weise zu beten. 1535. 44 S. 259, 260. Predigten über Mt. 18 vs. 24-23 vs. 23, 1537-40.
- 8) 22, S. 156. Von der Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeinde. 1523.

277

Het Woord is duurzaam en eeuwig 1) en verlaat de mens niet in de dood 2). God zal eerder hemel en aarde laten voorbijgaan dan één jota of titel van Zijn Woord 3). Het Woord laat zich niet tot zwijgen brengen; als alles stil is, moeten zelfs de stenen spreken 4).

De invloed van het Woord reikt zeer ver; alles doet God door Zijn Woord 5). Op ons geheele leven, doen en laten legt het Woord beslag. Ik moet eten, drinken, mij kleden, niet om te leven, maar "auf dans ich das Wort treibe" 6). Door het Woord zijn de verhoudingen in de maatschappij geheiligd: zo b.v. het huisgezin, de verhouding tussen ouders en kinderen, ons ambt en beroep, in 't bijzonder het ambt der overheid 7). In zijn waardering van het Woord gaat Luther zo ver, dat hij zich verstout te zeggen: Het Woord maakt de mens tot God 8); ja elders zegt hij van het Woord Zelf, dat het God is 9).

- 1) 52, S. 389. Auslegung vieler schöner Sprüche heiliger Schrift.
- 2) 41, S. 180. Der 147 Psalm. 1532.
- 3) 22, S. 145. Eine treue Vermahnung an alle Christen u. s. w. 1522.
- 4) 54 S. 170. An de Kurfürsten Johannes. 9 Juli. 1530.
- 5) o. E. 1. XVII p. 14 Ps. 2 vs. 5. 1530.
- 6) 4.2, S. 200, 201. H. P. R.
- 7) 21, S. 68. Grosser Catechismus 1529. 52 S. 342. H. P. R. 3e Predigt am 5 n. Trin. Luc. 5 vs. 1-11. 1534. 22 S. 251. Ob Kriegsleute auch im seligen Stande sein können. 1526. 192, S. 58. Drei Predigten von guten und bösen Engeln. Mt. 18 vs. 1-10.
- 8) 35, S. 131. Auslegungen über etliche Capitel des anderen Buches Mosis (Cap. 7 vs. 1). Wer Gottes Wort hat das ist ein junger Gott: wer das Wort Gottes nicht hat, das sind eitel junge Teufel" 1524-26. z. o. 53 S. 121, Luther an Flartmuth von Kron- berg. 1522.
- 9) 51, S. 377. Epistel S. Petri gepredigt und ansgelegt. 1523.

278

Reeds bij de aanvang van het geestelijk leven, bij de wedergeboorte, ziet Luther, evenals in de voorgaande tijdperken, de grote betekenis van het Woord. Het is hem onmogelijk zich voor te stellen, dat de eerste ommekeer in de mens anders dan door het Woord zou kunnen worden teweeggebracht. Daarom veronderstelt hij, dat de tollenaar in de gelijkenis, voordat hij tot inkeer gekomen is, Gods Woord heeft gehoord, ofschoon de gelijkenis zelf daarvan niet uitdrukkelijk gewag maakt 1). Door het Woord wordt de mens van zonde, dood en duivel verlost, en komt hij tot leven 2). Reeds bij Adam was dat het geval: hij was dood in zijn zonde, maar werd levend door Gods belofte van het zaad der vrouw, dat de kop der slang zou vermorzelen 3). Door het Evangelie worden de Kinderen van de Kerk geboren 4). Het Woord wederbaart de mens tot een nieuw mens 5). Door de prediking van het Woord worden telkens meer mensen gewonnen 6); het is een net waarmede men vele vissen vangt 7). Dit alles geschiedt

zonder uiterlijke dwang 8).

- 1) 16.2, S. 389. Predigt vom Gleissner und offenbaren Sünder. 1522.
- 2) 82, S. 198, 199 K. P. Osterdienstag Acta 13 vs. 26-39. 32, S. 332. Predigt am St. Andreastage. Johs. 1 vs. 36-42. H. P.
- 3) 172, S. 17. Predigt Johs. 8 vs. 46-59. 1523.
- 4) Gal. II p. 257. ad c. 4 vs. 26. 1535.
- 5) 20.2.2, S. 42, 43. Predigt 1 Johs. 5 vs. 4-10. 1544.
- 6) 20.2.1, S. 355, 361. Auslegung des 72. Psalms. 1540.
- 7) 19.2, S. 372. Sermon Mt. 4 vs. 18-22. 1537.
- 8) 40, S. 119. Der 110 Psalm gepredigt u. ausgelegt. 1539.

279

Door het Woord wordt de mens vooreerst geroepen 1); hij leert daaruit welke schatten er verkrijgbaar zijn 2); het roert zijn hart 8) en verschrikt zijn geweten 4). Wel komt de werking in het hart niet onmiddellijk, wel blijft men er eerst koud onder, maar als men het blijft horen, begint het de dwalende terecht te brengen en het hart te verwarmen 5). Dan komt men er toe, dat men het Woord gelooft. Bij de geestelijke geboorte zijn twee stukken nodig, het Woord en het geloof 6). Zelfs noemt hij de geboorte door het Woord eenvoudig "geloof" 7).

Evenals vroeger staat namelijk het geloof in het middelpunt van Luthers leer en levensbeschouwing, en staat het bij hem ook in het nauwste verband met het Woord. Met het geloof vat het hart het Woord aan 8). Het Woord te houden, daartoe behoort geloof, en wel een zeer sterk geloof 9); geloven is: op grond van het Woord dat men gehoord heeft, vol vertrouwen tot God te naderen, gelijk een bruid tot haren bruidegom 10);

- 1) 18.2, S. 40. Predigt Tit. 2 vs. 13. 2536. 56 S. 115. An ungenannte Eltern. 1543.
- 2) 19.2, S. 372.
- 3) 19.2, S. 331. Sermon van de Secten. 1 Cor. 3 vs. 4. 1537.
- 4) 53, S. 303. Auslegung des 9. Psalms (aanhangsel bij de brief: An die Christen zu Bremen). 1525.
- 5) 11.2, S. 265. Ein ander Predigt uber das Evglm am Ostermontag K. P. (Luc. 24 vs. 18-35).
- 6) 1.02, S. 383. K. P. am Tage der h. drei Könige Mt. 2 vs. 1-12. 7) Gal. II, p. 262. c. 4 vs. 27 z. o. 20.2.2, S. 42, 43. 6) 51, S. 377. Epistel S. Petri gepredigt und ausgelegt. 1523.
- 9) 17.2, S. 18, 19. Sermon Johs. 7 vs. 46-59. 1523.
- 10) 15.2 S, 542, 543. K. P. Am Tag Katharinä Mt 25 vs. 1-13.

280

het is "ja" zeggen op Gods belofte (assentire Deo promittenti 1). Het wezen des geloofs is, dat het op Gods Woord bouwt en er vast aan hangt 2). Goed geloven is Gods Woord en belofte hebben en er vast aan hangen 3).

We hebben er dus niet bij te denken aan een onbepaald gevoel, maar "wat het Woord u zegt, dat zult gij geloven." Wanneer er gesproken wordt van de Heiligen Geest, eerre, Christelijke Kerk, gemeenschap der Heiligen, vergeving der zonden en het eeuwige leven, dan is dat niet iets wat we zien of voelen; men heeft het niet door uiterlijk werk, maar men heeft het in het Woord, indien ik dat hoor en geloof, dan ontvang ik het 4).

Wij kunnen niet zien of voelen of wij van dood en zonde verlost zijn; want ook de heiligen Gods hebben nog veel zonde. We moeten het ook niet zien of voelen, weten of kennen, maar alleen horen en er met het geloof aan hangen, en staan op het blote Woord Gods. Gelijk iemand die aan duizeling lijdt, als hij over een brug moet de ogen sluit en zo zijn geleider volgt, zo laat ons onze leidsman, het Woord, volgen 5) en denken: Ik wil aan het Woord hangen en geloven, gelijk God mij bevolen heeft 6). Het geloof wordt ook beschreven als: Gode Zijn Woord voorhouden, b. v. zijn belofte dat Hij het gebed zal verhoren 7).

- 1) o. E. 1. V, p. 247. Gen. 22 vs 15.
- 2) 102, S. 378, 380. K. P. am Tage der drei Könige Mt. 2 vs. 1-12.

- 3) 32, S. 152 H. P. D. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47-51.
- 4) a. a. o. S. 156, 157 en 202.2 S. 396. Predigt von dem Reich Christi, aus dem 8. Psalm. 1545.
- 5) 46 S. 297. Predigt uber das 3 u. 4. Cap. Johs. 1537-1540.
- 6) 172, S. 86, 87 Sermon Mt. 4 vs. 1-11, 1524.
- 7) 21, S. 110. Grosser Catechismus. 1529.

281

Men moet het Woord aanvatten "und darauf trotzen", als men aangevochten is 1), het in het hart insluiten en er zich als 't ware mee besprongen 2). Tegen alle gevoelen en bestrijding in besluite men aldus: Nu weet ik dat ik een genadigen en vriendelijken Vader in de hemel heb, Die mij door zijn goedertierenheid en liefde Zijnen Zoon Christus heeft verworven en geschonken met al wat Hij heeft verworven en volvoerd, zodat ik voor geen zonde, dood noch duivel behoef te vrezen; alleen, dat ik alle andere gedachten verdrijf en niets van God wil horen of spreken dan wat Christus zegt 3).

Elders laat Luther de gelovige zeggen: *Ik ben onbevreesd, want ik heb Gods Zoon, Dien God mij uit liefde heeft geschonken, en daar staat Gods Woord, het Heilig Evangelie, hetwelk mij zulks betuigt; Uw Woord, o Heere, en Uw Zoon Jezus Christus, zullen mij niet bedriegen; daarop bouw en vertrouw ik* 4).

In zodanig geloof, dat vertrouwt op de Goddelijke Waarheid, wil Luther, evenals in het voorgaande tijdvak, dat men tot het Nachtmaal ga en zegge: "Heere, al is het dat ik het niet waardig ben, ik heb gehoord, dat Gij mij, de onwaardige, tot Uwe tafel nodigt en vergeving der zonde belooft door Uw lichaam en bloed, als ik hetzelfde eet en drink. Amen, lieve Heere, mij geschiede naar Uw Woord" 5).

- 1) 54 S. 116. Bedenken. 1529.
- 2) 20.2.2, S. 230. Predigt Luc. 14 vs. 1-11. 1544.
- 3) 50 S. 205. Auslegung des 17 Cap. Johs. vs. 8. 1530.
- 4) 20.2.1, S. 130. Predigt Johs. 3 vs. 16-21. 1538.
- 5) 16.2, S. 246. Sermon von der würdigen Empfahung des h. wahren Leichnams Christi. 1521.

282

Bepaaldelijk denkt Luther daarbij aan het Woord van het Evangelie, van Gods genade. In het Evangelie wordt Hij beloofd, en is heil en troost der gelovigen; door het Evangelie komt Hij in het hart; dat is het Woord des geloofs waardoor Christus in de harten woont 1). Het is een Woord als: Komt herwaarts tot mij allen, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven 2); ook plaatsen uit het Oude Testament, als Ps. 68 vs. 19 3), of de beloften aan de aartsvaders 4).

Het geloof heeft geen ander steunpunt dan het Woord Gods 5). Menselijk geloof ziet op de persoon die het verkondigt, Goddelijk geloof alléén op het Woord dat God zelf is 6). Niet op de werken moeten we vertrouwen, maar op het Woord 7); niet op hetgeen we voelen of zien moeten we afgaan maar alleen op het Woord van het Evangelie 8); ook niet op zichzelf kan het geloof steunen; niet daarop kan ik bouwen dat ik geloof, maar op Gods Woord 9). Allen subietieven steun wil Luther dus vermijden, omdat hij wel ervaren had hoe onzeker elke steun is dien men in zijn gemoedstoestand zoekt.

- 1) 38, S. 344. Ps. 23. 1530.
- 2) 20.2.2, S. 571. Mt. 11 vs. 25-30. 1546.
- 3) 17.2 S. 298, 317. Sermon Ps. 68 vs. 19. 1524.
- 4) 13.2, S. 16 ff. 1 n. Trin. Luc. 16 vs. 18-31. K. P. 1522. 27 S. 371, 372. Von der Beichte ob die der Pabst Macht habe zu gebieten. 1521.
- 5) 48, S. 237 Auslegung des 6, 7, 8 Kap. Johs.
- 6) 10.2 S. 163. Predigt am II. Christtage Luc. 2 vs. 1520. K. P.

- 7) o. L v. a. V confutatio Rationis Latomiae. 1521.
 8) 54, S. 25 ff. z. o. boven en blz. 264.
 9) 17.2 S. 20 Predigt Luc. 1 vs. 26-38. 1523. 21 S. 138 Grosser Catechismus. 1529.
 283

Omtrent de zekerheid des geloofs drukt Luther zich niet zó sterk uit als de Gereformeerde Hervormers; wanneer hij wil spreken van vastheid en zekerheid des geloofs, dan wil hij dat enkel verstaan als een vast en zeker aannemen van het Woord Gods 1).

Wanneer Luther echter zo sterke nadruk legt op geloven in tegenstelling met voelen, bedoelt hij volstrekt niet een bloot verstandelijk geloof. Dit bleek ons reeds boven bij de behandeling der Mystiek; hoezeer het volgens hem zaak des harten is, volgt ook uit de eigenaardige uitdrukking, dat het Woord bij de gelovige met het hart tot één wordt, "zu einem Kuchen zusammenbackt" 2). Maar niet alleen is het Woord van het geloof voorwerp en steunpunt, door het Woord wordt ook het geloof in 't leven geroepen, onderhouden en gesterkt. Door het Woord komt de Geest en het geloof 3), anders is er geen middel of weg om het geloof te verkrijgen 4). Door het Woord geeft God het geloof, en vermeerdert en versterkt Hij het ook 5); God moet steeds door Zijn Woord in ons werken, opdat wij van dag tot dag in het geloof toenemen 6).

Zonder het Woord kan het geloof niet eens bestaan. Wie gelooft zonder het Woord, heeft een geloof als een Jood of een Turk 7).

- 1) De Wette V, S. 92. An Johann Bugenhagen. 1537.
 2) 15.2. S. 490. 182, S. 226, 227. 202.2 S. 227 vgl. blz. 261.
 3) 17.2, S. 252. Predigten über Apg. 15 n. 16. 1525.
 4) 24, S. 325, 326 Schwabacher Artikel. 1529.
 5) 21, S. 105. Grosser Catechismus. 1529. o. E. 1. XVII p. 209. ad Ps. XXIII altera eregesis. 39 S. 93. Der 23 Psalm. 1536.
 6) 19.2, S. 187. Mt. 8 vs. 1-8. 1535.
 7) 6.2, S. 1.10. II. P. R. 19 n. Trin-Mt. 9 vs. 1-8. 1533.
 284

Waar geen belofte is, kan ook geen geloof wezen 1). Is dus de merLsch door het geloof rechtvaardig voor God, verzoend en Nan de vloek bevrijd, dan is dat ook een vrucht van het Woord, dat met het geloof in zulk een nauw verband staat 2).

Evenals bij de voorgaande tijdvakken moet hier een ogenblik worden stilgestaan bij het gebed, hetwelk wij als een bijzondere uiting van het geloof beschouwen. Eigenaardig is in dezen een uitdrukking, die Luther in een brief bezigt, dat de poorten der hel olie door het Woord overwonnen zijn, nu ook door gebed overwonnen moeten worden 3). Men zou hier kunnen veronderstellen, dat het gebed als iets gelijksoortigs naast het Woord gesteld werd. Maar Luthers bedoeling is blijkbaar te bilden, dat hetgeen door het Woord reeds een feit geworden is, nu ook zichtbaar worde. Elders spreekt hij over de kracht van het gebed, zodat al wat er goeds en heilzaams geschiedt, alleen door het gebed teweeggebracht wordt; hij haalt daarbij aan Jacobus 5 vs. 16 4). Dat God echter het gebed verhoort, berust niet op onze waardigheid, maar op Zijns belofte 5). Ook het gebed ontleent dus zijn waarde en kracht aan het Woord.

- 1) o. 1. v. a. IV p. 486. Contra XXXII art. Lovaniensium. 1545.
 2) 38, S. 275. Auslegung des 15 Cap. Johs. 202.1, S. 360. Auslegung des 72. Psalms. (vs. 19) 1540.
 3) De Wette V, S. 400. An Wenc. Link, 3 Sept. 1541.
 4) De Wette V, S. 444. An Justus Jonas 13 März. 1542.
 5) 21, S. 110. Grosser Catechismus. z. o. 92 S. 299. K. P. 18 n. Trin. I Cor. 1 vs. 4 9.
 285

Hoezeer echter Luther het geloof in het Woord van Gods genade handhaafde als de enige weg ter zaligheid, en daarbij alle goede werken uitsloot, was hij toch in dit tijdvak evenmin als vroeger onverschillig omtrent de wandel van de Christen; en evenals vroeger, is ook thans op dit punt het Woord Gods voor hem van groot belang. Twee vragen zijn er, welke beantwoording de leer aangaande de Christelijken wandel beheerst, namelijk hoe die wandel behoort te zijn, en hoe men tot zulk een wandel komt.

Op de eerste vraag antwoordt Luther, dat Gods Woord ons aanwijst, hoe wij zullen wandelen. Wie niet volgens het Woord leeft, ontheiligt Gods Naam 1). Buiten de Tien Geboden om is er geen werk Gode behagelijk 2). Niets is goed wat tegen Gods Woord is 3). Goede en slechte werken zijn naar 't uiterlijke niet te onderscheiden: de Christenen richten hun werk naar Gods Woord en in gehoorzaamheid aan dat Woord 4). Wat tegen Gods Woord en gebod is, hetzij leven of sterven, zich door geloften binden of er zich van losmaken, spreken of zwijgen, is verdoemd 5). Op één plaats komt Luther zelfs tot een stelling die gewoonlijk juist in tegenstelling met hem aan de Gereformeerde Hervormers wordt toegeschreven. Het is nog niet genoeg, dat hetgeen wij doen in de Schrift niet verboden is; het moet uitdrukkelijk geboden zijn; wat zonder Gods Woord is, is reeds daarom tegen Gods Woord 6).

1) 21, S. 14. Kleiner Catechismus. 1529.

2) 21, S. 89. Grosser Catechismus. 1529.

3) 23, S. 288. An die Pfarrherrn wider de Wucher zu predigen. 1540.

4) 52, S. 347. H. P. R. 5 n. Trin. 3. Predigt Luc. 5 vs. 1-5.

5) 28, S. 2. Bedenken und Unterricht van de Klöstern und andern geistlichen Gelübden. 1522.

6) B. W. IV S. 108, 109. An Joh. Brismann. 1523.

286

Dit gevoelen, waarvan we de kiemen reeds gezien hebben in een veel vroeger tijdperk 1), ontwikkelde Luther nu in 't bijzonder in tegenstelling met de menselijke inzettingen der Roomse Kerk, vooral met de kloostergeloften. Men was er toe gekomen, in het kloosterleven iets bijzonder heiligs te zien, veel meer dan de gehoorzaamheid aan Gods gebod in ambt en beroep. Die beschouwing had ook Luther tegen de wil van zijn vader in het klooster gedreven. Daar had hij niet gevonden wat hij zocht. Maar hij had ook geleerd, dat dit niet te wijten was aan de vele misbruiken in het kloosterleven; want al wordt het nog zo ernstig opgevat, zo leidt het toch niet tot bijzondere heiligheid; de fout lag in de zaak zelve. God heeft ons door Zijn Woord geplaatst in ons ambt en beroep; dat is door het Woord geheilgd, zodat het niet nodig is, dat wij iets bijzonders doen 2).

Hij die overeenkomstig dit Woord zijn beroep vervuld, kan blijmoedig en gerust geloven, dat zijn werk Gode behaagt; dáár zouden alle Carthuizers, monniken en nonnen veel voor willen geven, dat ze met al hun geestelijk doen en laten één enkel werk konden verrichten met het volle vertrouwen, dat het Gode behaagde 3). Maar terwijl Luther op grond daarvan het ingaan in het klooster af keurt, wil hij, dat ook het verlaten der kloosters en het huwen der priesters niet naar eigen lust of willekeur geschiedt; men moet een Woord Gods hebben waarop men daarbij steunt 4).

1) Zie blz. 59, 60.

2) 52, S. 342, 11.

3) 21, S. 55. Grosser Catechismus. 1529.

4) 28, S. 223. Acht Sermonen D. M. Luther gepredigt zu Wittenberg in de Fasten, wider D. Carlstad. 1523.

Door Gods Woord is inzonderheid geheiligd, zoals reeds boven is aangetoond, de verhouding tussen ouders en kinderen, het beroep van knechten en dienstmaagden, het huwelijk, het ambt der overheid, ook de krijgsmansstand 1). Wanneer men Gods Woord leest, dan wordt daardoor reeds persoon, dag en werk geheiligd, niet van wege de uiterlijke daad, maar door het Woord 2); want door het Woord wordt alles geheiligd 3). Het Woord gaarne te horen is zelf reeds een deel der dankbaarheid die we God schuldig zijn 4); het is de hoogste en beste dienst die we Gode kunnen doen 5). Dat is eigenlijk alleen goed, aan de voeten van Christus zitten en Gods Woord horen 6). De nonnen menen bruiden van Christus te zijn door uitwendige kuisheid. Maar de ware bruid van Christus is degene die door Zijn bloed gereinigd is en met Zijn Woord omgaat; dat is meer dan uitwendige kuisheid 7).

De tweede vraag is nu, hoe de mens komt tot een wandel in Gods geboden. Luther had onder veel strijd antwoord op die vraag gezocht. Hij had echter geleerd, dat eerst de boom goed moet zijn, zal er goede vrucht mogen verwacht worden. Hoe wordt echter de boom goed?

- 1) 21, S. 55. 52 S. 344. 182 S. 92, 228; 24, S. 293. 22, S. 251. Zie boven blz. 277.
- 2) 21, S. 50. Crosser Catechismus.
- 3) o. E. 1. XVII, p. 8 Ps. 1.
- 4) 19.2, S. 405. Predigt Phil. 1 vs. 3-11. 1537.
- 5) 18.2, S. 274. Predigt von der Summa des christl. Lebens. 1 Tim. 1 vs. 5-7.
- 6) 15.2, S. 490. Predigt Luc. 10 vs. 38-42. 1522.
- 7) 19.2, S. 418. Predigt RSm. 13 vs. 11-14. 1537.

288

Daarop antwoordde Luther, dat dit het geval is als wij door het geloof in Christus rechtvaardig zijn. Dat geschiedt zoo, dat men naar de inwendige mens aan het Woord hangt 1); als het Woord komt, dan deelt het aan het hart zijn eigenschappen mee 2), zijn zuiverheid, reinheid, rechtschapenheid, wijsheid en heiligheid 3). Hoe zal het hart rein worden? Het kan niet anders rein worden dan door Gods Woord, dat de "hoogste reinheid" genoemd wordt. Neem dat in het hart op en richt er u naar, dan wordt het hart rein, en gij zult wel zien hoe dat Woord zal wassen en reinigen al wat in u is van eigenbaat en zelfzucht. Een vrome dienstknecht heeft deze gezindheid: Ik wil mijn heer niet dienen om het loon dat hij mij geeft, maar omdat Gods Woord tot mij zegt: "Gij dienstknechten, zijt uwe heren gehoorzaam als Christus zelf" (Ef. 6 vs. 5); dan vloeit het van zelf uit het hart 4).

Het Woord verlost de mens van de zonde 5): in het Woord hebben we de overwinning over de duivel, de wereld en het vlees 6). Wanneer iemand kan zeggen: "Dat heeft mijn God gezegd," dan zal men zien hoe spoedig boze lust, toorn, gierigheid en zwaarmoedigheid verdwenen zijn 7).

- 1) 16.2 S. 377. Predigt Luc. 16 vs. 1-9. 1522.
- 2) 53, S. 120. an Hartmuth von Kronberg. 1522.
- 3) 15.2, S. 490. K. P. Predigt am Tage der Himmelfahrt Maria Luc. 10 vs. 38-42. 1522. vgl. uit het voorgaande tijdvak o. 1. v. a. IV p. 224, 225. blz. 152, 153.
- 4) 18.2, S. 282, 284.
- 5) 17.2, 389. Predigt dass man die Kinder zu Schule halten soli. 1530. Zie ook de Wette V, S. 503. 1545.
- 6) 38, S. 247 fl. Ps. 23. 1530. 202.1, S. 144. Predigt Gal. 5 vs. 16-24. 1538.
- 7) 51 S. 491. Ep. Petri gepredigt und ausgelegt. 1 Petr. 5 vs. 9a. 1523.

289

Dat heeft Luther dikwijls ervaren; wanneer hij in zijn hart toornig werd, nam hij de Bijbel ter hand en het hart werd weer stil 1). Wanneer Gods Woord onder het volk gepredikt wordt, behoeft men het allerminste voor oproer te

vrezen 2). Ook voor fijnere zonde, voor verkeerde heiligheid, wordt men door het Woord bewaard 3). Het Woord, dat in het geloof wordt aangenomen, snijdt het vlees en de boze lust af en brengt alle deugden met zich mee 4). Het maakt de mens wijs, verstandig, voorzichtig, vroom, goedertieren, geduldig, trouw en kuis 5). Alleen die werken behagen Gode, die door het geloof in het Woord geschieden 6). Zo brengt de goede boom door het Woord goede vruchten voort.

Beide, geloven en werken, staan dus bij Luther in het nauwste verband met het Woord en worden door het Woord beheerst; daar nu wederom de vraag naar de juiste verhouding van geloof en werk bij Luther tot het einde toe in het middelpunt bleef niet alleen van zijn leer, maar ook van zijn geestelijk leven, zo moest ook dat geheel door het Woord beheerst worden. In 't bijzonder moet zulks ook daar blijken waar dat leven aan wisselvalligheid en bestrijding onderworpen is.

- 1) 19.2, S. 204. Zweite Predigt 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.
- 2) o. 1. v. a. V p. 407. Confutatio Rationis Latomianae. 1521.
- 3) 39, S. 87. Der 23 Psalm. 1536.
- 4) 17.2, S. 74. Sermon von der Bescheidung. 1554.
- 5) 11.2, S. 95, 96. K. P. Sexagesimae Luc. 8 vs. 5-15.
- 6) o. 1. v. a. IV p. 486. Contra XXXII Articulos Lovaniensium. 1545.

290

Reeds de uitwendige omstandigheden brachten het met zich mee, dat zodanige bestrijding niet kon uitblijven; immers ook na 1520 stond menigmaal de zaak der Hervorming hachelijk tengevolge van bestrijding van buiten en onenigheid van binnen. Te midden van dat alles maken echter zijn geschriften volstrekt geen ziekelijk droevige indruk; er straalt door alles heen een weldadige, gezonde blijmoedigheid des geloofs; het lezen ervan werkt als een verfrissend bad. Vraagt men nu hem zelf, wat het is, dat de Christen zo vroolijk maakt, dan zal hij wederom antwoorden: Het Woord Gods. Door de prediking van het Evangelie wordt het hart verheugd en verwondert het zich van blijdschap 1). Het Woord is een schat die alle zaligheid met zich medebrengt, zo overvloedig dat wie het heeft, er ook in de grootste armoede en ellende vrolijk mee is 2); men wordt blijde en prijst God, "und ihr Herze stehet in Springen und Freude" 3).

Maar dat is geen oppervlakkige blijmoedigheid, waarbij nood en gevaar niet gekend worden. Juist te midden van alle bestrijding maakt het Woord het hart vast en zeker, zodat het vroolijk en stoutmoedig alles veracht en bespot wat twifelen en versagen wil; want het hart weet dat Gods Woord niet liegen kan 4).

- 1) 10.2, S. 264, 265, K. P. Sonntag nach dem Christtag. Luc. 2 vs. 33-40. 1522.
- 2) 41, S. 180. Der 147 Psalm. 1532.
- 3) 20.2.1, S. 358. Auslegung des 72. Psalms. 1540 (?).
- 4) 52, S. 332. Auslegung vleier schöner Sprüche van de Schrift.

291

Hoezeer het Woord voor Luther in zulke tijden tot troost geweest is, blijkt vooral uit zijn liederen. In zijn schone berijming van Ps. 130 zegt hij:

*Darum auf Gott will hollen ich
Auf meira Verdienst nicht banen
Auf ihn mein Herz soll lassen sich
Und seiner Güte tranen.
Die mir zusagt sein wertes Wort.
Dies ist meira Trost und treuer Hort,
Dess will ich allzeit harren 1).*

En in een ander lied:

*Das Silber, durchs Feuer siebenmal
Bewhrt, wird lauter funden
Am Gotteswort man warten soli
Desgleichen alle Stunden.
Es will durchs Kreuz bewart sein.
Da wird sein Kraft erkannt und Schein
Und leucht stark in die Lande 2).*

Het Woord is Luther tot troost en sterkte te midden van zwakheid en zonde 3); het verkwikt de ziel, gelijk het lichaam door fris water verkwikt wordt 4). Het hart vindt geen troost, tenzij dat God het opricht door Zijn Woord. Maar dan "lans nur getrost Sonne, Mond und alle Creatur sauer sehen und sich schrecklich stellen" 5).

1) 56, S. 315. 1525.

2) 56, S. 311. Vóór 1524.

3) 9.2, S. 289. K. P. 18 n. Trin. 1 Cor. 1 vs. 4-9. 122 S. 394, 395. Pfingstdienstag Johs. 10 vs. 1- 11.

4) 39, S. 87. Der 23 Psalm. 1536.

5) 18.2, S. 367, 380. Luc. 21. 1532.

292

Wel brengt het Woord zelf allerlei kruis en bestrijding mee, maar het weet ook tot tegenwicht te midden daarvan te troosten 1).

Welke woorden zijn het nu in 't bijzonder, waarmede God de Zijnen troost? O. a. als Hij zegt: Roept mij aan in de dag der benauwdheid, en Ik zal er u uithelpen 2); of wanneer Hij ons te kennen geeft, dat zijn kastijding niet geschiedt om ons te kwellen maar uit genade en barmhartigheid 3). Er bestaat een afzonderlijk geschriftje van Luther, getiteld: "Schöne auserlesene Sprüche van de Schrift, damit sich Luther in grossen Anfechtungen getröstet had": het is geschreven te Coburg, terwijl de Rijksdag te Augsburg gehouden werd, toen geheel de zaak der Hervorming op het spel stond.

"Wanneer ons," zo begint hij in dit geschrift, "ter wille van Gods Woord droefenis en vervolging overkomt, zo hebben we nochtans alle oorzaak om te midden van dat alles getroost, onversaagd en blijmoedig te zijn op grond van woorden van de Schrift als 2 Tim. 3 vs. 12 en Hand. 14 vs. 22. De zaak staat in Gods hand (Joh. 10 vs. 18, Matth. 16 vs. 18 en Jez. 46 vs. 4). Ook is het waar dat God Zijn eniggeboren Zoon voor ons heeft gegeven. (Rom. 8 vs. 32). Is onze leer verkeerd, waarom zouden we ze dan niet herroepen? Maar als ze goed is, gelijk ze ook is, zo waarachtig als God leeft, waarom logenstraffen we God in zijn menigvuldige troostrijke, onveranderlijke en eeuwige beloften als Ps. 32 vs. 11, Ps. 145 vs. 18?

1) An die Christen zu Augsburg. 1523.

2) 52, S. 301, An Johann Friedrich. Herzog zu Sachsen. 1525. 3) 55, S. 132. An Hans Reineck. 1536.

293

Laten wij al onze bekommernis op Hem werpen en ons zelf niet kwellen (1 Petr. 5 vs. 7, Ps. 23, Matth. 6 vs. 31). De duivel kan ons toch niets meer doen. Christus, onze lieve Heer en Heiland is éénmaal voor de zonde gestorven (Rom. 4 en 6), en zal van nu aan niet meer sterven, maar leeft en heerst als een almachtig Heer over alle schepselen" 1).

Zo is het Woord, gelijk Luther zegt in de uitleg op de Psalmen, die in denzelfden tijd geschreven is, een schild, waarmede men vol moed te velde kan trekken, een macht, waardoor de vijand overwonnen wordt, terwijl men zelf niet strijdt, maar rustig stil zit in vroolijk vertrouwen 2). Waar het Evangelie is, zegt hij elders, daar is een muur van vuur en ijzer, breeder dan hemel en aarde, en duizend keizers kunnen dien muur niet omverstoten. Daarom hebben de Christenen een vroolijk gemoed, en hoe meer de wereld raast, hoe stoutmoediger ze worden 3). Wij bevinden ons in de strijd met duivel, vlees en bloed (liegen im Katzbalg mit Teufel, Fleis und Blut), maar God bewijst de kracht van Zijn Woord in onze zwakheid. Wij zijn daarbij als een gebroken rietstaf, en zouden verloren zijn, als God Zijn Woord wegnam 4) Aan dat Woord houde men zich, evenals Jakob bij het veer van de Jabbok; men beproeve het slechts, dan zal men zien hoe sterk het Woord is in de aanvechting 5).

1) 23, S. 155-162.

2) 38, S. 180 (Ps. 18 vs. 31) S. 244, 245, 248. (Ps. 23). 1530.

3) 41, S. 206. Ein Epistel aus dem Prophet Jeremia von Christi Reich und christlicher Freiheit.

4) 20.2.1, S. 144, 145. Predigt Gal. 5 vs. 16-27. 1538.

5) 34, S. 204, 205. Predigten ober das erste Buch Mose. 1527.

294

David vreesde niet, al ging het door het dal der schaduw des doods, want Christus was bij hem, hoewel niet lichamelijk, maar toch in Zijn Woord 1). Duivel, wereld, vlees, zonde, gewetensangst en dood vluchten allen voor het Woord 2).

Vooraf met de Satan heeft Luther te doen; soms blijkt dat hij ook de grof zinnelijke voorstelling van de duivel, zoals die onder het volk gangbaar was, deelde. Al is nergens in Luthers eigen geschriften of gesprekken een mededeling te vinden van het bekende verhaal der verschijning op de Wartburg, die niet een inktpot verdreven werd, zo stamt toch een soortgelijk verhaal uit Luthers eigen mond, dat hij namelijk eens de vorst der duisternis in de gedaante van een zwarten hond op zijn bed had zien liggen; Luther wierp het beest het raam uit, en daarmee was de zaak afgelopen 3). Maar vooral stelt hij zich de Satan voor zoals de Schrift hem beschrijft als de verzoeker die de mens van het goede pad wil afbrengen, en hem op allerlei wijze benauwt opdat hij zijn geloof zou verzaken. Luther waarschuwt, dat men toch de duivel niet moet verachten, ook zich niet zeker voor hem wanen, want al is hij één- maal verslagen, hij komt naderhand weer 4) "er ist ein gewaltiger Herr" 5) en. wij zijn tegenover hem als een stroohalm 6).

1) Psalm 23. 153

2) Ps. 23 altere excgesis Ps 23

3) Köstlin Luthers leben

4) Sermonn von den besessenen

5) Pred. Efez. 6

6) Lucas 11

295

Als men nu het Woord niet heeft, dan heeft de duivel gewonnen spel; 1) maar het Woord is het wapen tegen hem 2). Al zal men nuchter zijn en waken, daarmee is de duivel nog niet verslagen; het Woord moet het doen 3). God leidt ons dikwijls in benauwdheid, "steekt uns zwischen Thür und Angel", opdat we bij ervaring leren, dat het zwakke, kleine Woord machtiger is dan de duivel. Daarom is de duivel zo venijnig tegen het Woord, want hij kan zich onder alles verbergen, maar het Woord maakt hem in zijn ware

gedaante openbaar 4). Het verdrijft hem; in de Roomse kerk bezigde men daarvoor wierook, maar geen beter wierook dan het Woord 5). Eigenaardig is nog de opvatting, die Luther heeft overgehouden uit zijn Roomsden tijd aangaande het exorcisme in de Doop; ook volgens hem wordt bij de Doop de duivel uit het kind uitgedreven. Maar dat verstaat hij aldus: elk kind, dat ter wereld komt, wordt geboren in het rijk des duivels; men brenge het echter volgens het bevel van Christus tot de Doop, waardoor men tot Gods Koninkrijk wedergeboren wordt, dan moet de duivel uitvaren; want dan wordt aan het kind van Gods wege zijn genade toegezegd, aangezien het in de dood van Christus gedoopt wordt; dus ook hier is het toch het Woord Gods, dat de duivel verdrijft; overigens heeft Luther ook op deze plaats vooral het oog op de aanvechtingen van het beangstigde geweten,

- 1) Auslegung Heiliger Schrift
- 2) A.a.o.
- 3) 51, S. 491 Petir gepredigt
- 4) Sermon von dem kreuz und leiden. 1530
- 5) Grosser Catechismus. 1529

296

die door de duivel worden veroorzaakt; ook die worden verdreven door Gods Woord 1). Het meest denken we echter bij dezen wel aan de derde strofe van Luthers bekende lied "Ein feste Burg ist unser Gott":

*Und wenn die Welt voll Teufel wär,
und wollt uns gar verschlingen,
so fürchten wir uns nicht so sehr,
es soli uns Maar gelingen.
Der Fürst dieser Welt,
wie sauer er sich stellt,
thut er uns Maar nicht;
das macht, er ist gericht,
ein Wörtlin kann ihn fällen 2).*

De laatste vijand, die te niet gedaan wordt, is de dood. Maar ook dezen vijand overwint de Christen door het Woord, als hij zich daaraan hecht en gelooft 3. Niemand kan in de stervensure bestaan, tenzij hij de troostrijke Woorden van de Schrift goed geleerd en geoefend heeft; wat de ziel daarvan in deze wereld ontvangen heeft, neemt ze mee, anders niets 4). De vaderen zijn bij hun sterven in het Woord ingegaan, evenals Lazarus in Abraham's schoot; en nog gaat de ziel bij de dood in het Woord, hetwelk alle zonden verslindt 5).

- 1) 1.2. S. 268, 269. H. P. D. Oculi. Luc. 11 vs. 14-28.
- 2) 56, S. 344. 1530.
- 3) 112, S. 149. K. P. Judica Johs. 8 vs. 46-58. 172 S. 298. Sermon von der Himmelfahrt Christi. 1527.
- 4) 53, S. 99. An die Wittenberger. 1522.
- 5) 132, S. 12 K. P. 1 n. Trin. Luc. 16 vs. 18-31. 1522. Erste Predigt bei der Bestattung des Kurfürsten Fr. des Weisen. 1525.

297

In de dood zal men vóór zich zien de hel, de duivel, de zonde, zijn eigen natuur; daarover ontzet men zich en zou nog gaarne hier op aarde vertoeven: blijft men daarop zien, dan gaat men verloren. Maar sluit men de ogen, en hangt men aan Gods Woord, dan wordt men behouden 1). Al zien we de dood en de hel, met opengesperde kaken en grondeloos diep, men moet er niet naar zien, maar naar het Woord; dat is levend, het dringt door

hel en dood heen en draagt er ons ook door heen, dat we zelf niet weten hoe 9; want het Woord is eeuwig, en scheidt niet van ons in de dood, maar brengt ons over in het eeuwige leven 3).

Hoe meer echter Luther met de praktijk des levens in aanraking kwam en daarbij de hooggespannen verwachtingen teleurgesteld zag, die hij bij de aanvang van de Hervorming had gekoesterd, des te meer moest hij overtuigd worden dat het Woord lang niet altijd en bij allen die zaligmakende uitwerking heeft; hetgeen hij trouwens, zoals boven is aangetoond, reeds in vroeger jaren heeft geweten 4).

Hij heeft ook daarmee rekening gehouden bij zijn leer over de werking van het Woord. Hij waarschuwt voor de mening, als zou men een ongelovige maar ineens met de Schrift kunnen bekeren 5).

1) 172, S. 20. 21. Predigt Luc. 1 vs. 26-38. 1523.

2) 172, S. 18, 19. Sermon Johs. 8 vs. 46-59. 1523.

3) 41, S. 180. Der 147 Psalm Lauda Jerusalem. 1532.

4) Zie blz. 63, 155.

5) 172, S. 62, Sermon Appgesch. 6 vs. 8-7 vs. 59.

298

Men moet niet denken: "Gottes Wort sei so ein gemein Ding, dam es sobald leben müsse wenn er geredet hat" 1). Christus zelf heeft de Farizeeën en Schriftgeleerden niet bekeerd, al predikte Hij hun zo dat ze niets konden antwoorden 2). Horen alléén is niet voldoende, men moet Gods genade in het hart gevoelen 3); "es muss welig Wort, aber eitel Leben werden" 4).

Luther vergelijkt de Schrift bij een vijgeboom, met welks bladeren ook de oude Adam zijn schande bedekt; hij vreest dat het veelal bij bladeren zal blijven en er geen vruchten zullen komen 9.

Men krijgt van het Woord spoedig te veel; dat de Joden niet wilden geloven, kwam doordat zij overladen waren met het Woord 6). Het vlees zegt: "Es ist verdriesslich, immer auf eioer Geigen leiern; etwas Neues her"! 7) Men meent het te weten, men gaat liever in de drinkhuizen, dan dat men Gods Woord nog verder zou willen horen 8).

De mensen zijn onaandoenlijk. Ze horen naar het Woord, evenals een dronken boer die zijn roes zit uit te slapen en bij een groot geraas wel even opkijkt, maar spoedig weer indommelt 9). Men hoort het Evangelie evenals men het nieuws aanhoort, dat de Turken de Sultan hebben doodgeslagen. Zo gaat het niet alleen bij het ruwe volk, maar bij de beste Christenen 13).

1) 53, S. 219. An de Kanzler Briiek.

2) 18.2, S. 227. Predigt Epheser 6 vs. 10-17. 1532.

3) 19.2, S. 317. Sermon. 1 Johs. 1. 1537.

4) 14.2, S. 190 K. P. 19 n. Trin.

5) 17.2, S. 80. Predigt von der Beschneidung. 1524.

6) 19.2, S. 177, 178. Predigt Matth. 8 vs. 1-13. 1535.

7) 23, S. 239. Auslegung des Chr. Gl. geh. zu Schmalkalden. 1537.

8) 17.2, S. 258. Predigt Mt. 22 vs. 34-46. 1525.

9) 17.2, S. 458. Predigt Luc. 2 vs. 1-14. 1530.

10) 20.2.2, S. 548. Predigt Mt. 13 vs. 24-30. 1546.

299

Bij de wereld helpt geen roepen, prediken of vermanen meer. Het zou maar goed zijn als het einde spoedig kwam 1).

Het is ook niet zo gemakkelijk, het Woord vast te houden, zoals sommigen menen, die door de duivel tot doctor gepromoveerd zijn als zij het Woord één of tweemaal gehoord hebben. Wie oprecht is, erkent dat Woord en leven nog ver van elkaar verwijderd zijn 2). Luther zelf erkent ook, dat hij in die kunst om het Woord te geloven nog niet ver gevorderd is. Ik ben, zo zegt

hij, nu een oud doctor, heb er veel over nagedacht, geschreven en gelezen, en kan er toch niet mee vooruitkomen; als ik heden een goed stukje heb geleerd, dan ben ik het morgen weer vergeten. Ons lieve vlees en bloed wil niet zo diep in het Woord kruipen, dat het er op zou willen sterven 3). Wij beproeven het Woord niet in de aanvechting, daarom smaakt het niet en is koud 4). Als men het hoort, is men nog niet getrokken; het geloof komt eerst, als men er mee omgaat, het leest en lief heeft 5). Het is niet voor hen die in opzettelijke boosheid zondigen, maar voor zwakken 6). Er moet ook kennis van zonde zijn, zal het Evangelie vrucht dragen 7). Zij die geen zondaren willen zijn, hebben geen inzicht in het Evangelie 8).

1) 182, S. 369. Ein tröstlich Predigt von der Zukunft Christi. 1532.

2) 182, S. 306, 309. Predigt Johs. 4 vs 16-21. 1521.

3) 172, S. 427. Predigt Luc. 10 vs. 23-37. 1530.

4) 34, S. 204. Predigten I. Buch Mose. (c. 32 vs. 24-32). 1527.

5) 47, S. 355, 356. Auslegung des 6, 7, 8 Kap. Johs. 1530-32.

6) 192, S. 347. Sermon Rom. 5 vs. 10. 1537.

7) 142, S. 195. Predigt Mt. 9 vs. 1-8. K. P. 9 n. Trin.

8) o. E. 1. XVII, p. 228. Ps. 25. 1530.

301

Gevoelt de mens zijn ellende en zijn onvermogen, dan gaat het Evangelie hem in het hart; maar hun die met werken in de hemel willen komen, kan het Evangelie niet baten 1). Vooral wordt de werking van het Woord belemmerd door ongeloof. Het is slechts een prediking voor de Christenen, die het met ernst geloven 2). Het Woord hebben wij, maar ons Christenen ontbreekt het geloof 3). Men hoort het wel, maar men houdt niet vast dat het van de Vader komt 4). "Nit die fühlen ihn, die van de Schrift also voll Bind, dass sie brechen machten;" men zal Jezus alleen dan vinden, als men het Evangelie gelovig aanhangt 5).

In weerwil van dat alles blijft Luther echter handhaven, dat het Woord niet een traag, ziek, dood woord is, zoals het woord van een mens 6). Het schijnt zwak, maar het doet alles, omdat het gerugsteund wordt door God zelf 7) en wat is alle kracht in hemel en op aarde tegen hetgeen God spreekt 8)? Zonder ophouden doet het Woord grote dingen en wonderwerken 9). Dat het tegenstand ondervindt, weet Luther wel. Maar hij vertrouwt, dat het Woord dien tegenstand zal overwinnen; daarom wil hij ook niet dat men met geweld het Woord ingang verschaft, zoals Ulrich von Hutten van plan was te doen.

1) 16.2, S. 485. Predigt Mt. 9 vs. 1-8. 1537.

2) 19.2, S. 314. Sermon von der Präfung der Geister. 1537.

3) 62, S. 110. II. P. R. 19 n. Trin. Mt. 9 vs. 1-8.

4) 47, S. 354. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johs. 1530-32.

5) 16.2, S. 222. Predigt Mt. 2 vs. 1-12. 1521.

6) 41, S. 169. Psalm 147. 1531.

7) 40, S. 88. Der 110. Psalm. 1539.

8) 18.2 S. 215. Predigt 1 Thess. 4 vs. 13-18. 1532. 9) 172, S. 389. Predigt dass man die Kinder zur Schule halten nolle. 1530.

Door het Woord is de wereld overwonnen en zal ze wederom overwonnen worden; ook de Antichrist zal zonder hand door het Woord te niet gedaan worden 3). Men late daarom gerust de geesten tegen elkaar strijden; komt er verdrukking, dan wordt het Woord des te sterker; door vervolging neemt het toe 2). Het Woord valt vorsten en koninkrijken aan en, hoewel het belachelijk schijnt dat het zou overwinnen, zegeviert het toch 3). Christus wil de Apostelen door het Evangelie onder de koningen en vorsten laten "rumoeren"; al toornt de duivel daarover en gaat er met kracht tegen in, toch zal het Woord doorbreken en vrucht dragen 4).

Het Woord Gods keert ook niet ledig weder; want al is het dat lang niet allen geloven, toch vindt het altijd zodanigen die het aannemen 5). De "Rottengeister" zeggen, dat indien het uitwendig Woord de werking uitoefende, allen moesten gelovig worden. Luther echter keert de zaak om en zegt: dat er zijn die geloven, is een bewijs, dat het Woord nuttig en noodzakelijk is; wanneer niet al het zaad dat in de aarde valt vrucht draagt, dan is dat de schuld van de aarde en niet van het zaad 6).

- 1) B. W. III, S. 73. An Spalatin 16 Jan. 1521.
- 2) 53 S. 257, 265, 266. An Kurfürst Friedrich und Herzog Johann zu Sachsen. 1524. S. 352. Aanhangsel bij de brief "An die Christen zu Bremen". 1525: 112, S. 79, 80. K. P. 4 n. Epiph. Mt. 8 vs. 23-27.
- 3) 48, S. 360. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johs. 1530-32.
- 4) 52, S. 340. H. P. R. Ander Predigt am 5 n. Trin.
- 5) 202.1, S. 103. Predigt Luc. 11 vs. 14-28. 1538.
- 6) 50, S. 250. Auslegung des 17 Cap. Johs. 1530.

302

Gods Woord kan niet ledig tot Hem wederkeren, want de Geest wil altijd bij het Woord zijn en er de harten door verlichten, verwarmen en reinigen 1). Wanneer het Woord gepredikt wordt, is tegelijk Christus aanwezig en geeft het in het hart 2).

Ook werkt het Woord niet altijd verveling, maar als het in een hart indringt, maakt het de mens hoe langer hoe begeriger, en hoe meer men er mee omgaat, des te groter wordt de liefde tot het Woord 3). Al denken niet allen over het Woord na, wanneer men tot nadenken daarover komt, zal het de ziel wel spijzigen 4). Juist waar Luther klaagt dat het merendeel der mensen bij de prediking zo ongevoelig is, zegt hij ook, dat zij die het in hun hart bewaren en onderzoeken, er hoe langer hoe meer wijsheid en troost in vinden en van dag tot dag meer in hun geloof verzekerd worden 5). Al durven niet allen het daarmee te wagen, al smaakt het daarom velen niet, al schijnt het koud te zijn, wie het er mee waagt zal wel ondervinden, dat geen duivel zo sterk is als het Woord, want de macht van het Woord gaat boven wereld, duivel en engel 6). Al is het gering, al schijnt het niets te zijn, toch is het een ontzaggenlijke kracht voor hen die geloven; al is men in de kaken der hel, wanneer men er in slaagt het Woord te grijpen, dan moet men er weer uit 7). Omdat het een eeuwig Woord is, zal het de gelovige ook eeuwig bewaren 8).

- 1) 12, S. 267, 268. Oculi. Luc. 11 vs. 14-28. H. P. D.
- 2) B. W. IV, S. 287 an Albrecht von Brandenburg. 1524.
- 3) 23, S. 239, 240. Auslegung des Chr. Gl. geh. zu Schmalkalden. 1537. 172, S. 138. Predigt vom Ehestande. 1525.
- 4) 17.2, S. 422. Predigt Luc. 10 vs. 23-37.
- 5) 12, S. 84, 86. H. P. D. 4. Predigt am Christtag Luc. 2 vs. 15-20.
- 6) 34, S. 203, 204. Predigten über das erste Buch Mose. 1527.
- 7) 51, S. 376, 378. Epistel Petri gepredigt und ausgelegt. 1523.
- 8) 192, S. 266, 267. Predigt Mt. 4 vs. 1-11. 1537.

303

Waar dus de struikelblokken uit de weg geruimd zijn, werkt het Woord uitnemende vrucht. Maar de waarde van het Woord is niet daarvan afhankelijk, of het aangenomen wordt of niet. Het Woord wordt niet beter door het geloof der vromen, ook niet geringer door het ongeloof der goddelozen 1). Wanneer ik van iemand bier, brood of koren koop, en ik betaal hem goed geld daarvoor, maar hij wil dat geld niet aannemen, is dan daarom dat geld minder goed? Zo is het Evangelie goed, en wordt niet beter of slechter of ik het geloof of niet 2).

Gods Woord is dan ook zelfs bij de goddelozen niet geheel zonder werking;

het slaat ze terneer en snoert hun de mond; 3) ja soms schrijft Luther aan het Woord zoo- danige werking bij de ongelovigen toe, dat ze erger worden dan ze te voren geweest zijn. Als het Woord komt en hun ontdekt dat ze blind zijn, dan begint de vijandschap juist; 4) velen die het horen worden slechter dan vroeger, ja zevenmaal erger 5). Het Woord komt nooit zonder groot voordeel of schade; wien het wil, dien verstokt het Woord; het is als de zon, die hetgeen goed is, zoals boter en was, smelt, en hetgeen slecht is, zoals slijk, hard maakt als steen 6).

Ook hetgeen er aanwezig moet zijn opdat het Woord zijn zaligmakende werking uitoefene, wordt dikwijls wederom

- 1) de Wette II, S. 631. An Theobald Billicanus. 1525.
- 2) 44 S. 163, 164. Predigten Mt. 18 vs. 20-23 vs. 23. 1537.
- 3) 15.2, S. 170, K. P. Predigt am Tage Stephani. 1523 (?)
- 4) 40, S. 64, 65. Der 110 Psalm. 1539.
- 5) 12, S. 14, 15, H. P. D. 1. Advent Mt. 21 vs. 1-9. 1533. 172, S. 31. Predigt Luc. 19 vs. 29-40a. 1523.
- 6) 172, S. 14-16. Sermon. Johs. 8 vs. 46-59. 1523.

304

aan de werking van het Woord toegeschreven. Er is een verslagen geweten nodig; het Woord zoekt niet alleen een verslagen geweten, maar het maakt ook een verslagen geweten; zijn gang is als van een donderslag, het richt op en slaat neder 1). Geloof moet er zijn; juist het geloof is wederom uit het gehoor en wordt door het Woord gewerkt, zoals boven bij de behandeling der verhouding tussen Woord en geloof werd aangetoond 2).

Met het oog op de vraag, waarom het Woord bij de één wel, bij de ander niet ingang vindt, moeten we ten slotte nog stilstaan bij de laatste oorzaak, de Uitverkiezing Gods. De leer der Verkiezing is dikwijls misbruikt om de werking van het Woord te verkleinen, doordien men aldus redeneerde: Het Woord maakt niet allen zalig die het horen, maar alléén hen die God nog in 't bijzonder roept en trekt; die bijzondere trekking wordt dan van haar verband met het Woord losgemaakt en als hoofdzaak beschouwd, en Gods Woord als bijzaak.

Hoe staat het met Luther in dit opzicht? Hier moet eerst gevraagd worden, of Luther tot het einde toe de Verkiezing geleerd heeft. In het voorgaande tijdvak was hij ze begonnen te leren, en wat de eerste jaren van ons tijdvak aangaat is er niemand die het ontkent. Bekend is vooral zijn geschrift "De servo arbitrio" tegen Erasmus, waarin hij voor geen consequentie terugdeinst 8), en dit punt zelfs als de hoofdzaak in zijn strijd tegen Rome beschouwt 4).

- 1) a. a. O.
- 2) Zie 172, S. 252; 24 S. 325, 326; 21 S. 105; o. E. 1. XVII. p. 209; 39 S. 93; 41 S. 173; 192, S. 187. vgl. bladz. 283.
- 3) o.l. v. a. VII, p. 133, 200, 251, 256.
- 4) 1.1. p. 367.

305

Ook leert hij in dit boek, dat niemand de Schrift werkelijk begrijpt, tenzij dat de Geest het hem openbare; wanneer men de Wet en het Evangelie door zijn eigen vrije wil kon aannemen, waar zou er dan plaats blijven voor Gods genade 1)? Evenzo zegt hij in een preek uit die tijd: "God verbergt en openbaart het aan wien Hij wil, en wien Hij het van eeuwigheid heeft toegedacht" 2).

Nog in 1527 leert Luther: "God openbaart het alleen aan Zijn Heiligen, die Hij van de beginne af daartoe uitverkoren heeft; voor ieder ander zal het wel verborgen en een geheim blijven; zo gaat hier te niet alle verdienste, kracht

en verstand; Christus alleen moet het geven" 3). In deze aanhalingen is de werking van Gods Woord tot de uitverkorenen beperkt. Maar dat is voor hem bij de leer der Verkiezing niet de hoofdzaak; deze bestaat hierin, dat alles wat naar vrije wil, naar werkheiligheid, naar Pelagianisme zweemt, uitgesloten is, zoals reeds uit een paar van de aangehaalde plaatsen en vooral uit het geschrift "De servo arbitrio" duidelijk blijkt.

Opgemerkt moet nu worden, dat Luther reeds thans ook hier en daar uitdrukkingen bezigt, die zouden kunnen uitgelegd worden als blijken van een meer universalistische zienswijze, indien we niet van het tegendeel door de meest stellige uitspraken overtuigd waren. Ook in deze tijd is Luther van gevoelen, dat de mens wel op Gods genade moet vertrouwen, maar onzeker moet blijven aangaande

1) p. 127, 184, 192.

2) 112 S. 100. K. P. Sexagesimae Luc. 8 vs. 5-15. 8) 172 S. 277. Mt. 11 vs. 25-30.

306

zijn volharden in de toekomst, of aangaande zijn verkiezing 1). Verder zou het Pelagiaansch kunnen opgevat worden, wanneer hij in het jaar 1525 God de woorden in de mond legt: "Zoekt en predikt maar Mijn Woord, dan zal dat u wederom zoeken en prijzen" 2), en wanneer hij zich aldus uitdrukt: "Dat velen het niet hebben, is niet de schuld van het Evangelie, maar van hen zelf, die er oor en hart voor sluiten" 3). Zodanige uitdrukkingen, behalve die aangaande het verzekerd zijn van de verkiezing, komen echter overal ook bij overtuigde aanhangers van de leer der Verkiezing voor; want het is volstrekt niet hun bedoeling de schuld des mensen te ontkennen; ook behoeft men niet altijd van de middellijke oorzaken tot de eerste oorzaak op te klimmen. Verder keurt Luther het ook in het geschrift "De sergo arbitrio" ten sterkste af, dat men zich in dit leven zou richten naar de verborgen wil Gods, in plaats van naar Hem, zoals Hij Zich geopenbaard heeft in de Deus incarnatus, Christus, en in Zijn Woord 4).

Maar, zo wordt o. a. door Th. Harnack beweerd, er is later een kentering gekomen, en Luther is tot het universalisme overgegaan 5).

Ten bewijze voor dit gevoelen, waarmede echter niet allen instemmen 6), wijst Th. Harnack vooral op een brief, door Luther in 1528

1) B. W. IV S. 51 an Christoph Hoffmann. 1522.

2) 53, S. 351. Kurze Auslegung des 9 Psalms vs. 11. Aanhangsel bij de brief "An die Christen zu Strassburg".

3) 92, S. 297. K. P. 18 n. Trin. 1 Cor. 1 vs. 4-9.

4) o. 1. v. a. VII p. 221, 222, 227, 228.

5) Luthers Theologie, S. 195 ff.

6) Zie b. v. Loofs, a. a. O., S. 350.

307

geschreven aan iemand, die van wege de vraag naar zijn verkiezing zware aanvechtingen had, zodat men zelfs voor zelfmoord vreesde 1). Zeker klinken sommige uitspraken in dit schrijven zó universalistisch, dat een beslist Contra-remonstrant wel enigszins zal aarzelen om ze met dezelfde woorden te herhalen, b. v. wanneer hij zegt, dat het "Gods ernstige wil is en Zijn bevel van eeuwigheid besloten, alle mensen zalig te maken", of: "Kehre ein jeglicher vor seinen eigenen Thüre", dan worden allen zalig, en er is geen gepeins meer nodig, wat God in Zijn raad heeft besloten, wie er zalig zal worden en, wie niet. Toch moeten we vooreerst letten op de toestand van de persoon tot wien het schrijven gericht is; hier moesten sommige waarheden reeds uit de aard der zaak zeer op de achtergrond geschoven worden, en moest op de geopenbaarden wil Gods tegenover Zijn verborgen

raad zeer sterke nadruk gelegd worden.

Verder moeten we niet vergeten, dat Luther in 't begin toch toegeeft, dat alle dingen in alle schepselen geschieden volgens Gods wil; ook, dat de universalistische uitspraken toch telkens weer. Enigszins beperkt worden. Wanneer Luther gezegd heeft, dat allen zonder onderscheid moeten komen, beperkt hij het toch weer tot hen die zich bekeren, berouw betonen, geloven, die vermoeid en belast zijn en geen raad weten. Dat de mens echter uit zichzelf zich kan bekeren, berouw betonen of geloven, zegt hij niet: desgevraagd zou hij zeker geantwoord hebben, dat het juist een werk van Gods genade is, als een mens daartoe komt.

1) 54 S S. 21.-29. An einee Ungenannten.

309

Waar hij vooral voor waarschuwt, is dat men van Gods beloften, die over bozen en goeden, klein en groot, rijk en arm, dor en groen heengaan, niets afdoet en ze slechts ten goede laat komen aan vrome, heilige mensen, die lange kleederen dragen opdat ze hun benen bedekken in bijzondere eerbaarheid. Als Gods Zoon aan het kruis de overpriesters gevraagd had of hij de moordenaar mee mocht nemen in het Paradijs, dan hadden zij wel geantwoord als hij dáár hoorde, dan hadden wij hem niet opgehangen.

Een zeker universalisme vinden wij ook elders. Het Woord van Gods genade, dat Hij spreekt in het Evangelie in de Doop, in de absolutie en in het Nachtmaal, heeft een ieder even goed voor zich persoonlijk aan te nemen als de hoofdman over honderd hetgeen Christus tot hem zeide 1). In een schrijven aan de raad te Nürnberg zegt Luther: "Het is waar, het beangstigde geweten betwijfelt niet dat God in 't algemeen barmhartig is, maar of het persoonlijk deel heeft aan Gods genade. Maar een ieder moet opmerken, dat de prediking en de beloften Gods allen toekomen; hij moet er zich niet van uitsluiten, maar ze aanner4ien als een woord voor hem in het bijzonder; want God heeft aan allen - geboden zijn beloften te geloven" 2). Men hore niet naar de redeneringen van de duivel, die ons influistert dat we hebben te vragen of we uitverkoren zijn of niet, maar we hebben daarop te

1) 32, 5. 153-155. H. P. D. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47-54. 1534.

2) 55, S. 28, 29. An de Bath zu Niirnberg 8 Oct. 1533. Naast die van Luther draagt de brief ook de ondertekening van Bugenhagen, Melanchton en Caspar Cruciger.

zien, dat Gods wil in Christus Jezus liefde en barmhartigheid i:s; dat er velen verloren gaan, is enkel de schuld van hun bozen wil en van de duivel 1). Men moet niet uitgaan van Gods raadbesluiten, van zijn regering, van zijn oordelen, van de vraag of Hij iemand heeft uitverkoren of Niet, dat is alsof men het dak van een huis wilde bouwen, voordat de fondamenteen gelegd zijn. Men moet op Christus zien 2). Ons zij het genoeg te weten, dat, wie tot het einde toe in boete en geloof volhardt, uitverkoren is. Wanneer wij ons wilden richten naar de verborgen raad Gods, dien 13ij ons niet openbaart, dan zouden we zijn geboden, het Evangelie, 'de Sacramenten en Christus zelf niet meer behoeven, handen en voeten laten gaan, "plumps hinein leben wie die Säue". Men stelle zich ook God niet voor als een tyran, die enkele vrienden heeft wier doen en laten Hij zich laat welgevalen, of ze goed doen of niet, en die anderen kwelt, onverschillig wat ze doen 3).

Dat is natuurlijk niet de voorstelling die b. v. de Gereformeerde voorstanders der Verkiezing aan de zaak geven; zij leren van de uitverkorenen, dat God hen verkiest tot heiligheid en dat Hij ook hun overtredingen kastijdt; van de verworpenen, dat ze nooit gedaan hebben hetgeen waarlijk goed is en zó

door eigen schuld verloren gaan. hoe sterk dus die uitdrukkingen ook mogen zijn, toch is

1) 20.2.1, S. 169, 170. ErkM, rung des Spruches Pauli, Gal. 1, vs. 4, 5. 1538.

2) 18.2, S. 178. Predigt Micha 5 vs. 1. 1532. Zie ook 56 S. 140, 141. An einen Ungenannten. 8 Aug. 1545.

3) 55, S. 161-167. Bedenken, gemeinschaftlich mit Bugenhagen und Melanchthon, ohne Datum. 1536.

311

het de vraag, of Luther de Uitverkiezing, zoals hij ze zelf vroeger leerde, bestrijdt, dan wel slechts onjuiste voorstellingen die men er uit afleidt. Er wordt dan ook in de aangehaalde plaatsen niet ontkend, dat er naast de geopenbaarden raad Gods nog een verborgen raad bestaat, maar het wordt verboden, vooral met het oog op eigen zaligheid, dien raad te doorvorschen. Dat doet hij ook op drie plaatsen in zijn uitleg van het boek Genesis 1); daar zegt hij o. a. dat God uit een verborgen God een geopenbaard God is geworden in Christus, en dat wie in Christus gelooft, in Hem ook de verborgen God leert kennen en van zijn verkiezing verzekerd wordt.

Daaruit maakt Th. Harnack op, dat Luther daarmee een particularistisch raadsbesluit heeft ontkend, zoals hij het in "De Servo arbitrio" leerde. Maar Luther zelf haalt dat geschrift hier aan, neemt er niets van terug, zelfs niet de woorden "omnia necessaria esse"; hij wijst er alleen op dat hij toen reeds een vorsch en naar Gods verborgen wil heeft afgekeurd en waarschuwt voor zodanig misbruik van dat geschrift, waarbij men daarop alleen de nadruk zou leggen, met voorbijgaan van al hetgeen hij over Christus geleerd heeft.

Het sterkst is echter een plaats, waar de tekst verklaard wordt: "Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren". Luther legt de tekst aldus uit: "Het Evangelie komt tot allen, en God laat het ook aan allen verkondigen, opdat een ieder het hore, aanneme en zalig worde. Maar weinigen nemen het aan, en die zijn: uitverkoren."

1) o. E. 1. II, p. 172 sqq. 205 sqq. VI p. 290-300. Gen. 6 vs. 5, 18; 26 vs. 9.

De opvatting, dat God de zaligheid allen aanbiedt, maar er weinigen toe laat komen, noemt Luther goddeloos; zo zou men menen dat God menigeen de zaligheid niet gunt 1). Hoewel nu moet erkend worden, dat deze plaats kwalijk met de Dordtsche artikelen overeen te brengen is, moet toch de vraag gesteld worden, of Luther niet ook hier nog meer die oppervlakkige, verkeerde voorstelling der Verkiezing op het oog heeft, waarbij men de schuld bij God zoekt. Kort tevoren toont hij toch het bestaan van de verborgen raad Gods te veronderstellen, waar hij zegt "Man soll Gott in seiner Vorsehung und Majestät zufrieden lassen, denn da ist er unbegreiflich" 2). Ook Calvijn zegt trouwens in zijn commentaar, dat de woorden van Jezus hier niet op de eeuwige uitverkiezing zien 3).

Tal van uitspraken ook uit dit tijdvak wijzen daarop, dat Luther zijn vroeger gevoelen omtrent de Uitverkiezing niet geheel heeft vaarwel gezegd. We zagen hoe Luther waarschuwde voor het onderzoeken naar de geheimen raad Gods; dat hij daarbij wel erkende dat er zulk een raad bestaat, blijkt duikelijk uit hetgeen hij schrijft drie maanden na de brief uit 1528, die boven behandeld is. Men moet wel leren, zo zegt hij, dat er zulk een raad bestaat, maar zich inspannen om dien te begrijpen is zeer gevaarlijk 4).

1) 12. S. 206, 207. H. P. am Sonntag Stephani Mt. 20 vs. 116. 1534.

2) a. a. o. S. 204.

3) ad Matth. 22 vs. 14. (bij Matth. 20 spreekt hij er in 't geheel niet over).

4) B. W. VII vs. 5. An Caspar Aquila. 1528.

Nog in 1541, dus één jaar na de sterk universalistische uittaling die hier boven is aangehaald, zegt hij toch wederom, dat God de wereld heeft verworpen, en nauwelijks één van de tien melaatschen behoudt; de overigen verslindt de vorst dezer wereld. Dien onnaspeurlijken raad Gods hebben wij aan te nemen en te aanbidden, niet te doorgronden of er over te murmureren 1). Ook wordt thans nog de werking der prediking beperkt tot de uitverkorenen; de Heere geeft aan Petrus 'het Evangelie als een net, waarmee hij de uitverkorenen zal vangen. In het "Bekennnis vom heiligen Abendmahl", ook uit het jaar 1528, verwerpt Luther uitdrukkelijk al wat naar vrije wil zweemt 2). Geloof is niet een menselijk werk, door onze kracht mogelijk, maar het is Gods werk en gave, door de Heiligen Geest in ons teweeggebracht 3). Reeds de kinderen laat Luther in de kleinen Catechismus leren: "Ik geloof, dat ik niet door eigen verstand of kracht in Jezus mijnen Heer geloven of tot Hem komen kan" 4). De wedergeboorte geschiedt niet door menselijke hulp of toedoen, maar door de kracht van de Geest 5). Juist op een plaats, waar Luther waarschuwt voor het onderzoek naar Gods, verborgen wil, zegt hij, dat het niet een zaak is van iedereen, noch uit menselijk verstand of keuze voortkomt, dat er meer toe behoort dan de rede of de vrije wil, om Christus aantenemen 6).

1) de Wette V, S. 399, 400. An Wenc. Link 1541.

2) 30, S. 365.

3) 24, S. 325. Schwabacher Artikel. 1529.

4) 21, S. 13, 14. 1529.

5) 40, S. 129. Der 110. Psalm gepredigt und ausgelegt. 1539.

6) 50, S. 194. Auslegung des 17. Cap. Johannis. 1530. z. o. 182, S. 251, 252. Predigt Eph. 6, vs. 10-17. 1532.

Het hangt ook alleen van God af, dat de mens er toe komt aan zichzelf te vertwijfelen en de aangeboren hoogmoed uitgeroeid wordt, zodat wij volharden 3). Wanneer wij het Woord aangrijpen, dan is dit niet mensenkracht maar Gods kracht 2). God zelf moet iemand verder trekken, als hij het Woord hoort 3). In 1537 schrijft Luther dan ook aan Capito, dat hij geen enkel van zijn boeken wil handhaven, behalve wellicht de Catechismus, en dat over de onvrije wil 4); dat zou Luther zeker niet geschreven hebben, als hij de leer der Verkiezing die daarin met zoveel kracht wordt geleerd, thans verwierp. Nog in 1545 schrijft hij een zeer scherpe stelling tegen de vrije wil, waarin hij ten stelligste ontkent dat 's mensen wil iets tot het goede vermag. 5).

Wanneer God niet door Zijn Geest krachtig werkte, dan ware de gehele prediking, Doop Sacrament, en Gods Naam uitgeroeid; als Hij niet Zelf onze harten door Zijn Geest aandreef en staande hield, dan zou geen mens het Evangelie geloven of er bij blijven 6). Zonder de werking van de Geest kan noch de Wet noch het Evangelie iets uitrichten, zo antwoordde Luther uitdrukkelijk toen hij daaromtrent gevraagd werd 7).

1) 48, S. 90, 91. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johannis. (c. 6 vs. 67-71) 1531-32.

2) 202.1, S. 144. Predigt Gal. 5 vs. 16-24. 1538.

3) 47 S. 354. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johannis 1531-32.

4) de Wette V, S. 70.

5) o. 1. v. a. IV, p. 489. Disputatio contra articulos Lovaniensium.

6) 40, S. 162. Der 110 Psalm gepredigt und ausgelegt. 1539.

7) 58, S. 289. Tischreden.

Ook erkent hij zulks in zijn brief aan de Gereformeerde Zwitsers, die met

hem over toenade onderhandelden 1). Zo leerde Luther ook in de "Schwabacher Artikel", dat de Geest door het Woord het geloof werkt hoe en waar Hij wil 2). Naast het ambt der prediking werkt God Zelf en roert door het Woord heden het ene, morgen het andere hart 3). Wij mogen niet ophouden te prediken; toch zal het alleen van Hem afhangen wanneer Hij het in de ziel wil drijven 4).

Met zulke woorden zal een echt Arminiaan zeker nog veel minder vrede hebben dan een Contra-remonstrant met enkele universalistische uitdrukkingen, die boven aangehaald werden. Mijns inziens is ook hier niet alles wat Luther gezegd heeft onder één systeem te brengen, evenmin als bij zijn verhouding tot het gezag van de Schrift. Th. Harnack poogt het te doen in universalistische richting, maar erkent toch b.v. bij de brief aan de Gereformeerde Zwitsers, dat hij op grote moeilijkheden stuit 5). Ondertussen is ons dit gebleken: Ná 1528 heeft Luther evengoed als vóór die tijd geleerd, dat het niet in 's mensen kracht of vrije wil ligt het geloof aantenemen, dat hij daartoe moet gebracht worden door Gods genade en Geest, dat God zulks doet waar en wanneer Hij wil, dat de zaligmakende werking van het Woord beperkt is tot de uitverkorenen en dat achter dit alles een geheim raadsbesluit Gods ligt. Wil men zich echter in zijn doen en laten richten naar dit geheime

1) 55, S. 192. An die reformierten Schweizerorte. 1 Dec. 1537.

2) 24, S. 325, 326. 1529.

3) 19.2, S. 331. Ein Sermon von de Secten. 1537.

4) 19.2, S. 362. Ein Sermon vom Lamb Lottes. 1537.

5) a. a. o. S. 218.

315

raadsbesluit Gods, buiten het geopenbaarde Woord om, en denken, dat het niet helpt of men kwaad of goed doet als men niet uitverkoren is; wil men uitvorschen of men van eeuwigheid is uitverkoren en daarvan een andere zekerheid hebben dan door Christus en Zijn Woord; wil men aan Gods genade paal en perk stellen, zodat ze alleen zou zijn voor hen die als grote heiligen uitblinken, en een verloren zondaar het niet zou mogen wagen op grond van Gods Woord in Christus te geloven, dan treedt Luther daar met de meest mogelijke scherpte tegen op. Zo ver ging hij daarin, dat hij zich soms universalistisch uitdrukte, gelijk hij trouwens enigszins reeds voor 1528 gedaan had. Hij behoefde dat niet te doen. Niet daarin verschillen Remonstrant en Contra-remonstrant, dat de één aan het Woord meer zou toeschrijven dan de ander.

Beiden zullen aan het Woord min of meer werking toekennen, maar ook moeten erkennen, dat niet allen door het Woord zalig worden. Het onderscheid is, dat bij de één het besluit om het Woord aan te nemen in laatste instantie van de mens uitgaat en bij de ander afhankelijk is van Gods voorbeschikking. Ook de H. Catechismus, welks opstellers geen Remonstranten waren, leerde dat de Geest het geloof "dat niet alleen anderen, maar ook mij de zaligheid geschonken is," door het Evangelie werkt 1). Volgens Calvijn is het geloof gegrond op de beloften van het Evangelie 2).

1) vr. 20.

2) Institutio lib. III, c. 7, 29.

317

Luther zelf heeft in de tijd vóór 1528 even goed het Evangelie tot grond voor zijn geloof gehad als daarna 1). zijn waardering van het Woord is even hoog

vóór die tijd als nà die tijd. zijn machtigste preek over het Woord dateert uit het jaar 1523 2). Wel zagen we, hoe soms zijn werking tot de uitverkorenen beperkt wordt. Maar toch is het Evangelie het net, waarmee de prediker de uitverkorenen vangt 3). Door de prediking bewerkt de Kerk bij de uitverkorenen, dat zij op Gods genade in Christus leren vertrouwen 4). Door het Woord treft God heden dezen morgen dien; door het Woord geeft God het geloof, waar Hij wil. Al staat het alleen in zijn macht, wanneer Hij het wil doen, zo is toch het Woord het middel waardoor God het bloed des Lams in ons hart wil geven. Al is het Woord zonder de Geest niet genoeg, toch is het Woord het middel waarmee de Geest werkt waar Hij wil 5). Ook in de tijd vóór 1528 leerde Luther, dat het Woord het middel is waardoor God wil werken 6), en al is het alleen niet genoeg, toch is het Woord het middel waardoor de Geest en het geloof komt 7).

1) Zie boven bladz. 280 vv., waar uit de tijd vóór 1528 zijn aangehaald 102, S. 163, 378, 380; 152, S. 542, 543; 162 S. 246; 172, S. 18, f9, 20, 86, 87; o. 1. v. a. V, p. 453.

2) 17.2, S. 13-19 z. bladz. 304.

3) 52.2, S. 339. H. P. R. 5 n. Trin. Luc. 5 vs. 1-10.

4) 19.2, S. 285, 289. Predigt Mt. 4 vs. 1-11.

5) 19.2, S. 331; 55, S. 192.; 24, S. 325; 192, S. 363. 0) 112, S. 265. K. P. Ander Predigt om Ostermontag.

7) 17.2, S. 252. 1525. Zweite Predigt ober das 15 u. 16 Cap. der Apg.

In het geschrift "De servo arbitrio" antwoordt Luther op de tegenwerping, dat het Woord niet nodig zou zijn, wanneer we het toch uit ons zelf niet kunnen aannemen: "Het heeft Gode zo behaagd, niet buiten het Woord om, maar door het Woord de Geest te geven. Hij zou het anders kunnen doen, maar Hij wil het niet" 1).

In één opzicht acht Luther het Woord nog beperkt in zijn werking; het is alléén voor dit tijdelijk leven. Al verlaat het ons niet in de stervensure, al draagt het ons daardoor heen tot in de eeuwigheid, dáár is het niet meer nodig, evenals men het lamplicht niet meer nodig heeft wanneer de dag is aangebroken 2); dan zal ook het geloof ophouden en de vergeving der zonden niet meer nodig zijn, ook Plet gebed, de Sacramenten, alle wetenschap en profetie en de gehele Schrift 3). Dan zullen we alles voor ogen zien wat wij geloofd hebben 4). Zolang wij echter hier in dit leven zijn, werkt God in ons door middelen. Dat het Woord evenals vroeger onder die middelen een zeer belangrijke plaats inneemt, is ons gebleken. Welke is thans de verhouding van het Woord tot de andere middelen die hier genoemd kunnen worden

Hier stellen we wederom vooreerst aan de orde de verhouding tussen Woord en Geest 5), hoewel we ook thans niet uit het oog mogen verliezen, dat Woord en Geest niet

1) o. 1. v. a. VII, p. 236.

2) 52, S. 233. Die ander Epistel Petri u. Eine St. JuU; zu c. 1 vs. 19. 1524.

3) o. 1. v. a. IV. Quinque disputationes de justificatione. 1535.

4) 202.1, S. 313, 314. Auslegung des 72. Psalms. 1540.

5) Zie daarover vooral: Wort und Geist, eine historische und dogmatische lintersuchung zum Gnadenmittel des Worts von Ijnbard 11. Grützmacher. Leipzig 1902. S. 8-47.

319

als gelijksoortige begrippen beschouwd kunnen worden. Bij de behandeling der voorgaande tijdvakken konden we wat de Geest aangaat niet tot een vaste slotsom komen; twee richtingen stonden tegenover elkáar, één die de Geest en zijn werking meer van het Woord wilde scheiden, en een andere, volgens welke ze meer samenvallen. Soms worden ook thans Geest en Woord eenvoudig naast elkaar genoemd 1).

Op verschillende plaatsen schrijft Luther daarbij aan de Geest de meer innerlijke, en aan het Woord de meer uiterlijke werkingen toe. De Vader moet het één en het ander doen, uitwendig trekken door het Woord, en inwendig door de Geest 2). Benevens de verkondiging van het Woord schrijft de Geest het ook inwendig in het hart, want die het horen krijgen ook van binnen een vlam, zodat het hart spreekt: dat is zeker waar, al zou ik er honderd doden op moeten sterven 3). De Geest werkt van binnen en van buiten; van binnen door het geloof en andere geestelijke gaven, en van buiten door het Evangelie, de Doop en het Sacrament van het altaar 4).

1) 22, S. 77, 78. Von weltlicher Obrigkeit. 1523. 192, S. 187. Sermon Mt. 8 vs. 1-S. 1535. 54, S. 236. Luther an reine Mutter. 1531. B. W. VI, S. 221. An Leonhard Beier, 1528.

2) 47, S. 351. Auslegung des 6, 7, 8. Cap. Johs. Cap. 6 vs. 45, 46. 1530-32.

3) 23, S. 249-251. Auslegung des Chr. Glaubens, gehalten 1537 zu Schmalkalden.

4) 30, S. 368. Bekenntnis vom Abendmahl Christi. 1528.

Soms stelt Luther het zo voor, dat de werking van de Geest volgt op die van het Woord. God laat Zijn Woord uitgaan, daaraan moeten wij naar de inwendigen mens hangen, en daarna laat Hij Zijnen Geest mee volgen 1). Hij vermaant de mens, die het Woord gehoord heeft maar zich nog zwak gevoelt, aldus te bidden: "Ach lieber Vater, du hast mir das Leben geben und dein Wort dazu; lieber Vater, drucke nach, und gieb mir auch einen gewissen Geist, und festen Glauben an dein Wort" 2).

Hij geeft echter daartoe nadere toelichting en beperking: "Der Geist is allezeit der erste, so de ersten Stein legt, soviel das Lehren angeht; was aber das Horen betrifft, da ist das Wort das Erste und der Geist der ander" 3); men zou het zo kunnen weêrgeven: subjectief beschouwd, van de zijde des menschen, is het Woord het eerste. maar objectief beschouwd, van Gods zijde, is de Geest de eerste. Ook wordt soms bij de werking van de Geest bepaaldelijk gedacht aan het werk der heiligmaking en dan in verband met de ons bekende tegenstelling tussen Wet en Evangelie. Terwijl de Wet zegt: *Dat moet gij doen*, zegt het Evangelie: *doe uw hart open en ontvang de Geest, zó zult gij Gods wil doen* 4).

Voor al hebben wij echter hier op te merken, dat Luther evenals de Gereformeerden, de noodzakelijkheid van de werking van de Geest bij de werking van het Woord erkent, zoals we reeds gezien hebben bij de behandeling van de leer der Verkiezing.

1) 162, S. 377. Predigt Luc. 16 vs. 1-9. 1522.

2) 172, S. 433. Predigt Luc. 10 vs. 23-37. 1530.

3) 58 S. 290. Tischreden. z. o. o. E. 1. XXIII, p. 209. Spiritus prior est in docente, verbum autem prins in audiente. ad Jes. 59. + 1532.

4) 192, S. 216. dritte Predigt 2 Cor. 3 vs. 4-11, 1535; 172, S. 99, 100. Predigt Luc. 16 vs. 1-9. 1524. z. boven bladz. 185, 196.

320

Zonder de Geest is het Woord niet genoeg 1). Als God Zijn Geest niet ingiet, is er geen onderscheid tussen een horende en een dove 2). De schat der prediking ligt dáár op een hoop; zullen we er deel aan verkrijgen, dan moet de Geest komen en hem in het hart geven, opdat we geloven 3). Het blijft een geheim, als de Geest het niet openbaart 4).

Niet alleen in de eerste tijd, waaruit die aanhalingen dateren, leerde Luther zoo: ook later acht hij de Geest noodzakelijk om de Schrift te verstaan en om het Woord te geloven 5); hij leert daarom te bidden, dat God naast het Woord ook Zijnen Geest moge geven 6). Als God niet door Zijn Geest in ons werkt, dan zal niemand het Evangelie geloven of daarbij blijven 7). Het is niet alleen moeielijk maar onmogelijk, het geloof te houden zonder de

Heiligen Geest 8). We zagen hem bij de verhandelingen die aan de "Wittenberger Concordie" vooraf gingen uitdrukkelijk erkennen, dat de mondelijke prediking geen uitwerking heeft als de Geest niet in het hart werkt 9).

- 1) 172, S. 252. Predigt Apg. 15, 16. 1525.
- 2) Gal. III, p. 258 ad c. 3 vs. 3. Uitbreiding van de uitleg van 1519, waarschijnlijk uit het jaar 1523.
- 3) 82, S. 318, 319. K. P. 1 Pfingsttag Apg. 2 vs. 1-13.
- 4) 112, S. 98-100. K. P. Sexagesimae Luc. 8 vs. 5-15. z. o. o. 1. v. a. VII, p. 127, 184, 192. de servo arbitrio. 1525.
- 5) 12, S. 3. Dr. Martin Luthers Vorrede zu seinen deutschen Werken. 1539. 172, S. 241. Ander Predigt Luc. 2 vs. 1-14. 1530.
- 6) 56, S. 361. Die deutsche Litaney.
- 7) 40, S. 162. Der 110. Psalm. digit Dominus gepredigt und ausgelegt.
- 8) 50, S. 76. Auslegung des 14-16. Cap. Joh. 1538. 9) 55, S. 192. An die reformierten Schweizerorte.

321

Het zou ons echter verwonderen, indien wij in deze tijd, waar Luther het inwendig Woord zo bestrijdt, geen spoor meer bij hem vonden van de andere richting, die de werking van de Geest meer met die van het Woord doet samenvallen. Vooreerst treffen we plaatsen aan, die op het verband tussen Woord en Geest wijzen. Wij hebben de belofte, dat de Geest altijd bij het Woord zal zijn 1). Wanneer de prediking wordt uitgesproken, dan is ook de Geest aanwezig, Die in de harten levende letters schrijft; dat doet Hij door hetzelfde Woord 2). Hij werkt er mee als met een instrument 3). Hij roept ons door het Evangelie 4). De Geest, zo zegt Luther voorts, komt niet door een inwendige stem, en niet zonder Woord, Doop en Avondmaal 5). Niet alleen het roepen, maar ook het trekken, geschiedt door het uitwendig Woord; dit zegt Luiher juist op een plaats waar hij anders de noodzakelijkheid van de werking van de Geest erkent 6). Door het Woord brengt de Geest in ons de wedergeboorte teweeg 7). Door het Woord doet de Geest het geloof in onze harten nederdalen 8). De prediker brengt het Woord, en door hetzelfde is de Heilige Geest krachtig 9). Evenmin als het Woord zijn werking doen kan zonder de Geest, evenmin doet ook de Geest zijn werking buiten het Woord om.

- 1) 12, S. 267, 268. H. P. D. Oculi Luc. 11, vs. 14-28. 1534.
- 2) 192, S. 197, 204. Predigten 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.
- 3) 58, S. 290. Tischreden.
- 4) 21, S. 14. Kleiner Catechismus. 1529.
- 5) 29, S. 208, 209. Wider die himmlischen Propheten. 1524-25.
- 6) 55, S. 192.
- 7) 90, S. 129. Der 110 Psalm. 1539.
- 8) 21, S. 100. Grosser Catechismus. 1529.
- 9) 202.1, S. 263. Predigt am Michaelistage. 1539.

322

Men moet niet wachten totdat de Geest persoonlijk van de hemel spreekt, maar dit moet men verwachten, dat Hij door een Woord, dat men met de oren hoort, het hart roert, en in het hart getuigenis geeft; dit getuigenis in het hart komt niet zonder dat het andere, uitwendige getuigenis is voorafgegaan 1). God wil ons Zijnen Geest niet geven buiten het Woord om; daar hebben we ons aan te houden 2). Men moet zich niet door hen in verwarring laten brengen, die de Schrift gering achten; Luther is zelf ook "in de Geest" geweest, misschien meer dan zijn tegenstanders. Maar dit weet hij wel, dat de Geest alleen het niet doet; want het ware hem slecht gegaan, als hij niet door studie en onderzoek der talen zeker was geweest in de Schrift 3).

Op verschillende plaatsen gaat Luther nog verder. Waar het Woord is, daar

is de Geest 4). "Willst du mich lehren, was Geist ist und wo ich ihn finde, so musstu mich nicht ins Schlaraffenland weisen," maar zie in Gods Woord; hebt gij dat, dan behoeft gij niet verder te zoeken; want buiten het Woord zult gij Hem nooit vinden, al zoudt gij uw geheele leven lang zoeken en u dood dromen 5).

Zo noemt Luther hetgeen in Gal. 5 vs. 22 als vrucht van de Geest wordt vermeld, eenvoudig vrucht van het Woord 6).

- 1) 52, S. 173. H. P. R. Sonntag nach Himmelfahrt Johs. 15, vs. 26-16 vs. 4. z. o. Gal. E, p. 114 (c. 1 vs. 16).
- 2) 12, S. 4. Dr. Martin Luthers Vorrede zu seinen deutschen Schriften. 1539.
- 3) 22, S. 187, 188. An die Ratsherren aller Stadte des deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen.
- 4) 42, S. 214, 215. Auslegung des Propheten Sacharja. c. 4 vs. 4-6. 5) 192, S. 126. Predigten von der h. Taufe. Mt. 3 vs. 13-37. 1535. 2) 112, S. 95, 96. K. P. Sexagesima, Luc. 8 vs. 5-15.

323

Geest is volgens hem, wat Gods Woord is en met Gods Woord geschiedt 1). Al is het Woord zonder de Geest niet genoeg, toch komt de Geest door het Woord 2). God heeft Zijnen Geest gegeven, opdat Hij langs de ordelijken weg tot ons zou komen door het Woord 3). Door het ambt der prediking komt Hij tot ons 4), door het Woord wordt Hij ons gegeven 5). God heeft Zijn Woord laten uitgaan en daarin de Heiligen Geest gegeven, om ons de schat, dien we in Christus hebben, toe te eigenen 6). Men moet er, zo zegt hij, voortdurend aan vasthouden, dat God aan niemand de Geest of de genade geeft, dan door middel van het Woord, met het Woord, en voorafgegaan door het Woord, en dat al hetgeen buiten het Woord om als Geest wordt uitgegeven, niets anders is dan de duivel zelf 7).

Is Luther nu reeds geheel in het vaarwater der latere Luthersche dogmatici gekomen, die leerden, dat de H. Geest in het Woord "immanent" is? 8) Gaat de werkzaamheid van de Geest werkelijk in die van het Woord op? Sommige van de aangehaalde plaatsen klinken bijna zoo; toch staan er ook weer andere te sterk tegenover, dan dat men hem eenvoudig dat gevoelen zou mogen toeschrijven.

- 1) 20.2.2, S. 166, 167. Predigt Rom. 8 vs. 13-17. 1545.
- 2) 17.2, S. 252. Zwei Predigten Apgesch. 15, 10. 1525.
- 3) 42, S. 214, 215. Auslegung des Propheten Sacharja. (cap. 4 vs. 4-6).
- 4) 19.2, S. 192. Predigten 2 Cor. 3 vs 4-11. 1535.
- 2) a. a. O. S. 200. z. o. 58, S. 375. Tischreden.
- 2) 21, S. 101. Grosser Catechismus. 1529.
- 7) 25, S. 198, 200. Schmalkaldische Artikel. 1538.
- 5) Zin R. H. Grützmacher, a. a. O., S. 164 ff,

325

Zo ver gaat hij intussen wel, dat hij, vooral in latere jaren, ten sterkste opkomt tegen elk losmaken van het verband tussen Geest en Woord, welk verband trouwens ook door de Gereformeerden wordt gehandhaafd 1). Alléén is het Woord bij hem, meer dan bij de Gereformeerden, een "vehiculum gratiae", of een middel, waarin men als 't ware de genade in zich opneemt, zoals b. v. in de uitdrukkingen als die, dat de Geest in het Woord gegeven wordt, terwijl de Gereformeerden het Woord meer beschouwen als "instrumentum", waarmede de Geest op vrije, soevereine wijze werkt; alleen in dien zin toch mag eigenlijk de uitdrukking "genademiddel" op Gereformeerd gebied gebezigd worden.

Terwijl we echter de Geest eigenlijk niet met het Woord als iets gelijksoortigs mogen vergelijken, is dat wel het geval bij de Sacramenten. Wij herinneren ons hoe Luthers beschouwing daarover zich tegen het einde van het vorige

tijdvak zeer had gewijzigd, hoe hij van de zeven niet meer dan twee of drie had behouden; en deze waren voor hem thans niet meer magisch werkende genade-middelen; het Woord was daarin de hoofdzaak. Nu is de vraag, in hoever Luther daarbij gebleven is.

Wat vooreerst de absolutie aangaat, was Luther ook in dit tijdperk weifelende, of hij ze wel een Sacrament kon noemen. Aan het einde van zijn leven geeft hij aan zijn Roomse tegenstanders toe, dat ze een Sacrament zou zijn 2);

- 1) Zie vooral Heidelberger Catechismus vr. 19, 65, 67. Zie voorts hierover Dr. Eduard Böhl, Dogmatik. Darstellung der christlichen Glaubenslehre auf reformiert kirchlicher Grundlage. Amsterdam 1887. S. 446.
- 2) o. 1. v. a. IV, p. 389. Contra XXXII art. Lovaniensium. 1545.

maar in de "Schwabacher Artikel" rekent hij ze niet onder de Sacramenten. Toch leert hij ook daar, dat ze zeer vertroostend en heilzaam is voor het verslagen geweten. Maar ze mag niet gedwongen zijn 1). Verder is zij niet alleen bij de priester, maar ook aan de deur van de naaste, in ons eigen huis: de gehele wereld is er vol van. Ook is zij in het Evangelie te vinden 2). Zij is namelijk een toezegging, een Woord van Gods wege, dat ons onze zonden om Christus wil vergeven zijn 3). Zo gaat zij eigenlijk op in de verkondiging van het Evangelie; de beloften, die in de Roomse kerk alleen met de absolutie in verband gebracht werden (Mt., 18 vs. 18, Johs. 20 vs. 19-21), zien volgens Luther op geheel de prediking 4). De absolutie kan dus niet zozeer als iets naast de prediking beschouwd worden; ze is bij Luther slechts een bijzondere vorm der prediking.

Steeds heeft Luther de Doop als een Sacrament beschouwd; hij noemt de Doop een teken en een werktuig Gods 5). Soms staat het eerste meer op de voorgrond 6); elders verklaart hij echter, dat de Doop "nicht ein bloss Wasserbad oder Mahlzeichen" is; want waar God zich verbindt, daar wil Hij ook aanwezig zijn en krachtig zijn,

- 1) 24, S. 227. 1529.
- 2) 27, S. 371, 372. Von der Beichte, n. s. w. 1521.
- 3) 62, S. 155, 156. H. P. R. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47-54. z. o. o.1. v. a. IV, p. 389; 24, S. 227.
- 4) 22, S. 212. Johs. 20, vs. 19-31. H. P. D. 27 S. 371, 372. z. o. 55, S. 9. An de Rat zu Niirnberg, gemeinschaftlich mit Melanchthon. 1533.
- 5) 55, S. 192. An die reformierten Schweizerorte. 1537.
- 6) 13. W. III. S. 378. an Spalatin. 1522.

327

dood en zonde wegnemen 1). De Doop werkt wedergeboorte en vernieuwing van de Geest, afwassching van zonden, aanneming tot kinderen Gods, verdrijving van de duivel in wiens rijk wij geboren zijn, inzetting in het rijk van Christus 2). Daarom noemt Luther zijn dochtertje, dat nog niet gedoopt is, in een brief aan een vriendin, die hij als getuige bij de Doop vraagt, een Heidinetje, dat eerst door de Doop Christin zal worden 3). Op een enkele plaats, in het begin van dit tijdvak, heeft Luther nog de gedachte, die we ook aan 't einde van het voorgaande tijdvak bij hem aantreffen, dat de mens in de Doop ook een gelofte aan God doet 4). Maar daar komt hij niet verder op terug.

Soms plaatst hij de Doop naast het Woord, b. v. wanneer hij de Doop naast het Woord als werktuig van de Geest noemt 5), en zegt dat we evenals in het Woord ook in de Doop de Geest te zoeken hebben 6), of dat de Doop evenals het Woord in zijn waarde onafhankelijk is van het al of niet geloven van de ontvangende 7).

- 1) 19.2, S. 135. Predigten. von der h. Taufe. Mt. 3 vs. 1-13. 1535.
- 2) 202.1, S. 497-500. Zwei Predigten liber die Taufe aus Mt. 3. 1540. 92, S. 289. K. P. 18 n. Trin. 1 Cor. 1 vs. 4-9. 12, S. 268-271. H. P. D. Oculi. Luc. 11 vs. 14-28. 182, S. 40. Predigt Tit. 2 vs. 13. 1531.
- 3) 54, S. 69. An die Frau Garitzin. 5 Mai 1529.
- 4) 28, S. 2. Bedenken und Unterricht von de Klemtern und geistlichen Geliibden. 1522.
- 5) 202.1, S. 7. Predigt Mt. 2 vs. 1-12. 1538.
- 6) 192, S. 122. Predigten von der h. Taufe Mt. 3 vs. 13-37. 1535. 7) 44, S. 163, 164. Predigten liber Mt. 18 vs. 20-23 vs. 23 (19 vs. 12-15). 1537-1540.

Is Luther daarmee afgeweken van zijn leer in de jaren 1519 en 1520, toen hij met alle kracht de Roomse opvatting bestreed, volgens welke de Sacramenten werken "ex opere operato?"

Ook in dit tijdperk bestrijdt Luther de Roomse opvatting van de Doop. Hij keurt het af, dat Thomas van Aquino de werking van de Doop toeschrijft aan een kracht, die God in het water zou gelegd hebben; evenmin kan hij zich verenigen met het gevoel van Duns Scotus, volgens wien de afwassehing der zonden in de Doop een willekeurige daad Gods zou zijn, zonder dat het water er op zichzelf iets aan toedoet. Bij beiden mist hij het Woord 1). De Doop is volgens Luther niet gewoon water, maar water "in Gottes Wort gefasset und mit Gottes Wort verbunden." De Doop werkt vergeving der zonden, verlost van dood en duivel, en geeft de eeuwige zaligheid aan allen die geloven, zoals Gods Woorden en beloften luiden. Niet het water doet het, maar Gods Woord, dat met en bij het water is, en het geloof, dat op dit Woord vertrouwt 2). Het is niet een blote uitwendige handeling, zonder verband met het geloof 8). Op het Woord moet men zien, dat Christus spreekt. (Mt. 28 vs. 19, Marc. 16 vs. 16). Dat Woord gelove men, want het is een almachtige kracht; wat, het belooft geschiedt zeker; duivel noch wereld kunnen het hinderen 4). Op enkele plaatsen onderscheidt Luther drie stukken, het water, het Woord, en de inzetting Gods.

- 1) 252, S. 196. Schmaldaldische Artikel.
- 2) 21, S. 16, 17. Kleiner Catechismus. 1529.
- 3) 21, S. 132, 133. Grosser Catechismus. 1529.
- 4) 62, S. 155, 156. H. P. R. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47-54.

329

Dan is onder "het Woord" bepaaldelijk dat Woord te verstaan, dat over de dopeling wordt uitgesproken. Maar het is niet genoeg, dat er een Woord van God wordt uitgesproken; dat kunnen de tovenaars ook; er moet bijkomen de inzetting en verordening van Gods wege 1). Daar echter die inzetting ook door Gods Woord geschied is, noemt Luther elders slechts het water en het Woord.

In de Doop volvoert God Zijn werk door het Woord; door zulk spreken wordt de dopeling een kind van het eeuwige leven en de eeuwige zaligheid 2). Zo is te verstaan hetgeen boven werd aangehaald, dat de mens in de Doop van een kind des duivels tot een kind Gods wordt gemaakt, dat hij wedergeboren wordt, dat zijn zonden vergeven en afgewassen worden, dat ze niet meer in hem kunnen woeden als vroeger. We behoeven bij zulke plaatsen niet noodzakelijk aan een magische werking in de mens te denken. Luther stelt het zich zo voor, dat er een Woord Gods over de dopeling wordt uitgesproken; hij wordt verklaard Gode toe te behoren, God legt beslag op hem: nu wordt hij niet meer als een Heiden, een zondaar, beschouwd, maar als een Christen. De oude natuur blijft dezelfde, evenals een gevangen rover nog dezelfde is als toen hij vrij was, maar zijn kracht. is gebroken, zo blijft de zonde ook waarlijk zonde, de beweging van toorn en begeerte is

nagenoeg dezelfde in de vrome als in de goddeloze, maar de macht der zonde is gedood 3).

- 1) 18.2, S. 108, ff. Predigten von der h. Taufe Mt. 3 vs. 13-17. 1535. 202.1, S. 494, 495. Zwei Predigten ober die Taufe aus dem 3 Cap. Mt. 1540.
- 2) 20.2. 2, S. 74. Predigt 1 Cor. 15 vs. 35-37. 1544.
- 3) o. 1. v. a. V, p. 466, 469. Confutatio rationis Latomianae. 1521.

Wel neemt Luther het exorcisme bij de Doop nog over van de Roomsen, maar hij verklaart het zóó, dat de duivel in wiens rijk het kind geboren is, uitvaart en zijn macht verliest, zodra in de Doop aan het kind Gods genade wordt toegezegd 1). Dat is alléén waar voor hem die het gelooft 2), maar op zichzelf blijft Gods Woord in de Doop, evenals elk Woord Gods zijn waarde behouden onafhankelijk van ons geloof 3).

In het begin van ons tijdvak veronderstelde Luther altijd geloof bij de dopeling, ook als het een kind is; het ontvangt dan geloof op de bede der ouders en der Kerk, door de zegen van de priester. Dat het kind geen verstand heeft, staat daarbij niet in de weg; het verstand is niet nodig, is zelfs een hinderpaal voor het geloof. Hij bestrijdt echter, dat door de actus van de Doop geloof in het kind verwekt zou worden 4). Het gelovig worden van een kind bij de Doop wordt elders beschreven naar analogie van het gelovig worden van Johannes de Doper in de buik zijner moeder; zo wordt ook het kind gelovig, wanneer Christus door de mond van hem die doopt tot hetzelfde spreekt; want het Woord van Christus keert niet ledig tot Hem weer 5). Wel leert hij later, dat de Doop werkelijk geloof aanbrengt en geeft, maar hij voegt er aan toe: aan hen die hem begeren 6).

- 1) 12, S. 268, 269. H. P. D. Oculi. Luc. 11 vs. 14-28.
- 2) 21, S. 16, 17. Kleiner Catechismus. 1529.
- 3) 44, S. 163, 164. Predigten liber Mt. 18 vs. 20-23 vs. 23. (c. 19 vs. 12-15).
- 4) 112, S. 60 ff. K. P. 3 n. Epiph. Mt. 8 vs. 1-13. z. B. W. III, S. 377. An Spalatin 29 Mai 1522.
- 5) 26, S. 274. Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrherrn.
- 6) 24, S. 326, 327. Schwabacher Artikel. 1530.

330

Luther bleef aan het verband tussen Woord, Doop en geloof vasthouden; toen hij in tegenstelling met het subjectivisme der Wederdopers het objectief karakter van de Doop wilde handhaven, ging hij wel soms zo ver, dat hij aan de Doop (of het Woord daarin) werkingen begon toe te schrijven, die zeer aan het "opus operatum" herinneren. Maar daar hij ook bij de kinderen een zeker geloof veronderstelde, is het moeielijk uit te maken, of niet ook deze werkingen meer psychologisch dan magisch bedoeld zijn. Ook in later tijd toonde hij niet op Roomsen bodem te staan, doordien hij leerde, dat al is iemand tegen zijn wil ongedoopt gebleven, God toch hetzelfde kan doen door het Woord des geloofs 1); ja wanneer zo iemand gelooft gedoopt te zijn, dan zou zulk een geloof voor hem voldoende zijn, want gelijk hij het gelooft zo heeft hij het voor God 2).

Belangrijk is in dezen ook Luthers verhouding tot de kinderdoop. Eerst wilde hij dien behouden op grond van het geloof der ouders en van de Kerk 3), daarna op grond van het geloof, dat hij meende bij het kind te moeten veronderstellen 4). Later legt hij allen nadruk op het bevel van Christus om de kinderen tot Hem te brengen 5) en op het verbond, dat God in Christus volgens hem met alle mensen heeft gesloten, en waarvan hij de Doop als teken beschouwt 6).

- 1) de Wette V S. 221. An Hieronymus Weller. 1538.
- 2) 26, S. 291. Von der Wiedertaufe. 1530.
- 3) B. W. III, S. 277. An Melanchthon 13 Jan. 1522.
- 4) 112, S. 60, 71. 3 n. Epiph. Mt. 8 vs. 1-13. K. P.

5) 21, S. 138, 139.. Grosser Catechismus 1529. 26, S. 255 ff. Von der Wiedertaufe 1530.

6) a. a. O. S. 281, 282.

331

Uit dit alles blijkt, dat Luther niet minder dan vroeger alle werking van de Doop ten slotte toch aan het Woord toeschrijft; de gehele Doop, ook de Kinderdoop, heeft bij hem het Woord tot grond en al doen zijn uitdrukkingen soms weer aan het "opus operatum" denken, bij nader onderzoek blijkt toch niet onweersprekelijk, dat volgens Luther bij de Doop een magische instorting van Gods genade zou plaats hebben.

Moeielijke vragen rijzen ook bij de behandeling van het Heilig Nachtmal. Bekend is, hoe Luther door zijn sterk vasthouden aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in dit Sacrament en door zijn scherpe veroordeling van allen, die op dit punt niet met hem medegingen, de scheuring heeft teweeggebracht tussen Lutherschen en Gereformeerden. Toch zou men dwalen, als men meende, dat Luther in zijn leer van het Avondmaal tot de Roomse leer is teruggekeerd. De reformatorische beschouwingen, die we bij hem in 1520 aantreffen, heeft hij nooit geheel vaarwel gezegd. Hij noemt als de betekenis van het Nachtmal: de gedachtenis van het lijden en sterven van Christus 1); hij verklaart zich tegen het vieren van het Nachtmal aan huis (Winkelmesse), aangezien het ingezet is ter openbare belijdenis 2). Hij verwerpt uitdrukkelijk nog kort voor zijn dood de transsubstantiatie 3)

1) 38, S. 345. Auslegung des 23-25 Psalms. Ps. 26 vs. 5.

2) 55, S. 124. An Lorenz Costner. 11 Febr. 1536. z. o. S. 252 en B. W. VII S. 148, 172.

3) o. 1. v. a. IV, p. 487 contra XXXII articulos Lovaniensium. 1545,

332

en leert dat men Christus veel beter bij zich heeft in het Woord, dan in de "Monstranz" 1). Ook ontkent hij, dat het uitwendig genieten der tekenen het hart zou troosten en vergeving der zonden aanbrengen. "Essen und Trinken thuts freilich nicht", zo leert hij in de kleinen Catechismus 2). "Uitwendig geniet ik het Sacrament, inwendig Christus en al zijn goederen," zo zegt hij in 1523. Het geloof in de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus heeft religieus voor hem geen betekenis. Wat baat het u, dat gij dat gelooft? Ook de duivelen geloven het; men moet geloven, dat Christus zich voor ons gegeven heeft tot vergeving van zonden. Ook bij de vereniging met Christus in het Nachtmal denkt hij meer aan de gemeenschap aan zijn goederen dan aan die met Zijn persoon, hoewel hij daarbij de uitdrukking gebruikt "Ein Kuchen mit ihm werden" 3). Op één plaats, waar echter niet van het Avondmaal sprake is, zegt Luther zelfs: "Christum kann man nicht hineinstecken leiblich", men moet Hem tot zich nemen in het Woord 4).

Uitdrukkelijk verwerpt hij een magische opvatting van het Avondmaal. "Man muss nicht denken, dass dienes Abendmahl magischen Gaukelein gleich sei, darin Christus ohne Wort durch blossen menschlichen Aberglauben könne angebunden werden".

1) 19.2, S. 202. Predigten über 2 Cor. 3 vs. 4-11. 1535.

2) 21, S. 19, 20. 1529.

3) 17.2, S. 42-46. Predigt von der Erhaltung und Zubereitung des heiligen Sacraments. 112, S. 201, 202, 208, 209. K. P. Eine schöne Predigt von der Empfangung des Sacraments. Dit zijn twee recensies van dezelfde preek. Het aangehaalde komt in beide recensies voor.

4) 17.2, S. 18, 19. Sermon Johs. 8 vs. 46 -59. 1523.

333

Als er geen mensen bij zijn, die eten en drinken, volgens de inzetten van Christus, dan is er niets anders dan brood en wijn, al zou men ook duizendmaal de woorden opzeggen 1). Verworpen wordt ook de opvatting

als "opus operatum", alsof de goederen van Christus ons zouden toekomen door het werk, dat wij doen als wij het Avondmaal eten, en niet door het Woord 2). Ook verwerpt Luther op de meest besliste wijze het gevoelen, dat het Avondmaal een offer zou zijn 3). Belangrijk is verder, hoe hij zich verdedigt tegen het verwijt van Zwingli, als zou hij bij zijn opvatting de vergeving van zonden niet enkel in het lijden van Christus, maar ook in het eten van het Avondmaal zoeken. Hij wil onderscheiden tussen "meritum" en "distributio meriti".

Het eerste is verworven in het lijden van Christus. Het laatste geschiedt in de prediking, en ook in het Nachتماال, door het Woord. In het Avondmaal is de vergeving van zonden niet terwille van het eten, of omdat Christus dáár de vergeving der zonden zou verdienen of verwerven, maar vanwege het Woord, waardoor Hij de verworven vergeving der zonden onder ons uitdeelt en spreekt: *Dat is Mijn lichaam, dat voor u gegeven wordt*. Op het beweren van Zwingli, dat volgens Luther het eten van het lichaam van Christus ook zonder geloof nuttig zou zijn, antwoordt hij, dat het eten van het vlees van Christus zonder geloof vergif en dood is,

1) 65, 213, 214. Luthers Meinung von de Worten Augustini: Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum.

2) 17.2, 42, 45. 112, S. 202. 1523.

3) 28 S. 27-140. Vom Missbrauch der Messe 1522, vooral S. 44.

335

maar Zijn vlees te eten met geloof en Woord, zalig, nodig en nuttig 1).

Luther heeft ook thans, gelijk in 1520, het uitreiken van het lichaam en bloed van Christus, evenals de Gereformeerden het uitreiken van het brood en de drinkbeker, beschouwd als een teken en onderpand van Gods Woord en belofte. Vooral in 't begin legt hij daar sterken nadruk op. Opdat ik een teken en een verzekering hebbe, dat deze kostelijke goederen werkelijk mijn eigendom zijn, neem ik het lichaam en bloed des Heeren tot mij 2). Ook in de Catechismus zegt hij: Daarom beveelt Hij mij het te eten en te drinken, als een zeker pand en teken, ja als hetzelfde goed, dat voor mij gezet is tegen zonde, dood en onheil 3). In de "Flauspostille" leert hij, dat ons in het Avondmaal het lichaam en het bloed van Christus gegeven worden, opdat wij niet twijfelen, dat het offer van Christus voor ons persoonlijk is geschied 4). Ook in 1540 vat hij het Avondmaal op als een teken, hoewel, zo zegt hij, "kein lediges Zeichen, sondern Leib und Blut Christi" 5).

1) 30, S. 184, 232. Bekenntnis vom heiligen Abendmahl. 1528.

2) 11.2, S. 200, 201, 206. 172, S. 42, 43, 1523; 22, S. 40. Das Hauptstück des ewigen und neuen Testaments. 1522; 28 S. 70, 76, 77. Vom Missbrauch der Messe. 1522. S. 240, 241. Acht Sermonen, gegen eurlstad. 29, S. 350. Sermon von dem Sacrament des Leibes u. Blutes Christi. 1527.

3) 21, S. 144. Grosser Catechismus. 1529.

4) 3.2, S. 153-155. II. P. D. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47- 54.

6) 20.2.1, S. 422. Ein ander Predigt über die Geschichte von der Bedeutung des Osterlamms.

In 1546 noemt hij nog het Nachتماال een waarteken tot versterking van het geloof in de vergeving der zonden, zodat er geen twijfel kan bestaan, dat, zo wij geloven, al onze zonden vergeven zijn 1).

Reeds uit de aangehaalde plaatsen blijkt, dat Luther ook in dit tijdvak het nauwe verband tussen het Avondmaal en het Woord heeft gehandhaafd. Hij leert, dat men reeds bij het aangaan aan de disch des Heeren niet moet zien op zijn onwaardigheid, zijn onbekwaamheid, zijn zwakheid in 't geloof, zijn gebrekkig leven, zijn gevoelloosheid, ook niet op zijn geloof, maar op

het Woord en bevel van Christus 2). Tot het waardig ontvangen van het Sacrament is het geloof nodig, hetwelk vast op de belofte van Christus vertrouwt 3). Ook in het Sacrament zelf is het Woord de hoofdzaak; men gelove in de woorden: *dat is Mijn lichaam, hetwelk voor u gegeven wordt tot vergeving der zonden* 4). Wanneer gij komt tot het Sacrament en op grond van deze woorden die Hij heeft gesproken gelooft, dat Hij aanwezig is, en de Uwe is, dan geeft dat geloof alles 5). Eten en drinken doet het niet, maar het Woord: voor u gegeven tot vergeving der zonden 6). Waarom heb ik in het Sacrament vergeving der zonden?

- 1) 202.2, S. 545. Dritte Predigt zu Eisleben. Dat dit voor Luther de hoofdzaak is, erkent J. Köstlin, nog in zijn laatst verschenen artikel in de Real-Encyclopaedie für Theologie und Kirche 3e Auflage Bd. XI, S. 741.
- 2) 16.2, S. 246. Sermon von der würdigen Empfangung des heil. Wahrleichnams Christi 1521; 54, S. 32. An Lazarus Spengler, Stadt-Schreiber in Niirnberg. 1528. 21 S. 137, 138. Cresser Catechismus. 1529.
- 3) o. 1. o. a. IV, p. 487. Contra XXXII Articulos Lovaniensium.
- 4) 22, S. 39. Das Hauptstück des ewigen und neuen Testaments. 1522. z. o. 28 S. 76 von Missbrauch der Messe 1522. 6) 172, S. 42, 43; 112, S. 201. 1523.
- 6) 21 S. 19, 20. Kleiner Catechismus. 1529.

336

Omdat de woorden daar staan 1). Brood en wijn doen op zichzelf niets, ook het lichaam en het bloed van Christus brengen op zichzelf geen heil aan, zelfs zou het ons op zichzelf niet baten, dat het lichaam van Christus aan het kruis heeft gehangen, alléén door het Woord hebben we er nut van 2). Geheel het Evangelie, de verkondiging van hetgeen Christus aan het kruis heeft geleden, heeft God in dit Sacrament besloten (gesteckt); daarom hebben we in dit Sacrament vergeving van zonden 3). De Woorden brengen het geloof teweeg bij allen die het Sacrament begeren 4). Daarom moet men het gewijde brood ook niet in een kastje behouden; Woord en Sacrament moeten altijd bij elkaar zijn 6).

Wanneer het tot een vergelijking komt, staat het Woord hoger dan het Nachmaal. Christus is ons nader in het Evangelie, dan in de "Monstranz" 6). Zelfs zegt Luther in het begin van ons tijdvak, dat we voor God genoeg zouden hebben aan het Woord, maar dat we van wege de naaste tot het Sacrament behoren te komen 7). Ook vraagt hij iemand, die vanwege het verkeerde der mis zich bezwaard gevoelde er aan deel te nemen: "Kunt gij niet het Woord der mis zonder het teken nemen"? 8) Het Sacrament is door het Woord gemaakt, gezegend en geheiligd; daarom staat het Woord hoger 9).

- 1) 21, S. 144. Grosser Catechismus. 1529.
- 2) 29, S. 284. Wider die himmlischen Propheten. 1524, 1525.
- 3) 21, S. 146. Grosser Catechismus.
- 4) 24, S. 327. Schwabacher Artikel. 1529.
- 5) 54, S. 319. An die Markgraichen Stattbalter und Rate. 1531.
- 6) 19.2, S. 202. Predigten 2 Cor. 3 vs. 4-9. 1535.
- 7) 11.2, S. 202.
- 8) B. W. III, S. 330. an Joh. Lang in Erfurt. 1522.
- 9) 22, S. 39, 40.

Op grond van dit alles had Luther nu de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal ten minste moeten beschouwen als een punt van ondergeschikt belang, en aan de Gereformeerden de broederhand moeten reiken. Maar het tegendeel is het geval. Reeds in 1522 was hij zeer angstvallig op dit punt. Hij ontving toen brieven van de „Pigharden" en de „Bohemen", twee richtingen waarin zich de navolgers van Hus hadden gesplitst. Bij de eerstgenoemde richting, die aangaande het Avondmaal nagenoeg hetzelfde leerde als hij, wilde hij zulks toch nader onderzocht zien; de anderen, die de lichamelijke

tegenwoordigheid van Christus ontkenden, bevielen hem in 't geheel niet 1), hoewel hij die afwijking in een later schrijven minder scherp beoordeelde dan hunne dwaling op het punt van geloof en goede werken 2). Zwingli en de zijnen, die Luther eerst als medestanders beschouwde 3), konden spoedig bij hem geen goed meer doen. Te Marburg, waar men in alle andere punten, ook in de leer der rechtvaardiging, overeenstemde, was het ééne verschil aangaande het Avondmaal voldoende om Zwingli de aangeboden broederhand te weigeren 4). Wegens die ééne afwijking achtte Luther hem en de zijnen in alle stukken onrein 5).

1) 1520, alleen dat toen juist de Pigharden ketters genoemd werden. 27 S. 74. Zie blz. 165.

2) 28, S. 419. Vom Anbeten des Sacr. des h. Leichnams Chr. 1523.

3) B. W. IV, S. 73. An Spalatin. S. 206. An J. Jonas. 1523.

4) B. W. VII, S. 352. An Jakob Probst. Zie Kdstlin Luthers Leben II, S. 127-140.

5) 54, S. 81. Bedenken, Ende Mai. 1529.

Na de dood van Zwingli kwam het tot een toenadering in de Wittenberger Concordie 1) en oordeelde Luther gunstig over Calvin 2). Maar vooral tegen het einde van zijn leven werd Luther weer scherper in zijn oordeel over de Zwinglianen, die volgens hem "soviel böser Artikel haben als die Wiedertäufer" 3); hij achtte ze voor ketters en vervreemd van Gods Kerk 4). Wel bestaat er een mededeling uit de derde hand van een gesprek van Luther en Melanchthon kort voor zijn dood, waarin hij zich gunstiger zou hebben uitgelaten 5). Onmogelijk is dat niet, maar vreemd is het, zoals Köstlin terecht opmerkt, dat Melanchthon er zelf in zijn geschriften geen gebruik van heeft gemaakt; te meer daar Luther anders kort vóór zijn dood juist zo scherp tegen de Zwinglianen te velde trok.

Slechts dan is een zo scherp afwijzende houding gerechtvaardigd, wanneer werkelijk met die lichamelijke tegenwoordigheid van Christus een wezenlijk bestanddeel van het Christendom werd prijsgegeven; te begrijpen is dat de Roomse, die in de mis het hoogste mysterie zijner kerk ziet, op dit punt van geen toegeven wil weten. Luther heeft echter de Roomse opvatting der mis verworpen. Zelfs heeft hij eens erkend, dat al ware er enkel brood in het Nachتماال, maar daarbij het Woord "voor u gegeven tot vergeving der zonden",

1) Zie 54 S. 216. 55 S. 75. (Bedenken).

2) De Wette V, S. 564.

3) 56, S. 65. An Christoph Froschauer.

4) o. 1. v. a. IV p. 487, 488. Contra XXXII Art. Lovan. 1545. 31, S. 541 ff. Kurzes Bekenntnis vom h. Sacrament. 1545. 5) Reformierte Kirchenzeitung 1853 No. 40. z. Köstlin, Luthers Theologie II, S. 227.

339

wij toch in het Sacrament vergeving der zonden zouden hebben door het Woord 1). Daarom trof Zwingli ook met de vraag, waartoe juist die lichamelijke tegenwoordigheid van Christus nodig is, het zwakke punt bij Luther. Deze kon de religieuze betekenis daarvan niet aanwijzen. In 1526 wist hij nog niets anders te antwoorden, dan dat men het geloven moet, omdat God het gezegd heeft 2). In een later geschrift laat hij zich echter in een ander vaarwater brengen. Zwingli had hem tegengeworpen, dat hetgeen uit vlees geboren is, ook vlees is, en dat mitsdien hij die het vlees van Christus letterlijk zou eten, vleselijk moest worden in plaats van geestelijk.

Daarop antwoordt Luther, dat het lichaam van Christus juist geestelijk is, en daarom aan hen die het tot zich nemen ook zijn geestelijke eigenschappen zal meedelen. Kort daarna behandelt hij de kerkvaders, waarvan Zwingli er sommigen voor zijn gevoelen had aangehaald, en wijst hij op een plaats uit

Irenaeus, waar het Avondmaal als (Pharmacon athanásias) beschouwd wordt. In dit verband zegt hij zelfs: Es ist Gott in diesem Fleis, ein Gottfleis, ein Geistfleis, es ist in Gott, und Gott in ihm; denn es ist lebendig und giebt Leben allen die es essen, beide Leib und Sele.

Kort daarop komt hij er weer op terug: hij heeft daarin een antwoord gevonden op de vraag, waartoe het eten van het natuurlijk lichaam van Christus nuttig is, en ontwikkelt de leer, dat daardoor een "opstandingslichaam" wordt opgebouwd. Maar ook die lichamelijke werking is bij hem afhankelijk van de geestelijke, en geschiedt door het geloof.

1) 29, S. 286. Wider die himmlischen Propheten. 1524. 1525.

2) 29, S. 340, 341. Sermon von dem Sacrament des Leibes und Blutes Christi, wider die Schwarmgeister.

340

Ook voegt hij er bij: "So haben die Vater von dem leiblichen Essen geredet." Op de vraag echter, waartoe het geloof aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus noodzakelijk is, antwoordt hij ook in dit geschrift alléén, dat men het moet geloven omdat God het gezegd heeft. Hij beschouwt dus deze werking slechts als iets nuttigs, niet als iets wat noodzakelijk is ter zaligheid 1). In het kort daarop volgende strijdschrift wordt van die werking dan ook met geen enkel woord meer gewag gemaakt 2). Slechts een enkele maal komt hij er duidelijk op terug, en wel in een lijkrede, maar ook daar beroept hij zich op de kerkvaders 3). Een andere plaats, die we bij de behandeling van Luthers Mystiek aanhaalden, spreekt wel daarvan dat het vlees van Christus ons zijn deugden mededeelt. Maar Johs. 6, waarover die plaats handelt, ziet volgens Luther niet op het Nachtmal'. Men zou nog hier de lofzang kunnen aanhalen: "Gott sei gelobet und gebenedeit, der uns selber hat gespeist mit seinem Fleis und Blut," maar niets bewijst dat Luther hier aan een fysisch spijzigen gedacht heeft; in de volgende verzen van dit lied spreekt hij alleen van de vergeving van zonden, die we door het lichaam en bloed van Christus hebben 5).

1) 30, S. 125, 132, 133, 140, 141, Dass diese Worte Christi "das ist mein Leib," noch feststehen wider die Schwarmgeister. 1528.

2) 30, S. 151 ff. Bekenntnis vom Abendmahl Christi. 1528.

3) 32 S. 541. H. P. D.

4) 47, S. 390. Auslegung des 6, 7, 8 Kap. Johs. 1530-32. Zie boven blz. 259.

5) 56, S. 317.

341

Ook wanneer hij in de grote Catechismus zegt, dat het lichaam van Christus niet zulk een onvruchtbaar ding is, waar wij geen nut van zouden hebben, behoeven wij daarbij niet te denken aan het *pharuakon athanaías*, maar het kan eveneens eenvoudig verstaan worden van de vergeving van zonden die we door het lichaam en bloed van Christus deelachtig zijn 1). We zien dus, dat hij slechts zeer tijdelijk zulk een gevoel overnam, hetwelk in verband stond met de fysische opvatting der verlossing bij de kerkvaders die geheel anders was dan de zijne; slechts daar haalde hij het aan, waar hij onder de invloed der kerkvaders stond of er door zijn tegenstanders toe gedrongen werd; noodzakelijk ter zaligheid- achtte hij het niet.

Onmogelijk kunnen we dus in het hechten aan die beschouwing de verklaring vinden voor zijn scherpe veroordeling van de Gereformeerden; we kunnen ze echter wederom verklaren in verband met Luthers leer over Gods Woord. Dat het lichaam van Christus in het Nachtmal tegenwoordig is, berustte volgens hem op het Woord, op Gods belofte 2). Christus is overal; dat Hij Zich wil laten vinden in het Avondmaal, komt door Zijn

Almachtig Woord 3). Luther was vast overtuigd dat juist de inzettingswoorden, waarop het gehele Sacrament berustte, deze verklaring eisten. Hij erkent, dat men hem indertijd een grote dienst zou hebben bewezen, als men hem had kunnen aantonen, dat in het Avondmaal slechts brood en wijn is.

1) 21, S. 146. 1529.

2) B. W. III, S. 400. An Paul Speratus. 1522.

3) 17.2. S. 265, 266. Predigt Mt 22 vs. 34-46. 1526.

342

Veel strijd heeft hij er over gehad. "Allein der Tekst steht zu gewaltig, da, und will sich mit Worten nicht deuten lassen" 1). Het was dus in Luthers ogen hier de vraag geweest, of hij zich onvervaardelijk wilde onderwerpen onder Gods Woord, zonder te letten op hetgeen hij persoonlijk voor nuttig of noodzakelijk hield. Nu leerden zijn tegenstanders op dit punt, dat het lichaam van Chr. in de hemel is, en daarom niet tegelijk in brood en wijn kan zijn; zij betoogden, dat de inzettingswoorden die verklaring ook volstrekt niet eisten. Carlstad beweerde daarbij, dat Christus bij de woorden, "dat is mijn lichaam" niet op het brood, maar op zich zelf zou hebben gewezen 2).

Luther kon het zich niet anders voorstellen, dan dat zo iemand in dien strijd dien hij gehad had, moest hebben toegegeven en nu de Schrift verdraaide en voor de rede pasklaar maakte. En al maakten ook niet allen zulke halsbrekende exegetische toeren als Carlstad, noch de brief van Honius (Hoen) die ook op het karakter van het Avondmaal als onderpand en zegel wees en waarvan Luther zelf erkende dat hij sterker stond 3), noch ook de scherpzinnige exegese van Zwingli, vermochten hem aan het wankelen te brengen. Zelfs dit niet, dat hij zelf toch niet eens de inzettingswoorden letterlijk opvatte. Hij was na veel strijd tot zijn opvatting gekomen. Hij kon niet geloven, dat iemand ter goeder trouw de woorden "dat is mijn lichaam" anders zou kunnen uitleggen.

1) 53, S. 274. An die Christen zu Strassburg. 1524.

2) Zie 29, S. 225 ff. Wider die himmlischen Propheten.

3) Zie de brief van Honius B. W. III, S. 412, 421 en Luther daarover 53 S. 274.

343

De strijd voor de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal werd voor hem een strijd tegen het rationalisme. Van 't begin af is het dan ook bij zijn polemieken daarom te doen, dat de inzettingswoorden geen geweld aangedaan worde. Men moet hier zijn verstand ter zijde laten en mag niet zulke zonde begaan aan Gods Woorden (freveln an Gottes Worten). Dat verwijt keert in alle strijdschriften terug 1); het spreekt reeds uit de titel van een der belangrijkste: "Dass diese Worte Christi, das ist mein Leib' noch fest stehen wider die Schwarmgeister" 2).

Ook in het laatste geschrift over dit onderwerp, waarin Luther vóór zijn heengaan nog eens tegen de leer van Zwingli meende te moeten waarschuwen, werd daarop vooral nadruk gelegd 3). Daarom wijst hij er ook telkens op dat het niet mensenwoorden zijn, maar Gods Woord, hetwelk alle duivelen niet omver kunnen stoten, en laat hij zich juist in verband met het Nachmaal zeer scherp uit over zulken die aan de rede enig gezag tegenover Gods Woord toekennen 4). Dit verweet hij vooral aan Zwingli te Marburg, dat deze zich aan Gods Woord niet wilde onderwerpen 5),

1) 23, 393. Vom Anbeten des heiligen Leichnams Christi 1523; zo inzonderheid tegenover Carlstad 29 S. 250 ff. Wider die Himmlischen Propheten, 1524. Ook in 't eerste deel van de Serrpon von dein Sacrament des Leibes und Blutes Christi, wider die Schwarmgeister, 29 S. 328 ff. 1526.

- 2) 30, S. 52 ff. 1527. z. o. S. 151 ff. Bekenntnis vom Abendmahl Christi. 1528.
- 3) 31, S. 419 ff. Kurzes Bekenntnis D. M. Luther vom h. Sacrament. 1545.
- 4) 172, S. 367, 368. Predigt Luc. 24 vs. 13-35. 1530. 21. S. 143, 144. Grosser Catechismus. 1529.
- 5) Köstlin, Luthers Leben II, S. 125, 344

terwijl hij omgekeerd in de tijd der toenadering van de Zwingliaansgezinden zeide: "Sie sind vielleicht mit gutem Gewissen in dem anderen Verstand gefangen" 1).

Daarbij kwam zeker dat Zwingli ook het karakter van het Sacrament als onderpand van Gods genade niet altijd tot zijn recht deed komen, ja in een geschrift ontkende, dat een Sacrament tot verzegeling van het geloof zou dienen 2), terwijl Calvijn en ook de Heidelberger Catechismus juist daarop zo sterken nadruk legden 8). Ook plaatsten Zwingli en de zijnen gaarne de werkzaamheid van de Geest tegenover die van het Woord op de voorgrond; ze namen de beelden weg, en gingen in dele dingen radicaler te werk dan Luther. In dat alles geleken ze naar het uitwendige enigszins op de Wederdopers; waar er reeds wantrouwen aanwezig was, kon het aanleiding zijn om ze als geestverwanten der Wederdopers te beschouwen en de klove nog wijder te maken. Aan de andere zijde hebben bij Luthers beschouwing van het Avondmaal en van de Sacramenten in het algemeen zeker Roomse invloeden zijns ondanks hier en daar nog een rol gespeeld en hem naar het "opus operatum" doen overhellen. Maar de reden waarom Luther in deze zaak zo sterk- op zijn stuk stond, was toch dat hij meende, dat Zwingli en de zijnen Gods Woord aanrandden; en hoe verkeerd hij ook Zwingli beoordeelde, daarin is Luther zichzelf tot het einde toe gelijk gebleven, dat hij ook in het Avondmaal Gods Woord als de hoofdzaak beschouwde.

- 1) 55, S. 75 Bedenken 17 Dee. 1534.
- 2) z. Opp. Ed. Schuier et Schulthess III p. 229, 231 sqq. daartegenover Luther 29 S. 345 ff. 1526. Sermon von dem Sacrament des Leibes und Blutes Christi.
- 3) Calv. Inst. lib. IV, 17, 1. H. Cat. vr. 75, 79.

Dat Luther zijn leer aangaande Woord en Sacrament niet heeft verlaten, blijkt nog duidelijker wanneer we hem niet zozeer over één Sacrament afzonderlijk, als wel over de Sacramenten in 't algemeen, of over alle Sacramenten tezamen horen spreken. Hij beschouwt de Sacramenten als tekenen en zegelen van Gods genade. God is gewoon, naast het Woord een uitwendig teken te geven om het geloof te versterken, evenals men een zegel aan een brief hecht 1). Gij zijt, zo schrijft Luther in een troostbrief, begenadigd met kennis, lust en liefde tot Gods Woord, "darauf mit seiner Tauf und Sacrament versiegelt" 2). Als waarteken der vergeving van zonden en der verlossing van de dood heeft de Christen twee zegelen ontvangen, namelijk Doop en Avondmaal, waardoor hij verzekerd is, en niet moet twifelen, dat God zijn genadige God is 3). Nog in het jaar van zijn dood schrijft hij, dat wij tot waartekenen en tot versterking van ons geloof hebben de Doop, het Avondmaal en de Absolutie 4). Iets verder gaat Luther wanneer hij in de "Schwabacher Artikel" zegt, dat God naast het Woord ingezet heeft uitwendige tekenen, die men Sacramenten noemt, en door welke Hij ook het geloof en de Geest aanbiedt,

- 1) 22, S. 39. Das Hauptstück des ewigen und neuen Testaments. 1522.
- 2) 55, S. 56. An Johann Buchel. 1534.
- 3) 56, S. XXX. Notel zur Form eines Christlichen Testaments fair die edle Frau Dorothea Jirgerin Witwe.
- 4) 20.2.2, S. 545. Mt. 13 vs. 24-30. 1546.

geeft en schenkt aan allen die het begeren 1). Veelal worden Woord en Sacrament naast elkaar genoemd. God handelt met ons op die wijze, dat Hij ons Zijn Woord en Zijn Sacrament voorhoudt 2). Vergeving der zonden moeten we zoeken in Woord en Sacrament en nergens elders 3). Zodanige gave geeft God ons in de Doop, in het Avondmaal, in de prediking en in de absolutie 4). Ik ontvang de Heere in het Woord, de Doop en het Sacrament 5). Door de mondelinge prediking van het Woord en door de Sacramenten maakt God, dat de mensen geloven en bij het geloof blijven 6). Evenals aan het Woord kent Luther ook aan het Sacrament een objectieve waarde toe, die niet afhankelijk is van de gemoedstoestand van de ontvangende 7).

Wanneer het echter tot een vergelijking komt, waardeert Luther toch het Woord hoger; hij misprijst het in Augustinus, dat deze van het Sacrament veel en van het Woord weinig sprak 3). Aan de woorden der belofte is veel meer gelegen dan aan het teken 9). Wie met het predikambt bekleed is, die heeft het hoogste ambt en mag ook dopen,

- 1) 24, S. 326, 327. 1529.
- 2) 46, S. 312. Predigten über das 3 u. 4. Cap. Johs.
- 3) 62, S. 110. H. P. R. 19 n. Trin. Mt. 9 vs. 1-8.
- 4) 12, S. 13. H. P. R. Advent Mt. 21 vs. 1-9.
- 5) 202.2, S. 249. Predigt 1. Cor. 1 vs. 1544.
- 6) 39, S. 93. Der 23 Psalm. 1537.
- 7) 54, S. 215. An der Kurfürsten Johannes 1531. z. o. B. W. VII S. 135, 136. An Theobald Billicanus. 1525.
- 8) 47. S. 208 Ander Predigt über Johs. 4. 1540.
- 9) 22, S. 39. Das Hauptstück des ewigen und neuen Testaments. 1522.

347

het Avondmaal bedienen en alle herderlijk werk verrichten 1). Men kan zelfs desnoods de tekenen missen, maar het Woord niet 2). Al gaat gij niet naar het Sacrament, zo schrijft Luther aan hen die in hun geweten bezwaard waren om deel te nemen aan de Sacramenten die op Roomse wijze bediend werden, zo kunt gij toch door Woord en geloof zalig worden 3); want desnoods kan men wel zalig worden zonder het Sacrament, maar niet zonder het Woord 4).

Maar ook het Sacrament zelf bestaat door het Woord, het berust op de macht van 'Gods belofte 5). Door het Woord wordt het gemaakt, gezegend en geheilgd 6). Zonder het Woord zijn, de Sacramenten niets 7). Men mag het Woord en het Sacrament niet van elkaar scheiden, want zonder het Woord zou men geen troost vinden in de Sacramenten, ja niet eens weten wat de Sacramenten zijn 8). En in de Doop, en in het Avondmaal, en in de absolutie doet God alles door het Woord 9). De Sacramenten zijn zelf een "verbum visibile", want in de Sacramenten spreekt God met ons en betuigt Hij ons zijn gezindheid; God heeft

- 1) 22, S. 151. Dass eine Christliche Versammlung Macht und Recht habe alle Lehre zu urteilen. 1523.
- 2) 24 S. 207. Unterricht an die Beichtkinder über die verbotenen Bücher. 1521. z. o. 22 S. 39.
- 3) 53, S. 276. An die Christen zu Strassburg. 1524.
- 4) 31, S. 351. Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe. 1533. de Wette IV, S. 673. An Anton Lauterbach. 1536.
- 5) B. W. V S. 135, 136. Theobald Billicanus. 1525.
- 6) 22 S. 39, 40, 1522.
- 7) 31 S. 151.
- 8) 2.2.2 S. 212. Johs. 20 vs. 19-31. II. P. D. 1533.
- 9) 20.2.2 S. 74, 81. Predigt 1 Cor. 15 vs. 35-37. 1544.

348

ons Doop, Absolutie en Avondmaal gegeven, daarnaar hebben wij te horen

1).

Al worden dus de Sacramenten naast het Woord genoemd, toch werken ze niet buiten het Woord om op magische wijze, maar door het Woord. Hoewel zijn uitdrukkingen soms dien schijn verwekken, hoewel hij soms werkelijk de genade enigzins te veel aan de uitwendige handeling bindt, toch blijkt telkens bij nader onderzoek, dat de werking uitgaat van het Woord, dat ook in het Sacrament is. Luther zal dus, zonder met zichzelf in tegenspraak te komen, ook' in dit tijdvak mogen leren, dat het Woord het middel bij uitnemendheid is, waardoor God hier op aarde zijn werk verricht.

Wij vinden ook inderdaad zodanige uitspraken. Men kan niets beters, niets hogers, niets groters hebben dan het Woord 2). Al het andere is dood, alleen in het Woord is leven 3). Nergens elders hebben wij troost te zoeken 4). Het Woord alleen moet ons staande houden 5). Zonder het Woord en de belofte hebben wij niets, zolang wij in dit leven zijn 6).

- 1) 62 S. 110. H. P. R! 19 n. Trin. Mt 9 vs. 1-8. 32 S. 153, 155. 21 n. Trin. Johs. 4 vs. 47-54. H. P. D. 202.1 S. 414, 415. Ein ander Predig vom Essen des Osterlamms. 1540.
- 2) 92 S. 289. K. P. 18 n. Trin. 1 Cor. 1 vs. 4-9. 46 S 296. Predigten uber das 3 n. 4. Cap. Johs. (3 vs. 11) 1540. 22 S. 39. Das Hauptstuck des ewigen neuen Testaments. 1522.
- 3) 44 S. 259, 260. Predigten uber Mt. 18 vs. 27-23 vs. 23 (21 vs. 13) 1537-1540.
- 4) B. W. II, S. 28. An Hennig Tappen. 1522. 112 S. 7, 1 n Epiph. Luc. 2. vs. 42-52. 1523. K. P.
- 5) 22 S. 120, 121. Zehnte Passionspredigt Mt. 27 vs. 33-56 H. P.
- 6) 38 S. 344. Ps, 23-25. 1530.

349

Alleen het Evangelie brengt ons tot Christus1). Alleen in het Woord vinden en hebben wij Hem 2), en wie een God heeft zonder Zijn Woord, die heeft geen God 3). Alleen in het Woord zullen wij Gods genade gevoelen en anders niet, al zouden wij er ons voor willen verscheuren 4). Alleen door het Woord komt Gods werk tot ons 5). God zou ons wel vroom kunnen maken zonder de prediking, maar Hij wil dat niet 6). Anders is er geen weg of middel om het geloof te verkrijgen 7). Achten wij dat middel overbodig, dan is het met ons gedaan 8).

- 1) 162 S. 222, 240. Predigten am Dreikönigstag. 1521.
- 2) 162 S. 432. Mt. 22 vs. 34-40. 1522.
- 3) 23 S. 105. Von Ehesachen. 1530,
- 4) 46, S. 297.
- 5) 202.2, S. 453. 23 n. Trin. 1545.
- 6) 192, S. 66. Die ander Predigt von de Engeln 1532. Zie o. o. 1. v. a. VII, p. 236 de servo arbitrio.
- 7) 24, S. 325, 326. Schwabacher Artikel. 1529. 50, S. 203. Auslegung des 17 Kap. Johs.
- 8) 192 S. 362. Sermon vom Lamb Gottes. 1537.

351

BESLUIT.

De behandeling van Luthers leer over het Woord verplaatste ons van het begin af in het middelpunt van zijn theologie, zijn leven en denken. Zij deed ons in aanraking komen met al de grote strijdvrage die dit zo belangrijke leven hebben bewogen; veel is er dan ook ter sprake gekomen, wat voor de geloofsleer en voor het Christelijke leven van het hoogste belang is, al zijn niet alle vraagstukken volkomen opgelost, al zijn er op verschillende punten tegenstrijdigheden gebleven.

Zó namen wij bij Luthers leer over de Wet Gods en het Evangelie, het Oude en het Nieuwe Testament, nog weifelen en tegenstrijdigheid waar, hoewel bij nader onderzoek veel werd verklaard. In zijn bestrijding van al wat "wettisch" is, kunnen wij niet genoeg van hem leren. Daarentegen heeft hij soms te weinig oog voor de soevereiniteit van Hem, Die ook het gebod gegeven heeft, en waarop de Gereformeerden terecht zulk een nadruk leggen, al hebben zij zich in de loop der tijden niet steeds van legalisme vrijgehouden. De Christelijke gemeente heeft wel het ware beseft, maar het is een worstelen gebleven om het uit te drukken, zonder daarbij op één der beide klippen, het antinomianisme of het legalisme te stoten, totdat Kohlbrugge ons leerde, hoe zowel de heiligheid en onschendbaarheid van Gods Wet, als de volkomen vrijheid der kinderen Gods is te handhaven 1).

Niet genoeg kunnen we echter Luther dankbaar zijn, dat hij de kerken der Hervorming heeft geleerd, het Evangelie op te vatten als de verkondiging van Gods genade in Christus, die aan geen voorwaarden gebonden is.

De Goddelijke ingeving van de Schrift leerde Luther; daarop beriep hij zich tegenover het kerkgezag van Rome. Maar wij zagen, dat dit bij hem niet zuiver intellectualistisch of wettisch bedoeld is. zijn opvatting van de ingeving van de Schrift is vooral religieus; hij ziet in de Schrift Gods getuigenis omtrent de Christus. Daarom vooral noemde hij de Schrift ook Gods Woord. Maar juist waar het Woord van de Schrift de grond was, waarop zijn geloof steunde, ondermijnde hij dien grond, door aan het gezag van de Canon, maar ook aan dat van door hem als canoniek erkende boeken, te tornen, meer dan enig ander Hervormer gedaan heeft. Soms ging hij dan ook ver in het stellen van een subjectieven maatstaf, van subjectieve verzekerdheid en toch heeft wederom geen Hervormer met meer klem dan

1) Zie vooral diens leerredenen over Deut. 33 vs. 2. (Die Zehn Gebote ein feuriges Gesetz Elberfeld 1851. Hollandsch in het zevende twaalfstal leerredenen, Amsterdam 1851), en over Rom. 7 vs. 14 (Zwei Gastpredigten, über Römer 7 vs. 14 u. Ps. 5 von Hermann Friedrich Kohlbrugge Elberfeld 1850. Hollandsch achter de: Hoogst belangrijke Briefwisseling tussen Dr. Kohlbrugge en een der meest beroemde zijner tijdgenoten, tweede druk, Amsterdam 1898).

352

hij, het geloof leren grondvesten op het objectief geopenbaarde, uitwendige Woord Gods, en alle hechten aan inwendige openbaring bestreden en bespot. Van groot belang is dit verband, dat hij stelt tussehen het Woord en het geloof, waarbij hij, zonder aan het geloof zijn religieus karakter te ontnemen, toch hetzelfde vrijwaart voor een subjectief drijven op gevoel en het leert steunen op iets wat staat boven de gemoedstoestand van het ogenblik. Niet minder belangrijk is in Luthers leer over Gods Woord, dat dit Woord ook ons ambt en beroep heiligt; tegenover alle monnikendom en kloosterheiligheid wijst hij met klem daarop, dat de dagelijkse bezigheden van dat beroep door Gods Woord geheiligd zijn. Ook ons hedendaagsche Christendom met zijn vele werkzaamheden mag wel daaraan herinnerd worden. Voorts is er op gewezen, hoe Luther leert dat de Christen komt tot

de heiligen wandel, doordien zijn hart het Woord gelovig in zich opneemt en daarmee tot één wordt; zo komt hij tot de heiligmaking, juist door het "sola fide" te handhaven.

Dat het Woord niet bij allen die werking heeft, erkent Luther ten volle, maar daardoor laat hij zich niet van zijn gevoelens omtrent het Woord af brengen. In verband daarmee behandelden wij Luthers leer over de verkiezing. Al drukte hij zich soms sterk universalistisch uit, zo heeft hij toch zijn geschrift "de servo arbitrio" niet verloochend maar tot het einde toe gehandhaafd, omdat hij wel wist dat met de onvrijheid van de wil ook zijn leer over de rechtvaardiging en verlossing uit genade alleen, stond of viel. De Gereformeerden hebben Gods souvereiniteit beter gehandhaafd dan hij en hebben er meer ook die troost in weten te vinden die de leer van de volharding der heiligen schenkt; wanneer er van hun kerk later in de strijd tegen Rome meer kracht is uitgegaan dan van de Luthersche, dan mag men dat ook in verband brengen met de macht dezer leer. Maar bij dit alles zal dit leerstuk noodlottig werken, wanneer men het uit zijn verband rukt met de rechtvaardiging van de goddeloze door het geloof, wanneer men het misbruikt om in Farizeeuwsche wijze een omheining te maken rondom de genade, waardoor een verslagen zondaar uitgesloten wordt; wanneer men met de vrijheid van de wil ook 's mensen verantwoordelijkheid ontkent, wanneer men zich niet wil houden aan Gods geopenbaarden wil, aan Zijn Woord, en zich verdiept in allerlei verstandelijke bespiegelingen die buiten het leven omgaan, hetgeen trouwens ook door Calvijn en de synode van Dordrecht werd afgekeurd 1).

Dan zijn ook Luthers waarschuwingen verre van overbodig. In verband met de leer der verkiezing heeft Luther de werkzaamheid van de Geest niet op Remonstrantsche wijze tot het Woord beperkt, maar nog veel minder wilde hij toelaten, dat de Geest naar de wijze der Wederdopers van het Woord zou worden gescheiden en buiten het Woord zou worden gezocht, hoewel soms de Gereformeerden terecht. Woord en Geest beter hebben onderscheiden dan hij.

Zeer belangrijk is ook Luthers gevoelens aangaande de Sacramenten, vooral omdat hij geleerd heeft ze te beschouwen in verband met het Woord,

1) Zie Calvijn, *Institutio religionis Christianae*, lib. III, c. 21,

1. *Canones Dordracenae* I, 12..

als een zichtbare prediking, als een zegel en onderpand van het Evangelie der genade. Zó wordt de genade en de zaligheid niet af hankelijk gemaakt van het deelnemen aan een uitwendige handeling, zó blijft de hoofdzaak van het Evangelie, de verlossing van de zondaar alléén uit genade, door het geloof, ongerept; en toch worden zodoende de Sacramenten niet tot uitwendige ceremonieën verlaagd en van elke betekenis en werking beroofd; want hij, die in geloof het pand aanneemt, heeft in het pand de zaak zelve; ook dient het zichtbare pand tot versterking van het geloof. Deze beschouwing, die door de Gereformeerden werd overgenomen en bijzonder duidelijk door de Heidelberger Catechismus is uiteengezet, ligt ook aan Luthers leer over de Sacramenten ten grondslag. Maar Luther zelf liet zich door de strijd met de Wederdopers, door het geschil met Zwingli, en zeker ook door onwillekeurig nawerkende traditionele invloeden menigmaal tot uitdrukkingen verleiden, die de schijn verwekten als ware de genade toch aan de uitwendige handeling gebonden.

Vooraf zijn sterk vasthouden aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal moest dien indruk teweegbrengen. Wel is ons daarbij gebleken, dat het hem ook daarbij om het Woord in het Avondmaal te doen was; wel hebben wij ook gezien, dat het lichaam van Christus in het Avondmaal voor Luther behoudens enkele uitzonderingen niets anders geweest is dan een onderpand der verlossing; toch was de felle bestrijding van hen die de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal ontkenden niet geschikt om zijn volgelingen geheel van de Roomse beschouwing los te maken. Het was noodzakelijk, dat in dezen tegenover Luther en zelfs naast Calvijn, Zwingli en zijn opvolgers stonden, wier verdienste het is, met alle kracht opgetreden te zijn tegen het binden der genade aan uitwendige handelingen, al lieten zij van hun zijde daarbij aan het karakter van het Sacrament als zegel en onderpand van het Woord der genade niet altijd het volle recht wedervaren.

Had men daarop het oog blijven houden, veel misverstand en scheuring, veel overschatting der Sacramenten en geringschatting derzelve, zoals ze beide ook onder Gereformeerden te vinden zijn, had kunnen worden voorkomen. Maar al heeft Luther ons Gereformeerden wegens de leer van het Avondmaal fel bestreden, ja als ketters van Gods gemeente willen uitsluiten, zo mogen wij ons tegenover hetgeen hij zelf in zijn beste ogenblikken in het Avondmaal voor bijzaak heeft verklaard, beroepen op hetgeen hij zelf daarin de hoofdzaak achtte.

Wie overigens fouten wil aanwijzen en vitten wil op tegenstrijdigheden, kan genoeg bij Luther te doen vinden; wie alleen hem een theoloog noemt, die een tot in alle kleinigheden, uitgewerkt stelsel heeft en allerlei fijne onderscheidingen weet te geven, die noeme Luther geen theoloog. Wij mogen echter God danken, dat Hij dezen zoon van een mijnwerker heeft verwekt, om zoveel kostelijk goud uit de duisternis op te halen, en behoeven hem niet te verwerpen van wege de slakken, die hij van dat goud niet altijd heeft afgezonderd. Ook bij zijn tegenstrijdigheden hebben we daaraan te denken, dat hij als prediker en ziele-herder zich tegenover de meest uiteenlopende gemoedstoestanden geplaatst zag, en dat het leven zelf vol tegenstrijdigheden is. Juist omdat bij hem nagenoeg alles verband houdt met het leven, kunnen wij zoveel van hem leren, zelfs daar waar hij dwaalt, meer dan van menigeen, die met angstvalligheid alle fouten heeft zoeken te vermijden. Anderen waren geroepen, nader uiteen te zetten en ook te verbeteren hetgeen hij gezegd heeft; toch blijft het onderzoek van zijn geschriften belangrijk voor een ieder die vraagt naar een theologie waarbij leer en leven één is, waarbij niet óf de leer veracht en alleen op het leven de nadruk gelegd wordt, óf de leer slechts in het afgetrokken buiten het leven om behandeld wordt.

Juist dit staat in verband met Luthers beschouwingen over Gods Woord, hetwelk voor hem geen dode maar een levende leer was; we hebben gezien, hoe zijn leer van Gods Woord in het middelpunt zijner theologie staat, hoe zij ingrijpt bij alle vragen in leer en leven die voor hem van belang waren. Zonder haar kunnen wij noch zijn leer over de rechtvaardiging door het geloof, noch die over de verkiezing, noch die over de Sacramenten goed begrijpen. Door die leer niet het minst werd hij van Rome losgemaakt, door die leer wederom werd hij vooral weerhouden van met de Wederdopers mee te gaan, die de verkregen vrijheid in losbandigheid deden ontaarden en

daardoor de zaak der Hervorming met ondergang bedreigden.

Moge dit geschrift enigszins bijdragen tot het verstaan van de grote Hervormer en van de Hervorming in het algemeen, en wellicht de stoot geven tot verder onderzoek van de geschriften der Hervormers, waar immers nog schatten genoeg te delven zijn; moge het bovenal tegenover het subjectivisme onzer dagen herinneren aan de uitnemende waarde van het Woord, waarin Luther zijn sterkte vond tegenover alle machten die hem bestreden, waarin ook hedentendage nog de Boeren in Zuid-Afrika sterkte en troost gevonden hebben te midden van hun zwaren strijd en hun bitter lijden.

Alle vlees is als gras, en alle heerlijkheid des mensen als een bloem des velds. Het gras is verdord en de bloem is afgevallen. Maar het Woord des Heeren blijft in der eeuwigheid.

STELLINGEN.

I.

Er bestaat geen principiëel verschil tussen Luthers leer vóór en na ± 1525.

II.

Luthers geschrift "De Libertate Christiana" is niet "Mystiek" in de engere zin van het Woord.

III.

Het buitengewone gewicht, dat Luther hechtte aan de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal, is niet geëvenredigd aan de plaats, die dat leerstuk in het verba zijner theologie, inneemt.

IV.

Het, verbod om te eten van de boom des levens is niet zozeer te beschouwen als een proefgebod, dan wel als een manifestatie van Gods souvereiniteit tegenover de mens.

V.

Het is zeer twijfelachtig, of Hammurabi dezelfde is als Amrafel in Genesis 14 vs. 1.

VI.

In Genesis 49 vs. 10 worde Silo niet als plaatsnaam opgevat.

VII.

Bij de verklaring van Ps. 74 vs. 13 en 14 behoeft men niet te denken aan de Babylonische scheppingsmythus.

VIII.

De opvatting van het woord "kruis" in het spraakgebruik der gemeente als de last en de smarten die wij in dit leven te dragen hebben, berust op een onjuiste interpretatie van Matth. 16 vs. 24 en de parallele plaatsen; aldaar is het op zich nemen en dragen van het kruis bepaaldelijk het aanvaarden van de schande en de dood, die met de navolging van Jezus verbonden zijn.

IX.

Zij die de kinderdoop afkeuren, beroepen zich ten onrechte op Marcus 16 vs. 16.

X.

In Rom. 7 vs. 14 vv. is er sprake van de wedergeboren mens.

XI.

Streven naar zedelijke volmaking wordt in het Nieuwe Testament niet bevolen.

XII.

Die Mystiek, waarbij hoofddoel is zich onmiddellijk met God verenigd te gevoelen, beschouwe men als een uitheems verschijnsel in het Christendom.

XIII.

Uit de verantwoordelijkheid van de mens besluite men niet tot de vrijheid van de wil.

XIV.

Het bezoek der toneelvoorstellingen van de hedendaagse schouwburg is af te keuren.

XV.

Waar de Reglementen der. Nederlandsch Hervormde Kerk spreken van de belijdenis of de leer van die Kerk, moet daaronder verstaan worden de leer

vervat in de drie formulieren van enigheid.

XVI.

Bij de theologische examens behoort aan het schriftelijk opstel een grotere plaats te worden ingeruimd, dan thans geschiedt.

.